

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

64-
-65

17.ÉVF. 1985. SZEPT.-DEC.

HUNG. KÖZL.	17.ÉVF	3-4. (64.-65.) SZ.	281- -602.L.	NOVI SAD ÚJVIDÉK	1985. SZEPT.-DEC.
----------------	--------	-----------------------	-----------------	---------------------	----------------------

ETO: 39+809. 451. 1+894. 511+930. 85

YU ISSN 0350-2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Tmasz folyóirata

HUNG. KÖZL.	17.ÉVF.	3-4. (64. 65.) SZ.	281- -602.L.	NOVI SAD ÚJVIDÉK	1985. SZEPT.-DEC.
----------------	---------	-----------------------	-----------------	---------------------	----------------------

ANB. OP.

11. 4. 55

II.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA / PAPERS
OF HUNGARIEN STUDIES / HUNGARO-
LOGISCHE MITTEILUNGEN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai
Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

Kiadja A Magyar Nyelv, Irodalom és Hunga-
rológiai Kutatások Intézete a Tartományi
Tudományügyi Öngazgatási Érdekközösség
támogatásával

Főszerkesztő: Molnár Csikós László

Felelős szerkesztő: Utasi Csaba

Ezt a számot az Intézet Közgyűlése meg-
bízásából Jung Károly és Pató Imre szer-
kesztette

Kiadótanács: Štefan Barbarič /Ljubljana/,
Bori Imre /Újvidék/, Mirjana Fulanović-Šo-
šić /Szarajevó/, Paszkal Gilevszki /Szkop-
je/, Božidar Kovaček /Újvidék/, Ivan Meden
/Zágráb/, Molnár Csikós László /Újvidék/,
Ivanka Udovički /Belgrád/, Utasi Csaba
/Újvidék/ és Szeli István /Újvidék/

Szerkesztőség: Hungarológiai Közlemények,
11000 Novi Sad, Stevan Musić u. sz. n.

Megjelenik évente négyszer.

Készült az újvidéki Városi Képviselő-
-testület sokszorosító üzemében, 1989-ben

SADRŽAJ

MOGUĆNOSTI NEGOVANJA TRADICIONALNE KULTURE

II JUGOSLOVENSKO-MADJARSKA KONFERENCIJA O FOLKLORU

I deo

Borús Rózsá: Uloga kuma i kumovih recitacija u svadbenim običajima Bačke Topole i okoline	281
Penavin Olga: Novogodišnji narodni običaji Madjara u Jugoslaviji	297
Székely Mária: Semantička obeležja ženskih kola iz Bačke i Slavonije (Hegyhát) i njihova veza sa tradicionalnim kolima Južnih Slovena	309
Tátraí Zsuzsanna: Interetničke veze prazničnih običaja	343
Verebélyi Kincső: Ukrašene spomenkarte iz Bačke	359
Jung Károly: Demon kuzne micine. Podaci o ispitivanju jednog tipa demona bolesti	379
Tripolszky Géza: Načini sastavljanja čitulja	391
Csorba Béla: Višejezičko folklorno stvaralaštvo u narodnoj tradiciji Temerina	403
Kovács Endre: Narodni običaji iz Doroslava koji se upražnjavaju povodom rođenja deteta	417

REZULTATI I MOGUĆNOSTI

DANI LEKSIKOGRAFIJE

Pató Imre: O osnovnim problemima madjarsko-srpskohrvatskog rečnika (koji je u pripremi)	469
Hódi Éva: Kontrastiranje metodskih rešenja u madjarsko-srpskohrvatskom rečniku sa rešenjima u nekim drugim rečnicima na stranim jezicima	477
Zigány Judit: Problematika uređivanja dvojezičnih rečnika (sa madjarskim polaznim jezikom)	497
Cseh Szabó Márta: O rečničkoj obradi imenica na -ás i -és	503
Szloboda János: Toponimije u madjarsko-srpskohrvatskom rečniku koji je u pripremi	525
Papp György: Pitanja ugradjivanja frazeologizama u odrednice i njihovo tumačenje u rečnicima	535
Reffle Gyöngyi: Jednočlana rečenica, usklik i jednorečna rečenica	547
Magay Tamás: Savremeni problemi EURALEKSA i leksikografije	553
Valentin Putanec: O nekim savremenim teoretskim i praktičnim problemima leksikografije	567
Pajs Júlia--Papp Ferenc--Tüske Margit: Rečnik madjarskog literarnog stvaralaštva i kolokvijalnog jezika	573
Marković Radmila: O nekim pitanjima uređivanja na osnovu svojih sopstvenih iskustava	589

PREGLED

Penavin Olga: Iz rečnika jednog naroda koji nestoje	593
---	-----

HOĐATAK

TARTALOM

A TRADICIONÁLIS MŰVELTSÉG TOVÁBBÉLÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

II. JUGOSZLÁV--MAGYAR FOLKLÓR KONFERENCIA

I. rész

Borús Rózsa: Vőfélyek és vőfélyversek szerepe a topolyai és környéki lakodalmi szokásokban	281
Penavin Olga: Szilveszteri és Újévi népszokások a jugoszláviai magyaroknál	297
Székely Mária: Bácskai és hegyháti (szlavóniai) női körtáncaink tartalmi jegyei a délszláv körtánchagyomány tükrében	309
Tátrai Zsuzsanna: Interetnikus kapcsolatok a jeles napi szokásokban	343
Verebélyi Kincső: Díszített emléklapok a Bácskából	359
Jung Károly: A rosseb démona Adatok egy valószínűsíthető betegségdémon-típus vizsgálatának kérdéséhez	379
Tripolszky Géza: A halálhír közlése - gyászjelentések	391
Csorba Béla: Vegyesnyelvű folklóraltkötések a temerini néphagyományban	403
Kovács Endre: A születéssel kapcsolatos népszokások Doroszlón	417

EREDMÉNYEK ÉS LEHETŐSÉGEK

LEXIKOGRÁFIAI NAPOK

Pató Imre: A készülő Magyar-Szerbhorvát Nagyszótár alapkérdéseiről	469
Hódi Éva: A készülő Magyar-Szerbhorvát Nagyszótár és más idegen nyelvű szótárak néhány módszertani megoldásának összevetése	477
Zigány Judit: Anyanyelvi kezdésű szótárak készítése	497
Cseh Szabó Márta: Az -ás, -és képzős főnevek szótározásáról	503
Szloboda János: Toponimiák a készülő Magyar-Szerbhorvát Szótárban	525
Papp György: A frazeológiai egységek szócikkbe építésének, szótári ábrázolásának, értelmezésének kérdései	535
Reffle Gyöngyi: Mondatszó, indulatszó -- szómondat	547
Magay Tamás: Az EURALEX -- és a lexikográfia időszervi kérdései	553
Valentin Putanec: A lexikográfia néhány időszervi elméleti és gyakorlati kérdése	567
Pajs Júlia--Papp Ferenc--Tüske Margit: A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótára	573
Marković Radmila: A szerkesztés néhány kérdéséről a tapasztalataim alapján	589

SZEMLE

Penavin Olga: Egy egyre fogyó nép szótárából	593
--	-----

MELLÉKLET

A MAGYAR--SZERBHORVÁT SZÓTÁR MINTAFÜZETE

CONTENTS

POSSIBILITIES OF SURVIVAL FOR TRADITIONAL CULTURE 2nd YUGOSLAV-HUNGARIAN FOLKLORE CONFERENCE

Part 1

Rózsa Borús: Masters of ceremony and their rhymes in the wedding customs of Bačka Topola and surroundings	281
Olga Penavin: New Year's and New Year's Eve's folk customs of Hungarians in Yugoslavia	297
Mária Székely: Women's round dances in Bačka and Hegyhát (Slavonia) and their characteristics as compared to the Southern Slavic round dance tradition	309
Zsuzsanna Tátrai: Interethnic relations in festivity customs ...	343
Kincső Verebélyi: Decorated souvenir cards from Bačka	359
Károly Jung: The <u>rosseb</u> demon. Data on the research of a likely renderable <u>demon</u> of disease	379
Géza Tripolszky: Coveyance of death: obituaries	391
Béla Csorba: Mixed language folk products in Temerin's folk culture	403
Endre Kovács: Folk customs related to childbirth, in Doroslovo .	417

RESULTS AND POSSIBILITIES

DAYS OF LEXICOGRAPHY

Imre Pató: Fundamental questions of the Hungarian-Serbocroatian Dictionary in preparation	469
Éva Hódi: A comparison of several methodical solutions: the Hungarian-Serbocroatian Dictionary in preparation and other foreign language dictionaries	477
Judit Zigány: Compilation of dictionaries with Hungarian as first language	497
Márta Cseh Szabó: On entering nouns with suffixes <u>-ás</u> and <u>-és</u> ..	503
János Szloboda: Toponyms in the Hungarian-Serbocroatian Dictionary in preparation	525
György Papp: Questions of incorporation, representation and definition of phraseological units in dictionaries	535
Gyöngyi Reffle: Sentence word, interjection, single-word sentences	547
Tamás Magay: EURALEX, and current questions of lexicography ...	553
Valentin Putanec: Current theoretical and practical questions of lexicography	567
Júlia Pajsz--Ferenc Papp--Margit Tüske: The encyclopedic dictionary of the Hungarian standard literary and colloquial language	573
Rudmila Murković: Certain questions of compilation, based on personal experience	589

INHALT

MÖGLICHKEITEN FÜR DIE WEITERPFLEGE DER TRADITIONELLEN KULTUR
II JUGOSLAWISCH-UNGARISCHE KONFERENZ ÜBER DIE FOLKLÖRE

Borús Róza: Die Rolle des Trauzeugen und seiner Rezitationen bei den Hochzeitsbräuchen aus Backa Topola und seiner Umgebung . . .	281
Penavin Olga: Silvesterbräuche der Ungarn in Jugoslawien . . .	297
Székelly Mária: Semantische Merkmale der Frauenreigentänze aus der Batschka und aus Slawonien und ihre Gemeinsamkeiten mit den Telgentänzen der Südslawen . . .	309
Tátral Zsuzsanna: Interethnische Beziehungen der Feiertagsbräushe . . .	343
Verebélyi Kincső: Verzierte Gedächtniskarten aus der Batschka . . .	359
Jung Károly: Der Damon "von rosszseb". Angaben über die Unter- suchung eines Krankheitsdämonstyps . . .	379
Tripolszky Géza: Die Arten der Todesanzeigen . . .	391
Csorba Béla: Mehrsprachige Folklorewerke in der Volkstradition von Temerin . . .	403
Kovács Endre: Volksbräuche aus Doroslovo, anlässlich der Geburt eines Kindes . . .	417

ERGEBNISSE UND MÖGLICHKEITEN

DIE TAGE DER LEXIKOGRAPHIE

Pató Imre: Über grundlegende Probleme des gro en ungarisch-serbokroa- tischen Wörterbuches . . .	469
Hódi Éva: Kontrastieren von methodischen Lösungen im ungarisch-ser- bokroatischen Wörterbuch mit einigen Lösungen anderer Fremdsprac- henwörterbücher . . .	477
Zigány Judit: Die Problematik der Zusammenstellung zweisprachiger Wörterbücher (Ausgangssprache ungarisch) . . .	497
Cseh Szabó Márta: Über die Wörterbuchbearbeitung der Nomina mit den Suffixen -as und -es . . .	503
Szloboda János: Toponymien in dem entstehenden ungarisch-serbokro- atischen Wörterbuch . . .	525
Papp György: Die Frage der Eintragung und Deutung von Phraseologismen in den Wörterbüchern . . .	535
Reffle Gyöngyi: Ellipsen, Interjektionen, eingliedrige Sätze . . .	547
Magay Tamás: Aktuelle Fragen von EURALEX und der modernen Lexikographie . . .	553
Valentin Putanec: Über aktuelle theoretische und praktische Probleme der Lexikographie . . .	567
Pajs Júlia--Papp Ferenc--Tüske Margit: Über das Wörterbuch der ungarischen Literatur und Umgangssprache . . .	573
Markovic Radmila: Meine Erfahrungen bei der Redaktion von Wörterbüchern . . .	589

BERICHTE

Penavin Olga: Über den Wortschatz eines aussterbenden Volkes . . .	593
--	-----

A TRADICIONÁLIS MŰVELTSÉG
TOVÁBBÉLÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

II. Jugoszláv--magyar folklór konferencia

Folyóiratunk jelen számában nyolc néprajzi tanulmányt teszünk közzé; valamennyi 1985 őszén hangzott el A tradicionális műveltség továbbélésének lehetőségei, II. Jugoszláv-magyar folklór konferencia keretében Újvidéken, a Bölcsészettudományi Kar tanácstermében.

A konferenciát a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia és A Magyar Tudományos Akadémia közt aláírt középtávú együttműködési szerződés tette lehetővé, amelynek keretében budapesti, illetőleg újvidéki helyszínnel minden második esztendőben kerül sor - azonos címmel - hasonló tanácskozás megrendezésére. A szervezés feladata Budapesten a Néprajzi Kutatócsoportra, Újvidéken pedig A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetére hárul, s a feladatnak első ízben - 1983 őszén - a budapesti fél tett eleget az első konferencia megrendezésével.

Az első és második tanácskozáson is külön hangsúlyt kapott a magyar-délszláv néprajzi (elsősorban folklorisztikai) összehasonlító kutatás, mivel olyan területről van szó, amely mindkét fél számára fontos és amely napjainkban is rengeteg tennivalót tartogat mindkét ország kutatói számára. Éppen ezért mindkét tanácskozáson részt vettek olyan kutatók is, akik a kérdéssel foglalkoznak, de nem a két intézet belső munkatársai.

Az újvidéki II. Jugoszláv-magyar folklór konferencián összesen tizenhét előadás hangzott el, ezeknek fele olvasható folyóiratunk néprajzi tematikus részében. Az előadások másik fele a Hungarológiai Közlemények egyik soron következő számának néprajzi részében közöljük.

A tanulmányokat az újvidéki konferencia szervezője, Jung Károly rendezte sajtó alá.

ETO: 392.51

CONFERENCE PAPER

VŐFÉLYEK ÉS VŐFÉLYVERSEK SZEREPE A
TOPOLYAI ÉS KÖRNYÉKI LAKODALMI
SZOKÁSOKBAN

Borús Rózsa

Nyugalmazott tisztviselő, Topolya
Közlésre elfogadva: 1985. december 10.

A Topolyai vőfélykönyv rendelkezésemre álló anyagát 1975-1977 között gyűjtöttem össze. Meglepődve tapasztaltam, mennyire népszerűek a rigmusok, milyen sok a változat, különösen a nevesebb mozzanatokat illetően. Akkor nem a vőfélyversek gyűjtése volt a célom, nem is törekedtem teljességre. Meggyőződésem, hogy még mindig nagyon sok érdekes változatot le lehetne jegyezni. A vőfélyversek ilyen gazdag választékának magyarázata abban rejlik, hogy községünk és a környékbeli települések lakói különböző vidékekről és különböző időpontban települtek ide. Szinte az egész Közép-Bácska (Topolya és a környező falvak nagyobb része) jellegzetesen betelepített terület, mely az 1700-as évek első felétől számítva több migrációs hullámban kisebb-nagyobb etnikai csoportot vonzott magához. Topolya 1750-ben települt, Kishegyest 1764-től tartják számon, Moravica, Pacsér lakói az 1700-as évek végén érkeztek a Tiszántúlról (Karcag, Kisújszállás), Csantavér 500 éves múltja tekint vissza, Bajsa ősi település. Hasonló a helyzet a többi környékbeli községgel is. Nyelvi és néprajzilag sokszínű területről beszélhetünk. Az utolsó tömeges betelepítés a II. világháború után következett be.

Az új telepések mindig hagyományörzőknek bizonyultak, s az itt talált közösségekkel keveredve hatottak egymásra, s hatnak ma is. A népi műveltség nem választja szét, hanem összekap-

csolja a különböző népeket, átveszik egymás dalait, szokásait, szavait. Pacséron a szerb legényekre ma is azt mondják: momci mulatuju.

A továbbiakban egy népszokás megújulásáról szeretnék szólni; napjaink jelenségéről van szó. Az érintkezés egyik legkézzelfoghatóbb formája: a lakodalom, különösen a vegyes lakosságú településeken. A lakodalom volt (s ma is) az egyik legfőbb családi összejövetel. A lakodalomba elsősorban a rokonságot hívják meg - a nemzetséget - a vőlegény és a menyasszony apai, anyai rokonait, s csak azután az ismerősöket, barátokat. A magyar és a szláv lakodalom szokáshagyományaiiban sok hasonló vonást fedezhetünk fel. A magyar lakodalomban a vőfély a ceremóniamester, a legfontosabb szerep a vőlegény és a menyasszony mellett a násznagyé. A szláv lakodalomban még több a szereplő (buklijaš, kum, stari svat, dever stb.). Tíz-húsz évvel ezelőtt vőfélylyel csak tanyai lakodalomban találkozhattunk vagy kisebb településeken tartott lakodalmakban. A ceremóniamester legtöbbször a családból került ki, valamely idősebb férfirokon vállalta e szerepet. Az utóbbi években megváltozott a helyzet. Mind gyakrabban találkozunk a topolyai lakodalmakban, nemcsak földműves szülők gyermekének lakodalmában, a vőfélylyel, már az utcai felvonuláson ő vezeti a lakodalmi menetet.

A régi topolyai lakodalomba 2 vőfélyt fogadtak, öreg és fiatal vőfélyt. A kalapjukról lelógó 10-12 hosszú szalag volt a díszük, szalaggal díszítették a vőfélybotot és a kulacsot is. Ma: kendő, zsebkendő, törülköző, szalag díszíti a vőfélybotot, magán a vőfélyen a vállán átkötve (mint a szláv lakodalomban) díszes törülköző. Az előbbi években a lakodalom meghívottjainak kis fehér művirágot tűztek a ruhájára, az utóbbi időben előfordul, hogy ezt rozmaringszál váltja fel - ez is átvétel.

Egy-egy lakodalomban szinte forgatókönyv-szerűen peregnek az események, hagyományos és új elemek keverednek egymással. Az esemény sor

szervezője a vőfély, ő a szertartásmester. Évek folyamán egy-egy jó vőfély nagy gyakorlatra tesz szert. A vőfélyi tisztség betöltése bizonyos felkészültséget kíván, tapasztalatot a szervezésben és a vőfélyversek ismeretét. Az is a vőfély feladatai közé tartozik, hogy ügyeljen az idő múlására, semmi ki ne maradjon a programból. Ha van némi színészi adottsága, a hangulat megteremtése könnyebben sikerül. Az ügyes vőfély a lakodalom lelke. A vőfélyek általában féltékenyen őrzik tudományukat, s nem szívesen engednek bepillantást füzeteikbe. Bús Lajos zentagunarasi vőfély nem volt féltékeny tudományára. Nagy mókamester, tudja, hogy hírnevét nem csorbíthatják azzal, ha megtanulnak tőle néhány verset. A vőfélyversek között sok a hasonlóság, de mindig a jelen pillanatban alakul ki a végső tartalom. "Sohase mondtam el egyformán a verseket" - vallotta egyikük. A lakodalmi szokások gyűjtésekor meglepődve tapasztaltam, hogy a legtöbb idős topolyai tud néhány vőfélyverset. Maszatos, öreg, számarfüles füzeteket lapoztak fel. Évi elszámolások, halottak versek és egyéb fontos családi események időpontjának feljegyzése mellett, helyet kaptak a vőfélyrigmusok is. Legtöbbször mégis emlékezetből mondták el. Az 1970-es évektől errefelé a vőfélyek szerepe és népszerűsége erősödött. A topolyai lakodalmakat kiszolgáló és levezető vőfélyek mégsem helybeliek, de a közeli falvakban élnek. Szinte valamennyien földművesek. A hetvenes években két jó napszámért vállaltak el egy-egy lakodalmat, ma már valamivel több a juttatás, és attól is függ, hogy hány ház van meghíva. Az elmúlt 30-40 év legnépszerűbb környékbeli vőfélyei a következők voltak (nem állíthatjuk, hogy a lista teljes):

- Januskó Antal, 1907-ben született Zentagunarason (Novo Orahovo). 50 évig foglalkozott rendszeres vőfélykedéssel. Helybeli és vidéki lakodalmakat szolgált ki. Azt állította, hogy a köszöntőket, tréfás verseket a népajkáról tanulta meg. Földműves volt. Tanyán született és ott is élt.

- Huszár Ferenc, 1907-ben született a csantavéri határban. Hetven éves korában még aktívan tevékenykedett. Azt mondták róla, hogy Csantavéren és Topolyán ő a leghíresebb vőfély. Évente 10-12 lakodalmat vállalt. Szövegeit más öreg vőfélyektől tanulta, köszöntői a régi lakodalmi hagyományokhoz igazodtak. Földműveléssel foglalkozott.
- Major Pál, 1913-ban született Zentagunaraszon. Fiatalon kezdte a vőfélykedést. Ugyanakkor zenész is volt. Az 1960-as évekig sok lakodalomban megfordult. Verseinek jó részét hallomásból, a többit írott füzetekből tanulta. Földműves.
- Pesti Nándor, 1925-ben született Csantavéren. 16 éves korában kezdett vőfélykedni, ma is vőfélykedik. Évente 15-16 lakodalmat szolgál ki. Két lánya van, mindkettőt be-tanította. Az idősebb maga is eljár a lakodalmakba. 1962-ben költözött Csantavérről Topolyára. Bajsa, Hegyes, Moravica, Gunaras, Kavilló a területe.
- Tóth Ferenc, 1931-ben született Keviben és ma is ott él. Földművelő. Szívesen vőfélykedik. Évente 8-10 lakodalmat szolgál ki. Főleg Tornyos, Kevi és Topolya a területe.
- Bús Lajos, 1932-ben született Zentagunaraszon. Tizenkét éves korában kezdett vőfélykedni. Minden évben 18-20 lakodalmat szolgál ki. A lánya a kisvőfély. Napjainkban ő a legismertebb vőfélyek egyike. Földműves. Aki őt akarja hívni, annak idejében kell, szólnia, mert nemcsak Bácskában, de Bánátban is vállal lakodalmat. Az általam összegyűjtött versek jó része az ő műsorából való. Elbeszélése szerint verseit úgy les-te el más vőfélyek műsorából. Nagyon szép és valószínűleg egyedülálló kendőgyűjteménye van. A hívogató vőfélykendőt vagy -zseb-

Ha átfutjuk a felsorolt vőfélyek születési helyét, azt is mondhatjuk, hogy Csantavér és Zentagunaras a vőfélyek faluja. Az előbb felsorolt névsor nem teljes, ez a néhány ember szinte hivatásszerűen foglalkozik vőfélykedéssel, de rajtuk kívül még nagyon sok mást is meg lehetne és meg kellene említeni. Szép verseket tudott mondani Fehér Opletán Gábor, 1901-ben született Topolya környékén. Zentagunarason élt. Ismert topolyai vőfély volt Hatala Rudolf, valamint Fontányi Vilmos is. Híres vőfélynek tartották Mészáros Antal bácsit. Jómódú gazda létére főleg a családi lakodalomban, a rokonságban vőfélyeskedett. Kedvelték verseit, humorát.

Természetes, hogy a topolyai vőfélyversek nem eredeti szövegek. E rigmusokat tartalmazó füzetek jelentősége - szakemberek véleménye szerint - sokkal kisebb, mint a többi kéziratos könyvéké. Mégis figyelmet érdemelnek. Az általam gyűjtött anyag legnagyobb része a lakodalom egyes fázisaihoz kapcsolódik, főleg a vőfély és a vőfélyek által elmondott versekről van szó. E verseket a lakodalom hívja életre funkciójuk a lakodalommal be is fejeződik. Áthidaló szerepük a lakodalom egyes mozzanatai között nyilvánvaló. Valószínűnek tartom, hogy a forrás a Nagy Alföldi Vőfélykönyv lehetett. Nem láttam soha ezt a gyűjteményt, az egyetlen vőfélykönyv, amellyel most a gyűjtés után 8 évvel megismerkedtem, Pető Gergely Alföldi Vőfélykönyve volt. Meg kellett állapítanom, hogy a nálunk népszerű rigmusoknak, nem ez, vagy nemcsak ez volt a forrása.

A mai topolyai lakodalom legfőbb mozzanatai a következők:

- Hívogatás (A lakodalom előtt 2-3 héttel történik. Ha a vőfélyek hívogatnak, viszik a botot és a kulacsot, megtartják a régi ceremóniákat, ajándékot várnak a botra. Általánosabb, hogy a fiatal pár hívogat.)
- A lakodalom előtt pár nappal volt az ágy-

- A lakodalom napján a reggeli órától a vőlegényes, illetve a menyasszonyos háznál van a vőfély. A legtöbb lakodalmat ma is külön tartják.

A vőfély feladatai a következők:

- Minden vendéget fogad és bevezet a násznagy elé;
- indulást vezényel a vőlegényes háznál, elbúcsúzik a vőlegény nevében a szülőkötől;
- a menyasszonyos háznál bebocsátást kér, közli a jövetel célját, és kikéri a menyasszonyt. Felel a találós kérdésekre, állja az ugratásokat;
- a menyasszony vőfélye is teljesíti a maga tisztét, kiadja a menyasszonyt, de előbb elmondja a menyasszony búcsúversét;
- indulás előtt a vőlegényes ház vőfélye meghívja a menyasszonyos házat "kállátóba";
- vezeti a menetet az utcán.

Az úton, az utcán a lakodalmi menet résztvevői kurjongatnak. A kurjantások szövege lehet nagyon kíméletlen is. Legtöbb a násznagyra, násznagyné, vőlegényre, menyasszonyra vonatkozik. Néhány a nyomdafestéket eltűrők közül:

Az ajtókon rézkilincs,
Násznagyunknak foga sincs!

A násznagyné olyan cifra,
Mint egy nyakli bugylibicska!

Három tepszi túróslepény,
Málészájú a vőlegény!

Fogadjunk egy liter borba,
Gyerek van a menyasszonyba!

A vőfély kurjantásai az esküvő állapotáról tudósítanak:

Piros rózsa borulóba,

A vőfély akkor jut újra jelentősebb szerephez, amikor a menet a vőlegényes házhoz ér, itt az ismert rigmussal köszön be:

Örömanya gyújts világot,
Itt hozzuk a gyönygyvirágot!

A topolyai lakodalom sokáig megőrzött egy szép régi szertartást, sok helyen még ma is megtartják: az anyós a kapuban várja a menyét lámpával a kezében. Mikor már mindenki behúzódik a sátorba, a vőfély köszönti az új párt, majd a vacsoráig tréfákkal szórakoztat, vagy elmond egy-két hosszabb verset. Tarts kormányt, muzsikus - mondja a zenészeknek, ha csendet akar.

- A vőfély vacsora előtti feladatai közé tartozik, hogy sereget válasszon magának, főleg fiatal fiúkat (lányok is lehetnek), ezek segítségével szolgálja fel az ételeket. Következik a vacsora felszolgálása, az ételek tréfás bejelentése.
- Vacsora alatt a vőfély szórakoztatja a vendégeket, ekkor mondja el a házasságról szóló erkölcsi tanításokat. Ezek hosszabb versek, hasonlítanak a hitújítás korabeli példabeszédekre. Az öreg vagy a fiatal vőfély majdnem minden lakodalomban elmondja a házasulandó legény történetét. Kedvelt még A lányokra című példabeszéd, mely a lányok cifrálkodását elemzi. Intelmeket, bölcs tanácsokat osztogatnak egész éjjel.
- Éjfélkor jut a vőfély újra központi szerephez. Az ő feladata a menyasszonytánc levezetése, a pénzszedés, majd a menyecske bevezetése is. A menyasszony és a menyecske-tánc befejezésével a vőfély pihenhet kicsit a hajnali terítésig. Hajnalban még mond egy hosszabb verset, bejelenti, hogy a zenészek vacsorázni fognak.
- Reggel felé a vőfély feladata, hogy minden

Ha a vőfély pontosan és lelkiismeretesen teljesíti tisztét, megdolgozik azért a két-három jó napszáért, amit kap. A továbbiakban ismertetem az általam összegyűjtött vőfélyversek jegyzékét és a lejegyzett változatok számát:

- A vőfély megkéri a menyasszonyt, díszítse fel a vőfélybotot.(1 változat)
- Vendégeket hívogató vőfélyvers. (2 változat)
- A vendégeket hívogatók az utcán a következő dalt énekelték:

Tipegünk, topogunk végig a Nagyutcán,
 Port verünk, dalolunk vasárnap délután,
 Kalapunk peremén sokszínű pántlika,
 Tövíbe bokréta, illatos viola,
 Kivirágzott imhol kezünkben is a bot,
 Esküvőt hirdetünk, lakodalmat, óbort,
 Boruljon a Linder a Lencsés karjába,
 Jöjjön el mindenki cimboránk nászára.

(A Linder és Lencsés Topolya két városrészének a régi elnevezése. Az a legény, akinek a lakodalmára ezzel a változattal hívogattak, nagy tettet hajtott végre, mert ki tudta harcolni, hogy nem saját városrészéből házasodott. Jó pár verekezésben részt kellett vennie, s nem is eredménytelenül, míg a másik városrész legénysége befogadta.)

- Az ágy kikérésének ceremóniája rigmusban történt, az egész magyar nyelvterületen ismert Este viszik a menyasszony ágyát kezdetű dallal folytatódott, s ennek is a második versszakát kedvelték:

Jó gondold meg rózsám elejét, utóját,
 Kivel kötöd be két szemed világát,
 Mert nem kölcsön kenyér az, hogy visszaadjuk,
 Nem is tiszta búza, hogy visszamérjük.

- Az ágy kikérésének is ismert még egy változata.
- Az esküvő napján a vőfély verssel vezeti be az érkező vendégeket.
 (1 változat)

- Indulás a vőlegényes háztól. (1 változat)
- A vőlegény búcsúzik szüleitől. (1 változat)
- A vőfély indulást vezényel. (1 változat)
- A vőlegényes ház vőfélyének beköszöntő verse a menyasszonyos háznál. (4 változat)
- Vőfélyek vitája. (1 változat)
- A menyasszony kiadása. (1 változat)
- A menyasszony búcsúja. (7 változat)
- Példabeszéd az esküvőre indulóknak. (1 változat)
- Meghívó "kállatóba". (1 változat)
- A vőfélyek indulást vezényelnek. (1 változat)
- A fiatal pár köszöntése a templomajtóban az esküvő után a régi időkben így történt: Jusson nektek, azt kívánom, Több öröm, mint szánom-bánom.

 Sok szerencsét, sok örömet,
 Tele kamrát, tele böndőt.

 Éljen az új pár,
 Jó termésben, egészségben,
 Sohase érje őket kár.

 Éljen az ifjú pár,
 Eredményes munkát,
 Jól megtömött hurkát,
 Tele pincét, kamrát,
 Szép menyecskét, barnát,
 Jó tehenet, tarkát,
 Negyvenkilós sonkát,
 Szerencsének farkát,
 Vendég hívó szarkát,
 A kincseknek zsákját,
 Három kuckó gyereket,

Buzászsákot eleget,
Kíván a komátok,
Igaz barátotok.

Sajnos ma már csak sok szerencsét kívánnak.

- A vőfély bejelenti, hogy megérkeztek a menyasszonnyal a vőlegényes házhoz. (2 változat)
- A vőfély vagy a násznagy köszönti az új párt. (2 változat)
- Vacsoráig elhangzó verses tréfák. (3 változat)
- Az örömanya asztalhoz hívja a vendégeket. (1 változat)
- A vőfély hosszabb verses beszámolója vacsora előtt. (6 változat)
- A sereg kijelölése és bemutatása. (1 változat)
- Az ételek felhordása:

levesre.....	5 változat,
szármára.....	1 változat,
kása bevitelekor.....	1 változat,
káposzta-vers.....	1 változat,
paprikás bejelentése.....	5 változat,
pecsenyeversek.....	7 változat,
tréfás versek az ételekről..	2 változat,
tréfás borköszöntő.....	7 változat,
süteményköszöntők.....	2 változat,

- Beszéd a házasságról. (1 változat)
- A házasulandó legény története. (1 változat)
- Én nőtlen maradok kezdetű beszéd. (1 változat)
- A lányokra című beszéd. (1 változat)
- Rigmusok a menyasszonyos ház vendégeinek megérkezésekor (1 változat)
- A vőfély megnyitja a menyasszonytáncot. (1 változat)

- Az újmenyecske bevezetése. (1 változat a vőfélyrigmus elhangzása után a Jaj, de szép kis menyecske lett ebből a lányból kezdetű dallal nyitják meg a menyecsketáncot.)
- A zenészek vacsorája előtt elmondott hosszabb vers. (1 változat)

A felsorolt változatok 1430 sorból állnak, s azt hiszem, még nagyon sok rigmust össze lehetne gyűjteni. Bodor Egri Péter vőfélykönyvét, illetve kézzel írott füzetét még nem dolgoztam fel. Az 1930-s évek derekán Djakovón volt katona, ott írta le emlékezetből az általa ismert vőfélyverseket. Ebből a füzetből való a menyasszonytác következő beköszöntője:

Vőlegény, menyasszony megunták az ülést,
 Kívánok hát nekik egy vagy két pördülést,
 De majd a menyasszonyt én is táncoltatom,
 Hogy a lába nem sánta, ezzel megmutatom,
 Minden legénynek lesz joga, nem bánom,
 Hogy a menyasszonnyal egy fordulót járjon,
 Táncolhat mindenkivel mostan kedvire,
 Amíg a vőlegény időt enged erre.
 Tehát akkor mostmár kezdhetjük, nem bánom,
 Erre a parancsot a násznagytól várom.

Még mindig érdemes lenne kutatni régi vőfélyfüzetek után. A sok sablonos rigmus között akad egy-egy eredeti szellemes fordulat is.

Mészáros Antal bácsi az egyik vacsora előtti versét így kezdte:

Egy-két szavam volna, ha meghallgatnának,
 Az isten e házat ékesítse fel asztalokkal,
 Abroszokkal, tányérokkel, kanalakkal,
 Késekkel, villákkal, hosszú padokkal,
 Székekkel, s az azon ülő kedves vendégekkel.
 Úgy mint: szegfűszínű lányokkal,
 Violaszínű legényekkel,
 Rózsaszínű menyecskékkel,
 Bársonyszínű öregekkel és
 Dobseggű gyerkekkel.

A folytatás a megszokott szöveg:
Mostanában jöttem híres Perzsiából stb.

Az egymás mellett élő népek hagyományainak kölcsönhatása abban is megnyilvánul, hogy megtanulják egymás táncait, szokásait. A topolyai és környéki lakodalmakban egészen természetes, hogy a menyecsketánc hosszú csárdását kóló váltja fel. Ez udvariasság is a más nemzetiségű vendégek iránt. Kólózás közben a jókedvű vendég anyanyelvén és a saját lakodalmi szokásait felelevenítve kurjant fel:

Ala igra ko Madjar,
Zapleće ko Švaba!

Ala igra na tabana,
Baca noge do tavana!

Drž se prijo za taj moj
Kaiš od čakšira!

Beszélhetnénk még a szellemes borköszöntők-ről, melyek nagyobb része már nem a mintakönyvekből származik:

Miatyánk kis pohár, ki vagy a kezembe,
Miképp a kezdetben, itt vagy a szívemben,
Te vagy az, aki az árokparton megfenyegettél,
A gyerekekkel kinevettettél,
Az asszonnyal összevissza verettél,
Legyen meg a te akaratod,
Üdvözlégy nyújtófa, lelkes mogyorófa,
Feleségem jámbor legyen,
S a piszkafával ötször-hatszor,
Nehogy elővegyen.

Figyelmet érdemel Bodor Egri Péter borköszöntője is:

Megüzentem annak a vak uraságnak,
A sánta gazdasszonyának,
Mondja meg annak a görbe szolgálójának,
Gyűjtsa meg azt a gircses-görcsös gyertyáját,

Annál a szétvert tűznél,
Menjen le abba a rothadt pincébe,
Azon az összeszakadozott garádicson,
Eresszen bort abból
Az összedüledezett hordóból,
Abba a repedezett csobolyóba,
Adja annak a csámpás vőfélynek,
És adja annak a csépeszájú vőlegénynek,
És adja annak a pityeredett menyasszonynak,
De ebből nem iszik násznagyuram, míg meg
nem mondja,
Melyik volt a legkedvesebb keresztlánya...

Eddig csak a katolikus községek vőfélyversei-ről beszéltem. A környéken vannak református települések is mint Moravica, Pacsér, Feketics. A rigmusokat és a szokásokat illetően az eltérés ma már nem jelentős, de régebben nagy volt. A református falvakból származó vőfélyversekben több a bibliai elem, az oktató és példabeszéd, gyakori a mitológikus alakok szerepeltetése, legalább erre utal egy kézzel írott füzet, mely a helyesírása után ítélve meglehetősen régi. A család szerint, aki ezt a füzetet eljuttatta hozzám, a versek másolója vagy lejegyzője Erdélyi György pacséri lakos volt. 1834-ben született, a verseket állítólag 1850-1860 között írta le. A füzet a lakodalmi vőfélyverseket tartalmazza, sajnos hiányos, sem az első, sem az utolsó oldalak nincsenek meg. Az utolsó lapok egyikén a mindenki által ismert kásaverset olvassuk (a szakácsnő éjjél után kásapénz szeda a vendégektől, aki nem ad neki, annak ő ad a főzőkanállal):

A szakács asszonyunk a kását keverte,
A kezét a meleg gőz nagyon felverte,
Nagyon pöffedezvén szörnyen megégette,
De ő hamarjában mindjárt bekötötte... s a
következő lapon ezt olvashatjuk:

Baja városnak siralmas története, amely történt az 1840-ik esztendőben május első napján, szomorú esete Baja városának.

Az ismeretlen szerző siratóéneke formájában mondja el, hogy mint pusztította el a várost egy szörnyű tűzvész. Megtudjuk a versből, hogy a tűz délben ütött ki. Polgárok, urak, nemesek és szegények egyformán szenvedtek tőle. A harangok is leszakadtak a lángoktól, sok ember lelte a halálát a tűzben. Íme a bizonyíték, hogy sokszor látszólag jelentéktelen, kézzel írott füzetek értékes adatokat juttatnak el hozzánk régi, letűnt korokról.

Végezetül még csak ennyit: az utóbbi években valóban megnövekedett a vőfélyversek és a vőfélyek iránti érdeklődés, de nemcsak ezt az egy jelenséget kell megemlíteni. Felfigyelünk a néphagyományokra. Asszonykórus, menyecskekórus, tánc-csoport van majdnem minden faluban. Keresettek a régi használati tárgyak. A vasalókba virágot ültetnek, kocsikerék díszíti a pázsitot, a nappaliban helyet kapott a rokka, kuka és kukoricacső a falon, törött tajtékpipa a vitrinben. Rohanó világunkból visszavágyunk az egyszerű életbe, vagy most kezdjük értékelni elődeink hagyományait? Kérdések, melyeken érdemes elgondolkozni.

Forrásmunkák: Jung Károly: Az emberélet fordulói, 1978.

Oros|háza néprajza, 1965.

Szóreg és népe, 1977.

Tápé története és néprajza, 1971.

Borús Rózsa: Jeles napok, családi ünnepek és az emberi élet nagy fordulóihoz fűződő népszokások az észak-bácskai Topolyán. Tanulmány. Topolya, 1977.

R E Z I M E

Borús Rózsa:

ULOGA DEVERA I NJEGOVIH SVADBENIH ZDRAVICA I
GOVORA U SVADBAMA U BAČKOJ TOPOLI I OKOLINI

Prilog Autorke obradjuje dva aspekta svadbenih običaja Bačke Topole i okoline: ulogu i ličnost devera, glavnog ceremonijal majstora i zabavljača u svadbenom ritualu, kao i problematiku njegovog repertoara zdravica, govora i ostalih versifikovanih sastava. Pošto je i sama Autorka iz Bačke Topole i decenijama radi na prikupljanju folklorne gradje, odlično poznaje profesionalne devere koji su vršili tu dužnost, a neki je i danas vrše na tom terenu. Rad daje podatke o njihovom radu, o njihovim prihodima, o repertoaru kao i o izvorima iz kojih su crpili tekstove zdravica, govora itd. U drugom delu se dobija opis nekoliko štampanih i rukopisnih tzv. "pesmarica devera" na madjarskom jeziku, sa iscrpnim statističkim pregledom njihovih sadržaja, porekla, funkcija itd. Rad citira i odlomke iz repertoara najpoznatijih profesionalnih devera iz Bačke Topole i okoline.

Borús Rózsa Zusammenfassung

Die Rolle des Brautführers und seiner
Hochzeitsreden und Trinksprüche bei
Hochzeiten in Bačka Topola und Umgebung

Dieser Beitrag behandelt zwei Aspekte der Hochzeitsbräuche aus Bačka Topola und seiner Gegend: die Rolle und die Person des Brautführers, als den wichtigsten Zeremoniemeister und Unterhalter im Hochzeitsritual, als auch die Problematik seines Trinkspruch-Rede und Versrepertoire. Da die Verfasserin selbst aus Bačka Topola stammt und seit Jahrzehnten das folkloristische Material sammelt, kennt sie viele professionelle Brautführer, die früher diese Tätigkeit ausübten, oder sie jetzt immer noch praktizieren. Diese Studie liefert Daten über ihre Arbeit, über ihre Einkünfte, über das Repertoire, als auch über die Quellen, aus welchen die Trinksprüche und Reden entnommen worden sind. Im zweiten Teil sind einige "Gesangbücher der Brautführer in ungarischer Sprache" beschrieben worden, welche zum Teil noch handschrieben, aber auch in gedruckter Form existieren, mit einer ausführlichen statistischen Auswertung ihrer Inhalte, ihrer Herkunft und ihrer Funktion. Es wurden auch Fragmente aus dem Repertoire einiger bekannter Brautführer aus der Gegend von Bačka Topola zitiert.

ETO: 398.322.42

CONFERENCE PAPER

SZILVESZTERI ÉS ÚJÉVI NÉPSZOKÁSOK A
JUGOSZLÁVIAI MAGYAROKNÁL

Penavin Olga

Nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidék
Közlésre elfogadva: 1985. december 10.

Jelen dolgozatomban az idő rövideje miatt - későn értesültem a konferenciáról - nem végeztem összehasonlító vizsgálatot témám tárgyalásakor, noha szentül meg vagyok győződve róla, hogy e téren is megállapíthatnánk szinte minden tárgyalásra kerülő szokásnak a meglétét, kisebb-nagyobb módosulását, változatát a szomszédoknál, sőt nemzetközi gyökerüket is kideríthetnénk.

Tudott dolog, hogy a népi műveltség vidékeinken az egyes népeknél azonos történelmi, társadalmi viszonyok között alakult. Az együttélés, az érintkezés falun belül ház-kert viszonylatban, vagy falu-falu szomszédságában, a sorsközösség nem múlhatott el és múlik el nyomtalanul sem a kultúrában, sem a nyelvben. A kölcsönhatás gazdagította az átvevők kultúráját, így a népi műveltség bizonyos építőelemei nemcsak egy nép birtoka, hanem több népé, népcsoporté. Az összehasonlító vizsgálatok éppen azért fontosak, mert kimutatják kultúránk összefonódásának letagadhatatlan és bizonyított tényét. E vizsgálatok nyomán egyre világosabban látjuk, hogy pl. vidékeinken a magyar népi műveltség milyen sok szállal kapcsolódik a szomszédos vagy velük egy közösségben élő szerbek, horvátok, románok, ruszinok, szlovákok, szlovénok, németek kultúrájához.

x x x

Doroszlón azt tartják, hogy három igazi parasztünnep van: a dísznőlés, a masinázás (cséplés) és a szüret. Mi nem ezekkel szándékozunk foglalkozni, hanem a téli hónapok mindenkit egyaránt érintő és érdeklő évvégi jeles napjaival, a hozzájuk fűződő népi szokásokkal. Ez a két jeles nap szilveszter és újév napja.

E két nap folyamán vidékeinken számtalan szerencsét-, termést-, időjárást-, egészséget biztosító illetve tudakoló cselekményt gyakorolnak. E cselekményeknek általában két céljuk volt: 1) szerencsehozóvá tenni az eljövendő évet; 2) megtudni a jövendő sorsot jóslásokkal. Közben természetesen a gonoszúzést sem szabad elhanyagolni. Zajongás, harangozás, kántálás, köszöntők mondása segít a gonoszt elűzni. Szükség is van rájuk, mert minden évnegyedet kezdő nap gonoszjáró nap. E szokások egyfajta világképről tanúskodnak, nemcsak néprajzi szempontból értékesek, sokkal többről vallanak.

x x x

Első topolyai adatszolgáltatók P. Luca néni szívesen emlékezik a régi szilveszterekre. A topolyai szállásokon nőtt fel, olyan családban, ahol megtartották, de másokkal is megtartatták a szokásokat. Arra a kérdésre, hogyan is telt el szilveszter napja régen, mit tettek, miért tették, elmondta, hogy mint minden áldott nap, ezen a napon is korán keltek. Reggel kihúzták a kútból a karácsonykor bedobott piros almát, kíváncsian vizsgálgatták, egészséges-e vagy már megromlott. A következő év időjárására lehetett kikövetkeztetni az alma milyenségéből. Egyébként is ez a nap a jóslások, a varázscselekmények napja. Minden jelnek, még a legkisebbnek is megvan a jelentése, mindenből lehet következtetni a beköszöntő évre.

Topolyán dologtiltó nap volt szilveszter, délig minden könnyű házi munkát el kellett végezni. Meg kellett pl. főzni újév napjára is, mert akkor tilos volt tüzet gyújtani. Mosni, varrni,

meszelni sem volt szabad szilveszterkor, a szemetet is csak kifelé söpörve lehetett eltávolítani a házból, mert kisöpörték volna a jövő évi szerencsét. A karácsonyi szalmát az állatok alá tették, a karácsonyi gabonát, a szénát, a lucabúzát is megetették az állatokkal. A kölcsönkért dolgokat is vissza illettadni tulajdonosának, az adósságot is rendezték, a haragosokkal is kibékültek, hogy minden kellemetlent, rosszat maguk után hagyjanak, tisztán lépjenek az új esztendőbe. Ebédre bablevest és mákosgubát készítettek, hogy annyi pénzük legyen, mint ahány mákszemet lenyelnek. Estére elkészítették a szokásos nyújtott rétest. Délután ellátták az állatokat, pihentek, készültek a kései lefekvésre. Ilyenkor még nem járt vendég, csak a kéményseprőt fogadták szívesen. Egész délután figyeltek minden reccsenésre, mert halált jelent a reccsenés. Vigyáztak arra is, hogy semmit el ne törjenek. Az idősebbek, a tapasztaltabbak a szilveszteri időjárásból, az állatok viselkedéséből próbáltak következtetni az új év időjárására, hisz a jövő évi termés érdekelte őket.

Eljött végre óesztendő utolsó estéje, vele együtt a rokonok vendégserege is. Fogyasztották a finom nyújtott rétest, diót törtek, izgatottan lesték, hibás-e a feltört dió, egészséget, betegséget hoz-e az új esztendő. Énekeltek, citeráztak, adomáztak, kártyáztak.

A legények, lányok pedig a jövőt firtatták. Almát hámoztak a lányok, úgy hogy egyben maradjon a héja. Ezután hátuk mögé vetették az almahéjat. Amilyen betű alakját vette fel, olyan betűvel kezdődik majd a vőlegényjelölt neve. Ólomot is öntöttek. A vízbe öntött ólom alakjából következtettek a jövőndőbelire.

De sokkal komolyabb lépésre is hajlandók voltak a lányok, ha valaki tetszett nekik. Hogy magukhoz kössék udvarlójukat, loptak a legény házának sarkából egy darabot szilveszter éjjelén. Ha pedig összevesztek, a legény megfaragta a lány

ablakának a sarkát, hogy ne mehessen férjhez az új esztendőben. Közben nagy harangzúgás, ostorpatogtatás közben érkezett meg az éjféli. A zaj azért szükségeltetik, hogy az ördög elkotródjon. A lányok egyszer csak fogják magukat, elmennek a Kri-vajához, vagy az ártézi kúthoz, hogy újévi szerencsét hozó vizet igyanak, s hozzanak az állatoknak is.

Az otthon maradottak lámpaoltás után a jövő évi termést biztosítandó lencsét, kölest szórtak szét. Éjfélkor az állatok is megszólaltak, dicsérték vagy ócsárolták a gazdát, a gazda kiment őket meghallgatni.

Kint az utcán hangos, vidám élet folyt. A legények bezörgettek a lányos házakba, köszöntöttek az újévet. Luca néni vallomását később a Borús Rózsa értékes könyvében található adatok is igazolták.

Topolyán a gyümölcsfákat is megverik újév napján, hogy jobban teremjenek. Doroszlón is ezt teszik. De van olyan hely is, ahol felköszöntik a fákat, s a fa bő termésével hálálja meg, hogy nem feledkeztek meg róla.

Kupuszinán is izgatta a lányokat a jövő, illetve a jövendőbeli. Érdekelte őket is, főkéntő alá kerülnek-e vagy sem, azaz pártában maradnak-e. Ezt megtudandó annyi tűzre való vágott fát nyalából fel a kíváncsi lány, hogy bevigye a házba, amennyit csak át bírt nyalábólni. Ha páros számú fadarabot kapott fel, akkor biztosan férjhez megy, de a szilveszter éji álom is jelentős volt.

Gomboson Luca és újév között gombocót főztek a lányok. A vízben elsőnek feljövő gombóc árulta el a jövendőbeli nevét. A halál titkát is szerették volna kifürkészni a gombosiak. Erre szolgált az újévi pogácsa sütése. A pogácsákba a család tagjainak nevét tartalmazó cédulát tettek, majd libatollal szúrtak a pogácsába, betették

sülni a kemencébe. Ha valamelyik pogácsán megégett a toll, akkor a pogácsában levő papíron szereplő nevű személyre halál várt a következő esztendőben. Szilveszterkor minden házban végző rétest sütöttek. Újévre pogácsa készült, hogy sok pénz legyen a házban, és hamar elguruljon az esztendő, ne legyen senki beteg a házban. Mivel a szerencsét a disznó túrja a házba, azt kell sütni, főzni. A bab meg a mák is szerencsét, sok pénzt hoz a háziaknak, rotyog is a bableves csülökkel a fazékban, ezért készül sok helyen mákoscsík, mákos tészta.

Itt kell megjegyeznünk, hogy Doroszlón az újévi tombolán nyert malacot meghagyják "szőröncsegőbének".

A bánáti Székelykevény, Vojlovicán is megfőzött mindenki szilveszter délelőttjén lehetőleg két napra, mert újév napja dologtiltó napnak számított. Annyira tartották ezt régen, hogy még a lovakat sem oldották el újévkor a jászoltól, az asszonyok nem mehettek a szomszédba, nehogy elvigyék a szerencsét a házból. Még a tűzgyújtás is tilos volt. A szilveszteri ebéd ott is bableves és mákostészta volt a szerencsét biztosítandó. Este a bőséges vacsorán kocsonyát is felszolgáltak, de a tökös rétes sem maradhatott el, hogy úgy nyúljon az év, mint a rétes. Vojlovicán azt vélik, ha a gazda éjfélkor meghallgatja a megszólaló állatokat, megtudja, panaszkodnak-e rá az állataivagy dicsérik.

A lányok itt is sokféle praktikához folyamodtak, hogy megtudják jövődjüket. Az ólómöntés mellett pl. a galuskázás volt szilveszter esti cselekedet, mégpedig titkos cselekedet, t.i. egyetlen legény sem lehetett jelen, de még tudnia sem volt szabad róla, hol, melyik háznál főzik a lányok a galuskát.

A lányok titokban gyűltek össze egy háznál. Kukoricalisztból készítettek galuskát. Miután kifőzték, sorban lerakták a galuskákat a konyha földjére. Ekkor behívták az egész nap éheztetett

kutyát. Az éhes lévén, felkapott egyet. Akiét kapta fel, az megy majd férjhez. Egyesek befo-lyásolni akarva a kutyát bekenték zsírral a gombócukat, hogy azt kapja fel elsőnek. Mege-sett, hogy a kutya csak megszagolta a gombóco-
kat, a zsírost is és elsomfordált. Szidták is szegényt a lányok! Ilyenkor másik kutyát hívtak be, hátha az másképpen viselkedik.

Papucsot is rúgtak a jövődre kíváncsi lányok. Felhúzták a papucsot, hátra fordultak, s a fejükön keresztül elrúgták a papucsot. Ha a papucs sarka az ajtó felé állt, akkor nem jót jelentett, de ha a papucs feje esett az ajtó felé, akkor volt öröm. "No, emejjünk tánygyért!" - mondták a játékra kész lányok. Leborítottak három tányért az asztalra, a sorsára kíváncsi lány kiment, a többiek egy tányér alá gyöngyöt, a másik alá pántlikát, a harmadik alá meg fej-
kendőt, "ruvát" rejtettek. Behívták a lányt. "No, emejj egyet" - mondták neki. Ha gyöngyöt emelt, akkor még pártában marad, ha pántlikát, akkor talán menyecske lesz, de ha ruvát emelt, bizto-
san férjhez megy.

Mentek még a lányok disznóröfögést is hall-
gatni. Titokban, lopva indultak neki a falunak két fedővel a kezükben. Minden házba beléptek, összeverték a fedőket, hogy megijessék a disznókat. A kutyák is ugattak, nem egyszer meg is zavarták az alkalmatlankodókat. Ilyenkor sza-
ladt mindenki, amerre látott. Ha valaki kijött a házból a zajra, szintén elszaladtak, mert tit-
kos cselekedet lévén, senki idegennek sem volt szabad jelen lennie. Minden házban más lánynak verték össze a fedőket. Némelyik házban a disznók meg sem röffentek, tehát nem reménykedhetett az illető a közeli férjhezmenésben.

Az sem mindegy, kihez; szegényhez, gazdag-
hoz megy-e az ember lánya. Ezt is meg lehetett tudakolni. "Most mennyünk, kössünk karót" -
szólt a parancs. A csapatba verődött lányok

szemét bekötötték, elindultak az utcán. A hetedik kerítéskarót meg kellett kötniök valamilyen színű ronggyal. Minden lánynak megvolt a saját színe. Mindenki máshol kezdte a kötözést. Reggel azután mentek a lányok karót nézni. Ha görbe volt a karó, amire a rongyukat kötötték, akkor szegény férjet várhattak, a bogas is ezt jelentette, de ha szép egyenes karón fityegett a rongy, akkor gazdag lesz a jövődöbeli. Előfordult, hogy egy kerítéskarón több rongy is díszelgett.

A sós pogácsa készítése is hasznosnak bizonyult a jövődö kuantásában. Három-négy lány összejött egy háznál. Előkészítették az asztalt. Háttal álltak az asztalhoz. Gyűrűn keresztül eregették rá a lisztet, a vizet, a sót, s továbbra is háttal állva meggyúrták, majd elnyújtották a tésztát pogácsa formára, végül a tűzhely lapján megsütötték. Háttal állva megfordították, közben összeégették a kezüket. Néha olyan sósra sikerült a pogácsa, hogy csak úgy fénylett a sótól. De az volt a legnagyobb baj, hogy a megsült pogácsát el kellett fogyasztaniuk, mert nem volt szabad rá egész éjszaka vizet inni, akárhogy marta is gyomrukát a só. Az a hit járta ugyanis, hogy "erre a sós pogácsára az viszen neked álmodba vizet, aki az urad lesz".

Egyesek arra is emlékeznek, hogy a szomszéd lányok este egy kosárba kanalat, kést, villát tettek. Ezzel futkostak le-fel az utcákon. Mindig más vitte a kosarat. Amelyik házban legjobban ugattak a kutyák, abba a házba kerül asszonyok a kosarat vivő lány.

Újév reggelén szokásban volt a "hallgatkozás", a hallgatózás. Mindig valakinek hallgatóztak a lányok egy-egy házban. Sok gyerekes házakat választottak. Ilyenkor az anya már öltöztette a gyerekeket. Sok baj volt velük. Ha az anya azt mondta: "Ne bánts, ülj le! Ne böggj, ne ríj, nem halgatsz!" - akkor ez azt jelentette, hogy a hallgatózó nem megy férjhez, de ha azt hallották, hogy: "Úgy meg-

váglak, hogy kiröpülsz" - akkor a hallgatózó is kiröpül a házból, s amilyen fiú nevet hall, olyan nevű lesz az ő férje is.

A Muravidéken muzsikától hangos a vidék szilveszter napján. Köszönteni járnak a zenészek. De a gyerekek is köszöntenek: "Erüt, egissiget, mindenkinek böüsiget! - kívánják a házbelieknek. Ha nem kapnak semmit, kifakadnak, mint a baranyai gyerekek, akik ilyenkor ezt mondják: "Aki a kántálót üresen bocsátja, segítse az isten taligatolásra!"

Szécsiszentlászló, Dobronak népe is pogácsát süt szilveszter estéjén, libatollat tűznek bele. Ha a toll erősen megpörkölődik, meghal az illető, akinek a nevét sütötték a pogácsába. A lányok papucsot rúgnak, nyers fonalat tesznek a fejük alá, s amit álmodnak a férjhez menetellel kapcsolatban, az beteljesül.

Baranyában is vidám a szilveszter és újév napja. Itt is számos módját gyakorolják a jóslásnak. Divatos volt a fiatalok körében a gombócfőzés, a tollas pogácsa sütésének eredménye az idősebbeket is érdekelte. A kulcslyukon keresztüli ólomöntés is kedvelt volt.

Legszívesebben a kántálásra emlékeztek. Szilveszter estén sötétedés után indultak el a gyermekcsoportok. Megálltak az ablak alatt, Lábadi Klára gyűjtése szerint a következő szavakkal kértek bebocsátást:

"Szerencsés jó estét kívánok kigyelmetöknek,
Valamennyi nagy áldást a ház népének,
Kik a nagy udvarokban élnek,

Szép békességet kívánunk ezeknek.
Egypár verssel, énekkel tiszteletet tennénk,
Ha a házigazdának terhére nem lennénk.
Tetszik-e vagy nem?"

Ezután vagy beengedték őket, vagy nem. Ha igen, akkor folytatták a kántálást:

"Egy atyának tizenként fiai valának,
Mind a tizenketten sorba kihalának.
Midőn az utolsót sírba eresztették,
Atyjukat az napon véle eltemették
A megholt esztendő volt az a vén atya,
Kinek sírjához nem kellett sem ásó, sem kapa,
A tizenkét hónapok voltak a fiai,
A tél, tavasz, nyár és ősz voltak a sírjai.
Már ezeket elhagyjuk, és újakat várunk,
Szívből kívánom."

(Lábadi Klára gyűjtése)

A gyerekek kalácsot, pogácsát, diót, almát kaptak a kántálásért.

A szomszédos Szlavóniában "disznófüt" kell enni szilveszterkor, hogy a disznó odatúrja a szerencsét az új esztendőben. Itt az egész család, nemcsak a lányok jósoltak maguknak ólomöntéssel. Itt maradt meg a hajdani regölésnek, a lányokat, legényeket párosító, "öggüregülő" és bőségvarázsló éneknek funkcióváltott töredéke. A hajdani télközepén mondott szerencsekívánó köszöntést tartalmazó regösének bevezetőjéhez tartozó alább következő részlettöredékkel búcsúztatta még a századvégen is a kórógyi asszony vadászatra induló férjét.

"Édes uram, én jó uram, sej, regélők, regélők,
Napot láttam én fennkelni, sej, regélők, regélők,
Hódikát láttam én lemenni, sej, regélők, regélők,
A kettő közt szarvast láttam, sej, regélők, regélők,
Egyik szarva a napba vót, sej, regélők, regélők,
Másik meg a hódikába, sej, regélők, regélők,
Egyik lába az erdőbe, sej, regélők, regélők,
A másik meg a tengörbe, sej, regélők, regélők,
Jobb ódalán nagy szen égött, sej, regélők, regélők,
Bal ódalán köd setétlött, sej, regélők, regélők,

Szöme előtt hajnal verratt, sej, regélők, regélők,
 Utánna meg éjjel szakatt, sej, regélők, regélők,
 Hannál engöm, édös uрам, sej, regélők, regélők,
 Mennél inkább szarvas után, sej, regélők, regélők,
 Lába nyomán fakad a víz, sej, regélők, regélők,
 Az erdőbe ha vetönnél, sej, regélők, regélők,
 A víz mellett is meglönnél, sej, regélők, regélők,
 Napfenkőtig öbrön lönnél, sej, regélők, regélők,
 A szarvast is megnyilaznád, sej, regélők, regélők,
 Utadon új legelőket lelnél, sej, regélők, regélők."

x x x

Eddig főleg a jövőendő megtudakolását célzó cselekményeket láttuk, olyanok is szerepeltek, melyek szerencséssé óhajtották tenni az új esztendő. Természetesen kezdetjóslások is találhatóak minden vidéken. Azt tartják ugyanis, hogy ki mit végez újévkor, vagy ami történik vele, az fog történni egész évben. Ezért az evés-ivás, ezért tilos a pénz kiadása újévkor a házból, ezért nem ajánlatos eltörni semmit, ezért nem szabad aludni, mert lusta leszel - mondják a Muravidéken, s ezért nem szabad elmenni hazulról, különben egész esztendőben kujtorogni fogsz.

Tekintve, hogy vidékeink lakosságának nagy része földművelő, érthető, hogy az időjárás alakulása is mindenkit érdekel. Vannak már előre megmutatózó jelei a bekövetkező esztendő időjárásának és termékenységének. A Muravidéken azt tartják, hogy ha újév napján a kerékcsapásban víz jelenik meg, vagy a ház csurgásában víz áll, sok bor lesz. Doroszlón egész nap figyelik, ki-süt-e a nap, ha nem süt ki, jó termés várható. Baranyában, Bácskában és a Muravidéken azt vélik, ha csillagos az ég, rövid lesz a tél. Ha újév hajnala piros, szeles lesz az esztendő. Mások szerint a reggeliveres ég hadat és pokol időt jelent. A szerémségiek szerint ha újévkor olvadni kezd, sok bor terem. Kopácson viszont a halászok szerint, ha süt a nap, sok hal kerül a hálóba. Mindenki azt figyel, arról akar tudomást szerezni, amiben érdekelt.

Szlavóniában szilveszter éjszakájának időjárását figyelik. Ha esik az eső, nem lesz jó termés, de ha még a következő nap is szép az időjárás, akkor azt mondják: " Szilveszter végezte jól nekünk az üdőt, várhatunk ezután boldog, jó esztendőt!"

x x x

Ha most már egy pillantást vetünk az itt felemlített anyagra, mely kb. 20-25 év nyelvjárás-gyűjtő utain került elő többször is hallva ugyanazt hol jobb, hol rosszabb, csonkább, töredéke-sebb változatában, azt mondhatjuk az idő közben végzett ellenőrzések után, hogy napjaink felé közeledve egyre szegényesebb a repertoár, az alap-témára vonatkozó változatok is szegényedtek, számuk is megcsappant. A hagyományozódás törvénye szerint generációs eltérést mutató tudásanyag lett a hajdan gazdag, színes szokáskincsből, melyet valamikor észrevétlen tanulással, beletanulással sajátítottak el. A régi gazdagság már csak az idősebb falusi emberek, asszonyok emlékezetében él még, többnyire már csak az ő emlékezetük alapján lehet rekonstruálni a szokásokat. A paraszti réteg, melynek régen stagnálás jellemezte életmódja kedvezett a hagyományozódásnak, az újabb időkben bekövetkezett életmódváltása, művelődési színvonalának emelkedése következtében másképpen viszonyul a hagyományhoz. S ez természetes is!

R E Z I M E

Penavin Olga:

NARODNI OBIČAJI OKO SILVESTROVOG DANA I
NOVE GODINE KOD MADJARA U JUGOSLAVIJI

Na osnovu do sada prikupljene folklorne gradje istraživača iz Vojvodine kao i same Autorke prilog nam daje sažeti uvid u narodne običaje Silvestrovog dana i nove godine kod ma-

djarskog stanovništva u Jugoslaviji. Magijske radnje, ljubavne čini, sakralna tradicija i uopšte tradicijska pravila ponašanja i života u tim značajnim danima ukazuju na veoma arhaične elemente običajne tradicije mađjarskog stanovništva u Jugoslaviji. Citiranjem davno isčezle koledarske tradicije sa jednim tekstom iz Slavonije, koji je sačuvan u beleškama jednog lokalnog ljubitelja narodne tradicije, otvara se veoma iskonska mitološka pozadina novogodišnjih običaja. Rad ukazuje na mogućnosti i potrebe komparativnog izučavanja običajne tradicije Mađjara u Jugoslaviji, u prvom redu u svetlu slične i identične narodne tradicije Južnih Slovena na Balkanu.

Zusammenfassung

Penavin Olga:

Volksbräuche um Silvester und Neujahr
herum bei den Ungarn in Jugoslawien

Auf Grund des gesammelten folkloristischen Materials einiger Forscher aus der Vojvodina als auch der Autorin selbst, ermöglicht dieser Bericht einen Einblick in die Volksbräuche um die Silvesterfeiertage herum bei der ungarischen Bevölkerung in Jugoslawien. Magisches Handeln, Liebeshexerei, sakrale Tradition und traditionsgetreues Verhalten überhaupt weisen auf sehr archaische Elemente der Sittentradition der Ungarn in Jugoslawien hin. Die ursprüngliche mythologische Herkunft der Neujahrsbräuche wird durch das Zitieren eines Texts aus Slavonien (welchen ein dort lebender Volksdichtungsliebhaber aufgezeichnet hat) klar bewiesen. Diese Arbeit deutet auf die Möglichkeit und Notwendigkeit komparativer Untersuchungen der Tradition der Ungarn in Jugoslawien mit ähnlichen und gleichen Volksbräuchen der Südslawen auf dem Balkan hin.

ETO: 793. 31

CONFERENCE PAPER

BÁCSKAI ÉS HEGYHÁTI (SZLAVÓNIAI) NŐI KÖRTÁNCAINK
TARTALMI JEGYEI A DÉLSZLÁV KÖRTÁNCHAGYOMÁNY
TÜKRÉBEN

Székely Mária

Egészségügyi Önigazgatási Érdekközösség, Zombor
Közlésre elfogadva: 1985. december 10.

A népi hagyományok őrzéséről ismert falvaink: Doroszló, Gombos (Doroslovo, Bogojévo), valamint Bács, Szond (Bač, Sonta) és a szlavóniai Hegyhát: Dály, Erdőd, Almás (Dalj Planina, Erdut, Aljmaš) 1970-től napjainkig általam gyűjtött, s az ötvenes években még élő hagyományként kedvelt és munkám központi tárgyát képező énekes leánytáncai a magyar körtáncok déli dialektusához tartozó Duna menti régiónak bácskai-szlavóniai csoportját alkotják. Területük érintkezik a délszláv körtáncokéval, s a balkáni rokonság nyomait mind formában, mind tartalomban magukon viselik. "A lánctáncok igazi hazája ma a Balkán félsziget". (Martin György: A magyar körtánc és európai rokonsága, Bp., 1979. 14.). Az énekes és hangszeres lánckörtánc a középkori Európa uralgó táncformája volt, a párostáncok divatja azonban a peremterületekre szorította, így maradt fenn a Fäeröer szigeteken (Dánia), a Balkánon, a Kárpát-medencében elsősorban a magyar, szlovák, erdélyi román, Kelet-Európában a ruszin, ukrán, orosz énekes körtáncok formájában. (A lánctáncok elterjedésével foglalkozik: Böhme Franz Magnus: Geschichte des Tanzes in Deutschland, Leipzig, 1886. I. 230.; Thuren Hjalmar: Folkesangen paas Far eoerne. FFC Publications, Northern Series No. 2. Copenhagen, 1917.; Dans i Danmark, Nordisk Kultur. Vol.24., 1933., 38.; Sachs Curt: Wold History of the Dance. New York, 1937., 262-263.;

Wolfram Richard: European Songdance forms. Journal of the IFMC. Cambridge, 1956. 5-9.; Martin György, i.m. 1979 13-14.). Jellemző, hogy a magyar nyelvterületen a táncdialektusok nem esnek egybe a körtáncok dialektusaival, mint a Balkánon. (Martin: Magyar tánc típusok és táncdialektusok. I-III. Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1970-72.; A magyar nép táncai, Bp., 1974/a.; 1979-27.; Ivančan Ivan: Geografska podjela narodnih plesova u Jugoslaviji. Narodna umjetnost 17-18., Zgb., 1964/a; Folklor i scena, Zgb., 1971/b., Martin i.m. 1979., 16., 26-27., 289-290., 294-296.), ahol a lánckörtánc háttérbe szorított más táncformákat, központi helyet foglal el a táncgyakorlatban, viszont ma már főként vegyes tánc és ritkábban kizárólag énekszóra járt női körtánc. Míg a hangszeres táncok zömét is lánckörtánc képezi a Balkánon, a magyar énekes körtánc elsősorban serdülő leányok tánca, a vegyes forma (köracsárdás, friss) itt új keletű. (Martin, 1979.291.)

A teljesség igénye nélkül megkíséreltem összevetni leánytáncaink és a hozzájuk kapcsolódó játékok tartalmi jegyeit a balkáni női lánckörtánc-hagyománnyal. A hatalmas délszláv anyagból csupán néhány rendelkezésre álló és általam gyűjtött példát ragadtam ki.

A körtánc tartalmát a hely, idő, alkalom, a táncolók neme, kora mellett a rendeltetés képezi; lehet világi vagy vallási, avató, párválasztó, termékenység- és egészségvarázsló, elhárító, szociális, esztétikai, kommunikációs, megtiszteltetési, erkölcsörzési stb. funkció (Martin i.m., 1979. 22., 28., 29.). A tartalmi vonások közé tartoznak a népi táncnevek és terminológiák, ezek vizsgálatára azonban helyszűke miatt nem térhetünk ki.

Bácskai és hegyháti női körtáncaink rendeltetése világi. Vallási funkciójú templomi táncnak csupán maradványára akadtam Doroszlón, Szondon és Gomboson.

Női körtáncaink helye, ideje, rendeltetése

Az énekes körtánchoz szorosan kapcsolódó
énekes vonulós, kapusjátékok (v.ö.: Tátrai
Zsuzsanna: Tavaszi leányjátékok. Folklór,
életrend, tudománytörténet. Tanulmányok
Dömötör Tekla 70. születésnapjára, Bp.,
1984. 249-260.)

UBORKÁNÉ LÁNYA Gomboson iskolás és pubertás-
korú leányok vonulós játéka böjtidőben, tánctila-
lomkor, utcai játék, bevezető a táncünnepeken
(szüret, lakodalom stb.), gyöngyösbokrétás fellé-
péseken. (A tánctilalomról: húsvét utántól július
2-ig, Sarlósboldogasszony napjáig, "amíg nem vót
kepe a határbo", tartott. "Nem táncútak még ma
sē sarlósboldogasszon' napján...Miko' első keresz-
tēt megcsinájják a határbo, akkor szabad táncú-
nyi. Mer' abba' az időbe, talán még nem is vótam,
anyám mondta hogy nagyon ēverte a jég a határt,
nem vót a népnek mit ēnni, és fogadták három köz-
ség ēre, Gonbos, Szēntiván még nem tudom mellik,
jég ellen." (Pásti Antalnē Tót Borbála, 1900.)
"Kisasszonkor kezdtük a táncot, ádvētig, a koc-
mábo... Karácsony másnapján kezdtük a táncot, tar-
tott egész farsangig. Nagyōjtbe' mēgin'
nem vót, akko' aztán amig Sarlós el nem múlt, nem
vót. Még ha esetleg valami majális vagy ilyesmi
vót, pünkōsd másnapján ēgy kis tánc, de másko'
nem. Csak az őszi tánc és a farsangi tánc vót.
Akkor télēn mēntünk házakhon (táncúni)."
(Kálōzi Antalnē Loboda Anna, 1919.) "...vótak
mēgengedētt napok, mind pünkōsd másnapja, bucsú
napján (Péter-Pál) és második napján, ako' Nagy-
asszony napjáig (augusztus 15.) nem vót szabad
táncúni, István király napján elkezdōdött a
rēndēs őszi tánc, tartott november huszonkilēncē-
dikēig, András napjáig, akkor kocsmai tánc vót,
mindēn vasárnap délután és este... akkor kezdō-
dött az ádvēnt, mindēn rēggel mēntünk hajnali
misére, nem tancútnk ujévig, ujév napján tancú-

tak, másik vasárnap vót a Jézus nevenapja, azon a napon nem táncútak, hanem ékezdték táncúni másik vasárnap és farsang három napokig..." (Lampert Julis, 1896.)

"Július másodikán nagyon nagy jég vót, évágto az egész határt... Biztos van kétszáz éve, mer'... jegyézve van... Hogy fogadalmat csinát a község... Nem vót sè tánc, sè mulatság, sèmmi... Éppen a jégkár ellen... Úgy egy kicsit szabad vót tuskömézni, de kocsmábo táncúni nem vót szabad... Munkaszünet és mise van tartá. Ez ünnep." (Loboda Jánosné Galambos Anna, 1896.)

"Míg Sarlósboldogasszon' ide nem ért, addig nem vót tánc. Míg nem vót kepe a határbo... Hogy bucsún légyen (tánc), bucsú július elsején vót, hamā siëttek a parasztoz aratni előre, hogy légyen kepe a határbo... No akkó július elseje óta Andrásig... akkor aztán mégin' nem vót tánc karácsonyig, karácsony másnapján mégin' vót tánc, egész farsangba', nagybűtig. Nagybűt kezdődött, farsangnak vége lètt... hat héttè előbb, mint ahogy a husvét van. Akkó' husvét után mégincsak vót tánc." (Lobodáné Garai Ilona, 1920.) (A tilalommal foglalkozó irodalom: Úriszék - XVI-XVII. századi perszövegek. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, Forráskiadványok, szerk. Varga Endre, Bp., 1958., 24-25.; Hegybeli Éva: Izrada monografije Doroslova kao izvora nastavničkog i učeničkog vaspitno-obrazovnog rada u nastavi poznavanja prirode i društva. Diplomamunka, kézirat.)

"Nagylányok... szekeret lètakarták szép slingőt vagy asztalterítövè... egy kisebb lány fölültettek rájo, akkó négy lány' a vállára fogta annak a saroglának a négy sakrát és akkó mèntek és danútak szép mindèn nótát, ezt is: Kőkénfa, kőkénfa, kerekèsi kerekèsi kőkénfa... Évitték a falu végéig. Mènèk a kövesúton. Akkó az első buzábo: dobjuk bele az Uborkáné lányát, hogy jó termés légyen! Akkó az a kislán' mègfogta a sarogla négy szélit, sikított. - nem szabad, engèm nè dobjanak bele! - Nahát persze dehogy dob-

ták vóna bele. Akkó visszafordútak, s akko' jöttek ott ahol a Lajos bótja van, ott vót még az erdőárok... idáig elhozták, Buj, buj, ződág, ződ levelecske, evvő jöttek vissza... utóbb nótával végződött, tüskömmel nem... a kislánt lētették a saroglárol, és akko' úk estefelé... jöttek is haza, mer' akkor a parasztházná' az a lán' nem jött haza mire jött a kanász, akkó kapott pofont, most kő hazajönni, má' a jószág itthun van!" (Lampert Julis)

"Bőjti időbe' nem vót tánc, akko'... Ünneplősön, fehér ruhábo, de kislányt vittünk nagylányok, ünneplőbe... Vót két karó, közepire csinátok egy ültő és ára egy vánkuskát és ára tēttek az Uborkáné lányát. Énekőtünk, táncútunk: Most visszük, most, Uborkáné lányát, bíborba', bársonyba'... akkó danótunk mégin', egy nótát... mégin' kezdtük... Csak az utcákon (jártuk)... (akit vittünk) kisebb család vót, köllött rá vigyázni, öt-hat éves vót..." (Loboda Jánosné Galambos Anna)

"Miko' meguntuk a csirajbubost, összekapaszkodtunk lányok és ketesével mentünk végig az utcán, egyik oldalon lē, másikon föl, mind ez az asztal, csak vót ülőkéje, fája, mind a karom, amit így a lányok a vállukra tēttek... Ezt négy lán' fölvette, egy kislánt még fölēttek a tetejire, akit úgy elfogtunk... Vittük végig az utcán, énekētünk: Most indul, most indul Buborkáné lánya... "(Sipos Györgyné Genics Katalin, 1905.)

"Miko' mi kislányok vótunk, jártunk iskolábo, meggyüttünk az iskolábul, itt mellettünk vót egy nagy üres telék... összeszedelōztünk utcabeliek ... tizēnhat-tizēnhét gyerek, lány és fiú, játszottunk Süttülülüt... Ha ezt meguntuk, akkor' két fa összetéve, két dēsзка rája, rátētünk egy lánt, oszt mondtuk, hogy: Mos' viszik, mos' viszik Uborkáné lányát... Nem vittük a buzaföldig..." (György Péterné Cöndör Katalin, 1912.)

"Létráro ráütēttek egy kislánt, slingūt abroszt vagy ágyterittőt rátēttek ärra létráro, még egy szép fehērvánkust, a kislán' még fő vót ötöz-

ve nagy farrã, oszt azt vitték hatan, az õn lãnyom is vitte... Tito ùnnepèn vitték... Rõgõn vasárnap, lë-fõl az utcákon. A gyõngyõskor lëvittek oda, ahun fudbaloznak." (Béres Pálné Szobonya Maris, 1913.)

"Csak vitték a hátukon, így ilyen picikét mint Pistika, fõlültették két botra, rá vót szõgelle dëszka, oda ráút. Végig a falun vitték. Vasárnap estén, unatkoztak... Nem volt mindig tánc. Nálunk bõjt is vót, nem vót szabadalom a táncra... Azelõtt mæg az aratóùnnepen, gyõngyõsbukrétán." (Lobodáné Garai Ilona)

"...hosszi nagy létrãro, négyet is fõltettek, ahán' lãn' vót a faluba' vagy egy bandãbo, az mind vitte. Egyik felirú is, másik felirú is... (Nagy Mártonné Pãsti Mãria, 1920.)

(Az Uborkáné lãnya nevú játékkal foglalkozó irodalom: MNT I., Bp. 1951.; Kiss Lajos: Gombos és Doroszló népzeneje, Újvidék 1982., 272.sz.; Margarita Debeljak-Milica Ilijin: Madjarske narodne igre iz Vojvodine, Újvidék, 1953.; A magyar folklór, Bp., 1979., Katona Imre: Gyermekefolklór, 386.; Dõmõtõr Tekla: Naptãri ùnepek, népi színhãjtszás, Bp., 1964., 123.; Martin Gyõrgy, 1979., 39-46., 166-168., 256., 260., 290., 291.; Pesorãr Ferenc: A juhait keresõ pãsztor. Fehérmegyei táncok, Székesfehérvãr, 1983., 30.)

A játéknak a szórakozãsi mellett 1910 körül mæg termékenységvarãzsló funkciója is volt Gomboson. A búzãbavetés, a természet feltámadásának megjátszása a Gyõrgy Péterné Cõndõr Katalin közõlte mimetikus játékban eredetileg analógiás mágia volt. Elõtérbe kerül a játék esztétikai funkciója, a leányok szülei versengtek abban, kié a legszebb viselet: "Tãncra külön vót (viselet), szóval amibe' így szórakoztunk. Õt-hat (szoknya). Attól függõtt, hogy milyen keményre vót az alsõszoknya kikeményítte... Ha lazább vót,

tömöttebb, égygē mindig több... Pruszlik is vót, csak nem ennyire kivarott... Csak bársony és rajta valami keskeny kis zsinór." (Sipos Györgyné) "Eleivē még nem vótak olyan slingölésök, aztán slingőtünk... Mikor nagylány vótam, má' kezdték, de még nekünk nem is vót, hanem az én utódjaimnak... Nekünk olyan görbe vót a fehér szoknyákon... cikcokban zsinórszerű... " (Loboda Jánosné)

Szondon, Bácsos ismeretlen e játék, a Hegyháton hallottak róla, egykor tüskömözéskor ezt is járták. Kovács Endre gyűjtése szerint valamikor Doroszlón is hordozták a Buborkáné lányát. (Zámbóné Zóni Örzse, 1909. és Szűcsné Szurop Ila, 1897. közlése).

BUJ, BUJ ZŐDÁG Gomboson: "...lehettem úgy tizenhét, tizennyóc éves... Nyáron mikor nem vót tánc a kocsmábo... Megjárták vele az egész falut. Tizennyócan vótunk pajtások. Kigyüttünk a templombú, nagy farrā, cifrán, délután, mēntünk mindjā... Ahogyan danútunk, fogtuk egymás kezit, az utósó (pár) bútt a kezünkön át. Az utósó emēnt, jött az újabb. Csak mēntünk, akkó kezdtük előrű, mer' így megjártuk a falut." (Tamaskó Jánosné Papp Örzse, 1897., Pásti Antalné Tót Borbála, 1900.) "Jártuk végig az utcán". (Sipos Györgyné Doroszlón: "...így fogtuk föl a kezünket. Összefogózkodtunk, akkó azok bújtak alatta. Ketten fogtuk... " (Lovász Mihályné Szűcs Julianna, 1892.) Szondon: "Csak kislányok, tizenhárom-tizennégy évesek vótunk, mēntünk az állomásra búttbe', amikor nem vót mulatság. Akkó vótak ilyen nóták... Összekapaszkodtunk így és bújtak, összekapaszkodtak tízen is, egymás után mēntek, így fogták a szoknyájukat, bújtak alatta... Akkor azt megfogtuk. Aki utolsó vót, zabszērda... Az jött, a másik kicseréte, aki előtte vót... " (Nagy Ferencné Hám Mária, 1913.) Bács: "Bőjtbe (a leányok) nem táncogattak. Buj, buj, ződágot (jártak)... Ketten megfogtuk a kezünket, feltartottuk, a többiek láncsorban egymás után mēntek (alatta) és akkó mondtuk: Buj, buj, ződág... zabszērda!

Lécsuktuk a kezünket így. Akkó mögin' ujbú kezd-tük." (Durcsák Jánosné Matkovics Örzse, 1917.) Hegyháton a kislányok, serdülők időtöltése bójt-ben vagy más napokon, játékkalkalmakkor.

KICSIK TÜSKÖMJÁTÉKA csak Gomboson ismert. "Fiúk-lányok játszottak, kicsik csak, tíz-tizen-két évesek, karikábo átunk, èkezdtünk danúnyi: Tüsköm, papucsom, sarkantyúm! Akkor mind lèűtünk. Akkor mögin' föl, oszt mögin', mind aféle kislányok." "Danútak, amit ètanátak. De vót. Tüsköm, papucsom, sarkantyúm" (Loboda Jánosné)... emígy is szoktak a kislányok összekapaszkodni, az utcán, mikor mondják sarkantyú! ègyszerre lèűnek a földre." "Mártogattuk a fűbe magunkat." (Bogyó Jánosné Molnár Ilona, 1912., Sipos Györgyné) "Picike kislányok... két kezüket fogták és úgy lègugoltak. Párosával. Olyan hét még nyóc is..." (Szenn Andrásné Pallós Katalin, 1932.)

TÜSKÖMJÁTÉK VÍZBEN szintén csak Gomboson ismert. "Hatvan-hetven méterre vót ègy kanális... mink odamentünk fürönni... Ugrátunk ère kőrbe a vízbe... így hónaljig..." (Loboda Jánosné) "Összekapaszkodtak ugyè a vízparton, lènyomják magukat a vízbe: Tüsköm, papucsom, sarkantyú! - és akkor má' lèizétak." (Bogyó Jánosné Molnár Ilona, 1912.) "A harmincnégyes, harmincötös évekbe' nagyvíz után Szakadálná', most úgy hívják, hogy Strand, elméntünk ki gyerèkèk, lányok fürönni... kőrbe átunk... és akkó èkezdtünk danúni: Tüsköm, papucsom, sarkantyú! akkor mindènki lèűt nyakig. Aztán újra megismételtük négyszé-ötszó, aztán ki-ki magának fürdött. De mindig ezt danútuk... Aztán kezdődött a fürdés." (Lobodáné Garai Ilona)

Láncforma

KÖKÉNFA Gomboson: "Utcákon mentünk danúva... Kökényfa... Kettő így föltartotta kezét, összekapaszkodott, mènt, a legutolsó megint fölfogta a kezit, megint mènt". (Lásd: Buj, buj, zódág; Loboda Mihályné Galambos Julis, 1899.) "Nem tánc,

csak járás, lánoknak a vasárnapi szórakozás... egész utcahosszat... Összeátok egy bizonyos sor lán', ahány vót, így egy-egy méter távolságra, a többiek kéz a kézbe' mentek így köztük... teker-tók: kőkénfa, kőkénfa, kerekési, kerekési kőkénfa..!" "Utcán, a szinpadon (gyöngyösbokrétában) félkörbe átak..." (Loboda Mihályné; Tamaskó Antalné Bacskó Rozika, 1910.) "Olyan hosszan ment libasorba'! Egyik utcán bē, másikon ki, egyik utcán lē, másikon föl, csak így fogták egymás kezit. Mezőre nem mentek ki. Csak oda lē a Laposra, onnan... ott megkerültek, vissza a faluba, Gödrös utcán föl, Kóbász utcán lē, Telepén föl, Iboja utcán lē... vót rá eset, hogy megátak oszt töskömöztek úgy a sarkon, még kergetőcskéztek..." (Lobodáné Garai Ilo-na) "Az utcán ment ez, mer' azelőtt nem vót itt tánc, farsang harmadnapjátú Sarlósboldogasszonyig nem vót táncmulatság, mer' fogadtak jég ellen. Akkó a lányok-legények csak úgy az utcán csirajbubost táncútak, kőkénfát, Buborkáné lányát vitték nálunk... fogták a kezüket, osztán a fákat kerügették, egyiket kívül, másikat belül... végigjárták a falut... sokszó az egész falut... Mink má' ezt nem csinátuk... Mikó vót az a gyöngyösbokréta, a Dobsa András bácsi tanított bennünket... akkó a legények megátak, ezeket kerügettük, még mos' is, mikó mennek a gyöngyösbokrétások, ezt így megismétlik." (Nagy Mártonné Pásti Mária, 1920.)

SÉTÁLÁS Gomboson: "Létánia után kijöttünk a templombu, husvétra, nyáron, szép időben..." (Lampert Julis) Doroszlón: "Endre báró felnyergéli a lovát... èrē... taktusra ment, szépén kettesével, hármassával összekapaszkodtunk, ahogy énekőtünk... úgy léptünk... Ha kész vót a sétálás, körbekapaszkodtunk... és akkó kezdődött a csárdás". (Kocsmai sétálás, Péter Sándorné Szitás Julianna, 1922.) A 40-es évek végén, az 50-es évek elejéig az utcán is sétáltak a lányok a Szép a szőlő, ha fekete kezdetű dalra.

Szondon "... kocsma közepin. Összefogóztunk négyen, öten, mentünk körü (táncszünetben). Lassan járkátunk..." (Hám Mártonné Péter Mária, 1920.)

"Utcán bőjtbe sétáltunk. Egymás mögött (Üsszefogtuk) a kezünket. "(Szobonya Istvánné Lengyel Kati, 1900.) "Bőjtbe nem táncótunk. Akkó csak sétátunk... A nagyok (lányok)... Ezek má' keresték a legényeket." (Vörös szilveszterné Hám Éva, 1903.).

A sétálás funkciója: bevezető a tánc előtt, táncszünetben időtöltés, szórakozás bőjtben, párválasztás, ismerkedés. Kommunikációs rendeltetése is volt. Szondon például ezt énekelték a sétáló lányok, ha a szeretőjük katona volt: De szeretnék a császárrá beszéni, (De még inkább szobájába bémenni!) Mégmondanám a császárnak magának, /A lányokat is sorozza katonának! (Szobonya Istvánné) Doroszlón esztétikai funkciója is volt a sétálásnak: a kocsában "nézték, ki hogy van felöltözve, ki milyen szép", akárcsak a többi leánytánc-alkalmakkor. Bácson "Csak úgy egy kicsit végigmöntünk, végigsétátunk a fiatalok (az után) ...Mégfoglunk a kezünket... fiúk, lányok, úgy sétáltunk (elől keresztezett kézfogással) ...még ölelközve (derékfogással) ...Lassan, nézelődtünk egymásra..." (Durcsák Jánosné)

Doroszlón kedvelt a LAKODALMI LÁNCTÁNC is.

(Lánctáncokkal foglalkozó irodalom: MNT I., Kiss Lajos, 1982., 269., 270. sz.; Martin, 1979., 311., 340. ; Arbeau Thoinot: Orchésographie, Langres, 1588., 1596., újabban: Czerwinski Albert, 1878., Fonta laure 1888., Beaumont W. Cyril 1925., Arbeau Thoinot 1967.; Ivančan Ivan: Narodni plesovi Hrvatske, 2., Zgb., 1964/a 33.; Borbély Jolán: Egy horvát tánc típus magyar kapcsolatai. Tánc tudományi Tanulmányok 1961-62., Bp., 137-195.; Kiss Lajos: Délvidéki gyermekjáték-dalainkról, Kalangya, 1941., 226.)

Körtánc

A KÖKÉNFA körtánc változatát csak Gomboson járták. Helye, ideje, rendeltetése azonos a tuskómével, amellyel együtt ma is a gyöngyösbokréta

bevezető tánca a fellépéseken. (Császár Mártonné loboda Erzsébet, 1926., Sipos Györgyné és Bogya Jánosné közlése)

MÁJUSFA KÖRÚTÁNCULÁSA (Martin, 1979., 15., 25b.) Gomboson a kocsmá előtt állított májusfát parták körül vegyes körtánccal vasárnaponként, akkor ott volt a tánchely. "Mink lányok körbe-körbe árabb táncútunk, lassan mentünk... Tappogtunk és mentünk körbe tovább... ahogy a tüsköm-nél... Közbe a legények eresztették le a májusfát." "Ami má' zödét, nyárfa, vagy akármilyen, fűzfa, ...ára rádrótozták azt a zöd ágat, azt főpántlikázták, sört, bort, pálinkát kötözték rá, föl-állították... Május utolsó vasárnapján hívták meg-in' a lányokat, kolégákat, és kitáncutuk..." (Sipos Györgyné) Bácson május elsején emelték, pünkösdkor döntötték és táncolták körül a májusfát zeneszóra, vegyes csárdással, amelynek pár-választó funkciója volt. "... Még én kislány voltam az nagyon nagy valami vót, sokan összeszedel-őzködtek (párt választottak) ott a májusfáná'... Zeneszóra ment (a döntés, csárdás)." (Durcsák Jánosné)

Szondon május első vasárnapján a magyar kocsmá előtt állított májusfát táncolták körül vegyes csárdással, e multság ismerkedési, párválasztási rendeltetésű volt. (Nagy Mária és Hám Mártonné közlése)

TÜSKÖM

Gomboson: "Vasárnap esténként...Mihánts kitavaszkodott, hogy jó idő volt, május utóján, egész nyáron, husvét előtt (böjtben) nem..." (Loboda Jánosné) "Nyáron valamit köllött csinálnunk...Csillag Boris is ment... Tüskömöt is ugrá-tuk mindig a kövesúton..." (Tamaskó Jánosné) "Ilyenkor vót, vasárnap. Mindig...Az kivétel (a tüsköm nem tánc)" (Tamaskó Antalné) "A tüsköm mindig nagybútbe vót jobban. Még nyáron mikor nem vót táncmultság...farsang harmadnapjátú husvótig...nagybútnek mondták... akko' mentünk

játszanyi, vót tusköm is még csirajbubos. Még... csülköztünk, tekéztünk... Husvét után vót Sarlósboldogasszonyig... (Tilalomban) nem engedélyezték (a táncot) az előljáróság. (A nép mondta) hogy lëpotyog a szilva". (Nagy Mártonné) "Má' a kocsmábo is mikó este összejöttek a lányok, legények, akko' a legények ittak, a lányok még körbe átak, oszt ott is tuskömöztek. Úgy még vót szokva ez a tusköm, hogy másképp már nem is méhetett. Mindég énekszóra... ha egy csöpp idő vót vagy valaki mulatott, akkor rögtön a tuskömöt danúták meg táncúták a kocsmábo... (Az utcán) tizenegyig tuskömöztünk..." (Lobodáné Garai Ilona) "Vót egyidős lányokbú, fiukbú egy banda... baklábakra hosszú kocsidészkat raktak, ára ültek. Aki út, az danút, egy mindig, kettő fölkelte oszt táncút, az föl-kért valakit és újra kezdett a táncúni... Vót ott összeveszés, kibékülés, hazakisérés... Létánia után kijöttünk a templombu, husvétra, nyáron, szép idő vót, a fiatalság mind a községháza eléje. Vótak itt szabadságos huszárok, bakák, oda-keverédett a lányok közé, persze nagyfarú lányok vótunk, sok slingót szoknya... ünnepekre. Akkor egy óriási kör, avva kezdtük, a tuskömmel... táncos huszárgyerékek egy lán' elfogtak, jól megforgatták, oszt a többi lán' danúta: Árokparton kácsatozás... Vót nagyon sok ilyen nóta... Órák hosszáig eltartott... Szerelmek fűződtek..." (Lampert Julis) "Lányok járták, férfiak is, aki tudott, az gyütt közénk, jó táncos." (Loboda Jánosné) "Legények is jártok... vót amellik bëát, csak nem mind, aki nagyon jó tudott táncúni. Vót egy Pető Mihál' nevezetű, az mindég bënt vót még a csirajbubosba'! No lányok, én is! - Hát mért në, ugyanúgy bëkapaszkodott ő is és járta..." (Sipos Györgyné)"... este miko' mëntek bandábo, akko mëntek a legények is. Egy lán', egy legény, ..." (Nagy Mártonné) "Tíz-tizenegy lány (alkotta a bandát), szégények, közepes gazdagságúak, ezek összepasszótak, a nagygazda lányok büszkéek vótak, külön vótak. Ritkán vót, hogy keverédtek." (Lampert Julis) "Tizennyócan vótunk pajtások..."

Szegény lányok mind együtt vótunk, gazdagok külön... Ők is talán így (tűskömöztek), de mink a mienket..." (Tamaskó Jánosné) "A bandában mind pajtások vótunk... Gyere kolégám, gyere testvérém, úgy az már akkor nagyobb szeretet vót... Utcákon mentünk danúva..." (Lobodáné Garai Ilona) "(Hogy szegény volt valaki a bandában vagy gazdag) mindig volt, én nagyon szerettem éneköni, szerettek is. Az én anyám mindég azt mondta: nekéd egyik faluvégén is van pajtás még a másikon is még a harmadikon is?" (Nagy Mártonné) "Mikor már tízéves vót, harmadik-negyedik osztálybo járt, kisebbek-nagyobbak, csak mind külön csoportba (tűskömözött) ... Ott ismerkedtek még a fiatalok még a kocsmábo... Aki olyan természetű vót, bē sē vettük a körbe. Mennél elevényebb, mennél vizslább légyen, mer' ameliket tovább lehetett lökni, azt bē sē vettük a körbe... nem is tartottuk a bandábo..." (Sipos Györgyné)

"...lassan kezdték, ha szabad téren vót, csak tűsköm vót, mikó má' meguntak, ki-ki a párjávó emént..." (Lampert Julis) "...ott van az orvoslakás, ahol kanyarodik a fölső utcáro... vót egy tér, gyepēs, egy szobor vót ottan, ott... Aztán még a kerték alján vót ződ lapos, még nem vót fölszántvo, ott kint lē vót az kaszávo; még lētték a baromfiak... (Loboda Jánosné) "Egyik lány előtt, másik lány előtt. Mindég megbeszétük, no mos' vasárnap tēelőtteték lészünk, jövő vasárnap mielőttünk, minnyái előtt, nehogy sértve érezze magát, mos' előtte nem akarunk... Mikó nem táncútak, játszottak kutbaesőcskét..." (Tamaskó Jánosné, Tamaskó Antalné) "...összeátunk. Karikábo. Ez az utcán vót. Tűskömöt is ugrátuk mindig a kövesúton..." (Tamaskó Jánosné) "Nyáron miko' nem vót tánc, szórakozás kocsmábo... mer' Sarlós előtt valamikor Bogojévón nem vót szabad táncúni, mer' a jég elveri a határt. Vasárnap délutánonként kiméntünk a falu szélire, akkor tűsköméztünk. ...összeátunk karéba, hogy: Ussön még rózsám a ménkű...Egész nyárig, amint kitavaszkodott... Ősszel, mikor má' a kocsmábo vót tánc, akkó má' nem... Faluvégén laposokon, ahol tér van, nem

vót vízhez kötve, ahon szabad tér vót, ott tuskömöztek, csirajbuboztunk, akkor is körbe átunk ...Mégvót, hogy melik nótáro lehet tuskömözni, melikre nem... A tuskömöt csak kint szabadba', még a csirajbubost..." (Sipos Györgyné) "Tuskömözés kocsmábo nem vót. Csak a szabadba. Olyan esetbe, ha a zenészek éfeledkéztek, hogy a lányok táncúnának...hamā összekapaszkodtunk és ékezdtünk tuskömözni...akko' a zenészek kapták a hangszereket és muzzikátok..." (Kálózi Antalné Loboda Anna, 1919.) "... Kint a mezőn nem, csak ezen a lapon még a köröszutucán, még a Kangödrös utca sarkán, még az Iboja utca sarkán, még az Alsó utca sarkán, ahon összegyűttek legtöbb lányok-legényék. A falu minden részin vót egy nagy banda legény-lány, azok ott táncúták, ezek itt táncúták...vótak a gazdagabbak, vótak a szegényebbek, de vót hogy nem vót az, hogy gazdag vagy szegén', hanem egybe tancútak mind, mer' ott vót az a banda. Én is azokkal a nagyon gazdag lányokkal, pedig nekem nem vót bősöknyám, de nagyon csaltak... A parasztlánok egész hétén a határba' mászkáltak, ezek nem kíváncsoktak a mezőre, ott nem tuskömöztek...csak így a házak előtt... Vasárnap délutánokat még estéket így tuskömmē tötötték a fiatal lányok, az öregebbek mēntek a kocsmábo. De mikó ilyen bótalkalom vót, akkó mindenki csak a tuskömöt járta. Hallatszott a faluból, hogy azon a sarkon is nagyon sok legény-lány van ; emezén is... Messzire elhallatszottak a szép nóták..." (Lobodáné Garai Ilona) "Csak vasárnap este. Kinn az utcán. Ahun vót lányos ház. Akkó így kinn a hídon... az utcán. Összegyűttek a legényék, hangosan énekötünk, a férfiak hallották hun van a banda, a csapat, ők is odamentek, ők is belekapaszkodtak a körbe. (Háború alatt) nem nagyon. Édesanyám azt mondta, jaj, lányom, né ötzködj föl cifra ruhábo, szegény bátyád bérukkót..." (Pásti Antalné)

A serdülők a citorában (gyermekek számára háznál rendezett szórakozási és ismerkedési alkalom) is tuskömöztek.

"Ott (a tuskömben) választotta párját a fiú... a legények má' azt szemelték, hogy mellik tetszik... Ha jól táncol, jó dolgos... Néztek a gazdagságra. Szegény legények szolgállólányokat szemeltek... Tudta, a gazdagot nem kapja ki." (Loboda Jánosné) "Vót aki jobban járta a tuskömét, vót amelik gyöngébb, vót amelik nagyobb táncos, elevenebb... Kivágta magát a szoknyája, másik még csak billegétt, mind egy majdmondtammi-csoda... Azt mondták: Jó táncos rossz dolgos! Az öregasszonyok természetesen... (Hiába vót erős) az öregeknek mégis ez vót a véleményük... Hogy jujj, csak azt nē vedd el, mer' az jó táncos, rossz dógos!" (Sipos Györgyné) "Nem mindenhun vót lefoglalozza a lány, nagy esetben, akkó azt az egész falu beszéte... De különben a legények-lányok taláták még egymást, így a tuskömbe', a táncba', az estéli összegyüvetelbe', mikó ilyen süttülülüt játszottak még ilyen hasonlót." (Lobodáné Garai Ilona) "Ott (a tuskömben) mégismerkedtek a lányok a legényekkē." (Nagy Mártonné)

A tusköm párválasztó, tánckezdő, hézagpótló, szórakozási s a bandázás kapcsán szociális szerepe mellett a cseléd-lányok életében összetartó rendeltetésű volt az idegen környezetben..." Apatinba' a Dunaparton a tőtésén, a tőtésódalba' a padkán, Hodzsákon még valamikor a Kálvária, Militicsnek azon az úton, most arra házak vannak... Ott vót a Kálvária és...mögötte egy kis ágácás; kis fák vótak, ott táncútunk... Lányok, fiúk, ott gyülekéztünk össze... Még a fiúk is megfogták a kőrt, azok szógalegények vótak, mi még cseléd-lányok...azok parasztná' szógátak, mi még urakná'... Bēugrottunk a kőrbē és akko kettesbe..." (Loboda Jánosné, Kálózi Antalné) "Mikó lábukon vót a kefe, oszt glancúták a szobákot... ēkeztek dūdörészni nótákat, hogy tuskömöt birjonak jární rajta. Könnyebben mēnjén a munka. A ligetben... Egy bēnt vót a kőrbē, az hitta másikot... Oda nem jöttek a gombosi legények. Csak magukba' tuskömöztek a lányok." (György Péterné Cöndör Katalin.) "Én is láttam őket... Zomborba... a gombosi

ményecskék, lányok, legénék tüskömöztek... mind-
 egy vót, hogy csonoplai, nemesmiliticsi vagy gon-
 bosi, mind szerette egymást a cselédék, összetar-
 tottak, nagyon..." (Lobodáné Garai Ilona) "Ha
 itthun nem is vótunk barátnők, de ott mind azok
 vótunk. Ott idegében. Miko' hazajöttünk, mind-
 égyik a maga bandájábo mēnt. Miko' ott vótunk,
 égy banda vót az egész." (Kálózi Antalné)

A kommunikációs funkció hordozója a dalszö-
 veg. A tüskömnóták nem párosító dalok. Kollektív
 leányénekekre járták a tüskömöt, s nemcsak saját-
 maguk, hanem a hallgatóság részére is. Így hozták
 a világ tudtára a számukra jelentős eseményeket.
 "Azt gondolod, bánom rózsám, nem biz' én, (Hogy
 tétőled el köll válnom az idén...) Hogy hallja
 az a legény... csak úgy hangzott az utca! Gyakran
 előfordult. Akinek katona volt a szeretője, pláne
 utolsó vasárnap danúták: El kel mēnni katonának...
 Akinek nem vót jó az anyósa, arra is vót nóta."
 (Lampert Julis) "A mi Trézánk, a Francia, miko'
 János katona vót, a kocsmábo karikábo miko' ékez-
 denek táncúni, mindig azt danúta, hogy: Messze
 van a vejlēruni kaszárnya... ahun vót a János..."
 (Tamaskó Jánosné) "Asszonyok nézték. Aki āra körű
 lakott az megát nézni, még kiűtek az utcáro oszt
 nézték. (Kritizálták a lányokat?) Hogynē! Ki ho-
 gyan vót őtözve..." (Tamaskó Antalné, Tamaskó
 Jánosné) "Azt is... hogy nem illik csak zsiros-
 köcsögnek még ilyesmiket... Mintha az anyós sosē
 lett vóna ményecske, vót, kidanótak mindent...
 Csakhát az anyós nem vette aztat magára... (Ha
 elhagyta a szeretője:) Azt gondolod bánom babám,
 nem biz' én..." (Sipos Györgyné)

(Megharagudott az a lány, akit így kiénekel-
 tek?) "Hát igen, akkor kifordult a kőrbül és
 emēnt, hogy engēm nē izéjatok itten, most ez én-
 rám szót, azt hiszitek, hogy nem tudom? Fogta
 magát és emēnt, otthagytott bennünket." (Az egész
 falu meghallhatta?) "Hát igen, amíg elhallatszott
 a hangunk, mer' elég jól kinyitottuk a torkunkat...
 Akik kinn űtek az utcán, azok mind hallgatták..."
 (Ha a lányt tiltották a legénytől, arra is volt

nóta?) "Sőt akkor nagyon néztek arra, abba' az időbe'. Csak egy kicsi fődje légyen, má' az számított." (Bogyó Jánosné) "...lány, aki féltékeny vót a legínyre, oszt talán szívesebben danúta azt a nótát, ami rápasszót a haragossára... Lányok közt mindig vót valami, vót, hogy össze is verekédtek, meγκontyóták egymást..." (Lobodáné Garai Ilona) "Azt szokták danúni a lányok, hogyha nem köllött néki a legény, hogy: Ablakomba kinyíltott a jácint, (nem bánom én, ha hozzám nem jársz is..." (Nagy Mártonné)

Esztétikai szerep

Sokat adtak arra, milyen a tuskömzö leány viselete, magatartása, az utcán ülő asszonyok megszólták, ha túl szépen vagy tuskömhöz nem méltóan öltözött. "Nekem nagyon szép vót, aki szépen tudott táncúnyi, ahogy ott átak karéba', karikábo Szép alsó köllött, hogy az kilégyen." (Sipos Györgyné) "...ami korunkba' nem úgy méntünk, mint anyáink, de mos' már még szébben ötöznek, hogy mos' ilyen ruhába' kiáll ebbe a porba táncúni, csak én vónák az anyja, maj' annak néki..." (Bogyó Jánosné) "Büszkeség jele... minden lépésné' rúgott egyet a szoknyábo, jobb lábávo, ez is büszkeség jele vót... mer' ahány lány, annyiféle..." (Lampert Julis) "...nem az, hogy szép vagy rëndés, csak légyen valamije ha mindjárt kicsit hibbant is." (Bogyó Jánosné) "Vagy ha kicsit trapacsos vót is, nem számított. Azt mondták, a szépségbő nem lehet mégélni..." (Sipos Györgyné)

Erkölcsozó szerep

"...jó ha egy kicsit ugrabugrának..." (Bogyó Jánosné) "...csak had ugrája ki magát (a lány), maj' nyugodtabb lesz, itt akkor nem sokat adtak arra, hogy egészséges-é, úgyis tudták, hogy mindenki egészséges..." (Sipos Györgyné) "(A jegyesek) keveset tuskömöztek, de azé' béátak oda a körbe. Nem bujkátak, mind a mai lányok..." "(A tisztességes leány) nem bujkál a fiúkkal, hanem így szépen tölti idejét." (Lobodáné Garai Ilona)

Szégyenbehozás tüskömözéskor

"...nem vót bugyi, hanem azt a kétszeles kis alsószoknyát.. teljesen hozzá vót tapadva a testhő... vót olyan eset, hogy nem vót még az a kétszeles kisszoknya, nagyot porrentétt rajta a legény, az egész hátsórésze mind látszott..." (Lobodáné Garai Ilona) "Amèlik ült, odakiabáltak a legényèk, na mi az, bucsú van?" (Sipos Györgyné)

Szórakozási funkció

Minden adatközlő e funkciót említi első helyen, "...azelőtt nem vót sè mozi, sè színdarab, akko' vót háború, és így tőtöttük a vígságot." (Pásti Antalné)

Avató funkciója olyan értelemben volt a tüskömnek, hogy aki először vett részt benne, nemsokára eladó sorba került. "Mikó má' olyan tizènkét-tizènhárom-tizènnégy éves sèrdülő lán' vót, èmentek lèdrukkótatták az asszonná' a slingót zsebkendőt, oszt maga varta a jelenséget. Ez beletartott két évbe. Mikó készen lètt a jelenség, akko' ha lefoglalták, gyüttek kérőbe, akko' adták oda a jelenséget. Ezt tizènhárom éves korába', kezdte má' varni..." (Lobodáné Garai Ilona) (A jelenségről: Jung Károly, 1978. 88., 242.)

Barátság, megbecsülés kifejezésre juttatására is alkalmat adott a tüsköm. A legközelebbi leánypajtások együtt járták, a kör közepébe hívás (Csillag Borisnál, csirajbubosnál) megbecsülést jelentett. "Volt akit egyszerű sè, de én azt nem éreztem, mer' engemet híttak. De vót azé' akit tülem is többet híttak. Attú függött, hogy melik lán' mènt bè. Meliknek melik vót a legkedvesebb barátnője. Vótunk tizènhatan... Például nekem vót egy unokatestvérèm... ènnekem az vót a legkedvesebb. Ha én kimèntem, azt híttam, ha ő mènt, ő hívott engem. Aztán szomszédlant, akit közelebb éréztünk egymáshó... Annak mégin' talán vót másik... leginkább összetartó vót az összes. Nem hagytuk ki egymást, hogy nohát abszolút egyszerű sè híttuk ki... Megbecsülést jelentett... A le-

gény azt hitta, amelik lán' legjobban tetszött...
 Könnyebben táncút..." (Kálózi Antalné) "...vótak
 akik nem tudtak (táncolni), Mónár Julcsa, szegény,
 libalábon, a kocsmábo is mindég a sarokba' át,
 nem híták táncuni... Mikó így méntünk anyukávo
 táncúni, èhívták..." (Tamaskó Jánosné)

Termékenységvarázslás, analógiás mágia

Az ügyes táncos nemcsak szépen, lábujjhegyen járta a tuskömöt, hanem gyors részében igyekezett minél magasabbra ugrani. Ennek eredeti céljára már senki sem emlékezett.

(A tuskömmel foglalkozó irodalom: Martin, 1979., 60-61., 83., 87., 95., 106., 107., 115.:
 Debeljak Margarita - Ilijin Milica, 1953. 8-9.,
 Tél József: Tuskömugrás, Híd, 1951. XV. 805-813.;
 Kiss Lajos: 108 magyar népdal; Martin György:
 A magyar nép táncai, 57.; Kiss Lajos; 1982., 8.:
 1., 38-43., 89., 103-111., 121-123., 142., 158-
 159., 179., 185-186., 194., 206., 274., 286.,
 287/a-287/b sz.; Jung Károly: Az emberélet forduló-
 lói, Újvidék, 1978.; 72.; Székely Mária: A duna
 menti leánytáncok gyűjtése, HITK XII/1980., már-
 cius-június, 89-109.; Föld, föld...Gyűjtés a
 Dunatáj magyarságának szellemi néprajzi hagyomá-
 nyaiból. Apatin, 1981., 36-39.)

A friss, csárdás, dus vagy tus, bukrostus mulatsági tánc, kivéve a férfiak farsangi tustáncát, menettáncát, amelynek termékenységvarázslási funkciója ma is ismert. (Ugorjunk magasra, hogy nagy legyen a kender! - kiáltással járták.)

A hegyháti leánytánc neve tusköm, csiraj, csirajbubos. A leányok, fiatal menyecskék itt csirázni jártak, csirázó nótákra táncoltak, 11-12-20 éves korukban szombaton este házak előtt, kocsmában tánckezdés előtt, szünetben, húsvéti böjtben a játszóhelyen, "lènt a szurdikba' ". A gombosiak maguk közé fogadták a viseletből kivetkőzött lányokat, itt azonban csak "bőszoknyások" vehettek részt benne. "A legények csülköztek, labdáztak, mink meg összefogtuk a kezünket..." (Bacsókó Sándorné Varga Katalin, 1918.) "...a

lányok kőrbeátak táncszünetbe', elkezdtek danúni... Odakiabátuk a legényeknek: Őlég a mulatozásbu! Mi annyit csiráztunk, hogy má' nem is tudjuk, melyik nótát danujuk. Mink is táncunánk!" (Bacskó Sándorné) "Szégyen vót: tégédet nem hívott sénk-i lányom az este csirázni! Az szégyen vót, a lány át egész este, müt öt-hat nóta, kezdjék má' a táncot a zenészek, Pista bácsi, mer' akit nem kértek, nem a legény, hanem a lány, miko' így csirájoztunk, röstelltük, kiközösítették..." "Papp Károlyné Bacskó Rozália 1944.) "Míg husvét nem jött, oda jártunk a Varga-szurdikba, nagylányok, legények ütötték a bottá a labdát, mi még ugrátunk... Tüsköm vót..." (Bacskó Sándorné) "Elátkozlak sosé lészél boldog világéletedbe... Azt gondolod hogy tán bánom... Ezt énekelték miko' összeharagudtak (a szerelmesek). Az anyja ott út a sorba oszt hallgatta... Miko' pletykaság vót: Ez a kislány barna kislány, ha bémegy a kocsmábo." (Papp Károlyné)

A hegyháti leánytáncok rendeltetése azonos a gombosi tüskömével.

FORGÓS, GYORSFORGÓS a szondi leánytánc neve." ...a lányok...kocsmában, utcán is forgós táncokat táncótak. Tavasszã. Őszkor is. Vasárnap délután." (Szobonya Istvánné Lengyel Kati, 1900.) "...kocsmábo csak forogtunk, mind aféle lányok." (Szobonya Istvánné) "Vót sok ilyen forgó nóta. Azé' hogy miko' nem muzsikátok, kőrbe átok a lányok oszt forogtak oszt ezt danuták: Üssön még babám a ménkú... Úgy forogtunk sokszó, hogy némelik el is esett." (Lengyel Istvánné Vörös Rozália, 1901.) "Rozmaringszál fölsiet az ég felé. Ez forgósnóta... (kocsmában, táncszünetben) De nagy kőrt fogtunk, jaj nekem, istenem... Jaj annyi vót, hogy nem tudok rájönni..." (Nagy Ferencné Hám Mária, 1913., Hám Imréné Hám Borbála, 1907.) "...nem pihentek lë (a lányok a kocsmái szünetben) ...azok a széles szoknyák vótak..." (Nagy Ferencné) "...ëgymás kezit fogták...összefogózkodtak kőrbe...ëgyik elkezdte, forogtunk, hogy mújon az idő. Vót aki maradt is lány, a' lánnyal táncót...néha széjjë mënt a kőr,

nőmelik bukott is..." (Hám Mártonné Péter Mária, 1920.) "...csárdást, friss csárdást...Kocsmábo vótak ezek. Lakodalomba is vót... Ha akartak kapaszkodni, hogy hát nohát most egy bekapaszkodunk..." (Vörös Szilveszterné Hám Éva. 1901.) "Gyorsba forogtunk nagyon. Kőrbe egyszerűen. Vót aki csapta is a lábát, vót aki vigadozott. Az má' dus vót." (Hám Mártonné)

A rendeltetés itt is hasonló, mint Gomboson. A szórakozási, hézagpótló stb. funkció mellett jelentős volt a párválasztó: "A jó táncosokat mindig ékapkodták, akik olyan ügyesek vótak a táncro...odaátak a legények az ajtóba, nézték, ho meliket is hívják, akó vót, hogy nem ért oda de messzirül kiabáta, Kati vagy Maris vagy Rozi vagy nem tudom én a nevit, nehogy más vigye el, mer' az az ő párja lesz... ő akar vele táncolni." (Hám Mártonné) "Akit nem hittak el, azok a végén kőrbe átak oszt úgy a sarokba táncutak...csak fáj ugye. Csak szerette mindenki, ha elhitták. Vót, akit nem hittak." (Lengyel Istvánné)

Kommunikációs funkció" "...mindenki úgy éneköt, ami fájt neki... jól kiénekelték magukat a lányok... Az vót az örömük," (Nagy Ferencné)

Utcai énekes leánykörtánc a bácsi magyaroknál idős asszonyok emlékezte szerint a 10-e évek elején még divatban volt, s még 30 körül is járták, de már senki se vette komolyan ezt a táncot "...az én testvéreim mikó lányok vótak, úgy kőrbeátak az utcán, és nagyon táncutak. És játszottak süttülülüket... (a tánc) zene nélkül ment. Nem tudom, én nem énekütem..." (Mi volt a tánc neve?) "...Nem emlékszek. Hát csárdások, lassú meg friss. Ahol találkoztunk. Ha mostan megbeszétük, hogy ma oda megyünk, akkó ott...a fiúk is." (Nézte a falu a táncunkat?) "Nem. Csak ha láttak bennünket, jót nevettek rajtunk." (Nem vették komolyan?) "Nem." (Durcsák Jánosné Matkovics Örzse, 1917.)

A csárdás, friss, kiskőr a nagyban és tus nevű táncot zeneszóra járták vasárnaponként a kocsmában, a lakodalomban, gyakrabban vegyes tánc volt, mulatsági és párválasztó rendeltetéssel.

Párvalasztó típusú leánytáncok

CSILLAG BORIS; CSIRAJBUBOS; CSIRAJ; RÉGI TÜSKÖM Gomboson

Bács-Bodrog vármegye monográfiája említi, hogy a gombosi leányok nagybőjtben nem táncolhattak, hanem Csillag Borist ugráltak énekszóra. Legtöbb adatközlőnk szerint a Csillag Boris és a csirajbubos, csiraj, régi tüsköm egyazon tánc, helye, ideje, rendeltetése azonos a tüskömével.

"... csak az vót a különbség, hogy a Csillag Borisnál körösztbe rakta lábait, elfordította, kitekerte magát, körállás az mégvót, körbelevők nem táncútak, fogta a dörékát, csak ők ketten, mindig így kicsapta a lábát, nagyon érdekes vót ez a tánc látásra. Másmilyen mint a tüsköm." (Lobodáné Garai Ilona) "... azt mondták miko' így táncútak, hogy...no ugorjuk a Csillag Borist vagy a tüskömöt ..." (Nagy Mártonné) "Én vótam az első, vége vót annak a nótának, akko' én kimentem, akit hittam, az bëntmaradt, kivétt másikat... Aki vót, akárkit, mind akart táncúni." (Pásti Antalné) "Azt mondták, hogy az öregék úgy híták (Csíra Maris és Csillag Boris), de mi má' csirajbubosnak. ...tüsköméztünk meg csirajbuboztunk." (Sipos Györgyné)

A doroszlói Csillag Boris, Csíra Maris, csirajbubos, csiraj tánc helye, ideje, funkciója azonos a gombosi tüskömével, a századfordulón azonban még ismerték termékenységi funkcióját: "nagyon jól mulattunk abba' az időszakba'... kocsmábo, szabadba' este, ha úgy összejöttünk, a banda, utcán nyári időszakba' én a Templom utcába' és a kocsmába'...fél kocsmá asszon' vót, menyecskek, ott táncúttunk huszan is egy körbe'. Csak a lányok. (Bőjtben) szaladgátunk, tekéztünk is, bujósdit humtunk..." (Jó volt, ha a lány csirajozott?) "Szem előtt vót. Mondták, nagyon-nagyon mondták, úgy mulattunk... Táncujjatok, hogy nagy kendër légyen." (Kik nézték a csirajt?) "Mind, asszonyok! Az utcán, is... Nem jutott eszünkbe a nóta, még mondták, na most ezt danújuk." (Ha nem

hívták a lányt a körbe?) "Azt nagyon bántotta. Hogy mé' nem, tudja az istén... Vót hogy ott (csirajban) szemelték ki a lánt. Bandáztunk télén, nyáron, vasárnap, bűt vót...összegyűttünk lányok, legények... Mondták (a jó táncosra), hogy ez mégéne a táncbul is, nekem is mondták, mer nagyon szerettem..." (Lovász Mihályné Szűcs Julianna, 1892.) "A Csíra Maris kocsmába' meg lakodalomba', amíg a zenészek pihentek... Egyszer egyik ház előtt, máskor másnál... Vasárnap, hétköznap nem, mer' mentünk dógozni, szülők is ugyé... Nagylányoknak is, eladó lányoknak is dógozni kellett... Forogtunk... (a csirajtáncban) méglibbentünk jobbra is, balra is..." (Zsíros Jánosné Pákai Anna, 1906., Novák Lászlóné Zsíros Mária, 1930.) "Beátak menyecskek is, huszon-egy-két (éves) korig." (legények is táncolták?) "Beát, amelik elevénebb vót, hogyné! Komoj tánc vót ez, ez vót a szórazás" (Zsíros Jánosné) "Legtöbb úgy (csirajozáskor) szemelte ki a párját." (Zsíros Jánosné, Novák Lászlóné) "Még lehetett állapítani, milyen menyecske lesz (a csirajozó lányból). Mer' ügyes vót. Abba' a forgásba' is, még abba' a dalba." (Novák Lászlóné "Az az egy kislány is, akit én is ehittam, nem tudott forogni, nem mentek vele semmire. Akkó mi is a fiúk előtt csak szégyellettük, mer' tudják, hogy mi szépen tudunk táncuni, de az még nem." (Novák Lászlóné) "Mindig azt mondtuk, egyet bír avvā is táncóni, táncójon avvā is." (Zsíros Jánosné) (Barátság jele volt-e, ha valakit kihívtak a csiraj közepébe?) "Igen. A A testvérit különösen." (Zsíros Jánosné, Novák Lászlóné) "Amikó Zomborba' szógátam, akkó így vasárnap délután, még ünnepnapokon is, összegyűttünk a ligetbe' és csirajoztunk. Vótak ott gombosi még doroszlói lányok, de néha a legények is odagyűttek, akik ott szógátak, mind mink. Vót úgy is, hogy hétköznap csirajoztunk, mikó vittük a gyerekeket sétáni - de még mink is gyerekek vótunk - és akkó ha vótunk ölegen, akkó összeátunk és csirajoztunk, ott a ligetbe' anná' a faházná'," (Hajvertné Szűcs Mária, 1919., Kovács Endre gyűjtése. A faház a mostani Fijaker stari vendéglő helyén állt)

A csiraj avató funkciója: amikor megmozdult a leány vére, akkor kezdett csirajozni, ez volt a jele annak, hogy a pubertás korba lépett.

Bácson párválasztó leánytáncot nem ismer-tek - kivéve a Gombosról elszármazott adatközlőket -, viszont szokás a MENYASSZONYÜLTETŐ TÁNC, amelyet a koszorúslány jár az ülő menyasszony mellett és körül a menyasszonytánc szünetében. A tánc mai szerepe: pihentetés.

(Irodalom: Kiss Lajos: Délvidéki gyermek-játék dalainkról, Kalangya, 1941. dec. 231-232., 234-235.; Debeljak - Ilijin, 1953. 41-43.; Magyarország Vármegyéi és Városai. Bács-Bodrog vármegye. Szerk. dr. Borovszky Samu, I. 347.; Kiss Lajos; 1982.; MNT I.; Nógrádsipek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról. Bp., 1980., Küllős Imola: Csillag Boris. Egy gyermek-játékdal szövegelemzése. 151-182.; Pesovár Ferenc: A juhait kereső Pásztor. Fehér megyei néptáncok. Székesfehérvár 1983., Fehér megye néprajza II., 52., 55.; Tél József 1951.; a játszók-ról, bandázókról: Kovách Aladár: A Tolna megyei Sárköz népviselete. Néprajzi Értesítő, 1907., 71-94., 201-221.; Baksay Sándor: A Mecsek és Környéke. Tolna megye. az Osztrák-Magyar Monarc-hia írásban és képekben. XIII. k. Magyarország. IV. k., Bp., 1896.; Endrei Ákos: Somogy vármegye népe. Magyarország vármegyéi és városai (Szerk. Csánki Dezső), Bp., 1916.)

ÉJFÉLI MISÉN MOZGÁS Doroszlón: "...mozdú-
tunk a kóruson is, ilyen farossan..." (Lovász
Mihályné) "Éjféli misekor a kántor, az egy dalt
zongorázott a kóruson, akkó az egész lánság aki
átunk ugyë sorban, mindig megmozdútak, mozogtak,
mikó azt muzsikáta: Kisjézusnak egy szép nótát,
megmozdút az egész lánság, mozgott a szoknyánk
...Suhogott az egész templom, attú, hogy suhog-
tak a lányok, mozogtak... Nem soká, csak a Kis-
jézusnak egy szép nótát a kántor emuzsikáta, hogy
mozogjanak lent a templomba'..." (Radics Józsefné
Szűcs Mária, 1890.) Gomboson: MOZGÁS, VALLÁSOS

MOZGÁS: (Éjféli misén) "menyecskék és lányok tiszta fehér vaslat ruhában vótak... Krisztus születése napján... Evvë kezdtük a karácsonyi éjféli misét... Vót erre egy mozgás, vallásos mozgás..." (Lampert Julis) "Ritmusra mozogni az most is szokás (templomban), csak most már nemigen van parasztményecske. Az éjféli misén is már csak a Márialányok vannak. Valamikő főső fehér szoknya vót vagy gyócs szoknyába; csipkés szoknyába', még fehér csipkés fejkendőbe' a menyecskék, de most má'... Erre mozogtak: Pásztorok, pásztorok, örvendöznek..." (Lobodáné Garai Ilona) Szondon: "Éjféli misén mozgás... vót az is. Egyik lábukról másikra léptek ritmusra." (Szobonya Istvánné) A Hegyháton: "a lányok összekapasztottak a templomba'". (Szeverics Károlyné Szilágyi Éva, 1912.)

(Irodalom: Lajtha László: Dunántúli táncok és dallamok, I., Bp., 1962., Népzenei Monográfiák V., 449-451.; Martin György, 1979. 12-13, 15.; Raffé W.g.: Dictionary of the Dance. New York-London 1964. 111-113.; Haraszti Emil: A tánc története, Bpk; 1937., 16.; European son-dance forms. Journal of the IFMC. Cambridge. 5-9., 1956., 33., Wenzel Marian: Ukrasni motivi na stećcima. Ornamental motifs on tombstones from medieval Bosnia and surrounding regions Sarajevo, 1965.)

A török hódoltság miatt az európai divat kevésbé érintette a balkáni táncagyományt, itt egy korábbi állapotban maradt meg a körtánc, ám formai fejlődése túlhaladta a kezdetleges fokot és hangszeres kíséretű vegyes (férfiak és nők által járt), szórakoztató funkciójú, de sok helyen még ma is avató, versengési, termékenységaráztató rendeltetésű. (Martin György, 1979., 14.) A balkáni női körtáncok szerepe főként a tavaszi ünnepkörhöz fűződik, termékenységi rítussal kapcsolatosak. (Martin György, 1979., 291.) Az ilyen körtáncokat a szabadban járják: udvar, utca, határ, híd, vízpart, szántóföld széle stb., hasonlóképpen a mai leánytáncainkhoz. Szerb,

macedón, bolgár szokás a lázárkák - ünneplőbe öltözött kislányok - húsvét előtti, Lázár-napi tánca eső- és termékenységvarázslás, szórakoztatás, ajándékgyűjtés céljából. (Martin György, 1979., 291.; Janković Danica i Ljubica: Narodne Igre VII., 1952., Belgrád, 261.; Mihailo Dimovszki: Nekoi etnokoreoloski karakterisztiki na lazarszki-te obrednii igri vo SZR Makedonija. Rad XIII. Kongresa Saveza udruženja folkolorista Jugoslavije, Slavonski Brod, 1976., 211-220.) Hasonló a húsvétkor a Szent György-napon járt horvát, szerb, bolgár női körtánc funkciója. A Dráva menti horvát falvakban húsvéti nagymise után a leányok és menyecskék énekszóval kerülik a falut, a szántóföldre is kimennek, ott lassú körtáncot járnak (Martin György, 1979., 291.; Borbély Jolán, 1962., 139.; Ivančan Ivan: Narodni plesovi Hrvatske 2. Zgb., 33., 1963/a/, hasonlóképpen a szlavóniai magyar szigetfalvak leányai (kalalázás, Martin György: 1979., 39-46.; Penavin Olga: Szlavóniai (Kórógyi) Szótár. I-II., Bp.-Újvidék, I.142-143., II.13.), a gombosi, szondi, doroszlói, hegyháti és bácsi leányok (kőkénfa, Uborkáné lánya, Buj, buj, zódag játék, sétálás). Elsődlegesen a tavaszi böjtidőhöz kötődtek: a Ruma környéki szerb leányok višnjica, laste prolaste, a kosovóiak húsvéti kroš, krošnjice, a bánátiak vlakale nevű táncos játéka, Stara Pazovánál a lanca, Ninčičevón a Kroz vlakale tánc. (Janković Danica i Ljubica, Narodne Igre, Bgd., V., 1949., 173-174., 104.) A szabadkai bunjevac leányok elečkonje, barjačkinje nevű böjti táncot jártak, ünnepkor, vasárnaponként pünkösdig az erdőben kólóztak. (Neven. XIX., 13., Književni sever 1. (1925) 116.; L. Knežević: O Bunjevcima, Letopis Matice Srpske, 1881., 110.; Janković Danica i Ljubica: Narodne Igre, 1949. 84.) Kosovón, Gnjanen húsvétkor és szent György-napon kólóztak a leányok és menyecskék (Janković Danica i Ljubica, 1951., 59., 240.) Dél-Bánátban vecsernye után az idős asszonyok a pappal vagy nélküle kólót táncoltak a templomban, hogy nagyra nőjön a kender (Milivoje Milosavljević: Revena. Rad vojvodjanskih muzeja 20., N. Sad., 1971., 335., 337.;

Mila Bosić: Običaji i verovanja Srba u Vojvodini sa osvrtom na okolinu Sombora, Zbornik radova XXXII. Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Sombor, 1985., 22-23.) A mi templomi mozgásunknak nem volt ilyen szerepe. Adatközlőink szerint azért került rá sor az éjféli misén, mert nagyon szép volt, ahogy megmozdultak a leányok és a menyecskék a bő szoknyákban, az ének olyan szép volt, hogy "megpezdült" tőle a vérük és kénytelenek voltak "mozogni". Nerodimljen, Kosovón a háromnapos húsvéti ünnepen hidas, női páros átbújó játékokat játszanak a leányok. Kedvelt két-három leány szondi dushoz vagy csillagtánchoz (a magyar nyelvterületen másutt cinege) hasonló tánca. Ugyanakkor a legények a ježo nevű táncban igyekeztek minél magasabbra ugrani, hogy nagyra nőjön a növény jó legyen a termés (Enciklopedija Jugoslavije, Narodni običaji). Idős gombosiak szerint a legények tüskömözése mind magasabbra tartott bot átugrálásából állott. A Hegyháton a legények valamikor horvátszerb-magyar makaróni szövegű nótára ugráltak tüskömöt. Termékenységvarázslás a szlavóniai, vajdasági szerémségi kraljice - pünkösdkirálynő - járás rendeltetése is. A szlovénoknál risali, kaj-horvátoknál trojaki, szerbeknél trojice a leányok termékenységvarázsló szokása (Enciklopedija Jugoslavije, Narodni običaji). Leánytáncaink termékenység-varázsló funkciójának csak töredékéről beszélhetünk: magasra ugrás, búzába dobás Doroszlón, Gomboson, meghatározott helyen való táncolás Gomboson, a Hegyháton. Pünkösödölés nem volt szokásban az általunk vizsgált magyar női körtáncok területén, itt a kisleányok bölcsőzése nevű karácsonyi szokása sem járt táncsal. A pünkösd Vajdaságban, Szerémségben, Szerbiában a testvérré fogadás napja (kumičenje, (d) ružicalo; Janković Danica i Ljubica, 1949., 263-264.). A mi tavaszi leányjátékainknak és -táncainknak is van barátnővé fogadási szerepe; a cselédlányok tüskömözésénél, csirajozásánál ez a rendeltetés még inkább kifejezésére jut. A szlovéniai Metlikán húsvét utáni első héten és húsvétkor szokásos a most

(híd) nevű átbújásos tánc, ősi aratási szertartás maradványa, eredetileg áldozathozatalt jelentett a halott vajdának, aki a szellemek hídján átkel a másvilágba. Érdeemes lenne összevetni hasonló kapuzó átbújásos, hidas játékaikkal és az ilyen típusú európai játékokkal.

Ptujban (Szlovénia) avató rendeltetésű a leányok hársfánál járt tavaszi tánca, a rej; iniciáció a pubertásból a felnőtt korbaérés értelmében. (Enciklopedija Jugoslavije, Narodni običaji). Leánytáncainknak századunkban nem volt ilyen kifejezetten avató rendeltetése. Szlovéniában is közismertek az avató, elhárító funkciójú lakodalmi körtáncok (crnomeljško kolo, most, točak). Bosznia-Hercegovinában, Široki Brijeg lakodalmaiban ma is kedvelt a pávatánc (a kör közepén álló személy imitálja a beteg pávát, eltáncolja gyógyulását), rendeltetése egészségvarázslás. Macedóniában óvó funkciójú (démont, szemverést elhárító) a lakodalom előtt a menyasszony körül a fürdőben járt női körtánc (Szkopje; Bel' bozso, Leno na golemo). Gyevgyelija környékén ünnepkor a férfiak járnak lánctáncot (Ruszalijszka ora, Enciklopedija Jugoslavije, Narodni običaji). Hasonló rendeltetést a vizsgált magyar körtáncanyagban nem találunk. Avató szerepe van Lazarevacon (Szerbia) az eladó leányok húsvéti vásáron járt kólójának, a sztrugai (Macedónia) lázárkák énekes táncának (Janković Danica i Ljubica, Narodne Igre, 1964., 5.5.319.). Párválasztó szerepe volt a zombori leányvásáron járt női kólónak (Leányvásár Zomborban, Bácska, 1888.; Janković Danica i Ljubica, III. 43., 59., 60., 63. stb., III. 32., V. 81., 260.; a leányvásárokról: Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások, Bp., 1981., 310.; Martin György, 1979., 292.), Likában pedig Velika Gospán, Mala Gospán, Szent Petka napon figyelik a legények a kólózó leányokat, azt tartják, hogy a legügyesebb, legkitartóbb táncos jó feleség lesz, s az ebben a kólóban való részvétel azt jelenti, hogy elkészült a leány hozománya. (Ivančan Ivan: Prilozi istraživanju

socijalne uloge plesa u Hrvatskoj. Narodna umjetnost, Zgb., 1963/b, 970-106.). A leánytánc-járásból való egyéniség-megismerés, előrelátó megállapítás a mi vidékünkön is elterjedt (Ki milyen táncos, olyan dolgos; Jó táncos, rossz dolgos stb.). Hasonló funkciót jegyez fel Maróthy János Szókratész mondását idézve: "Ismeretes, hogy a primitív népeknél a legjobb táncosok egyben az élet - gazdaságilag, társadalmilag meghatározott - feladataiban: munkában, harcban leginkább kiváló emberek is. Ezt a vonást még a klasszikus görög kultúra is soká megőrizte, a homéroszi eposzoktól egészen Szókratész mondásáig, amely szerint "a legjobb táncos egyben a legjobb harcos is." (Maróthy János: Az európai népdal születése, Bp., 1960., 40-41.; Homérosz: Odüsszeia, VIII. ének, 241-253. sor. Devecseri Gábor fordítása). A kólóba lépéskor a családban szigorúan betartották a kor szerinti sorrendet, akárcsak férjhezmenetelkor (Katzarova Raina Kukuđova, Dzsenev Kiril: Bulgarian Folk.Dances. Sofia, 1958., 12., 18.; Ivančan Ivan 1963/b 105.; Geografska podjela narodnih plesova u Jugoslaviji. Narodna umjetnost 17-18. Zgb., 1964/b, 37/. Leánytáncainknál ezt nem jegyeztük fel, csupán a leányok hivatalos kocsmái táncba lépésénél (Jung Károly, 1978., 67-68.) Egyik gombosi adatközlőm erről így beszélt: "Tüskömözni szabad vót, de a kocsmábo, aszonta az öregebb (lány), az a taknyos nő gyűjjön!" (Tamaskó Jánosné) A lakodalmi körtánc nálunk legtöbbször vegyes csárdás és mulatsági szerepű, nem úgy a délszlávoknál: a lakodalom minden fázisában járják. Például a Dráva menti hovátoknál menyasszonyi koszorúfűzéskor, rostaöntéskor, jövendöléskor; (Borbély Jolán: Lakócsa táncai. Sokszínű hagyományainkból. I-13-73., Bp., Népművelődési Propaganda Iroda, 1973. Ft.206.), a macedónoknál menyasszony körül védőmágia céljából (Janković Danica i Ljubica, VII. 239.; Martin György, 1979, 292.) A szerbeknél lánctáncot jártak a menyasszony körül a vőlegénnyel való első találkozásakor. (Janković Danica i Ljubica, VII 261., VIII. 320.; Martin

György, 1979., 292-293.). A zombori szerb lakodalom másnapján a soros leányok kólót táncoltak az őket sorban fésülő, megcsókoló menyasszony tiszteletére: "...onda je mlade žene vezu djegom, doručkuju i nakupe reduše perja, perjaju i ona redom ide da ih česa i ljubi i svako plati, ko ga poljubi. I onda igraju..." (Sljukić, szül. Idjuški Persida, 1887.) Bánátban a szerb lakodalom végét tűzugrás és oro nevű körtánc jelzi, Szerémségben a višnjica nevű átbújásos lánctáncal kísérik haza egymást a leányok a táncból (Enciklopedija Jugoslavije, Narodni običaji), hasonlóképpen a szlavóniai magyar szigetfalvakban. A doroszlói lakodalmi csárdásnak, lánctáncnak csupán mulatsági szerepe ismert.

A délszlávoknál jelentős körtáncalkalom volt a leányvásár. Bitolában Istočni Petak napi szabaron tartották a kézfogót, Nišaván Osav Pazaron, Pirot környékén Tija Bara napján stb. (Janković Danica i Ljubica, III. 43., 59., 60., 32., V. 81., 260.). Híresek voltak a Niš környéki leányvásárok: nyári Szent Miklós-napon e vidéken, Szentháromság napján a Gabrovac kolostornál, Nagybaldogasszony napján Sičevón stb. (u.ott 264.) Az itt járt tánc rendeltetése párválasztás, ismerkedés. Vidékünkön e században vallási ünnepen, búcsún nem volt szokás a leánytánc, leányvásárt sem tartottak a felsorolt magyar falvak lakói.

A körtáncok helye a délszlávoknál is legtöbbször a szabadban volt. A zombori szerb leányok a játszókön (Militics utca, Nagymalommal szembeni gyepes, stb., Sljukić szül. Idjuški Persida közlése) játszottak énekes párválasztó játékot stb. A šibeniki szigetvilághoz tartozó Jezera, Kaprije, Murter, Tisno, Zlarin, Žirje falvakban meghatározott helyen, a kolediščén vagy a tengerpart iszapos talaján járták a fiatalok, sőt az egész falu a karácsonyi, farsangi, húsvéti, búcsú - és Szent István-napi láncc- és körtáncot, a podugot, a živo korak, sporo hodajući és más helyi kólókat, a szondi csillagtánchoz hasonló traulint. A leánytáncok funkciója itt a két há-

ború között ismerkedés, erkölcsőrzés, kommunikáció, párvál)asztás, legénycsúfolás, a Tisnon a Szent Rókus templomnál január 7-én, a pestisjárvány 1690-es évi megszűnésének ünnepén járt kólónak és az Ivan-napi tűzugrásnak és kólónak egészségvarázslás. A leánykörtáncnak szintén bevezető szerep jut, mindennapi alkalmazása, mint a délszlávoknál általában, tánckezdés, gyülekezés. "Koledišće je bilo na trgu, tamo se kolalo. Božič, Nova godina... Na Ivandan smo koledali oko ognja. Onda smo vikali: Ođ Ivanje do Ivanje dame glava ne zaboli!" pa smo preskakali oganj. Okolo vatre je bilo mešano kolo. Mesto upoznavanja mladih... je bilo u krugu ili na polju. Onda se gledalo: trapava u igri - takva u poslu." (Jezera, Bračanov, szül. Marić Ika, 1931.) "Kole-dišće je bilo kod crkve Svitog Roka... sedmog siječnja smo kolali sporo hodajući, živo-korak, brzo skok, stupaške, traulin..." (Tisno, Pirije Karmela, 1927.)

Leánytáncaink a rituális rendeltetés mellett kialakult funkciói egyre jelentősebbé váltak, elhomályosították a korábbi, rituális rendeltetést. A szórakozási szerep és az új, egyéni vonatkozású kommunikációs rendeltetés túlsúlyba jutása hozzásegített leánytáncaink élő hagyományának az 50-es évekig való fennmaradásához. Ezt a társadalmi körülmények mellett a fogadott tánc-tilalom is elősegítette. A leánytáncainkhoz fűződő s a balkáni női körtáncokéval azonos vagy attól különböző tartalmi jegyek a táncokhoz kapcsolódó társadalmi szokások, a népi tudat azonosságára vagy különbözőségére utalnak. Ez azonban részletesebb kutatás és munka tárgyát képezi.

Székely Mária:

KARAKTERISTIKE MADJARSKIH ŽENSKIH KOLA (KRUŽNIH PLESOVA) IZ BAČKE I SLAVONIJE U SVETLU SLIČNE TRADICIJE KOD JUŽNIH SLOVENA

Autorka na osnovu svog terenskog prikupljačkog rada i na osnovu stručne literature obradjuje deo ženske plesne (Igračke) tradicije iz nekih mesta u Bačkoj i Slavoniji. Obradom mesta, vremena, funkcije, forma i drugih osobenosti daje kompletan uvid u ovu tradiciju, koja je bila i delimično i danas živa u Bogojevu, Doroslovu, Svilojevu i u drugim mestim. Obilnim citiranjem govora samih kazivača, osim plesne tradicije dobija se i dobar uvid u višeslojnost tradicijskog seoskog života na obradjenom terenu. Na kraju rad daje sažet pregled ženskih kružnih igara na Balkanu i istakavši komparativne momente izmedju plesne (igračke) tradicije Madjara u Jugoslaviji i Južnih Slovena ukazuje na identične karakteristike i razlike u razvoju na tom planu narodne tradicije na ovim terenima.

Zusammenfassung

Mária Székely

Die Charakteristika ungarischer Frauenreigentanze aus der Batschka und aus Slawonien, verglichen mit der ähnlichen Tradition der Südslawen

Die Autorin bewertet auf Grund der Ergebnisse ihrer Sammlerarbeit und anhand der einschlägigen Fachliteratur einen Teil der Frauentanztradition einiger Ortschaften der Batschka und von Slawonien. Die Orte, die Zeit, die Form und die Funktion, als auch andere Eigentümlichkeiten gestatten einen kompletten Einblick in

diese Tradition, welche zum Teil noch auch heute weitergepflegt wird in Bogojevo, Doroslovo, Svi-lojevo usw. Durch Zitate aus Gesprächen mit den Erzählern selbst wird auch ein Bild über die Tradition und über das Leben in den Dörfern gewonnen. Abschließend wird eine Übersicht über die Frauenreigentänze auf dem Balkan gegeben, wobei die Gemeinsamkeiten und Unterschiede zwischen der Tanztradition der Ungarn und der Südslawen besonders emgehoben werden.

ETO: 398.33

CONFERENCE PAPER

INTERETNIKUS KAPCSOLATOK A JELES NAPI
SZOKÁSOKBAN

Tátrai Zsuzsanna

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi
Kutatócsoportja, Budapest

Magyarország

Közlésre elfogadva: 1985. december 10.

A december 6-i Mikulás, a karácsony és a húsvét ünneplésében ma városon és falun egyaránt elterjedt, szinte homogenizálódott szokásformák alakultak ki. E szokásoknak egy-egy jellegzetes elemét a megkérdezettek őseinek, emberemlékezet óta meglévőnek tartják, holott esetleg még száz esztendőnyi időre sem tekintenek vissza.

Így van ez a Mikulás mai, jellegzetes ünneplésével is. Az elnevezés legkorábbi előfordulása az Akadémiai Nagyszótár cédulaanyagában található 1856-ból. Az irodalomban Jókai Mór használta először. Családi szokás leírásaként a legkorábbi adat 1878-ból való. A múlt század 60-as, 70-es éveiben a Mikulás szó annyira nem volt elterjedt, hogy az akkor megjelent szótárakban még nem szerepelt. A szó maga cseh, a szokást azonban a kutatás osztrák eredetűnek tartja. Meghonosodása a városi polgárság körében kezdődött, a falusi értelmiségen keresztül jutott el a parasztsághoz. Népszerűsítésében az óvodáknak és az iskoláknak is nagy szerepet kell tulajdonítanunk. A télapó elnevezésére a századfordulótól vannak már adatok, mint a telet megszemélyesítő alak vagy bábu megnevezésére. Tudatos alkalmazása korunkban összefügg az orosz "ded moroz" tükörfordításával. A Mikulást kísérő ördögalak krampusz megnevezését a nyelvészek bajor-osztrák

eredetűnek tartják. Az egyik értelmezés szerint a karom, horog, kampó jelentésű szónak a latinos "us" végződésessel kialakult formája; a másik értelmezés szerint "Krumm Fuß" = görbe lábú, sátánra utaló szó vált a magyar nyelvben krampusszá. Ez a szó, akárcsak a Mikulás, a múlt század közepe táján bukkant fel a magyar nyelvben. (1.)

A láncot csörgető, ijesztő krampusz alakja nem volt ismeretlen a magyar Miklós-napi szokásokban. A Dunántúlon a közelmúltig élt az a szokás, hogy Miklós napján a legények, sőt nős férfiak is bekormozott arccal, láncot csörgetve ijesztgették a gyerekeket és a nagyobb lányokat is. A szokás régi voltát igazolja a Csepreg városából, 1785-ből való tilalom: "Minekutána ősi időktől fogva tapasztaltatott, hogy némelyek a lakosok közül a szent Miklós püspök napja előtt való estvéli vagy éjszakai időben különféle öltözetekben és álarcokban járnak házról-házra, s a gyenge gyermekeket is helyes elmével ellenkező ijesztő, csúfos figurákkal rettegettetik, keményen meghagyatik, hogy senki a lakosok közül úgy gyermekeinek, mint alattvalóinak ezentúl meg ne bátorkodják engedni szent Miklós előtt este az ily színes öltözetekben való járást." (2.)

At Osztrák Néprajzi Atlasz tanúsága szerint a magyar nyelvterülettel határos részeken a Mikulás elnevezése igen hasonló a magyarhoz: Miglás, Miggelas, Migle. Ausztria más részein Santaklos, Klos, a Fehér, vagy a Püspök elnevezés él. A hazai ún. láncos Miklósához hasonló szokásra is számos adat van. (3.) A láncos Miklós és a mai Mikulás alak között átmeneti figurát képvisel az a szegedi változat, amely 1867-ből való és így szól: "Szép azt a Mikulást látni hosszú fehér ruhában, széles szürke szakállal, fehér hajjal, láncsal, elül-hátul lelógó, misedmondó aranyos ruhában. A nyelve egy rőfnyire kilóg. Aki ettől meg nem ijed, megíjed attól a sok nyírfavirgácstól, amit az ölében hord. Hogyne

félne tőle a rossz szófogadatlan fiú, mikor a jó gyermekek ugyancsak reszketve merik nézni, pedig az ő számukra is van egy garaboly a Mikulás karján tele mindenféle jó dolgokkal." Ez a Mikulás, miután verses párbeszédet folytatott a gazdával, megcsörgette a láncot, a gyerekeket pedig megimádkoztatta. A kitisztított csizmákat is megszemlélte, melyek azután éjszakára az ablakba kerültek. (4.) Dugonics András örökítette meg azt a szólást, hogy "Fél, mint a német gyermekek szent Miklóstól" és a fentiekhez hasonló szokást is leírt, itt azonban a püspökruhás alakoskodó mellett még az ördögöt megszemélyesítő alakoskodóról is tudósított. (5.) A jugoszláviai magyar falvakból származó néhány adat is a szokás újabb voltát igazolja. Pl. Pénovátz Antal Pacsér-ről írja: "Családon belüli ünnep. A reformátusok közt régen se volt, ma sincs különösebb jelentősége, hacsak az nem, hogy az esztendő egyetlen napja, amikor nem kell a gyerekeket noszogatni a cipőpucolásra, mert Mikulás csak fényesre pucolt cipőbe rakja az ajándékokat." (6.) Borús Rózsa Topolyáról így ír: "Az idősebb 80-90 éves adatközlők nem emlegetik a gyerekek megajándékozását a Miklós napot megelőző estén. Valószínűleg az utolsó 60-70 évben vált általánossá. Egész éven át meg tudta a szülő váltani gyermekei csintalan-ságát a fenyegetéssel:

- Nem hoz semmit a Mikulás!

- Nem hoz semmit a Jézuska!

December 5-én estefelé a gyerekek hozzálát-tak a cipő vagy a csizma megtisztításához. Versenyeztek, hogy kinek lesz fényesebb a lábbelije. Mikor elkészültek, kirakták sorjában az ajtó elé. Ha volt a közelben vállalkozó szellemű szomszéd, idősebb legény, sógor stb., beöltözött Mikulásnak. Jelmezként szolgált a suba, a báránybórsapka, arcát kenderszakállal fődte. Nagy zörgéssel, dör-mögéssel érkezett. Zsákot emelt le a hátáról, melyből elsősorban a virgácsok kandikáltak ki. A gyerekek ijedt dicsértessék a Jézus Krisztussal köszöntötték, s igyekeztek eltűnni egymás mögött.

Az ajándék szétosztását némi vizsgáztatás előzte meg hittanból s az imádságokból. A csintalanabba-
kat megdorgálta, esetleg meg is suhintotta. Az
ajándékok gazdagsága a család vagyoni állapotá-
tól függött. Még a szegényebb szülő is áldozott,
hogy gyermeke ne maradjon le a többi mögött, mert
a gyerekek másnap híven beszámoltak egymásnak
arról, hogy ki mit kapott. Ha a szülők meg akar-
ták büntetni valamelyik szófogadatlant, a cipő-
be vereshagyma, krumpli, virgács került a cuk-
rok mellé." Ugyancsak Borús Rózsa a jegyzetben
hozzáteszi, hogy az óvodában krampusszal ijeszt-
gették őket. (7.)

A hazai délszláv lakosságnál Miklós nap-
ról általában mint kedvelt védszent ünnepéről
számolnak be. Pl. a Muraközben a molnárok
védszentünnepe volt. (8.)

Horváth Iván a nyugat-magyarországi horvátok-
nál a Miklós-napi szokásoknak két jellegzetes
típusáról beszél: Az álarcos, ún. krampuszokról
vagy Mikulásokról, akik a falut végigjárva ijeszt-
getik a gyereket. A valamikori félelmetes álar-
cokat újabban a fejre húzott harisnya helyette-
síti. Láncukat zörgetve megimádkoztatják a gye-
rekeket. Helyi változatok is vannak: pl. Horvát-
zsidányban, Peresznyén, Olmodon még vörös szarva-
kat is visel, Kópházán szalmával kitömött ruhát
vesz fel, Undon a kellékhez tartozik a hátikosár,
amivel a rossz gyerekeket fenyegeik, hogy abban
viszik el őket. Mind az öt faluban emellett lát-
hatatlanul is jár szent Miklós, így tudják a gye-
rekek, akik kifényesített cipőjüket teszik ki az
ablakba. A felszabadulás előtt az ajándék aszalt-
szilva, néhány szem dió, egy-egy piros alma volt,
gazdagabb helyen ezenkívül még füge és szentjá-
noskenyér. (9.)

Városon, falun egyaránt a csokoládéipar ré-
vén jellegzetes Mikulás-figura terjedt el. Szem-
ben pl. az osztrák, jellegzetes, színes püspököl-
tözetű Mikulásokkal, a pirosköpenyes, fehérszakál-
las, jószágos figura számos változatban és nagyság-
ban már október végén elárasztotta az üzleteket.

Az aranyozott virgácsokról a városokban az utcai árusok gondoskodnak. Ördög-, krampusz- és csizmaalakú csokoládéfigurákkal is találkozunk. Szokásos az iskolákban, óvodákban az adakozó, esetleg számonkötő, dicsérő Mikulás alak megszemélyesítése, sőt reklámcéllal élelmiszerboltok, áruházak is beöltöztetnek Mikulást vagy más néven Télapót. A mi intézetünk is éveken keresztül megrendezte a szakszervezet közreműködésével a maga Mikulás-ünnepségét, ahonnan nem hiányzott a Mikulás-alakoskodó sem.* Többnyire valamelyik kollégánk vállalta ezt a szerepet. Egy mai, főként városi gyerekek legalább négy találkozása van a Mikulás-alakoskodókkal: az óvodában vagy az iskolában, a szülők munkahelyén, esetleg otthon is. Az ajándékozás, akárcsak más alkalommal, egyre gazdagabbá válik és már nemcsak édességet, hanem játékot, ruhaneműt is kapnak a gyerekek.

A Mikulásnak ez a ma ismert formája egyértelműen városi, polgári hatásra alakult. A Magyar Néprajzi Atlasz is azt bizonyítja, hogy még a nyugat-dunántúli falvakban is a városba járók kezdték elterjeszteni. (10.) A szokás rendkívüli népszerűségében nagy szerepet kell tulajdonítanunk az édesiparnak. Egyébként ijesztő, büntető és adományozó alakoskodók ezen a napon, sőt Borbála- és Luca-napkor is európa szerte ismertek. (11.)

Ugyancsak a téli ünnepkörbe tartozó ma már igen népszerű szokáselem a karácsonyfa. Az eddigi kutatások a szokást protestáns eredetűnek tartják, mely hazánkban a bécsi udvar ösztönzésére terjedt el, először csak az arisztokrácia körében, ahol viszont a Németországból származó protestáns művészek és főúri családok honosították meg. Magyarországon a történeti adatok szerint Brunszvik Teréz 1824-ben, József nádor harmadik neje, Mária Dorottya, illetőleg a Podmaniczky család 1826 táján, majd Fertőszentmiklóson a Bezerédi család állít karácsonyfát Flóra lányának 1834-ben, Jáky

* Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjáról van szó.
(A szerk.megj.)

Ferenc osli pélbános a gróf Hunyady család egykori házipapja 1855-ben a falu iskolás gyermekei számára rendez karácsonyfaünnepélyt. (12.) A karácsonyfa elterjedésével kapcsolatban az osztrák kutatás fontos szerepet tulajdonít az I. világháború idején állított katonai karácsonyfáknak. Részben ilyen módon is terjedhetett a szokás az Osztrák-Magyar Monarchia területén. Ausztriában egyébként a vasútvonalak mentén mutatható ki a szokás elterjedésének útja, amely az ország keleti feléről terjedt az ország belseje irányába de még az ötvenes években sem volt általános a karácsonyfaállítás.

Magyarországon évről-évre szaporodnak a közterületeken is a hatalmas karácsonyfák, többnyire reklámcéllal, mint pl. a Vörösmarty-téren a Hungaroton Hanglemezgyár fenyője az ágain lemeztasakokkal. A történeti adatok szerint az első karácsonyfákat sem a családok állították, hanem valamilyen központi helyen felállított fán lógó gyümölcsöket a gyerekeknek és a szegényeknek szánták a 18. századi Németország protestáns vidékein. (13.) Egyes kutatók szerint ezek a fák voltak a családi karácsonyfák elődei. Mindenesetre elképzelhető, hogy az I. világháborúban elesetteknek a temetőbe állított közös karácsonyfák hozták létre azt a szokást, hogy a sírokra egyre gyakrabban visznek feldíszített kis fákat, főként a fővárosban. Ugyancsak egyre terjed a kertés házakban az élőfák feldíszítése villanygyertyákkal, illetve színes villanygömbökkel. Sőt a panelházak erkélyén is feltűnnek kisebb kivilágított fenyők. Az autókban is látunk karácsony táján fenyőalakú kivilágított díszeket. Nem feledkezhetünk meg a parlamenti fenyőfaünnepélyről sem, melynek az ifjúsági mozgalom ad meghatározó jelleget azontúl, hogy a fenyőt a szokásos módon díszítik.

A karácsonyfa hazánkban nyugatról kelet felé terjed mint családi szokás. Az ország keleti felében a 20-as 30-as években jelent meg. Egy olyan nagyvárosban, mint Szeged, már a század elején ismerték, mint olvashatjuk: "A karácsonyfa

szereplése nem régi a szegedi népnél, s általános-sá még nem is vált, csak a karácsonyesti vacsora a szokásos, mely alkalommal számos babonáságot gyakorol a nép, ma is híven megőrizvén azokban és azok által a természeti fordulati időhöz kötött pogány vallásgyakorlatnak eltorzult emlékét." (14.)

A Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtőfüzetei 22 jugoszláviái magyar községet érintettek. A karácsonyfával kapcsolatos válaszok legtöbbször arra utal, hogy a karácsonyfát emberemlékezet óta ismerik. Kiderül azonban, hogy nem ezt a formáját, hanem a lakodalmi életfához hasonlót, vagy valamiféle függesztett zöld ágat. Itt kell megjegyeznünk, hogy Burgenland falvaiban is szokás volt még a karácsonyfa elterjedése előtt is a gerendára függesztett kis fa vagy ágak, melyeket L. Schmidt reformáció előtti szokásnak tart. (15.)

Visszatérve az Atlasz gyűjtőfüzeteire, a következő adatokat kapjuk a fenyőkarácsonyfa előtti típusokra: Bácskertesén (Kupusina) a tüske karácsonyfának nevezett karácsonyfa papírral betekert bürök volt; Piroson, Tordán a századfordulóig zöld papírral betekert gyümölcságról emlékeznek meg; Ittebén kökényágra, Csantavéren papírral betekert száraz ágra emlékeznek a 20-as évekig; Bácsstopolyán az 1890-es években 3 faágot szegeztek össze, ezt bevonták piros papírral. Ebbe szegeket vertek a dió, alma, mézeskalács díszeknek. 1900 körül töviskoronafa volt a karácsonyfa, és csak 1910 körül jelentek meg a fenyőfák, de csak a gazdagabb házakban; Pacséron tuskés ágakat zöld papírszalaggal tekertek be; hasonlóan Moholon; Doroszlón galagonyaág volt szokásban a 10-es évekig. (16.)

Katona Imra írja Észak-Bánátban végzett felderítő gyűjtési beszámolójában: "A karácsonyfa főként e század elején kezdett terjedni, ma már eléggé általánosnak vehető, holott maga a karácsony Jugoszláviában nem olyan nagy ünnep, mint Magyarországon" (17.)

A fenyőkarácsonyfa behozatalára és elterjesztésére vonatkozóan is találunk néhány konkrét adatot az atlaszfüzetekben. Pl. Bácskertesen Tordán, Ürményházán, Hertelendyfalván, Csantavéren, Pacséron, Martonoson és Moholon is a nagygazdák kezdeményezték; Torontálvásárhelyen (Debeljača) az elterjedését a beköltöző katolikusoknak tulajdonítják; Ürményházán az is elképzelhető, hogy a szokás a szomszédos német falvaktól ered, a "krisztkindli" elnevezés is ezt bizonyíthatja. A parasztlányok ebből a faluból férjhezmenetelük előtt a szomszédos német falvakban szolgáltak. Ittebén a hagyomány szerint a 900-as években az iskolai fenyőkarácsonyfa volt az első, de még a 60-as években sem vált ez a szokás általánossá. Bácsfeketehegyen (Feketič) az emlékezet szerint az óvoda kezdeményezte a fenyőkarácsonyfát. Kóton a tanítótól látták. Bácsstopolyán a bárónő, majd a helyi értelmiség kezdeményezésére terjedt el. (18.)

A karácsonyfa díszítése is változott az idők folyamán. Míg korábban az alma, a dió, a papírlánc voltak a jellegzetes díszek, az 1880-as évek óta ismertek az üvegdíszek és 1890 óta a lametta. Borús Rózsa a topolyai monográfiában részletesen ír a karácsonyfa díszítéséről: A fenyőfát még a jobbmódú gazdák sem díszítették. A tehetősebbek vettek a piacon toronyszerű fából készített alkotmányt, melyet kreppapírral bevontak, erre aggatták a fügét, aszalt szilvát, almát, diót, guráblit, szentjánost és különböző cukrokat, szaloncukrot, medvecukrot, bocskorszíjat, sárgacukrot, krumplicukrot stb. A szegényebb családokban a karácsonyfát a hosszútüskéjű koronafaággal oldották meg, vágtak néhány ágat, meghajlították alul, fölül összekötötték, esetleg befestették vagy bevonták papírral. A vastagabb rész lett az alja, amit egy nagy fonott kalácsba beleszúrtak. A tüskére aggatták a cukrokat stb. A Karácsonyfának újévig kellett állnia. (19.)

A hazai délszlávoknál pl. a sokácoknál és bosnyákoknál Baranya megyében tésztábol sütött hold, csillaq, nap és más formájú figurákkal,

aszalt meggyel, cseresznyével és szilvával, valamint mézeskaláccsal díszítették. (20.) A nyugat-magyarországi horvátokról Horváth Iván írja: "A díszítés az almákkal kezdődött. A karácsonyfa törzse mellé akasztották fel az almákat. Lejjebb kerültek a sütemények és a befestett diók, majd a habsütemény és legkívül volt a szaloncukor. Nagy gondot fordítottak a díszítésre, hogy az a kevés anyag is jól mutasson. A karácsonyfát végül az asztal fölé a gerendára erősítették. Felöltöztettek valakit Jézusnak, Máriának vagy angyalnak fehér ruhába és az arcát fehér fátyollal fedték. "A gyűjtő arról is beszámol, hogy a karácsonyfa díszítése a 40-es évek óta ment át nagy változásokon, amikor a falusi asszonyok a szakácstanfolyamokon sok új süteményt ismertek meg, pl. a habsüteményt, a szaloncukor készítését. Édes tésztából formával csillag, nap, hold alakú tésztát is ekkor kezdtek sütni. A díszeket a gyerekekkel együtt készítették, de a díszítés már titokban történt. (21.)

A magyarországi szerbeknél a korábbi irodalmi adatokban nem szerepel karácsonyfa; a tuskó, badnjak égetése állott a karácsonyi szokások középpontjában. (22.) 1913-ban Juga Velimir a magyarországi szerbekkel kapcsolatban az alábbiakat írta: "A gyermekek karácsony előestéjét a legjobban várják, ez pótolja náluk a karácsonyfa örömét. A szerb parasztembereknél a karácsonyfa ismeretlen, ott a gyerekeknek más örömük van." (23.)

Újkeletű szokás a karácsonyi ajándékozás. Korábban általában csak a gyermekek kaptak valami csekélységet, többnyire a fán lévő nyalánkságokat.

Az atlaszfüzetek adatai is ezt bizonyítják: Székelykevéen még a 60-as években sem ismerték az ajándékozás szokását, csak a kántáló gyerekek kaptak diót, cukrot, kalácsot, pénzt; Bácsfeketehegyen, Pacséron a karácsonyfán levő díszek voltak az ajándék. A leggyakoribb ajándék a dió, alma, cukorka, kalács volt a század elején Bács-

kerteszen, Martonoson, Moholon, Doroszlón is. A ruhaféleségek ajándékozása mindenütt újabb keletű szokás, korábban csak elvétve a jobbmódúaknál fordult elő, pl. Ittebén.

Temerinben a gyerekek cipőjébe tették az almát, diót a század elején, csak a 20-as, 30-as években kezdtek játékot és ruhaféleséget ajándékozni. Kóton a 30-as, 40-es években, Martonoson a 60-as években is ritkaságszámba ment, ha almán, aszalt szilván túl más ajándékot adtak. Mindenütt csak a szülők ajándékozzák meg a gyermekeiket, legfeljebb a keresztszülők adtak még ajándékot. (24.) A karácsonyi ajándékozás szokása tehát még újabb fejlemény, mint a fenyőkarácsonyfa állítása.

A karácsonyfa gyors térhódításának és rendkívüli közkedveltségének fő oka az, hogy nem volt idegen elem a téli napforduló ünnepén a tavasz, termékenységet jelképező ág, akárcsak liturgikus vonatkozásban az Ádám-Éva-napi paradicsomjáték életfája. A karácsonyfában találkozott a kereszténység előtti és a liturgikus hagyomány. A karácsonyfa díszítő elemei is származásának a kettőséget mutatják: a termékenységet szimbolizáló dió és alma és a feltévések szerint a paradicsomi életfáról kígyót szimbolizáló láncok.

Ugyancsak messzire vezet a gyertyák kérdése is. Ujváry Zoltán így ír erről: "A téli napforduló idején gyújtott tüzek tulajdonképpen az élet fényei. Az élet fénye később gyertyákra egyszerűsödött, s abban őrződött tovább együtt a karácsonyfával, többszörösen átértékelődve." (25.)

A karácsonyi szokások újabban népszerűsödő eleme az ádventi koszorú. Az Osztrák Néprajzi Atlasz ezt is német eredetűnek tartja. Ausztriában a 30-as években még ritka jelenségnek számított, az 50-es évekre azonban megsokszorozódott az előfordulása. Az ádventi koszorú hazánkban is egyre népszerűbb, talán a színes, különféle formájú gyertyák népszerűségével is összefüggésben, mindenesetre a virágkereskedelem jóvoltából terjed. (26.)

A Mikuláshoz és a karácsonyhoz hasonlóan egyszerűsödtek, hiedelemtartamukat javarészt elvesztve homogenizálódtak a húsvéti szokások is. Jellegzetes központi figurává vált a húsvéti nyúl, melynek képzete ugyancsak német nyelvterületről származik. Fontos szerepe van az ajándékozásnak, ez azonban a karácsonyi szokással szemben nem új keletű. A vödörrel való öntözködés már mindenütt kölnivizes locsolássá szelidült. A hímes tojásnak újabb és meglehetősen ízléstelen kínálata alakult ki pl. a főváros piacain, zöldségüzleteiben, trafikjaiban. Emellett a népművészeti boltok a népművészek különféle eljárással készült, helyi hagyományokon alapuló hímes tojásait is eladásra kínálják. Húsvétkor, akárcsak Mikuláskor, az ország minden részébe eljutnak a csokoládéipar erre az alkalomra készített nyúl, bárány- és tojásfigurái.

A karácsony mai ünneplésének megragadására intézetünkben folynak vizsgálatok. Kriza Ildikó és Pócs Éva is más-más szempontú kérdőívet készített, melyet városi és falusi környezetben élő, különféle korosztályhoz tartozó személyekkel töltek ki. Mikulás és húsvét vonatkozásában tudtommal még nem indultak meg ehhez hasonló vizsgálatok.

Előadásomban arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy szinte a szemünk láttára megy végbe a jeles napi szokások átalakulása, melyek országhatárokat nem ismerve igen kis eltérésekkel mutatják az ünneplés homogenizálódott formáit. Ehhez nem kis mértékben járul az ipar, a kereskedelem, a reklám és a tömegkommunikációs eszközök. Úgy tűnik, hogy a folyamatot nem a vallás, sőt a felekezeti hovatartozás sem befolyásolja.

Úgy vélem, mind a Mikulás-napi, mind a karácsonyi és a húsvéti szokások mai állapotának rögzítése fontos feladat az országhatárainkon belül élő magyarságnál és a nemzetiségi lakosoknál éppen úgy, mint a határainkon kívül élő magyarságnál és a környező országok falusi és városi

JEGYZETEK

1. Kiss L. Magyar Nyelvőr, 1962:92-94.; Újváry Z. 1979. 93.o.
2. Dömötör T. 1964. 199.o.
3. ÖVA Bl.81.,88.,89.
4. Bálint S.1977.I.49-50.o.
5. u.o. 49.o.
6. Pénovátz A. Hung.Int.Tud.Közl.1974:78
7. Borús R.1981.69-70.o.
8. Gönczi F. 1895. 68.o.
9. Horváth I. 1978. 30.o.
10. Magyar Néprajzi Atlasz IV.9.
11. Dömötör T. 1964. 199.o.; Bálint S. 1977.I. 27-51.o.; Újváry Z. 1979. 92-95.
12. Bálint S. 1976. 33.o.
13. ÖVA 1965 Bl.28-29.
14. Kovács J. 1901. 310.o.
15. L.Schmidt 1972. 303.o.
16. Magyar Néprajzi Atlasz IV. J. 1-22.sz.
17. Katona I. 1983. 101.o.
18. ld.16. jegyz.
19. Borús R. i.m. 80-81.o.
20. Sarosácz Gy. 1967. 103.o.
21. Horváth I. 1978. 35.o.
22. Kiss M. 1977. 33.o.
23. Juga Velimir 1913. 288.o
24. ld. 16. jegyz.
25. Újváry Z. i.m. 118.o.
26. ÖVA 1959. Bl. 7-8.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁLINT Sándor

- 1976 Karácsony, húsvét, pünkösöd. Budapest.
 1977 Ünnepi kalendárium I. Budapest.

BORÚS Rózsa

- 1981 Topolya népszokásai. Újvidék.

DÖMÖTÖR Tekla

- 1964 Naptári ünnepek, népi színjátszás.
 Budapest.

GÖNCZI Ferenc

1895 Muraköz és népe. Budapest.

HORVÁTH Iván

1978 A naptári ünnepekhez fűződő szokások és hiedelmek a nyugat magyarországi horvátoknál. Budapest. Folklór Archívum 10.

JUGA Velimir

1913 A magyarországi szerbek. Budapest.

KATONA Imre

1983 Jeles napok és ünnepi szokások Észak Bánátban. Beszámoló egy felderítő gyűjtésről 78-104.o.
In: Jugoszláviai magyar folklór. Újvidék. Értekezések, monográfiák 3.

KISS Lajos

1962 Mikulás, télapó, krampusz IN: Magyar Nyelvőr 92-94.

KISS Mária

1977 A magyarországi délszlávok folklórku-
tatásának áttekintése. Budapest. TIT.

KOVÁCS János

1901 Szeged és népe. Szeged.

Magyar Néprajzi Atlasz IV.J.1. Várdaróc, gy:

Csalog Zsolt, 1965;

IV.J.2. Székelykeve, gy: Csalog Zsolt, 1965;

IV.J.3. Bácskertes, gy: Csalog Zsolt, 1966.;

IV.J.4. Piros, gy: Csalog Zsolt, 1965.;

IV.J.5. Kórógy, gy: Takács Lajos, 1963.;

IV.J.6. Torontálvásárhely, gy: Csalog Zsolt,
1965.;

IV.J.7. Torda, gy: Csalog Zsolt, 1965.;

IV.J.8. Ürményháza, gy: Csalog Zsolt, 1965.

IV.J.9. Hertelendyfalva, gy: Csalog Zsolt,
1965.

- IV.J.10. Ittebe, gy: Csalog Zsolt, 1965.;
 IV.J.11. Csantavér, gy: Csalog Zsolt, 1965.;
 IV.J.12. Bácsfeketehegy, gy: Csalog Zsolt,
 1965.;
 IV.J.13. Sepse, gy: Csalog Zsolt, 1965.;
 IV.J.14. Kót, gy: Csalog Zsolt, 1965.;
 IV.J.15. Bácsstopolya, gy: Borús Rózsa, 1964.;
 IV.J.16. Kishegyes, gy: Matijevics Lajos.
 1963,1964.;
 IV.J.17. Temerin, gy: Csalog Zsolt, 1965.
 IV.J.18. Pacsér, gy: Csalog Zsolt, 1965.;
 IV.J.19. Martonos, gy: Csalog Zsolt, 1966.;
 IV.J.20. Szaján, gy: Füzes Endre, 1965-66.;
 IV.J.21. Mohol, gy: Csalog Zsolt, 1966.
 IV.J.22. Doroszló, gy: Csalog Zsolt, 1966.

(Osztrák Néprajzi Atlasz) Österreichischer Volks-
 kunde Atlas (ÖVA)

- Bl.81.,88.,89. (Nikolausbrauchtum)
 Bl.28.,29. (Christbaum und Weihnachtsgrün)
 Bl.7-9. (Adventkranz)

PÉNOVÁTZ Antal

- 1974 A karácsonyi ünnepkör hiedelmei Pacsér-
 ron. 77-82.o. In: Hung.Int.Tud.Közl.
 19-20.sz.

SAROSÁ CZ György

- 1967 Baranyai délszláv népszokások I.
 103-121.o. In: Janus Pannonius Múzeum
 Évkönyve. Pécs.

SCHMIDT, Leopold

- 1972 Volkskunde von Niederösterreich. Band.
 2.Horn

ÚJVÁRY Zoltán

- 1979 Népszokások és színjátékok. Debrecen.
 Folklór és etnográfia 2.

WOLFRAM, Richard

- 1959 Adventkrauz
 ÖVA Kommentar L.Lief.
 1965 Christbaum und Weihnachtsgrün.

R E Z I M E

Tátrai Zsuzsanna:

INTERETNIČKI KONTAKTI U KALENDARSKIM OBIČAJIMA

Autorka, naučni saradnik Instituta za etnografiju MAN iz Budimpešte u svom radu daje pregled najkarakterističnijih zimskih narodnih običaja mađjarskog naroda, sa posebnih osvrtom na podatke koje se odnose na iste običaje kod jugoslovenskih Mađjara. Analizom kruga običaja i verovanja vezanih za dan Svetog Nikole, Svete Lucije, Božića, kao i božićne jelke. Autorka ukazuje na interetničke kontakte u procesu formiranja pojedinih motiva u tim običajima i verovanjima. Komparacijom podataka iz mađjarske, austrijske i delimično južnoslovenske etnografske literature, zaključuje da je običaj božićne jelke dosta je kasnog porekla i potiče sa nemačkog jezičkog područja, a običaji koji su vezani za Svetog Nikolu u Mađjara imaju dosta zajedničkog sa identičnom slavenskom tradicijom. Na kraju analizira u zadnje vreme dosta raširen običaj božićnog darivanja za koju smatra da je takodjer relativno kasnog porekla.

Zusammenfassung

Zsuzsanna Tátrai

Interethnische Kontakte in den Kalenderbrauchen

Die Autorin ist wissenschaftliche Mitarbeiterin des Instituts für Ethnographie MAN in Budapest und in ihrer Arbeit stellt sie die charakteristischsten Winterbrauche der Ungarn dar, mit einem besonderen Hinblick auf die gleichen Bräuche der in Jugoslawien lebenden Ungarn.

Durch die Analyse einer ganzen Reihe von Bräuchen, die am Hl. Nicolaus, am Tag der Hl. Luzia, zu Weihnachten usw. üblich sind, weist

die Autorin auf interethnische Kontakte hin, die im Prozess der Entstehung bestimmter Motive bei diesen Bräuchen eine bedeutende Rolle spielten. Durch einen Vergleich der ungarischen, österreichischen und teilweise auch südslawischen ethnographischen Literatur gelang sie zu der Schlussfolgerung, daß die Sitte, einen Weihnachtsbaum zu haben, ziemlich spät eingeführt wurde und aus dem deutschsprachigen Gebiet übernommen wurde, während die Bräuche, die am Hl. Nicolaustag eingehalten werden, große Ähnlichkeiten mit der slawischen Tradition aufweisen. Zum Schluß wird die Sitte der Weihnachtsbescherung analysiert, welche in der letzten Zeit sehr verbreitet ist und welche auch erst seit relativ kurzer Zeit existiert.

ETO: 39:745.54

CONFERENCE PAPER

DÍSZÍTETT EMLÉKLAPOK A BÁCSKÁBÓL

Verebélyi Kincső

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore
Tanszéke, Budapest.

Magyarország

Közlésre elfogadva: 1985. december 10.

A budapesti Néprajzi Múzeum Rajztárában van néhány kézzel festett és németül írt olyan emléklap, amely figyelmet érdemel, annál is inkább, mert e műfaj a nemzetközi szakirodalomban ismert, a magyar nyelvterületről azonban nemigen kerültek elő eddig párhuzamai. Így a hazai kutatás sem foglalkozott - legfeljebb elvétve - velük. E bemutatás kiindulópontjául szolgáló emléklapok - kilenc darab - 1904. folyamán Holzmann Ignác tanító ajándékként kerültek a múzeum gyűjteményébe, a bejegyzések szerint Torzsa, Bács-Bodrog megyei községből. 1 Hét lapon a bal alsó sarokban a díszítményen kívül ceruzával írt jelzés található: háromszor szerepel Georg Metz, Feketehegy, 1868; egyszer Georg Metz, Cservenka, egyszer Metz György, Cservenka, egyszer pecséttel nyomva Georg Metz, Cservenka, Bácska. Egy lap jelzetlen, egy lapon pedig Josef Taffe, Torzsa jelzés olvasható. A leltárkönyvi bejegyzésekben sem a készítőre, sem a használatra vonatkozó további felvilágosítás nem található. A lapokon található jelzések alapján annyi kikövetkeztethető, hogy körülbelül 1868-78 között az említett három községben (Torzsa, Cservenka, Feketehegy) a németajkú lakosok számára Metz György - talán cservenkai lakos - díszes festett emléklapokat készített. A lapok mérete több-kevesebb eltéréssel 38x26 cm. A lapok széleitől néhány cm-rel beljebb vékony vo-

nalkeret látható. A kereten belüli felületet díszíti a szöveg és az ornamentika. Az egyetlen, Josef Taffe által szignált (?) kép díszítése nemigen tér el Metz György képeiétől, így a továbbiakban valamennyit együtt tárgyaljuk. A képek - egy kivételével - keresztelői, illetve halotti emléklapok, a kivétel pedig tréfás kocsmai feliratot tartalmaz. Figyelmet érdemel az a jelenség, hogy a lapok nem keresztelői ajándékként készültek, mert a megörökíteni kívánt születési időpont - néha ugyanazon a lapon több gyermeké is - jóval korábbi, évekkel, olykor évtizedekkel is, mint az készítés időpontja.

Ez a különbség a lapok funkciójának kérdését veti fel. A nemzetközi kutatás megállapítása szerint ugyanis, elsősorban német nyelvterületen, a XVI. század vége óta adatható az a szokás, miszerint a keresztelők a keresztelői ajándékként adott pénzérmét, "szerencsepénzt" emléklap kíséretében, abba belehajtogatva adták át a szülőknek, s körülbelül a gyermek házasságkötésének idejéig megőrizték, bizonyos óvó, védőfunkciót is tulajdonítva neki.² A legrégebb kézzel írt keresztelői jókívánság 1593-ból, az elzászi Zabernből származik. A XVII. századtól kezdve azután a keresztelével, amely dokumentum és emléklap is egyben, különféle formákban létezett körülbelül a XIX. század végéig. Míg kezdetben az emléklap-ajándékozás elsősorban polgári körökben divatozott, a későbbiekben mind a katolikusok, mind a protestánsok között egyre általánosabbá vált. A lapok díszítésének technikája és mértéke, csakúgy mint a formája is, vidékenként változó, a kor művészi közízlését és a lokális divatokat ötvözve. Pfalzban, Elzászban és Svájcban, de például az Eger mellékén is a XVIII-XIX. században a keresztelői emléklapok díszítése a népművészet sajátos ágává fejlődött. Egyházi személyek mellett keresztelői lapokat írhattak, festhettek jegyzők, illetve a szépírásban és a festési technikában jártas más specialisták is, például a Fekete-erdőben óraszámoló-festők, vagy ún. Briefmaler-ek és mások. A kézzel díszített lapok mellett más technikával

kivitelezett formák is ismertek, a kézzel színezett metszetektől, a különféle collage-okig. A kézzel - vagy más díszítőeljárással - dekorált emléklapok között a keresztelői levelek mellett előfordulnak más jeles alkalomhoz kötődő lapok is, pl. konfirmációs-, házasságkötési, halálozási emléklapok, a katonasághoz való besorozást megörökítő, vagy a barátságot dokumentáló emléklapok, szentképek, kegyképek, vagy jókívánságot kifejező díszített lapok is.

A mai magyarországi németekre vonatkozó szakirodalom nem ír le olyan esetet - ismereteink szerint -, hogy a keresztelői emléklapot szokás kellékeként használták. Az itt bemutatott néhány bácskai példány elemzése sem tesz lehetővé ilyen feltételezést.

A Georg METZ és Josef TAFFE által készített lapok általános jellemzője az, hogy az okmányoknak megfelelő tömörséggel fogalmazott szövegeket erőteljes díszítés veszi körül. A tartalmi és formai elemeket vizsgálva három szempontot vehetünk figyelembe:

1. a tartalmi elemeket, illetve a tartalom megszövegezését;
2. a képi kompozíció összetevőit;
3. a tárgytípust.

A tartalom szerveződését illetően a további összetevők mutathatók ki:

- 1/a. Cím: Geburtsschein, Todesschein, stb.
A Cím - születési emléklap, halotti emléklap, stb. - olykor el is maradhat;
- 1/b. Nevek és személyi adatok: az újszülött, a szülők és keresztszülők nevét és adatait kisebb, külön egységként megfogalmazó szövegrészek;
- 1/c. Fohász, ima, jókívánság, szentencia, stb.

A képi megjelenési forma ugyancsak több összetevőből alakul ki:

- 2/a. Betűtípus, íráskép, tördelés;
 2/b. Díszítmény-elemek, ezek síkbeli elrendezése és színezése.

A keresztelői emléklapok funkcióinak vizsgálata alapján vonhatunk le következtetéseket arra, hogy milyen tárgykategóriába is tartozhatnak e lapok:

- 3/a. Az emléklap mint szokások tárgyi kelléke;
 3/b. Az emléklap, mint falidísz.

Vizsgálatunk tehát szövegtörténeti, képtörténeti és tárgytörténeti összefüggésekre is kitér, szem előtt tartva az európai művelődéstörténet által nyújtott párhuzamokkal való egybevetés lehetőségét.

A tartalmi egységek közül a személyi adatok a legfontosabbak. Az újszülött és a keresztszülők adatai elmaradhatatlanok. Egy esetben például a szülők adatai már a kereten kívülre kerültek. Nyolc keresztelői lap közül négyen szerepel "cím", négyen nem. Ima a nyolc lap közül három fordul elő. Ami a tartalmi egységek elkülönítését illeti, a cím mindig külön, a többi szövegrésztől jól elválasztva fogalmazódik meg. A személyi adatok követik a címet, a felsorolás sorrendjében az újszülötté az elsőség, ezt öt esetben a szülőké követi, három esetben a keresztszülőké. Az adatok felsorolása lehet tagolt (ezt három példa bizonyítja) és lehet folyamatos, mint a többi öt lapon. A kivételt képező kocsmai tréfás feliratnál a rímes szöveg tagolatlanul, folyamatosan írt. Meg kell említeni, hogy az újszülött adatai között szerepel a születés és elhalálozás dátuma, ezenkívül három lapon az "1868" külön kiemelten is fel van tüntetve. Ez az időpont nem azonos a születés dátumával, későbbi annál. Egy alkalommal a kiemelten is feltüntetett évszám - 1872 - megegyezik a születés dátumával, három esetben a kereten kívül Metz kézirásos szignója és a megjelölt helységnév mellett van az 1868-as évszám feltüntetve. (Talán a helytörténet pontosabb ismerete felvilágosítást adhatna arra nézve, hogy

1868 miért olyan kitüntetett jelentőségű a születési emléklapok készítése szempontjából.)

A szövegekről "felirat" értelemben beszélhetünk, ennek megfelelően kerülhet sor az adatok közlés módjának, az évszámoknak, monogramoknak a vizsgálatára, minthogy azoknak is hírértéke van ebben a szövegkörnyezetben. Ugyanakkor a felirattétel sajátos esetéről van itt szó, mert a szövegközlemény hordozója nem használati tárgy, mint a boroskancsók, dísztörölközők, kézbeli kendők stb. felirataiban. Azt is mondhatjuk, hogy tisztán kommunikációs értelemben itt magát a papírt nem tekintjük tárgynak, csak a képet, mint tárgytípust.

Jóllehet szó szerinti értelemben a bácskai emléklapokon nincs megfogalmazott jókívánság, implicit azonban beleértődik a még csupán adatokat tartalmazó szövegbe is. Így lapjaink lényegében beletartoznak azoknak az írásos formában megjelent jókívánságoknak a csoportjába is, amelyek háttérében a szó, még pontosabban az ima mágikus erejébe vetett hit húzódik meg, s amelyeknek számtalan megjelenési formája ismert a kegyképtől a háziáldásig és falvédőig. A felirat jellegű szövegeknek - amelyeknek igen régi múltjuk van - a megformáltság fokától függően népköltészeti értéke is lehet. Egy keresztelői lapon jókívánság, illetve ima, két keresztelői és halálozási lapon három versszaknyinak nevezhető imaféle vagy szentencia (egyszer egy lapon két versszak), és egy tréfás rigmus a kocsmái köszöntőlapon olvasható. A mondatnyi szövegek 4, 6, 8 soros ritmizált versként értelmezhető egyszerű kijelentések. A hétköznapi közleményektől a ritmizáltság révén különböznek formulaszerűen hatnak. Ezeknek az elmei poetikai formáknak a párhuzamait a magyar folklorisztikai szakirodalom a sírfeliratok esetében dolgozta fel, a leginkább egyébként nemigen foglalkozott velük.³

2. A felsorolt tartalmi egységek németül, gót betűs kézírással jelennek meg a lapokon. Ha

összehasonlítjuk a kereten kívüli névaláírás latin és gót betűs változatait és a kereten belül írt szöveg betűformáit, észrevehetjük a különbséget a hétköznapi írásmód és szépírás között, jóllehet a szépírás esetünkben már egyszerűbb formákat mutat ahhoz képest, ahogyan a kalligrafikus írás virágkorában a XVII-XVIII. században megjelent. A kalligrafikus írásmód példáival Magyarország német és magyar nyelvű, kézzel írott hivatalos iratanyagban, például céhleveleken, bizonyítványokon is találkozhatunk; a szépírás a magyarországi oktatás programjában is szerepelt.⁴ Itt egyelőre meg kell elégednünk azzal, hogy csupán utalunk az íráskultúra ilyen jellegű párhuzamaira. Nevezetesen arra gondolunk, hogy a könyvnyomtatás kialakulása utáni időszakban a szépírás sajátos virágzását a kutatás a XVII. századi augsburgi írásművészek tevékenységéhez köti, aki a betűformák barokk ornamensekkel való kidíszítésére adtak mintát, amelyeket ábécés könyvekben tettek közzé. Ezek a szépírás-mintakönyvek iskolamesterek közvetítésével terjedtek el, és adott helyen, például Svájcban, a népművészeti ornamentika elemeivel gazdagodtak.⁵ Szépírással és rajzolt mintákkal díszített füzetlapok, alkalmi köszöntő versek elsősorban szülők számára Európa-szerte ismertek voltak. Néhány hazai változatról is tudunk. Példakénc Zichy Pál 1814-ből származó füzeteinek címlapjait ⁶, vagy Patay József 1853-ből származó magyar nyelvű névnapi köszöntőt tartalmazó díszes emléklapját említjük.⁷ A bácskai keresztleveleken a betűk különleges cifrázására nem került sor, de a betűk műves kivitelezésében tetten érhető a hétköznapi írásmódtól való megkülönböztetés szándéka.

A betűk típusa, nagysága, az írott szöveg tördelése első pillantásra úgy tűnik, hogy követi a tartalmilag kiemelni kívánt részeket. Alaposabb szemügyre vétel után azonban kiderül, hogy a tartalométól különböző vizuális szempontok az irányadóak a betűnagyság kiválasztásánál és a sorok tördelésénél. Ez nemcsak a ritmikus szövegek folyamatos írásánál szembeszökő, hanem az

adatok közlésénél is. A gyakorlatlan grafikus nem tudja szemmel felmérni az írás számára rendelkezésre álló felületet, és ahhoz komponálni az írott sorokat. Az előre megadott formák, felületek kitöltésének szándéka, a szimmetrikus elrendezés tiszteletben tartása érvényesül még annak árán is, hogy a tartalmilag azonos jelentőségű szövegrészek vizuálisan különböző értékkel jelennek meg. (Elválasztott névnel a második rész kisebb betűvel íródik, mint az első rész, stb.) A lapokon dísz és zárólécek, grafikai eszközökkel dekoratív formákból kialakított keretek jól elhatárolják egymástól a díszítményeknek és a szövegeknek szánt felületrészeket. Hat lapon ez az elsődleges tagolás vízszintes: a lap felső harmada - sőt fele - a dekoráció helye, míg alul középen egy tömbben helyeződik el a szöveg. Egy esetben a tagolás függőleges és szimmetrikus, két esetben olyan hármastagolással találkozunk, ahol egy négyszögbe illesztett egyenlőszárú háromszög csúcsain rajzolódnak ki a végül is ugyancsak szimmetrikus és egyszersmind egymással is azonos díszítmény-egységek. Az utóbbi két kompozíciós forma azért érdekes, mert jól érzékelhetjük, hogy a díszítés előbb készülhetett el, mint a megrendelés. Az előre elkészített formát azután a megrendelő adottságai szerint kellett kitölteni. Azt is mondhatnánk, hogy a díszített lapon a képező beosztását, értékét a díszítmény, nem pedig a tartalom határozza meg.

A díszítmények elemkészlete nem túl gazdag, ugyanakkor változatok képzésére alkalmas. A díszlécek és keretek mellett a két oszlopból és az azokat összekötő fedőlapból kiképzett architektonikus motívum hét lapon fordul elő. Ugyancsak hét lapon szerepel az alacsony, tömzsi vázába állított virágcsokor. A csokorba, koszorúba, girlandba komponált vagy kötőelemként használt virágmotívumok között leggyakoribb a rózsabimbó, nyílt rózsa, napraforgó és egy ötszirmú virágféle, talán nefelejcs, és a szegfű. A méretek és színek változtatásával ugyanaz a virágforma is

többféle változatot adhat. A virágdíszítmény jellege még azon a collage-on sem más, amelyen Georg Metz a megszokott architektonikus motívum fölé nyomtatott virágmintákat ragasztott. Ezeket aztán rajzzal, festéssel egészítette ki úgy, hogy egyéni stílusa jut ezen a képen is érvényre. Az architektonikus és virágfűzérből kiképzett szövegkeretek mellett, két lapon a szív is előfordul hasonló funkcióban. Noha első tekintetre ez tetzetős megoldás volna, közvetlen jelképiséget nem tulajdoníthatunk a szív formának, hiszen halotti vers és személyi adatok vagy az ország címere egyaránt előfordulnak szív alakú keretbe foglalva. Természetesen azért a szív egy családi jellegű iraton mindig is hordoz közvetett jelképesiséget.⁸ Figurális díszítőelemként meg kell említeni a madarakat is, amelyek szívhez hasonlóan csak nagyon távolról utalnak meghatározott tartalomra, lapjainkon talán a családi fészekre. Egy lapon igen hangsúlyozott helyen és méretben a magyar címer szerepel - itt nem is annyira a lap okmány jellegét tanúsítva, mint inkább mutató formája révén. Viszont ez a megoldás aligha választható el az e korban már közismert hivatalos iratok formavilágától. Ugyanezen a képen, az 1867-ben született Éva Schmidt keresztelő lapján a lapszél és a szövegkeretet adó klasszicista megfogalmazású oszlop között - mindkét oldalon - egy-egy biedermeier szabású virágmintás, dekoltált ruhát viselő nőalak látható, védőangyalokra és báli illusztrációkra egyformán hasonlítva. A minden bizonnyal előképek nyomán készült figurák pontos értelmezéséhez azonban jelenleg nincs semmilyen támpontunk. A díszítményeknek akár elemeit, akár elrendezését nézzük, alapjában véve nem jelképek, legalábbis nem abban az értelemben, hogy a szövegbe foglalt tartalom közvetlenül megfogalmazódjon a vizuális kifejezés síkján is. A képi és szövegelemek egymáshoz való viszonya nem is embléma jellegű, noha annak alkotó elemei voltaképpen adva vannak. Éppen azért nem, mert a jelképi megfogalmazás szintjét sem a szöveg, sem a kép nem éri el, egymáshoz pedig e két alkotóelemet semmilyen szemantika nem kapcsolja.

A díszítmények stílusa, amint erre már más kutatók is utaltak - például Kresz Mária és Csilléry Klára - azokkal a mesterember-rajzokkal tartanak rokonságot, amelyeket a XIX. századi szücs mintakönyvekből, vagy akár a komáromi festett bútorokról ismerünk.⁹ A díszítőelemek egyenként is: például a rózsabimbó, nefelejcs, a klaszszicista stílusú oszlopok, a madárka-movívum, illetve az olyan kompozíciós sémák, mint a szív vagy virág-, illetve levélkoszorú, a girlandok, s végül maga az emléklap mint tárgy típus közvetlenül a biedermeier ízlés (népi) változatának tekinthető. Másfelől az 1870-es évek arra az időszakra esnek, amikorra a magyar népművészeti kutatás, tájanként több kevesebb eltéréssel, a magyar népművészet új stílusának kibontakozását teszi. Azt a kérdést, hogy az ún. paraszt-stílusok mennyit merítettek a hivatásos művészet elemeiből, nevezetesen a biedermeier korstílus tárgyi és dekoratív kellékeiből, díszítő gesztusaiból, kevesen taglalták, illetve erre az összefüggésre elvétve csak utaltak, mint például Győrffy István a szűrhimzés, vagy Kresz Mária a debreceni viseleteket ábrázoló, 1820-as évekből származó köszöntőlapok kapcsán.

Keresztelő lapjaink, mint kitűnt, nem az élet fordulóihoz kapcsolódó szokások kelléktárába tartoztak, hanem emléktárgyként, dísz tárgyként használták őket. Az emléklap-készítés és -ajándékozás, csakúgy, mint az emlékkönyvírás vagy az egyéni élet nevezetesebb fordulójának, eseményeinek maradandó formában való megörökítése és reprezentálása éppen a XIX. század elején, a biedermeier stílus korszakában vált a korábbinál kedveltebbé. Ezt a Nyugat-Európában ismert divatot főurak és tehetősebb polgárok, jobbára éppen a németek közvetítésével ismerhették meg Magyarországon (mint például a karácsonyfát). A minták, motívumok, kompozíciós formák terjesztésébe a divatlapokon, divatújságokon kívül számtalan kisgrafikai nyomtatott termék is közrejátszott, nem beszélve arról a hatásról, amit a

központilag előírt tervek és minták alapján történő, az iparosok számára kötelezően elrendelt rajzoktatás is jelenthetett. Valószínű, hogy nem a különféle tárgyakon - ládán és iskolai füzetben, vagy hímezsmintakendőn - megjelenő motívumok másolásáról van szó akkor, amikor ugyanaz a díszítőelem egymástól olyan távol eső területeken megjelenik, hanem azonos előképek követéséről.

Georg Metz és Josef Taffe lapjaival párhuzamba állítható anyagot az 1880-as évekből Hartáról is ismerünk. Itt több festőasztalos, illetve specializálódott parasztember készített az élet jeles alkalmaihoz kapcsolódó emléklapokat. Közülük a szalkszentmártoni születésű Borbély Mihály német és magyar nyelvű virágdíszes, szíves kompozíciói a legismertebbek. A díszített szöveges emléklapok mellett Borbély Mihály 10 festett önálló virág-csendéleteket is, amelyeknél a szobadísz jelleg még kifejezettebb mint az emléklapoknál. "A parasztcsaládok jellemző módon két-három teljesen megegyező virágképet vettek, amit egymástól csekély távolságra egy sorba akasztottak a falra, mintegy a népi bútorok virágcsokrai ismétlődésmódját másolva" - állapítja meg a képek kapcsán Csilléry Klára "Magyar népi grafika" című tanulmányában, 1969-ben. A virágcsendélet előképe lehetett nyomat is, hiszen ilyen jellegű kép használatát dokumentálni is tudjuk.

A fentiek valójában több kérdést vetnek fel, mint ahányat megoldanak, a jelen konferencián való bemutatást mégis több körülmény is indokolhatja.

Egyrészt arra hivatkozhatunk, hogy a többé-kevésbé díszített iratok egész sokasága (a szinte teljesen díszítetlen kéziratától vagy felirattól egész kötetnyi illusztratív lapokig vagy a már portrészzerű képig, amelyen egy-egy név vagy aláírás található) jellemző eleme volt a hagyományos kultúrának, és máig sem szűnt meg, legfeljebb formája és funkciója változott. Igen gazdag ez a hagyomány, ennek ellenére kevésbé kutatott, hiszen a népművészet vagy a folklór kutatói sokkal

inkább a szóbeliséget vagy a nem-szöveges díszítményeket vizsgálták, és még akkor is, ha ezek motívumkincse (mint pl. a pingálás, bútorfestés esetében) jól összevethető az iratokéval, e kapcsolatok bemutatását ritkán tartották néprajzi témának. A "hivatásos" művészet kutatói pedig még ennél is ritkábban tértek ki a népiesnek tekintett feliratok és rokonaik vizsgálatára. Szerencsére a legutóbbi években több ilyen területen megélénkült a kutatás, legyen szabad itt csak a feliratos és díszített falvédők, vagy a szentképek anyagát illető publikációkra, kiállításokra hivatkozni. Ezek több ponton is hasonló problémákat vetnek fel, mint amelyek az általunk vizsgált emléklapokkal kapcsolatban is felmerülnek. Anélkül, hogy teljes szemlét tartanánk, hozzátehetjük ehhez, hogy mind a feliratok egész anyagát, mind az emléklapok közvetlen körét tekintve a külföldi néprajzi és művészettörténeti, valamint művelődéstörténeti kutatások jóval előbb járnak mint mi, eredményeiket ismernünk, ismertetnünk és hasznosítanunk kell.

Jelenleg ismert adataink csekély száma a nem kellő intenzitású gyűjtő- és kutatómunka következménye. Teljes biztonsággal állapíthatjuk meg, hogy mind Magyarország mind a soknemzetiségű Vajdaság vonatkozásában további hasonló példák felderítésére lenne szükség, s nyilván gondos kutatással ilyen adatok elő is kerülnek majd. Nemcsak pozitív párhuzamok felsorakoztatására gondolnánk, hanem arra is, hogy megvizsgáljuk: ahol ismeretlen az emléklapok szokása, milyen más formában fejezik ki azt a társadalmi és művészi mondanivalót, amelyet meglétük esetén az emléklapok hordoznak. Ha éppen a Vajdaság Területéről, a különböző, egymás mellett élő nemzetek és nemzetiségek köréből sikerülne ilyen adatokat még felsorakoztatni, ezek igen értékes lennének általános néprajzi következtetések szempontjából is.

Művészettörténet és művelődéstörténet az emléklapok (és a hasonló jelenségek) vizsgálá-

takor elválaszthatatlan egymástól; némi túlzással akár azt is mondhatnánk, hogy itt jobban tetten érhető a művelődés és a művészi ízlés fejlődése egy-egy adott falusi környezetben, mint azokban az esetekben, amikor a hivatásos művészek alkotásait szülőfalujuk tájaiból magyarázzuk, vagy amikor a szoknyák és főkötők mintáinak történeti egymásutánjából akarunk nagy horderejű következtetésekhez jutni. Az előbbi esetben a hivatásos művészet már olyan messzire elszakad a "népélettől", hogy az összekapcsolás inkább belemagyarázás, feltételezés és esetleges. Az utóbbi esetben pedig maga a művésziség nem bontakozik ki olyan mértékben, hogy azt érdemes lenne vizsgálni. A parasztházak barokk vagy klasszicista tornácáról és oszlopairól írni immár közhely Közép-Európa népi építészetének kutatásában. Ezek művészettörténeti értelmezési lehetőségeinél sokkal több van azonban az iratok és általában az úgynevezett "népi grafika" területén, különösen akkor, ha figyelembe vesszük az ezekkel határos tömeges művészi termelés (pl. szentképek, ponyvanyomtatvány-illusztrációk stb.) adatait is. Így sokkal inkább érzékeltethető az a közbülső művelődési közeg, amely a hivatásos és az egyszerű népi között mindig is megvolt, impulzusokat adott és kapott - ám amelynek kutatásával ritkán foglalkoztak. Ha azonban felidézzük Panofsky tanulmányait a középkori kézirat-illusztrációkról, Fraenger és mások dolgozatait az orosz lubok európai előzményeiről, Adhémar, vagy más kutatók munkáit a metszetekről, egyáltalán a Böpuläre Druckgraphik Europas köteteit, teoretikusan pedig akár Arnold Hauser megállapításait a "népszerű művészet" kutatásának fontosságáról - egyszeriben felismerhetjük, mennyire centrális jelentőségű ez a művelődéstörténetileg "köztes" terület. Ha itt megbízható stílustörténeti, motívumtörténeti, kompozíciótörténeti megállapításokat tehetünk, akkor ennek segítségével a népművészet más kutatási területein is jóval előbbre juthatunk.

A Budapesten rendelkezésünkre álló anyagból azért is választottuk most ki a bemutatott

vajdasági emléklapokat, hogy ilyen irányú párhuzamos kutatásokra buzdítsuk e terület helyszíni kutatóit. Amint ismeretes, Feketehegyre 1784-ben kunhegyesi magyarok települtek, ugyanebben az évben érkeznek a németek Torzsára. Az emléklapok ehhez képest majdnem évszázaddal későbbiek, mégis van tehát olyan kiindulópontunk, terminus post quem, amely a népművészet kutatásában másutt gyakran hiányzik. Legutóbb igen határozottan hangzott el az a vélemény, miszerint a vajdasági és általában a "Duna-menti" folklór kutatásában milyen fontos szerepet kell, hogy adjunk az 1686 utáni eseményeknek, és hogy e történeti-művelődéstörténeti szemlében "ne csak hadjáratok és erődítmények, hanem a kulturális és folklór vonások elterjedése is jelezze a táj összekötő erejét". Ehhez is jó adalék emléklapjaink tanulsága.

Jegyzetek

1. A tanulmány tárgyát képező díszített emléklapok a budapesti Néprajzi Múzeumban találhatóak. EA-Rajzgyűjtemény: Ltsz: 5434, 5435, 5336 a,b, 5337 a,b,c. 6301, 10.570.
2. Haberlandt, A. /1917/, Lotz, F. 1983/. Pieske, Ch. 1985/, Roos, D. 1980/, Scharfe M. -Schen-da, R. -Schwedt, H. 1967, Spamer, A. /1930.
3. A feliratról mint folklór műfajról lásd Bausinger, H. /1968/, 106-118. A magyar sírfeliratokról vö.: Kunt E. (1983) további vonatkozó irodalom felsorolásával. Lásd még a felirat témához Kovács A. szerk. (1980).
4. Szabó T. (1973), Mészáros I. (1981).
5. Zinsli, P. (1951).
6. Zichy János Nepomuk iskolafüzetei az budapesti Iparművészeti Múzeum tulajdonában vannak: Ltsz: 83,266, 83.268, 83.269. Itt köszönöm meg Pastyik László szíveségét, aki a Zichy-család bácskai kapcsolataira, valamint néhány bibliográfiai adataira a figyelmemet felhívta.

7. Néprajzi Múzeum, Budapest EA-Rajzgyűjtemény, ltsz. 5441.
8. Protestáns keresztelőllevelekről lásd Scharfe, M. (1968), 229-238, a szív-motívum értelmezéséről uő., uo. 273-281.
9. Kresz M. (1956), Csilléry K. (1969).
10. Boross M. (1982).

IRODALOM

- Alexander, J. J. G.
1979 La lettre ornée. Paris.
- Bánszky Pál
1983 Naiv művészet. budapest.
- Bausinger, Hermann
1968 Spruch und Inschrift. In: BAUSINGER, Hermann: Formen der "Volkspoesie". Berlin. 2. Aufl. 1980.
- Beitl, Richard-Beitl, Klaus
1974 Wörterbuch der deutschen Volkskunde. /3. Aufl./ Stuttgart.
- Bihalji-Merin, Oto
1977 Die Malerei der Naiven. /2. Aufl./ Köln.
- Boross Marietta
1979 Illustrationen der handschriftlichen Liederbücher der Deutschen auf den Heideboden. Beiträge der deutschen Volkskunde der Ungarndeutschen. 2.73-95.
- Boross Marietta
1982 A hartai festett bútorok. In.: Manherz, Károly /Hrsg/: Ungarndeutsches Handwerk. 1.Bp. 11.157.
- Bringéus, Nils-Arvid
1982 Volkstümliche Bilderkunde. München.

- Brückner, Wolfgang
175 Populäre Druckgraphik Europas.
Deutschland vom 15. bis zum 20. Jahr-
hundert. 2. Aufl. München.
- K. Csilléry Klára
1971 Magyar népi grafika. Néprajzi Érte-
sítő. /53/ 63-82.
- Egger, Hanna
1980 Glückwunschkarten im Biedermeier.
München.
- Fitz József
1959 A magyar könyv története. Budapest
- Guggenbühl, Willy
1969 Souhails de baptême alsaciens, ec-
rits et peints à la main. In: RIFF,
A. (de): Art populaire de la France
de l' Est. Paris-Strasbourg, 321-332.
- Haberland, Michael
1917 Egerländer Patenbriefe. In: Werke der
Volkskunst. 17-19.
- Koroknay Éva
1955 Alföldi városok könyvművészete.
Kecskemét.
- Kresz Mária
1956 Magyar parasztviselet. (1820-18).
I-II. Budapest.
- Kun Ernő
1983 Temetők népművészete. Budapest
- Kovács Ákos (szerk.)
1980 Magyarországi szöveges falvédők a
19.-20. században. Hatvany Lajos
Múzeum Füzetei No.7. Hatvan.
- Lotz, François
1982 L'imagerie populaire d' Alsace pein-
te a la main. Strassbourg.

- Lyka Károly
1942 Magyar művészet 1800-1850. Budapest
- Mészáros István
1981 Az iskolaügy története Magyarországon
996-1777 között. Budapest.
- Nordenfalk, Carl
1970 Die spätantiken Zierbuchstaben. Bd.
I-II. Stockholm.
- Pieske, Christa
1958 Über den Patenbrief. Beiträge zur
deutschen Volks- und Altertumskunde
2/3. 85-121. Wandschmuck des 19. und
20. Jahrhunderts. Andenken an Kommu-
nion und Konfirmation. I-II.
Rheinisch-Westfälische Zeitschrift
für Volkskunde. 22/1976, 181-220,
23/1977, 160-210.
- ROOS, Dagmar
1980 Taufzettel. In.: Lebensspuren. Alte
Erinnerungs bilder. == Ausstellung-
sbegleitheft == Ludwig - Uhland -
Institut für empirische Kulturwissen-
schaft, Tübingen.
- Scharfe, Martin - Schenda, Rudolf - Schwedt, Her-
bert:
1967 Volksfrömmigkeit. Bildzeugnisse aus
Vergangenheit und Gegenwart. Stutt-
gart.
- Schmidt, Leopold
1971 Volk und Schrift. Ausstellungskatalog.
Wien.
- Cs. Sebestyén Károly
1954 A Néprajzi Múzeum rajzgyűjteménye.
Néprajzi Értesítő, 287-294.
- Scharfe, Martin
1968 Evangelische Andachtsbilder. Studien
zur Intention und Funktion des Bildes
in der Frömmigkeitsgeschichte vornehm-
lich des schwäbischen Raumes. Stutt-
gart.

- Spamer, Adolf.
1930 Das kleine Andachtsbild vom XIV. bis zum XX. Jahrhundert. München.
- Szabó Tibor
1973 Az írásmegújulás kora az európai írásoktatásban. Pedagógiai Szemle /XXIII/ 3.sz. 213-223.
- Verebélyi Kincső
1985 Jókívánság kézzel festve. Muzsák. 3.sz. 6-8.
- Voigt Vilmos
1972 A folklór alkotások esztétikájához. Budapest.
- Zinsli, Paul
1951 Volkstümliche Schreibkunst in Safien vom 17. bis ins 19. Jahrhundert. Schweizerische Archiv für Volkskunde. /47/

Képek jegyzéke

- Feketehegy
1. - " - 1868
 2. - " -
 3. - " -
 4. Metz Georg által készített keresztelőlevél Cservenka 1872
 5. " Cservenka 1874
 6. " Cservenka 1875
 7. Taffe Josef által készített keresztelői és halotti emléklap Torzsa, 1878
 8. Kocsmai tréfás felirat Torzsa, jelzetlen, én.

R E Z I M E

UKRAŠENI SPOMEN LISTOVI U BOJI IZ BAČKE

Verebéli Kincšó

Etnografski muzej u Budimpešti poseduje u svojim zbirkama devet ukrašenih spomen listova u boji, koji potiču iz Feketića, Crvenke i Torže (danas Savino Selo) iz šesdesetih i sedamdesetih godina prošloga veka. Autori su potpisani kao Georg Mec Josef Tafe. Reč je o tekstovima na nemačkom jeziku, a sami listovi su većinom krštenice. Sam rad autorke se bavi istorijatom tekstova, likovnog rešenja i samu problematiku pisanja i ukrašenja spomen listova tretira u kontekstu evropske kulturne istorije. Zaključuje da su spomen listovi predmeti, koji su vezani za običaje čovekovog životnog ciklusa, međjutim u kasnijem periodu, u koju spadaju verovatno i listovi iz Bačke, su služili prvenstveno za ukrašavanje prostorija u seoskoj kući i izgubili su prvobitnu funkciju i značenje. Rad ukazuje i na potrebu istraživanja sličnih predmeta, koji mogu biti od značaja i za etnografiju i za likovnu umetnost.

Zusammenfassung

Verzierte, farbige Gedenkblätter aus der Batschka-

Verebéli Kincšó

Das ethnographische Museum in Budapest besitzt unter anderem auch neun farbige, verzierte Gedenkblätter, die für deutsche Einwohner aus Feketić, Crvenka und Torža (heute Savino Selo) in den 60-ger und 70-ger Jahren des vorigen Jahrhunderts angefertigt wurden. Die Autoren dieser Blätter heißen Georg Metz und Josef Taffe. Die Texte sind in Deutsch geschrieben und es handelt

sich eigentlich um Taufscheine. Die vorliegende Arbeit erforscht den Inhalt der Texte, bespricht die künstlerische Gestaltung und die Problematik der Schrift und der Verzierung der Gedenkblätter, eine Parallele mit der europäischen Kulturgeschichte ziehend. Gedenkblätter sind Gegenstände, die mit dem Lebenszyklus des Menschen verbunden wurden, aber in der späteren Periode, aus welcher auch die Blätter aus der Batschka stammen, hatten sie eine andere Bedeutung, sie dienten als Ziergegenstände in den Häusern der Dörfer und sie verloren ihre ursprüngliche Bedeutung. Die Autorin weist auf die Notwendigkeit der Erforschung solcher Gegenstände hin, die für die Ethnographie und für die Kulturgeschichte von Bedeutung sein können.

50668

Julianna Hoffmann, ist gebo-
ren im Jahr 1847 den 5ten May, Taufzeugen Salob
Hoffman, mit Julianna, Johann Seiler,
mit Elisabeth, Eltern sind Christ-
ian Hoffmann, und Margaretha
Reiser,

1

51157

Sophanna Klippel
ist geboren im Jahr
 1859 den 7ten May, Taufzeugen sind Brud-
 erlich Seiler, mit Elisabeth, Georg
 Biermann, mit Christina
 Johanna Klippel,
 Selig.

Helena Klippel,
ist geboren im Jahr 1857
 den 11ten Juny, Taufzeugen sind Anton
 Illgen, mit Helene, Wulf im We-
 derl, mit Wilhelms, Salob
 Eggler, mit Lu-
 lianna

Sam und Klippel schein.

Philipp Klippel
ist geboren im Jahr 1861 den 16ten Jun-
ner, Taufzeugen sind Wilhelms Biermann
mann, mit Johanna Wilhelms Beckel
Margaretha, Jakob Salob,
mit Christina

Eltern sind Philipp Klippel und Johanna Beckel

2

3

4

5

6

Batterwaidie
Mutter weinet und ist
in der Liebe blind
ich habe mich verun-
delt und so die Ja-
re sind

Mu. ewander
Batterwaidie
die tören ab-
sagen
et

Christlicher geb. rit und Tolken schein.

Katharina Phillipi

ward geboren im Jahr 1877
am 18. April in Jersa. und ist gestorben im
Jahr 1878 am 18. Jänner. lebte 9. Monat in
Mutter arm. Eltern waren Johann Phillipi
und Juliana Göttel. Taufzeugen waren Johann
Sillenberger und Margaretha Nidland Göttel
mit Margaretha Ludwig Dallsheimer mit
Margaretha. so ruhe du in Gottes namen.
bis da bwiner jubir Amen Amen.

7

50866 F.

Guten Morgen! meine lieben
Gäste, fürs Geld bekommt Ihr hier
das beste, wollt ihr aber borgen, so
kommt lieber Morgen, den heute ist der
Tag, wo der Birly nicht borgen mag.
Heute ums Geld, morgen umsonst,
denn borgen, macht Sorgenz

8

ETO: 398.32

CONFERENCE PAPER

A ROSSEB DÉMONA
ADATOK EGY VALÓSZÍNŰSÍTHETŐ BETEGSÉGDÉMON-TÍPUS
VIZSGÁLATÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

Jung Károly

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai
Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1985. december 10.

A betegségdémonok kutatása az egyik legérdekesebb és legellentmondásosabb kérdésköre a magyar népi hiedelemvilág vizsgálatának. Az irodalom szerint igen kevés adattal rendelkezünk a hiedelemlény-szerű alakokkal kapcsolatban, a források azonban egyetértenek abban, hogy a megszemélyesített betegségek, illetőleg járványok tekinthetők betegségdémonnak 1. A legfrissebb kézikönyvekben idézett betegségdémon-szövegek származási helye szinte kizárólag a magyar nyelvterület keleti része felé mutat, ebből következően a magyar folklorisztika csak erdélyi vagy bukovinai betegségdémonokkal kapcsolatos hiedelemmondákat emleget.² A források szerint ezek a szövegek és betegségdémonok a románság hasonló démonikus lényeivel vethetők egybe, például a csума (pestis) esetében, az pedig, mint köztudott, a balkáni szlávok körében egészen a legutóbbi, XVIII. század végi nagy szerémségi (ürögi) pestisjárványig, sőt később is, közismert és rettegett betegséghezó démonikus lénynek számított 3. Valószínű tehát, s a források alapján is ezt lehet sejteni, hogy a magyar nyelvterület keleti részében a betegségdémonok román közvetítéssel a Balkánról eredhetnek 4.

Az elmúlt évek során a bácskai Gomboson végeztünk monografikus igényű népi hiedelemgyűjtést, elsősorban hiedelemmondákat, s ebben az anyagban bukkant fel egy szöveg, amely elképzelésünk szerint minden bizonnyal egy betegségdémon nyomait és jellemzőit őrizte meg, bár - mint látni fogjuk - sok szempontból olyan szövegről van szó, amelynek a jelen pillanatban párhuzamait nem ismerjük. Az is látható lesz az alábbiakban, hogy szövegünk eredete minden valószínűség szerint a Szerémségbe nyúlik vissza, adatközlőnk ugyanis, aki életének egy részét a Szerémségben - Csákovácon (Čakovci) - élte le, onnan hozta magával Gombosra. Ez a mozzanat is arra figyelmeztet bennünket, hogy szövegünk és értelmezésünk nem mellőzheti a komparatív vonatkozásokat, annál is inkább, mert - mint utaltunk rá - éppen a Szerémségben volt Európa utolsó valóban nagyméretű pestisjárványa, amelynek emléke - a néphagyomány szintjén - úgy látszik, szövegünkben is lecsapódott. Mielőtt a kérdést közelebbről megvizsgálánk, lássuk a mondaszöveget.

"Aztat tudom, mikó hát még ott vótunk Sidon, sidon, ottan egy embër, valamijen embër vót az, de hogy mijen embër vót, én nem mondhatom, csak azt mondták, hogy körü átröpüte kéccé a falut. Mikó áttizét úgy a falun, kéccé átmënt, azután ojan sokan ojan, ojan rossz, mind a rosseb, ojan sebëket kaptak sokan. És uralkodott nagyon ez a seb. Nagyon sokan sebësek vótak, ojan mind a ko..., nem korëla, hanëm, mijen sebek mondták? Rosseb! Aszonták: rosseb ! Uralkodik a rosseb. És akkó mondták, hogy a templomot, templomba tartsanak misét, és mise alkalmávó, mikó a legnagyobb mise van, a plébános kigyün, és a izéva szentüli az ajtót. Avva a töménne. Ahogy szentüli az ajtót, annak az illetőnek ott még kő jelënni, és még fogják látni, ott lész a templomba, oszt kiszalad. Nép között bent van, és mielőtt a pap megszentüli az ajtót, mer ha megszentüli az ajtót, akkó ű bent marad, nem bir kigyünni. És ütet ott el birják fogni. Tehát az

illető embër kiszaladt. És mikó kiszaladt, akkó a pélébános utánnoszót, hogy: Verjen még az Ur-isten! És mikó ez mégtörtént, az embër kimént, el esett, és ott vergődött a sárbo, hentërgett, hozzá nem mert nyúlni senki. De hogy azután, hogy mi történt vele, hogy még-è hāt az az embër, vagy nem-è, azt nem tudom. Csak eztet tudom, hogy meséték, hogy az az embër azt csináto vóna, eztet. Hogy hogyan röpút a falun körösztü, kétszer, ezt nem tudom, hogyan szát, vagy mive szát körú, azt sè tudom. Csak aszonták, hogy a templomba figyejjék még, eztet egy javas valaki mondta, hogy figyejjék még, mikó a pap majd mén, és szentüli az ajtót. Nem szokta soha. De akkó majd odamén. Templom bejárotán. Benn vótak a népek a templomba, és az soha nem történt, hogy a pap elgyün az ajtóhó, és az ajtót megszentüli. De aszongyák, majd meg fogja látni, a pap majd el fog jönni oda, és a pap megszentüli az ajtót. Mielőtt odaér az ajtóhó, hogy szentüli az ajtót, egy valaki kiszalad. Hāt kiszaladt egy embër, még is tudták, hogy ki vót az az ember. Űk tudták. Dehāt harmadik faluba vót, ugyè mink hāt nem láttuk. Csak azok az asszonyok ugyè emeséték. Azok meséték hogy únáluk micsoda borzasztóság történt, hogy ez a sok rosseb hogy ennyire uralkodott. Tehát ez az embër vót, ennek valami befojásó a gonoszságokka, az ördögge paktát, vagy mi vót vele, hogy ez talán adta vóna ezt a sebeket a izéra, a népekre. Hogy valamit leszórt, és attu kapták ezt a sebeket. Hāt most mi igaz ebbü? (Közbevetett kérdés: Mi lett a betegséggel ezután?) Szünt. Ahogy az az embër a sárbo vergődött, azok a betegek, akik betegek vótak, még azok is odaméntek, látták, hogy ott vergődik, és aztán kezdett javúni mindenkinek a betegsége. Így gyógyút a nép."6

E mondaszöveg tartalmi elemzéséből az derül ki, hogy a démonikus lény, amely a betegséget hozta a környékre, valamilyen ember képében jelent meg, aki "körü átröpüte kéccé a falut". Ennek a repülésnek a részleteiről nem tudunk meg

semmit, csupán azt, hogy miután így kétszer "átmént", sokan rossebet kaptak: "eluralkodott a rossebet". Az adatközlő kezdetben bizonytalankodni látszik a betegség nevének meghatározásánál, ki mondja a "korela" (kolera) nevet is, de aztán - némi töprengéssel - megerősíti, hogy "uralkodik a rossebet". (A jelen pillanatban még nem tudható, hogy az "uralkodik" igének betegségekre való vonatkoztatása nem értelmezhető-e úgy, hogy magának a rossebetnek is lehetett megszemélyesített betegségdémona, akit tehát ugyancsak személynek képzeltek el.) Hogy a repülő ember miképpen hozhatta a rossebet a népre, ezzel kapcsolatban ezt olvashatjuk szövegünkben: "Tehát ez az ember vót, ennek valami befojásó a gonoszságokka, az ördögge paktát vagy mi vót vele, hogy ez aztán adta vóna ezt a sebéket, a izéra, a népekre." Hogy leszórt valamit, az is olvasható szövegünkben, de ezt mindenképpen az adatközlő utólagos spekulációjának kell tartanunk.

Annál érdekesebb viszont a módszernek a leírása, amelynek alapján a népek megtudták, hogy ki okozta a betegséget, tehát ki röpködött a falu fölött. Ez az egész részlet plasztikusan idézi elénk a démonúzás (ördögűzés?) egyes mozzanatait, éppen ezért pár szóban szükséges lesz összefoglalnunk. Valakinek eszébe jutott ("és akkó mondták"), hogy tartsanak misét, s amikor nagyban folyt a mise, a pap odament a teplomajtóhoz és megszentelte. Tömjénnel. Idézzük adatközlőnknek: "Ahogy szentüli az ajtót, annak az illetőnek ott még kő jelenni, és meg fogja látni, ott lesz a templomba, oszt kiszalad." A továbbiakban megtudjuk, hogy a szentelés előtt kell kiszaladnia, mert ha a pap már megszentelte az ajtót, "akkó ű bent marad, nem bir kigyünni."

Mindez, mint láthattuk, a betegségdémon identifikálásának és a templomból való kiűzésének a démonúzáshoz nagyon közel álló módszere, s egyben szinkronban van azzal is, mit az adatközlő a későbbiekben mond, hogy az illető "az

ördögge paktát". Ebből aztán az következik, hogy mondaszövegünkben nem valamiféle "pogány" betegségdémon-típus figyelhető meg, hanem e hiedelem-lénynek egy krisztianizált, ördög felé tendáló változata.

Nem érdektelen, hogy e szövegben szómágiás nyomok is felbukkannak, igaz, már keresztényiesült lepelben. A pap ugyanis ezt mondja a szentelés előtt kimenekülő "démónnak": "Verjen meg az Uristen!" S mikor e szavak elhangzanak, "az ember kiment, elesett, és ott vergődött a sárbo, hentérgött, hozzá nem mert nyúni sënki."

Bár a betegségdémonokról szóló összefoglalásokban a rosseb démona nem kerül említésre, mégis megállapítható, hogy megszemélyesített voltára vannak nyomok. Berde Károly idéz egy szó-láshasonlatot, amelynek alapján ezt gyanítani lehet, rossebdémonnal kapcsolatos hiedelemmonda szövegről azonban nincs tudomásunk. 8 Egyébként magának a rossebnek a meghatározása - orvosi szempontból - igen tág határok között mozoghat. A szakértő szerint: "Bármelyik rosszindulatú, eves, üszkös, gyógyíthatatlanul terjeszkedő vagy makacsul fennálló fekélyes folyamat neve lehet." 9 Ezt azért nem árt itt idézni, mert az alábbi következő fejtegetésekhez szolgáltat adatot.

Az előbbiekben már szó volt arról, hogy a csuma, vagyis a pestis megszemélyesített démona Balkán-szerte ismert, s valószínűleg balkáni hatásra került be a románság népi hiedelemvilágába, az ő közvetítésükkel pedig felbukkan a magyar nyevterület keleti részén is. A csumának, illetve a pestis démonának leírásai egészében tekintve jól illenek egymás mellé, voltaképpen mindig nőről van szó, s ezek az adatok olvashatók a XVIII. század végi nagy szerémségi pestisjárvánnyal kapcsolatos leírásokban is. 10 Ez a stereotip "pestisasszony" azonban - mint láthattuk - mondaszövegünkben nem szerepel, helyette emberről van szó, az pedig a gombosiak szóhasználatában férfit jelent. Hogy a magunk elképzelése szerint

mégis miért van valami köze és kapcsolata a szerémségi pestisdémonokkal, valamint az ott egykor pusztító járványokkal, azt az alábbiakban kíséreljük meg igazolni.

Az 1795-ös nagy szerémségi pestisjárványról írva az egészségügy egyik történésze megállapítja, hogy a pestissel párhuzamosan más járványok például Vukováron nagyobb pusztítást okoztak, mint maga a pestis. Többek között említésre kerül a "micina" is, amely Vukováron pusztított. ("Ex micina tumore glandularum schruphuloso hic endemico."¹¹) Ez a micina pedig olyan skrufulózisként értelmezhető, amely voltaképpen megfelel annak a fekélyes folyamatnak, amelyről a magyar "rossebb" szó értelmezésével kapcsolatban főntebb már szóltunk.¹² Vagyis úgy véljük, hogy az idézett hiedelemmondánkban fölbukkanó rossebdémon ehhez a XVIII. század végi járványhoz kapcsolódhat, szövegünk pedig ennek két évszázad múlva előkerülő lecsapódása.¹³

Ez a feltevés, amilyen mértékben bizarrnak tűnhet, ugyanolyan mértékben elképzelhető ellenkező előjelű megítélése is; ha a pestisnek számos szövegben rögzítésre kerülhetett egykorú démonikus megtestesítője, ugyanígy elképzelhető a rossebbnek is a megtestesítője; az a tény viszont, hogy a jelen pillanatban szövegünknek nem tudjuk párhuzamait idézni, semmiképpen nem jelenti még azt, hogy ilyen párhuzamok nincsenek is. Már említettünk, hogy a rossebdémon "egykoron személyszerű voltának halvány emléke" a szakirodalomban fölmerült, valószínű tehát, hogy az idézett szerémségi eredetű gombosi hiedelemmonda még egy adalék ennek a valószínűségnek a pusztá feltevésnél lényegesen előnyösebb megítéléséhez.

S végül a fentiek megítélésénél az sem tűnhet mellékes szempontnak, hogy adatközlőnk ezt a történetet Šidon hallotta, tehát a Szerémségben, s nem is messze attól a helytől, amelyet a micina pusztításával kapcsolatban főntebb említettünk. ¹⁴

Az ismertetett adatokat nem lehet a véletlen egybeesésének tekinteni; túl sok véletlennek kellene ahhoz közrejátszania, hogy az előbbiekben elmondottak - szinte láncszemszerűen - egymáshoz kapcsolódjanak. Azt már csak megemlítjük, hogy a XVIII. század végi nagy szerémségi pestisjárvány eseménytörténetének egyik monográfiusa a pestissel kapcsolatos népi hiedelmek - az ő megfogalmazása szerint: "a dögvésszel kapcsolatos babonák és mesék" - között egy XVII. század végi ferences atyát idéz, aki szerint "1690-ben dögvész pusztított, s az emberek arról beszéltek, hogy valaki nyilat hordva magánál arra járt", de a franciskánus maga úgy látta, hogy ez "nem volt más, mint az ördögök".¹⁵ S azt is megállapította, hogy ennek más "medecinája nincs is, mint a szentmisék, az imádság és a böjtölés."¹⁶ Hadd utalunk itt a gombosi hiedelemmondának arra a motívumára, ahol a templomajtó megszentelése minden kétséget kizáróan démon- (ördög-)űző és -identifikáló funkcióban jelent meg, s adatközlőnk is az ördöggel paktálóknak nevezte meg az embert, aki a falura a rossebet vitre.

Legvégül talán nem mellékes az a mozzanat sem, hogy az ürögiek hiedelme szerint a pestis a levegőben volt (szövegünk rossebdémona a levegőben röpködött!), s úgy hitték, hogy onnan tűzzel elűzhető. Ezért is tüzeltek a járvány ideje alatt állandóan a falu piacterén.¹⁷

J E G Y Z E T E K

1. Vö. BERDE Károly 1940.68-69., valamint 107-108
NAGY Ilona 1977. és DÖMÖTÖR Tekla 1981-104.
2. Az előző jegyzet irodalmának adatain kívül:
HEGEDŰS Lajos 1956. 110.
3. Vö. SIMONOVIC, Radivoj 1898. 30-33.,
ZEČEVIC, Slobodan 1981. 95-101.
4. A kérdést összehasonlító adatokkal összefoglalta: ZEČEVIC, Slobodan 1981. 95-101.

5. Az ürögi nagy pestisjárvány monografikus igényű összefoglalása: SIMONOVIC, Radivoj 1898.
6. Saját gyűjtés, Gombos 1981. Elmondta Janovics Istvánné Kovács Anna (1914-1984). A szövegben felbukkanó rossebdémon a magyar hiedelemmonda katalógusban nem szerepel.
7. Vö. MÁRÓT Károly 1912.
8. "Egykoron személyszerű voltának halvány emléke a sümegi kiszólás: 'Bujkál, mint a rosseb a gyepüben'". BERDE Károly 1940. 232.
9. BERDE Károly 1940. 232.
10. A 3. számú jegyzet adatai mellett lásd még: PETROVIC, Aleksandar 1934. 95-96.
11. Vö. STOJANOVIC, Gojko 1940. 28.
12. Vö. BERDE Károly 1940. 232.
13. Vö. GALGÓCZI László 1981. 193-195. A cikkben a rosseb szó gyakori előfordulását a XVIII. és XIX. századra teszi a szerző, de feltételezi, hogy forgalomban volt már a XVII. század derekától.
14. Lásd a 10. jegyzet adatát.
15. SIMONOVIC, Radivoj 1898. 31.
16. Ugyanott.
17. Vö. SIMONOVIC, Radivoj 1898. 49. és STOJANOVIC, Gojko 1940. 32.

I R O D A L O M

BERDE Károly

1940 A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Budapest.

DÖMÖTÖR Tekla

1981 A magyar nép hiedelemvilága. Budapest.

GALGÓCZI László

- 1981 Szitokszóvá vált betegségneveink.
Magyar Nyelv LXXVII. 188-196.

HEGEDŰS Lajos

- 1956 Adalékok a nyelvi tabu és a névmágia
kérdéséhez.
Magyar Nyelvőr. 80. évf. 101-113.

MARÓT Károly

- 1912 Démonűzés. Uránia (Budapest), 290-293.

NAGY Ilona

- 1977 Betegségdémonok. Magyar Néprajzi Lexi-
kon I. 266.

PETROVIĆ Aleksandar

- 1934 Studenica. Biblioteka Centralnog higi-
jenskog zavoda 15. Beograd.

SIMONOVIC, Radivoj

- 1898 Kuga u Sremu 1795. Opis pomora sa oso-
bitim obzirom na kulturno stanje on-
dašnjega naroda. Pančevo.

STOJANOVIĆ, Gojko

- 1940 Iz prošlosti zdravstvenih i socijalnih
ustanova u Hrvatskoj i Slavoniji. Biblio-
teka Centralnog higijenskog zavoda 43.
Beograd.

ZEČEVIĆ, Slobodan

- 1981 Mitska biča srpskih predanja. Beograd.

R E Z I M E

PRILOG PRETPOSTAVCI O DEMONU MICINE

Jung Károly

Na osnovu jednog teksta predanja o zagonet-
noj bolesti micine, Autor razvije pretpostavku

o postojanju demona micine, koji je do sada nepoznata u mađarskoj literaturi o demonima bolesti. Analizom samoga teksta, koju je kazivačica donela iz sremskog sela Sremski Čakovci, kao i literature o zadnjoj velikoj epidemiji kuge u Sremu krajem XVIII veka, Autor ukazuje na eventualnu povezanost samoga predanja sa ovim događajem i sa demonima bolesti koji su poznati u balkanskoj etnografskoj literaturi. Pošto su demoni bolesti u mađarskoj tradiciji poznati isključivo na istočnom delu jezičkog područja, a imaju veoma mnogo zajedničkog sa rumunskom i balkanskom tradicijom (reč je o čumi, demonu kuge), verovatno je i u slučaju demona micine reč o tradiciji balkanskog porekla u tekstu mađarske kazivačice iz Bogojeva i Bačkoj.

Zusammenfassung

Károly Jung

Der Dämon von "rosseb" (Drüsengeschwulst) -
Ein Beitrag zur Erforschung der vermutlichen
Existenz eines Krankheitsdämontyps

Auf Grund eines Überlieferungstextes über die unheimliche Krankheit, welche "rosseb" -Drüsengeschwulst genannt wurde, setzt der Autor voraus, daß es einen Dämon der Drüsengeschwulst gab, den die ungarische Literatur über Krankheitsdämonen bis jetzt nicht kannte. Anhand der Analyse des Textes, welcher aus Srem stammt und von einer Frau erzählt wurde, als auch der Literatur über die letzte große Pestepidemie in Srem Ende des XVIII Jahrhunderts, vermutet der Autor eine Verbindung zwischen der Überlieferung der Geschehnisse und der Krankheitsdämonen, die aus der balkanischen ethnographischen Literatur bekannt sind. Da Krankheitsdämonen in der ungarischen Tradition nur in den östlichen Teilen des Landes bekannt sind, und viele Gemeinsamkeiten mit der rumänischen und balkanischen Tradition aufweisen, ist wahr-

scheinlich auch der Dämon der Drüsengeschwulst
balkanischer Herkunft auch in dem Text der un-
garischen Erzählerin aus Bogojevo (Batschka)

ETO: 393.9: 398.32

CONFERENCE PAPER

A HALÁLHÍR KÖZLÉSE - GYÁSZJELENTÉSEK

Tripolszky Géza

Nyugalmazott múzeumigazgató, Zenta

Közlésre elfogadva: 1985. december 10.

A halál és temetés szokásvilága nem túlságosan gazdag. Úgy is mondhatnánk, hogy az élet három szükséglete, fordulója közül az utolsóhoz fűződik legkevesebb szokás és hiedelem. Ugyanakkor igen sok archaikus vonás maradt meg. A szokások menetén ugyanis keveset változtattak az utódok; megmaradtak azok, részint félelemből, részint az összetartozók egymás iránti szeretete folytán. A távozonak hasonló módon adták meg a végtisztességet.

A nép úgy tartja, hogy a halált több esemény előre jelzi. Ilyen rossz előjel, ha a tükör vagy kép leesik a falról, vagy ha az óra indokolatlanul leáll. Rossz jelnek vélték régebben, ha valaki a szobába ment, és kinyílt utána az ajtó. Az állatokat igen jó jelzőknek tartották. A halál közeledtét a huhogó bagoly, a vonító kutya és a kukorékoló tyúk jelezte. Ugyancsak rossz előjelnek vélték a bútor reccsenését vagy az edények csörömpölését. Az álmok ugyancsak jelezhetnek. Ha valakinek álmában kiesik a foga, halott lesz a családban. Aki halottal álmodik, azt elszólítják. Igen régi hiedelem az, hogy valaki meghal, ha lehull a csillaga. Végül az új ház építésével is távoznia kell valakinek. Feltehetően az építőáldozattal függ össze ez a hiedelem.

A halál általában nem hirtelen áll be. Megelőzi a hosszabb vagy rövidebb haldoklás. A közelmúltban a beteg állapotának válságosra fordulása-

tő elem, átfektetik a keresztben, vagy angyal kezébe adják. A gyászjelentés szélén mindig fekete csík van. Ez lehet keskeny, alig egy, de lehet öt-hat centiméter széles is. A széles fekete csík ismét lehet sima fekete vagy díszített. Gyakran előfordul a matt borostyánlevél-dísz fényes felületen. Van rokokó díszítésű gyászkeret gyermekangyalakkal, akantusz levelekkel. A gazdag díszítést nem mindig a keretre helyezték. Van olyan gyászlapunk, ahol az egy centiméteres fekete szegélyen belül helyezkedik el a gazdag díszítés. Ennek a bal alsó sarkában koszorút tartó angyal van, fölötte pálmalevelek, amelyek borostyánba mennek át, és körbe futják az egész lapot. Itt a színben is van eltérés, a díszítés ugyanis sötétzöld.

A szöveget olvasva hamarosan megismerjük a jellemző szerkezetet, amely formulákra tagolódik. Tehát egy ilyen vázra épül a szöveg:

- a hozzátartozók (pl. a feleség és a gyermekek) tudatják, illetve az alulírottak jelentik:

Keczeli Mészáros Mihály
Zenta város főjegyzője

- f. hó 27-én életének 54., boldog házasságának 30. évében hosszas betegeskedésben történt gyászos kimúltát.

- A boldogult hült tetemei f. hó 28-án fognak a felsővárosi sírkertbe örök nyugalomra tétetni.

- Az engesztelő szentmise áldozat f. hó 28-án 9 órakor fog a Szt. István templomban bemutatni.

Béke hamvaira!

- Gyászolják: a család felsorolása, ha ez nem történt meg fönt.

Ez a keret, s ezen belül kisebb változások lehetségesek (Áldás és béke lengjen hamvai fellett!, a családtagok felül vagy alul való felsorolása, stb)- Feltételezzük, hogy a tartalomba és külalakba beleszótt a nyomdatulajdonos. El-

halálozás esetén ugyanis a nyomdában minden mást félreletesznek, és soron kívül nyomtatják a gyászlapot.

Igen fontos megállapítanunk, hogy minden nemzet és nemzetiség nyomtatott gyászlapot. Zentán tehát magyar és szerb lapokkal találkozunk. Van egy egészen különleges gyászjelentésünk is, amelyik szerb nyelven készült magyar betűkkel. Feltételezhetően nem rendelkezett a nyomda megfelelő latin vagy cirillbetűkkel.

A gyászjelentésnek egy egészen különleges formája is készült, illetve a forma maradt, csak a tartalom volt más. Amikor Klapka György 1848-as tábornok meghalt, a Zentai Honvédegylet gyászmisét tartatott, és az érdekelteket gyászlapon értesítette. Ugyancsak gyászlappal hívták istentiszteletre, feltételezhetően az Egylet tagjait és a város előljáróit, a "13 hős magyar tábornok" kivégzésének évfordulóján.

Századunk legelején, az első világháborúig tartó időszakban nem történt különösebb változás sem tartalmi, sem esztétikai tekintetben. A gyászjelentések megállapodtak a fekvő formában. A fekete keret 4 centiméter széles, sima vagy mélynyomású - ez utóbbi a gyászszalagok mintáját követi. Tovább használják a borostyánleveles díszítést. A kereszt vagy fehér alapra kerül, s akkor fekete, vagy a fekete szélen fehérlik. Az előbbi formulák megmaradnak, csak a családtagok felsorolásának helye változik tovább is. Vagy fönt vannak és jelentik a gyászhirot, vagy lent sorolják fel őket mint gyászolókat. A gyászhirot mindig "fájdalomtól megtört szívvel" jelentik.

Előfordul, hogy nem a család, hanem valamelyik szervezet közli a szomorú hírt. Így például a Zentai Önkéntes Tűzoltó Egylet jelentette, hogy "felejthetetlen és szeretett bajtársunk, Bán Béla mászó szakaszparancsnok életének 43. önfeláldozó és lelkes szolgálata 23. évében

folyó évi április hó 4-én jobb létre szenderült".

A két háború közötti időszak gyászjelentéseinek esztétikai megjelenésében nincs lényeges változás. Mind fekvő, mindet széles fekete keret övezi, s a keresztek vagy a fehér vagy a fekete mezőben vannak. A díszítések szinte teljesen elmaradnak, a gyászlap egyszerűsödik.

A változások inkább a szövegre vonatkoznak. A régi beosztás ugyan marad, de a formulák más-ként hangzanak. "A mindenható isten bölcs akaratában megnyugodva, fájdalomtól megtört szívvel" tudatják a hírt. Nem a "hült tetemet", hanem "drága halottunkat" helyezik örök nyugalomra. Van ilyen kezdés is: "Tetszett a mindenhatónak, mindnyájunk legfőbb Urának"... Patócs Félixné életének 22., boldog házasságának 4. évében "magához szólítani". A következőt már később szólították. Özv. Kovács Péterné a maga, gyermekei és unokái nevében tudatja, hogy Kovács Péter bírósági végrehajtó "jóságos életének 81., boldog házasságának 56. évében, rövid, de súlyos szenvedés után a halotti szentségek ájtatos felvétele után csendesen elhunyt".

Változik a gyászjelentés szövege, amikor nem közönséges halandó, hanem a "Legfőbb Pásztor az ő kis szolgáját" szólítja. "Nagyságos és Főtisztelendő Gózon Istvánt, Senta város prépost-plébánosát áldásos életének 62., buzgó lelkipásztorokodásának 41... évében ... magához szólította, hogy az igaz pásztorok jutalmában részesítse".

A szerb nyelvű gyászlapok külsőre és tartalomra egyaránt hasonlítanak a magyar nyelvűekre. Íme:

"Tužnim srcem i neopisanim bolom javljamo" ... "Zlata Čičovačka..." u svojoj 22. godini nakon kratke ali teške bolesti u Gospodu preminula". "Mir pepelu njenom!"

Lényeges változás a háború után, az utóbbi évtizedekben történt. Az első időszakban, a negyvenes években, sőt az ötvenes évek elején is a régi hagyományokat folytatták. Ugyanaz a

méret, ugyanaz a széles fekete keret. A nyomdászok elővették a régi kliséket: kinyomtatták a keresztet és a pálmaágat. A szöveg szinte semmit nem változik, sőt állandósul. "Fájdalommal megtört szívvel jelentjük, hogy a hón szeretett férj, édesapa, nagypapa, testvér és rokon Bene Péter életének 61., boldog házasságának 38. évében... visszaadta nemes lelkét teremtőjének". Közlik, hogy mikor és hova temetik, és mikor mondanak érte misét. Végül felsorolják a gyászolókat. Ez az egyszerűsödési folyamat bizonyára gyors életütemünk velejárója. Ez addig megy, hogy a zentai alsóvárosi temetőben mindenki vehet gyászjelentést, amire csak a megboldogult nevét, korát és a temetés időpontját kell beírni. Ezt megteszi a hozzátartozó, meg ki is raggatja fára, villanykaróra. Egy érdekes jelenségnek vagyunk ugyanis szemtanúi. A szláv lakosságnak egy igen régi szokását, a gyászlapok kitűzését a magyarság most, az utóbbi évtizedekben veszi át. Azelőtt a gyászjelentés csak a halottas ház kapujára került ki, a legtöbbit ugyanis postán küldték el. Most postán a messze élő rokonok kapják a hírt. A szomszédok, barátok és ismerősök a kitűzött gyászjelentésből értesülnek.

A másik alapvető változás a temetőket érintette. Azelőtt az elhunytat csakis felekezeti hovatartozás szerint temették el, ma mindenütt van községi temető, ahol bármilyen nemzetiségű nyugodtan alhatja örök álmát. Bizonyára a közös temető is hozzájárult a gyászjelentéssel kapcsolatos szokás átadásához és átvételéhez.

A háború utáni években igen gyorsan jelentkezett a gyászjelentéseken a vallásos és nem vallásos, emberek megkülönböztetése. Először ezt úgy oldották meg a nyomdák, hogy a vallásos ember keresztet kapott, a nem hívő meg semmit. Aztán kereszt és ötágú csillag közül lehetett választani, s ez a lehetőség maradt is. Ahogyan nem tudjuk megoldani a nem vallásos, de nem is párttag temetését, úgy szimbólumot sem találunk a gyászlapokra. Egyes országokban van ú.n. társa-

dalmi temetés, amit bárki igénybe vehet.

A gyászlapok szövege tehát a lehető legszűkebbre fogott, egyszerű lett. Valamivel mégis gyarapodott. Igen sok gyászjelentésen olvasható "a tragikus hirtelenséggel" való távozás, ami legtöbb esetben közlekedési balesetet jelent.

A fenti megállapítások persze nem mindenki-re vonatkoznak. Az igénytelenséggel nem minden hozzátartozó és nem minden halandó ért egyet. De mit tehet a halandó? Azt, hogy maga szövegezi meg a gyászjelentését, és életében kinyomtatja. Az utódoknak csak a dátumot, napot és órát kell beírniuk. Így tett az egyik jeles zentai gyógyszerész is:

"Szomorú szívvel jelentjük, hogy a jó férj, gondos édesapa és a szerető nagypapa

Dr. Bánffy Boldizsár

az aranydiplomás gyógyszerész, a jogtudományok doktora (utraque diploma summa cum laude in scientiarum universitate Budapestinensi a fundatore Petro Pázmány, nominata in Hungaria), Zenta város képviselő testületének egykori tagja, a zentai községi és a temesvári kegyes tanítórendi főgimnáziumok hajdani praematurus növendéke, önképzőköri elnök stb.". A gyászjelentés elkészülte után sok idő telt el, mire a megboldogult "megtért teremtő Istenéhez". Hasonló stílusban fogalmazták meg dr. Bánffy Boldizsárné szül. Szalay Margitka gyászlapját. "Angyal voltál egész életedben és angyalok is visznek oda, ahol a magasságos, mindenható és teremtő Úristen mennybéli országába kegyesen fogad be..." stb.

Bármerre járunk tartományunkban, gyászjelentéssel mindenütt találkozunk - napjainkban is. A közlés hasonló: a család mély fájdalommal tudatja vagy jelenti, hogy a hozzátartozó elhunyt, és mikor kísérik el utolsó útjára. A gyászlapok esztétikája változik, amennyit változhat. Zomborban mostanában aszimmetrikus lapokat tűznek ki.

Jobb felső sarkában kereszt vagy ötágú piros csillag van fénysugarakkal, így a szöveg kissé eltolódik az ellenkező irányba. Tőlünk északabbra gyakori a kisméretű, szűkszavúan szomorú közlés: "Tudatjuk" hogy Dr. Bálint Alajos nyug. megyei múzeumigazgató c. egyetemi docens 1983. március 30-án 81 éves korában meghalt. Kívánságára a budai Farkasréten csöndben eltemettük". Tőlünk délre nagyobbak a gyászlapok és gyakran az elhunyt fényképe is látható rajtuk. Az ország déli részén igen gyakori a kék gyászkeret. A kék színt Macedóniában és Dalmáciában egyaránt láthatjuk.

A gyász színe ma vidékünkön csak a fekete. A fekete gyász már századok óta uralkodó. De a népköltészet megőrizte az egyéb gyászszínt is.

Édesanyám, édesanyám,
Keresd ki a fehér ruhám!
Mert most megyek ojan útra,
Honnét többé ne vár' vissza.

mondja a halálba induló palóc leány. De a történeti adatok is többféle gyászszínről szólnak: a vörösről, sárgáról, kékről, zöldről. Hogy ez a régi kék és a Macedóniában ma használatos szín miért azonos, nem tudjuk megválaszolni.

Irodalom:

1. A magyarság néprajza, IV.
2. Balassa Iván - Ortutay Gyula: Magyar néprajz, Corvina, 1979.
3. Dömötör Tekla: Magyar népszokások, Corvina, 1972.
4. Kis magyar néprajz a rádióban, RTV-Minerva, 1978.
5. Jung Károly: Az emberélet fordulói, Forum, 1978.
6. Gyászjelentések, 1872-től 1985-ig.

R E Z I M E

OBJAVLJIVANJE SMRTNOG SLUČAJA - ŠTAMPANE UMRVICE
U SENTI I OKOLINI NEKAD I SAD

Tripolszky Geza:

Prvi deo priloga obradjuje običaje i vero-
rovanja vezane za smrt i pogreb u Senti i okolini,
sa posebnim osvrtom na komunikacijski model ob-
javljivanja smrtnog slučaja. U ovom modelu posebnu
ulogu igraju štampane umrvice koje su poznate
i upotrebljavane u Senti i okolini više od sto
godina. Autor raspolaže zbirkom štampanih umrlica,
medju kojima je najstarija iz sedamdesetih godina
prošloga veka. Analizom estetskih karakteristika,
jezičkih odlika, upotrebljenih simbola i likovnih
rešenja Autor ukazuje na jedan kontinuitet, koji
je i danas virulentan. Citiranjem samih teksto-
va umrlica dobija se uvid u jezičke šeme, karak-
terističnih jezičkih formula u ovom žanru. Evolu-
cija tekstova je u direktnoj povezanosti sa
društvenim prilikama i shvatanjima, znači promena
je očigledna u kontinuitetu od sto godina. Autor
nam daje i dragocene podatke o načinu štampanja,
naručivanja, i distribucije umrlica u svetlu
starih i savremenih podataka u Senti i okolini.

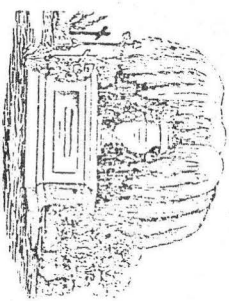
Zusammenfassung

Bekanntgabe eines Todesfalles - gedruckte
Todesanzeigen in Senta und Umgebung, früher
und jetzt

Tripolszky Géza

Der erste Teil dieser Arbeit spricht über
Bräuche, die in Senta und seiner Umgebung bei
Todesfällen und beim Begräbnis üblich sind, mit
besonderen Hinblick auf die Kommunikationsmodelle
der Todesanzeigen. Bei diesem Modell spielen die

gedruckten Anzeigen eine spezifische Rolle; sie sind in dieser Gegend seit über hundert Jahren bekannt. Der Autor besitzt eine Sammlung solcher Todesanzeigen, von denen die Älteste aus den 70-er Jahren des vorigen Jahrhunderts stammt. Die Analyse der ästhetischen Charakteristika, der sprachlichen Besonderheiten, der Symbole und der künstlerischen Gestaltung weist auf eine noch heute existierende Kontinuität hin. Durch das Zitieren der Texte gewährt man einen Einblick in die sprachliche Shemen und charakteristische Formeln. Die Evolution der Texte ist in direkter Verbindung mit den gesellschaftlichen Veränderungen und Auffassungen, demzufolge ist sie in der Kontinuität der hundertjährigen Periode gut verfolgbar. Der Autor liefert auch Angaben über die Drucktechnik, über die Art der Bestellung und der Distribution der Todesanzeigen sowohl in der früheren Periode, als auch heute.

Üzveizner szül. Pinter Magdolna földmunkától megfáradt lábaitól fellegyűlöltlen fejének

ÜZVEIZNEREK TÖBBRINDOZNIK

a „ZENITAI TAKARÉPKÉPZŐTÁR” és a „TISZASZABÁLYOZÁSI BALESI TÁRSULAT” penzióinknak,

feljő évi június 13-án délután 5 órakor munkás életének 65-ik évében hosszas betegkedés után örömet gyászos kinültét.

A feljeggyeltem elhunytat nevével sraffik négy: testvére ÜZV. Kállitán: szül. Üzveizner Helene, gyermekei: Klára fejével Koncz Istvánal, Gyula, Annlia fejével Csiknak Jánosnal, Menyhért, Ida, Lajos, Bezsó, továbbá unokái: Koncz György és Flóra, Csiknak Lajos, egyszán-
tén számos rokonsi, barátai ismerősei.

A boldogult halle tetemni feljő hó 14-én délután 5 órakor fognak az örök nyugalomnak áradani.

Az engesztoló szertise áldozat a boldogult lelki útúvét F. hó 16-án reggeli 8 órakor fog a Mindenhatónak bemutatanni.

Kelt Zenitán 1883. júl. 13-án.

Aldás és béke lengjen porrai fölött!

legmélyebb fájdalomtól sújtva jelentjük feljebbelt ferjem, kedves jó apánk, illetve anyuk, magyatyánk, és anyóknak

MIHÁLKOVITS ISTVÁNNAK,

zentai lakarekpenztári igazgató elnöknek

élete 58-ik évében E. hó 3-án déltán 7 1/2 órákor föntérf halálát.

A haldogult hült tetemei E. hó 5-én déltán 5 órákor fogvak örök nyugalomra térteni.

Az engedély sz. mise E. hó 6-án reggel 7 órákor fog a Mindenszenteknek bemutatítani.

Zentán, 1888 évi augusztus hó 3-án.

Üzv. Miháلكovits Istvánné, Tóth Amália,

özvegye.

Miháلكovits Flóra, férj. Szabó Lászlóné
 Miháلكovits Dezső
 Miháلكovits Albina
 Miháلكovits Rózsa, férj. Szecsey Ivánné
 Miháلكovits Zoltán
 Miháلكovits Erzsébet, férj. Vadász Zsigané
 Miháلكovits Ilona, férj. Vaaly Emilné
 Miháلكovits Hilda

Szabó László
 Szecsey Iván
 Vadász Zsiga
 Vaaly Emil
 Luka Anna, férj. Miháلكovits Dezsőné, menyee.

gyermekrei,

Szabó Margitka
 Miháلكovits Margitka
 Miháلكovits Flóra
 Miháلكovits István
 Szecsey Ferencz
 Vaaly Eufit
 Vaaly Melánia

unokái.

Jedlicska Cecília, szül. Keresztes
 Antalné, neje.
 Keresztes Antal, ipa.

BEKE LENCZEN TORNAI FELETT!

Özv. Szaghmeiszter Istvánné született Akasztai Horváth Teréz mály fájdalomtól, megfőrt szárvet jeleni felejtésében férjének.

idősb Szaghmeiszter István

48-as honvédörrmesternek

folgó évi szeptember hó 6-án reggel 7 óraker délután 14, boldog házasságuk 40-ik évében hosszú szenvedés és a halálti szentcégek ájzása felvétele után fönteni gyászos elhunytúl.

A meghalásigutai ősvégén kívül születék gyermekei : Szaghmeiszter Béla, Mariska férjével Moldoványi Józseffel és gyermekeivel, Uliska férjével Szarvay Jánossal és gyermekeivel, tectivére : özv. Czittler Jakabné született Szaghmeiszter Anne, ugyszintén számos rekónai, ismerősei és jóbarátai.

Az engedzielő szent misédálatat folgó hó 6-án délután 9 1/2 óraker fog a Szent Teréz egyházban a Műnarchatóknak bemutatni.

Múlt teteme folgó évi szeptember hó 6-án a. u. 5 óraker fog az ugynevezett boljai sinkertben levő családi sírkoliba öröknyugalomra helyeztetni.

Szabadkán, 1899. évi szeptember hó 8-án.

Áldás és béke lebegjen hamvai felett!

Lux Pál temetkezési vállalat.

Rittermann József Szabadka.

Amindenható Isten bölcs akaratában meggyógyodva, fiatalonól megöröszí-
vel tudatluk, hogy feljuthetien jó fel seg, anya es nagyanya

Sollész Józsefné SZÜL. Tóth Viktoriá

állami tanítónő

Élete 57 évében folyó szeptember 23-án, reggel 3 órában Teremtőjéhez ment.
Draga halottainak szeptember 24-én, délután 3 órákor helyezték a felővá-
rosi temetőben örök nyugalomra.

Az egyszerű szentmiséidőzartet folyó szeptember 25-én reggel 8 órákor
mutatjuk be Istennek, hogy hatalmas birtja legyen szegény lelkének.
Szentia, 1929. szeptember 23.

LEGYEN NYUGALMA ÖRÖK ÉS ZAVARTALAN.

Sollész József
terfe
Blaszovits László
özy. Tomiböy Elekna
szül. Blaszovits Maria
Schöffler Jozsefné
szül. Sollész Maria
gyermekel.

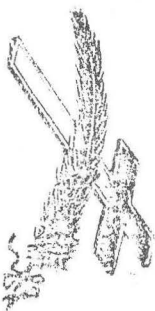
Blaszovits Lászlóné
szül. Alakortis Homn
megye
Schöffler József
völcs.

Blaszovits Miska
Tomiböy Ilonka
" Erzsike
" Irénike
" Mariska
" Zsuzsika
" Terike
Schöffler Dezsó
" unokái

és számos rokon és jóbarát.

Mészáros Pál temetőkezei vállalata.

V. önkö-nyomán Szentia

Mély fájdalommal, de a Mindenható akaratában megnyugodva
jelentjük, hogy szeretett férjem, édesapánk

NYÍRSÓI GÉZÁ

GÉPKOSZTISZTERE

életének 39-ik évében rövid súlyos betegség után folyó hó 20-án elhunyt.

Temetése folyó hó 22-én d. n. 3 órakor lesz a Felsővárosi
temetőben.

Zenta, 1985. március 21-én

LEGYEN EMLÉKE ÁLDOTT!

Gyászollók: felesége Elejra, fia Zoli, leánya Zsuzsi, apósa, anyósa
és a nagyszámú rokonság.

Sa velikim bolom javijamo
da je naš sin, otac, suprug,
brat i drug

Mély fájdalommal jelentjük,
hogy fiunk, apám, férjem,
testvérem és barátunk

HUSZÁK TIBOR

NASTAVNIK — ELOADÓ

umro u 48. godini života 13. maja
1986. godine.

Sahrana će se obaviti 14. maja 1986.
g. u 16 časova na Donjem varoškom
grobљу.

Ozloženi: sin Gabika, supruga Eva, otac Vilmos,
majka Julija, sestra Marija i ostali članovi porodice
rodoljubi i prijatelji.
Kolektiv Radne zajednice.

48. életévében, 1986. május 13-án
elhunyt.

Temetését 1986. május 14-én tart-
juk 16 órákor az Alsóvárosi teme-
tőben.

Gyászolják: fia Gabika, felesége Eva, apja Vilmos,
anyja Julija, nővére Mária, a család többi tagja és
ismerősei.
Munkaközösség tagjai.

ETO: 398.2/.8

CONFERENCE PAPER

VEGYESNYELVŰ FOLKLÓRALKOTÁSOK A TEMERINI
NÉPHAGYOMÁNYBAN

Csorba Béla

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai
Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1985. december 10.

I. Noha a vegyesnyelvű folklóralkotások kérdésköre nem számít terra incognitának a folklorisztikában, a s noha - évszázadok óta vegyes nyelvű terület lévén - Vajdaság kitűnő kutatási területnek kínálkozik ilyenfajta vizsgálódások folytatására is, e probléma érdemi megközelítésére mind ez ideig nem történt kísérlet. Az okok nyilvánvalóan többfélék, s részben magának az anyagnak a természetéből következnek. A vegyesnyelvű folklóralkotásokat - mivel nem engedtek egykönnyen a beskatulyázhatóság igényének - a gyűjtők vagy periférikus jelenségként kezelték, s nem jegyezték le, vagy esetenként "homogenizálták", egynyelvűsítették a szöveget. A másik talán nem teljesen elhanyagolható ok a vegyesnyelvű folklóralkotások in statu nascendi humoros, parodisztikus, nemegyszer igen vaskos jellegében keresendő: a szemérem és a túlzó tapintat általában nem célravezető metódus a folklorisztikában.

Dolgozatomban olyan vegyesnyelvű folklóralkotásokkal kívánok foglalkozni, amelyekkel a szülővárosomban, Temerinben folytatott gyűjtőmunkám során találkoztam, s magyar nemzetiségű, anyanyelvüket jól beszélő adatközlőktől hallottam és jegyeztem le, illetve rögzítettem magnószalagon. A fentiekből három fontos megállapítás következik: 1. a bemutatásra kerülő kevert nyelvű szövegek nem az egyébként igen súlyos nyelvhasználati gondként jelenlevő nyelvromlás eredménye-

ként jöttek létre; 2. a vegyesnyelvű folklóralkotások autentikus részét képezik a jugoszláviai magyar néphagyománynak; 3. feltételezhetően a helyi (és tágabb értelemben: a vajdasági) szerb-horvát szájhagyományban is fellelhetők magyar-szerbhorvát stb. vegyesnyelvű alkotások, ez azonban még kutatásra, bizonyításra szorul.

Szakmai körökben közismert, hogy a mai Vajdaság területén a 17-18. században lezajlott migrációs folyamatok analitikus feldolgozása mind ez ideig történet- és néprajztudományunk nagy adóssága. Mielőtt tehát dolgozatomban voltaképpen tárgyára rátérnék, fő vonalaiban ismertetni szeretném a Temerinre vonatkozó fontosabb telepítéstörténeti adatokat az újabb levéltári kutatások tükrében, meggyőződésem ugyanis, hogy az ilyen jellegű vizsgálatok nélkülözhetetlenek vegyesnyelvű vidékünk, tájaink intenzív, sokrétű és színes interetnikus kapcsolatainak jobb megértéséhez.

Temerint legkorábban Berengár Jakab 1332-37 között készült pápai tizedjegyzéke említi. A virágzó középkori falunak a török hódoltság korában majdnem teljesen nyoma vész, keresztény lakossága drasztikusan lecsökken. Rohamos létszámnövekedés majd csak - egyes feltételezések szerint - a 17. század végén, kimutathatóan a 18. század második és harmadik évtizedében veszi kezdetét. Amíg 1715-ben Máramaros vármegye összeírással megbízott kiküldöttei mindössze húsz adózót írnak össze, addig az 1730-as években - Nikolics Izidor Bács-Bodrog vármegyei volt császári főbiztos adatai szerint - már 185 ház van a faluban, s öt pravoszláv lelkész is működik. 2 (E szám nem túlzott, ha tudjuk, hogy az 1730-as években Bács-Bodrogban minden 30-34 családra jutott egy pap. Ennek az a magyarázata, hogy a görögkeleti papi rendbe kerüléshez nem volt szükség teológiai ismeretekre - legalábbis ebben az időben).³ A 18. század második évtizedétől kezdődően a szerb granicsár lakosság mellé szökött magyar jobbágyok is telepedtek, hiszen a kamarai

birtokokon, így Temerinben is, a jobbágyterhek elviselhetőbbek voltak, mint a főúri latifundiумokon. A 18. század viszonyait ismerve feltételezhető, hogy ún. szabadmenetelű jobbágyok is érkeztek, ugyanis ekkorra a magyarországi jobbágyság nem jelentéktelen része már kivívta magának a korlátozott szabad költözködés jogát. Az ilyenek a földesúr engedélyével elköltözhettek akár távolabbi vidékekre is. A magyarok szervezett letelepítése 1782-83-ban veszi kezdetét. Ekkor zömmel a Jászságból és környékéről érkeznek ide zsellérek és sokgyermekes telkesjobbágyok ivadékai. A korabeli okiratokból kiderül, hogy a szervezéssel megbízott Magyar Udvari Kancellária II. Józséf intencióit nem mindenben követi. A császár szándékairól jól vall az a levél, melyet 1784. február 27-én intézett a Kancelláriához:

"(...) Szeretném tudni, hogy mely helységekből jöttek az új telepések Temerinbe? Hogy a benépesítésnek van-e valamilyen haszna az ilyen telepítésből? És hogy miért hoztak ily nagy számú telepeket a magyar vidékekről, és miért nem a Német-Római Birodalom területéről hoztak egészen szegény és nincstelen telepéseket, amint ezt az óhajomat már régen közöltem a Cseh-Osztrák Kancellárián keresztül." 4

Intervenciójára a magyarok betelepítését nem állítják le ugyan, de három évvel később jelentős lélekszámú evangélikus vallású német ajkú etnikumot telepítenek a közeli Járeokra. Temerinbe katolikus felekezetű németek települnek majd, a 18-19. századi bérnyelési anyakönyvek 5 alapján feltételezhetően 1808 és 1820 között. Időközben nagy mértékben befolyásolja a település etnikai képét, hogy a kamarai falu 1798-ban az aulikus nézeteiről ismert Szécheny Sándor gróf tulajdonába kerül, s a földesúr jobbágyi köteleességek teljesítésére igyekszik kényszeríteni a lakosságot. Noha Temerin jogilag sohasem tartozott a Tiszai Kamarai Kerülethez, szerb ajkú lakossága - lévén katonaparaszt - ugyanazokat a jogokat élvezte, mint határőrvidéki sorstársai. Pl. nyolcadézsma és bizonyos

adófizetés ellenében lényegében örök időkre joga volt a földhasználatra, s mentesült a robot alól is.⁶ Ez a magyarázata annak, hogy a szerb lakosság - katonaparaszti szabadsága védelmében - néhány család kivételével 1800-ban elhagyta a falut, és a Sajkás-területen új települést alapított (Djurdjevót). A 19. század elején a paraszti munkaerő pótlására újabb telepéseket toboroznak Pest, Fejér és Békés megyéből, valamint ismét a Jászságból is. Mindszenty Antal 1831. évi közleményből tudjuk, hogy Temerin ura a magyarok mellett "némely tótokat is hozatott, akik azonban már megmagyarosodnak." ⁷ Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az 1824. évi bérnyomtatványban bejegyzett vezetéknevek több mint tíz százaléka szlovák vagy föltételezhetően szlovák eredetű. Mellettük több délszláv családnevet is találunk - ezeknek többsége kimutatható napjaink temerini magyar névanyagában is, pl. Rapity, Ivanits, Begovits, Evetovits, Skotovics, Kmetovics, Gabrovics, Dujmovich stb.

A 19. század második fele társadalmilag a mezővárosodás jegyében telt el. Természetesen mindez bizonyos integrálódási folyamatokat eredményezett és erősített fel kulturális szinten is. Hogy milyen hatalmas - noha spontán és öntudatlan - integrálódási folyamat játszódott le ezekben az évtizedekben, mire kialakult a mezőváros viszonylag egységes karakterű normarendszere és népi kultúrája, azt csak sejteni véljük. Csupán a magyar etnikum - jelenlegi ismereteink szerint - több mint nyolcvan településről származott ide. A nyelvi és nemzetiségi sokszínűség mellett minden bizonnyal ez is kihatott a mezőváros differenciált mi-tudatának, konfliktusoktól, helyenkénti identitászavaroktól sem mentes kollektív öntudatának a kialakulására.⁸

Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása után, a húszas években újabb telepések érkeznek, ezúttal ismét szerbek: likai és boszniai világháborús önkéntesek és agrárérdekeltek. A dezint-

tegráló társadalmi és kulturális folyamatok különösen a harmincas években, a fasizmus térhódításával erősödnek fel, drasztikus következményeket hozva magukkal a háborús években (a számottevő zsidó lakosság kiirtása, a szerbek kitelepítése stb.). A második világháború befejezése után a kitelepített németek helyére főleg Boszniából (B. Krupa, Bihać, Ključ stb.) érkeznek újabb telepések 9, további színekkel gazdagítva Temerin néprajzi képét. A teljesség kedvéért megemlítenődök - noha számottevő hatást nem gyakoroltak a helyi lakosság népi kultúrájára - a háborús években Temerinbe költöztetett bukovinai székely családok, valamint a boszniából ideiglenesen ide-telepített magyarok (elődeik Somogyból, Baranyából és Bácskából költöztek ki Boszniába még az Osztrák-Magyar Monarchia idején).

II. Vázlatos ismertetésünkből bizonyára kitetszik, hogy Temerin lakossága újabb kori történelme során szinte mindig több vagy legalábbis kétnyelvű volt. Bizonyos megszorításokkal azt is mondhatnók, hogy tipikus vajdasági település. A két- illetve többnyelvűség nemcsak a hétköznapi és (részben) a hivatalos érintkezés sajátja tehát, hanem része, bizonyos esetekben szervező eleme a folklórnak, a népköltészetnek is. Természetesen mindebből nem kívánjuk azt a téves következtetést levonni, hogy a vegyesnyelvű folklóralkotások kizárólag vegyeslakosságú településeken és tájakon jönnek létre. Pusztán arról van szó, hogy a vegyesnyelvű folklóralkotások előfeltételezik az alkotó és befogadó népi közösség kétnyelvűségét - legalább alapfokon. Tulajdonképpen ilyen kulturális közeghez kapcsolható a 17-18. századi magyarországi diákos műveltség is, melynek a kétnyelvű, ún. makaróni stílusú költészet virágzását köszönhetjük. Kései, de remek példája ennek az irálynak Petőfi Deákpályám c. költeménye 1844-ből.

E latinos diákműveltség prózai és dramatisz, parodisztikus lecsapódásaira bőven találunk példát az egész magyar nyelvterületen, sőt bizo-

nyára egész Európában is. Az általunk idézett temetési paródiák részletei ilyen értelemben tehát nem különböznek lényegesen a nagy számban gyűjthető (és gyűjtött) változatoktól, s nincs különösebb tájjelegű, interetnikus fogantatású jellege sem. Képletesen szólva: nem horizontális, hanem vertikális nyelvi (kulturális) keveredés szemtanúi lehetünk az értelmiségi (magas) és a népi (Profán) műveltség találkozásánál:

Pap: - Ha én abba a mélységes pincébe lemehetnek,
Abbul a tizenhatakós hordóból ihatnék,
Addig innék, még a fogam ki nem ázik,
Még a hasamból a szőlő ki nem csírázik!

Kántor: - Alëluja!

Pap: - Pátër nosztër!

Kántor: - Apád susztër!

Pap: - Hát a fi(j)a?

Kántor: - Csizmadi(j)a!

Pap: - Üsse még a kantafülü istennyila!

(Pásztor Pál, sz.1888.,1982.)

Pap: - Dominusz vobiszkum!

Kántor: - Ètté pirított tūrút!

Pap: - Kiri(j)e elejszon!

Kántor: - Kire másszak

(Répási János, sz. 1936.,1984.)

Ál-makaróni stílusú szöveg a Latinul tudó gyerek mesetípus temerini változata: nem valószínűsítő latin szavak keverednek magyar szöveggel, hanem latin nyelvi klisék, önmagukban holt kövületek rendelődnek magyar kifejezésekhez, eltorzítva azok eredeti hangalakját.

Nem akart a gyerek iskolába menni, de addig
beszétek, hogy rábeszéték. De nem szeretett ta-
núni. Eccé oszt hazagyütt a ziskolábú. Hát még-
örútek neki, mer má rég látták. De nem szól sem-
mit a szüle(j)inek. Nem akar tunni magyarul.
- Hát mé nem szósz?

Valamit motyog latinú.

Amikó oszt a zapja parancsóni akar neki valamit, aszongya:

- Dirigajdész nulgajdész!

Ez arra értendő, hogy nē parancsolgassonak neki.

Hát ahogy az udvaron mēnnek, meglátta a gyerek a kant, hogy ott túr, oszt így szót:

- Kantúr isális pisális!

No, ez úgy is van, gondolja az apja, mer túr is, ál is, mēg pisál is.

Ahogy a kerbe értek, ott a kisgerebje fordítva vót létéve, rálépött, oszt annak a nyele orron csapta. Ekezdte kajbáni:

- Jaj az orrom, jaj az orrom!

Aszongya a zapja:

- Hála istennek, csakhogy megtanútá magyarul!

(Kovács Ferenc, sz. 1925.,1983.)

Tárgyunk szempontjából érdekesebbnek minősül azok a vegyesnyelvű folklóralkotások, amelyek - vélhetően - szorosan kötődnek az itt élő vagy a múltban itt élt etnikumokhoz. Sok tekintetben az előbbi mesetípusra emlékeztet, mondanivalójában is hasonló alábbi szövegünk:

Odaadták a gyereket némēt faluba némēt szót tanúni. Hát mikor hazamēnt, utánna mikor vót vásár, kimēntek a zannyával a vásárba. Hát a zannya akar kést venni. A késēs némēt vót. Aszongya a gyerekeknek a zannya:

- Kérjed tē! Tē tudsz némētű.

Hát a gyerek nem merte megmondani, hogy nem tud beszéni. Megkérdezte a késēst.

-Hindri-hundri, hogy a budli?

Erre a késēs nagyot ki(j)abát, hogy:

-Fir und cvancig!

A gyerek megrántotta a zanyját:

- Jaj, anyám, gyerünk, mer megöl a késēs!

(Varga Ilona, sz. 1928.,1983.)

Noha úgymond hiteles történetet mond el a következő anekdota, nem kell túl éles szem ahhoz, hogy lássuk, a magyar szövegbe ágyazott német nyelvi elemek jelentésbeli kétértelműsége a voltaképpen szervező erő: mintha csak az által nyerné el hitelét a történet, hogy két jól kihegyezett, egymásra rímelő csattanója van:

A háború idején, most a második háborúrrul van szó, amikor begyűttek a néméték, akkor történt ez. T. I. (...) hazaszökött a katonaságtul, oszt hogy még né tanálják, mind katonaszökevínyt, hát ebújt. Bebújt a szalmakazalba. A néméték még mentek házrul házra, oszt hordót kerestek. Béméntek hozzájuk, oszt rögtön mondják ám, hogy:

- Fász, fász!

R. nénéd meg vót ijedve, nem tudta mi lessz, mit akarnak. De a némét csak hajtotta, hogy...

R. még ijedtibe ekajbáta magát:

- I., gyere elő, merd ennek nem én köllök, ez faszt akar!

No, előgyün I. a kazalbul, meglássa a tiszt, é kezd rá kajbáni:

- Tu piszt ajn tajföl!

Dé oszt mongya ám mindennek. Ó még aszongya:

- Hát minek hítál, hát nem hallod, hogy tejföl kő neki!

(Pásztor Pál, sz. 1888.,1979.)

Fenti példánk egyben azt is jelzi, hogy az idegen nyelvű betét kitűnő eszközévé válhat mind a helyzet-, mind a jellemkomikumnak.

A szerbhorvát-magyar vegyesszövegek szép példát kínálnak az alábbi népdalok. Az első valószínűleg századunk húszas éveiben született katonadal, az újonc keserves sorsát mondja el parodisztikus-írónikus formában, a második kevert nyelvű erotikus népdal, dallama az ugyancsak vaskos erotikájú ún. "bečarac"-okkal tartott rokonságot. A "Pada kisa az árpatallóra" kezdetű szakasz önálló életet is él, s szinte az egész Vajdaság területén gyűjthető.

Lásd: 1. sz. melléklet

Mikor engem tanítottak na lévo na dëszo,
Klekni, lezi, nalévokrúg, tricsécsim korákom,
Gázi vojszka, gázi, ki(j)áltja (j)a káplár,
Néma vojno, kurva vojszko, kázse (j)a kapitány.

(Mészáros József, sz.1906.,1976.)

Lásd: 2. sz. melléklet

Kettőt tojik a fekete kánya,
Engem szeret a kend barna lánya.
Akármijen rongyos gyermek vagyok,
A kend lánya szeretője vagyok.

Csigabuga, gyugd ki szarvacskádat,
Barna kislány, hajtsd föl a szoknyádat,
Én is lëtolum a zén gatyámat,
Beléd verem a csigabugámat.

Bort iszok én, pijan lészék tőle,
Haza megyék, grdi zsëna érte,
Mellé fekszék, okreni sze tőle,
Evo dupe, diskuráljon véle.

Pada kisa (j)a zárpatallóra,
Odi cúra, ütess föl a lóra,
Már a lóra në mogu fölülni,
Öreg vagyok, nem birok nyergelni. 11

(Varga "Vak" Jóska, sz. 1927.,1982.)

A fenti formáktól - amelyekben a vegyesnyelvűség fontos stiláris funkcióval bír, sőt nem-egyszer a szöveg legfontosabb szervező erejének tekinthető - meg kell különböztetni azokat a szóbeli megnyilatkozásokat, amelyekben a másnyelvű elem elsősorban a mondanivaló hitelességét alátámasztandó van jelen. Ennek egyik leggyakoribb formája az, amikor a mesélő anyanyelvükön idézi másnyelvű, másnemzetiségű szereplőit, mint az alábbi hiedelemtörténetben is:

Fekete, hosszú csőrű madarak vótak azelőtt.
Valahun a zablakra is rászát. Halálmadár. Attú
nagyon fétek.

Bagók. Aszonták: hu-hu! Arra aszonták, je-
leztek, hogy halott lesz a közelbe.

- To je szigurno dödino szmrt - mondta a
gazdám, mikó megfogtam egy fülesbagót a pëlvasba.
Fogta a vadászpuskát, oszt létötte. De még tizen-
öt évig élt az öregapja.

(Bado János, sz. 1919., 1983.)

Katonatörténetekben, élménybeszámolókbán,
élettörténetekben, tehát lazább struktúrájú
műfajokhoz tartozó alkotásokban gyakori az ilyen,
stilisztikailag, poétikailag másodrendű szerepet
kapó nyelvi betét.

Az eddig bemutatottakon (mese, anekdota,
hiedelemtörténet, népdal) kívül más műfajokon
belül is találni makaróni-szövegeket. Íme néhány
- Szólás, állandósult szókapcsolat, kiszólás:
Fele voda, fele víz; Dobra konya jó ló; Tëraj,
Lázó, maj nem fázó; A bogaistenit!; Az atyamár-
kóját!

- Névcsőfoló: Számó bácsi,

Nyakszem ácsi! (Adatközlőim szerint
magyar-szlovák vegyesnyelvű szöveg, torzulásai
folytán hovatovább halandzsa).

Zotya-Potya púpja,
Kigurút a zútra,
Ára mënt a csika Pája,
Nagyot fingott rája.

- tréfás rigmus:

Dobordán,
Mégellött a boszorkány.¹²

Végezetül - a teljesség igénye nélkül -
meg kell említeni azokat a folklóralkotásokat
is, amelyekben az idegen nyelvi betét elemi szin-

ten (fonéma, szó, esetleg személynév formájában) jelentkezik. Az idegenszerű beszéd "hű" visszatükrözésének közkedvelt stíluseszköze a fonémák elstilizálása-torzítása. Egyetlen név (pl. Mirkó királyfi, vagy Jëlëna, a Rossz férj típusú balladában), egyetlen szó is millióteremtő erővel rendelkezhet, ha a kellő helyen alkalmazták. "Kum-kum" - mondja a koponya a boszorkány fazeka mélyén a Lenore-monda temerini változatában, s akár hangutánzó szónak is vélhetnénk, ha nem tudnánk, hogy ez a koponya németül beszél, s azt mondja, "jön, jön" (a halott vőlegény).

Jegyzetek:

1. Dolgozatom megírásánál figyelembe vettem Kovács Ágnes Humor a "nyelvhatáron" c. tanulmányát. In. Ortutay Gyula szerk.: Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához 1., Bp., 1977.
2. Lásd: Csirics Milán: Görögkeleti szerb egyház. In. Dudás Gyula szerk.: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. Zombor, 1896., ezenkívül: Borovszky Samu szerk.: Bács-Bodrog vármegye. Bp. (1909), valamint: Mészáros Sándor: Évszázadok viharában. Temerin, 1969.
3. V.ö.: Észak-Bácska. Bp., 1972.
4. Lásd: Magyar Országos Levéltár: Mikrofilm reg. 16., 3. tekercs (21-33).
5. A kalocsai Érseki Levéltárban található 1808., 1824., 1839., 1857., 1876., 1879., 1888. és 1907. évi temerini és az 1763. és 1793. évi újvidéki bérnyomtatási anyakönyvek adatait átnézve jutottam erre a következtetésre. Természetesen perdöntőbb bizonyítékok is előkerülhetnek még a levéltárak mélyéről - akár pro, akár contra.
6. V.ö.: Pölöskei Ferenc-Szabad György szerk.: A magyar tanyarendszer múltja, Bp., 1980; 97-148. 1.

7. Mindszenty Antal: Egy fordulás az Alföldön. In. Tudományos Gyűjtemény, 1831.
8. Tanulságos volna megvizsgálni a helyi etno-karakterológiai sztereotípiák szerepét ebben a folyamatban. Emellett a népi barokk építészeti stílus - amelybe mintegy beintegrálódott a magyar, a délszláv és a német építészeti hagyomány, sőt a városi barokk számos hordaléka is - fontos területe lehetne az interetnikus kapcsolatokra irányuló etnoszemiotikai kutatásoknak.
9. Nikola Gačesa: Agrarna referma i kolonizacija u Jugoslaviji (1945-1948). Novi Sad (1984).
10. V.ö.: Dr. Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok II.; Pécs, 1957., 589-590. l. (Az 1686. típuszámot viselő ún. Latinul tudó gyermek meséje).
11. A szerbhorvát nyelvű " bečaracokról" lásd: Mladen Leskovac: Bečarac (Antologija). Matica Srpska, Novi Sad, 1979.
12. Magyar és német szavakból és nevekből szerkesztett, tehát makaróni stílusú, de szemantikai szempontból halandzsaszövegű nonszensz-költemény az alábbi kiolvasó:

Egyedem-bëgyedëm, Tincsi-Toncsi,
 Hajdú sógor, Vikli Jancsi,
 Kum, kum, Pétër bácsi,
 Kukurija vajsz!

(Lásd: Csitengőre, csattangóra...Temerin, 1978., 9. l.)

R E Z I M E

FOLKLORNO STVARALAŠTVO NA MEŠOVITOM JEZIKU U NARODNOJ TRADICIJI TEMERINA

Csorba Bela:

Rad na početku daje pregled naseljavanja stanovništva gradića Temerin od najstarijih vre-

mena do danas i u tom kontekstu ukazuje na paralelno folklorno stvaralaštvo i prožimanja narodne tradicije. U kraćem žanrovskom osvrtu daje najvažnije karakteristike folklornih tvorevina na više jezika (makaronikum), i citiranjem primera iz literature i folklorne istorije dokazuje relativno živo prisustvo folklornog stvaralaštva na mešovitom jeziku u sredinama u kojima je u upotrebi paralelno dva ili više jezika. Rad se završava citiranjem narodnih priča, anegdota i narodnih pesama na mešovitom jeziku (mešavina madjarskog, latinskog, nemačkog i srpskohrvatskog jezika) iz Temerina. Citirana folklorna ostvarenja su iz zbirke samoga Autora rada, Bele Čorbe.

Zusammenfassung

Volksdichtung in der traditionellen Mischsprache von Temerin

Csorba Béla

Einführend wird die Ansiedlung des Städtchens Temerin von den ältesten Zeifrü bis heute geschildert und in diesem Kontext wird auf die parallele Entwicklung und auf die Verflechtung mehrerer Volkstraditionen hingewiesen. Durch einen kurzen Überblick werden die wichtigsten Charakteristika der Volksdichtung in mehreren Sprachen gleichzeitig (Makaronikum) dargestellt, wobei es nachweisbar ist (auf Grund von literarischen Zitate, wie auch der Folklorgeschichte), daß eine relativ lebhaftere Weiterentwicklung der Volksdichtung in der Mischsprache in solchen Gebieten weiterlebt, in welchen gleichzeitig zwei oder mehrere Sprachen gesprochen werden. In diesem Artikel werden auch einige Volksmärchen, Anekdoten und Volkslieder zitiert, die in der Mischsprache von Temerin entstanden sind. (Die Mischsprache stellt ein Konglomerat von ungarisch, latein, deutsch und serbokroatisch dar). Die zitierten Werke der Volksdichtung wurden der Sammlung von Bela Csorba, dem Autor dieses Artikels entnommen.

Giusto $\text{♩} = 100$

The first piece is a short melody in 2/4 time, one flat key signature. It consists of four staves of music. The melody starts on a half note G4, followed by quarter notes A4, B4, and C5. The second staff continues with quarter notes B4, A4, G4, and F4. The third staff has quarter notes E4, D4, C4, and B3. The fourth staff concludes with quarter notes A3, G3, and F3, ending with a double bar line.

2

Kettőt tojik a fekete kánya

Giusto $\text{♩} = 100$

The second piece is a short melody in 2/4 time, two flats key signature. It consists of four staves of music. The melody starts on a half note Bb3, followed by quarter notes Ab3, Gb3, and Fb3. The second staff continues with quarter notes Eb3, Db3, Cb3, and Bb3. The third staff has quarter notes Ab3, Gb3, Fb3, and Eb3. The fourth staff concludes with quarter notes Db3, Cb3, and Bb3, ending with a double bar line.

ETO: 392.1

PROFESSIONAL PAPER

A SZÜLETÉSSEL KAPCSOLATOS NÉPSZOKÁSOK DOROSZLÓN

Kovács Endre

Doroszló Földműves Szövetkezet, Doroszló

Közlésre elfogadva: 1985. december 10.

Villanásnyi kép ez az írás a falu életéből, első fejezete az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó népszokásoknak, az elhálástól illetve a gyermek nemzésétől az újszülött elválasztásig. Kiragadott része is ez egy készülőfélben levő tanulmánynak, a doroszlói népszokások gyűjteményének, amely Bölcsőtől a koporsóig cím alatt kíséri nyomon a család életét, és bemutatni kívánja azokat a mozzanatokat, amelyeket sikerült összegyűjteni az elmúlt évek során. Azon túl pedig folytatása és kiegészítése a Doroszló hiedelemvilága című, nemrég megjelent kötetnek.

A gyűjtés nagyobb része hangszalagról került papírra, de több érdekes adatot röptében jegyeztem le, kötetlen társalgás közben az adatközlővel.

Az írás könnyebb megértéséhez ennyit: a címek, bekezdések előtti számok könnyítik az anyag áttekintését, általuk szükségtelenné válik a több fejezethez kapcsolódó részletek ismétlése. Némely szavak apró, hatványszerű számozása utal a már meglevő, ide vonatkozó hiedelmi anyagra. A mondat vagy közlés végén levő egy-vagy kéttagú számok az adatközlő kilétéről tájékoztatnak, a négytagú számjegyek pedig évszámok, amelyek az adat pontos vagy megközelítő időpontját mutatják.

Az adatközlőnek és mindenkinek, aki munkámban segítségemre volt, ezúton mondok köszönetet.

1.00 A házaselet küszöbén

1.01 "Mikó vége vót a lakodalomnak, akkó a meny-asszont a vőlegényes házhó vitték,¹ mer legtöbb esetbe úgy vót, hogy ha megnősült a legény, akkó ott maradtak az apja házána, ott laktak egy földél alatt az öregékké." (17)

1.02 Így kezdődött a fiatal pár élete a legtöbb doroszlói családban az 1960-as évekig. Az újmenyecske fejét ugyan bekötötték,² a köztudatban mégis hajadonnak számított az elhálásig, amelyre ha nem került sor, akkor a polgári és vallási formaságok ellenére sem tekintették őket házasfelelnek, mert a faluban érvényben levő erkölcsi normák szerint a nemi élet kezdetét is a nászéjszaka jelentette. Ezt bizonyítják az alábbi sorok is:

1.03 "...Émément, de sehogyann se tudtam megérteni, hogy most má többet nem itthun fekszek le, mer hát fiatal lány vótam, oszt nem úgy vót, hogy legényes házná lefekünni alunni: Szégyelltettem, hogy a lepedóm vérös lett, de fogalmam se vót, hogy hát ennek így köll lenni. Nem világosított fő senki, hogy hát ha szüz valaki... Vagy valaki megmondta vóna, hogy ojankó mit kő csináni, akkó nem köllött vóna szégyellenem ott az anyós, még az após előtt..." (26-1946)

1.04 "Hát, mikó mink ujpárok vótunk, oszt akartunk lefekünni, akkó mondja, vetközzünk le, oszt az istállóba megyünk alunni. Mondom az uramnak, én oda nem megyek! Minek vannak itt ezek a szobák? Én idáig még istállóba nem aludtam, mer az én apám kovács vót. Én oda nem megyek..." (2-1930)

1.05 "Szégeny házná ott nem vót jószág, nem vót istálló, a fiatalok se aludtak az istállóba, mikó összekerűtek." (10-1935)

1.06 "Lakodalom után kitakarítottak mindent, oszt aztann vitték csak a menyasszony stafírját. A nagyházba tették be a menyecskének is a tollát, még az öregeké is ott vót, még a szekrények is. Mindnyájunknak ott vót az ünneplő ruhája. Az a szoba, ahun aludtunk, az vót a kisház..." (11-1935)

1.07 "Azelőtt a fiatalok ëggyütt aludtak az öregëkkë, mer hát ëjjë mindënkki humott szëmmë alszik - azt mondták. Tudok is ëggy esetët, hogy az anyós télënn, amikó nagyon hideg vót, akkó së akart külön szobát befütteni a fiataloknak nász-ëccakára, mikó összekerütek". (7-1958)

1.08 "Lakodalom után az örömanya almává ëggyütt kitëszki az anyósfát az ablakba, hogy mindënkki lássa, hogy a fia mëgházasodott és mënyyre örül a mënyinek. " (7-1980)

1.09 "Lakodalom után má mikó hëregyüttek, mëg ërakódtak, akkó a fiatal pár körújárta mindkét rokonságot, így illeszkëdtek bele az új rokonságba. Az apóssát apámuramnak, az anyóssát mëg anyámasszonynak szólitotta az ujmënyecske. Az új-embër báttya az öregbik uram, a öccse vót a kisobbik uram. Az idősebb nőtestvérjit az urának azt asszonyomnak szólitotta, a fiatalabbat má csak nëv szërint. Az urának az öregszüleit öregapámnak, öreganyámnak szólitotta mind a sajáttyát. Az újembernek nem vót sëmmiféle kötelezëtsége a felesége után, hogy a rokonságot máskëbb szólitotta vóna, së a felesége bátyjait, së a lánytestvérejt, csak a szüleit apámuramnak, anyámasszonynak. A lányoknak az urukat sógoromnak szólitotta, az ujasszony mëg ányomnak az ura testvérejeinek a feleségit." (22-1930)

1.10 "Az ëggykës házná, amibú a azelőtt sok vót, aszonták, minek mënyyenek külön a fiatalok, ugyis az üvéké lëssz a vaygon, oszt akkó ottmaradtak ëggyütt az öregëkkë." (7-1960)

1.11 Régen, amikor a falu minden lakója földmüvelésböl élt, akkor a családonkënti földterületnek a nagysága szabott határokat a boldogulásnak. Földnëlküli szegények ha összeházasodtak, akkor csaknem 1940-ig az volt a sorsuk, hogy ideiglenesen az öregeknël, szüleiknël húzódtak meg, ahonnét mindketten szolgálni 3 mentek valemelyik közeli városba, vagy béresnek, ki a tanyára.

2.00 Családtervezés

2.01 Családtervezésről 4 a valódi értelemben még csak az 1960-as évektől 5 beszélhetünk, amióta szabadon vásárolhatók a különféle óvszerek, amelyeket leginkább a nők alkalmaznak és indokkal legálisan is megszakítják a nem kívánt terhességet. Korábbi időszakban is gyakori volt a művi elvetélés,⁶ azzal a különbséggel, hogy nem kívánt terhesség esetén a nők önmagukon végezték, vagy szakavatatlan személyekkel, pénzért végeztették, amelynek gyakran tragikus következményei voltak. Sok fiatal anyának okozta ez halálát, mert ha a "beavatkozás" nem járt sikerrel, akkor nem mertek orvoshoz folyamodni, attól való félelmükben, hogy ezáltal fölfedik a vajákos asszony vagy "angyalcsináló" kilétét. Temetőlátogatás alkalmával, négy-öt évtizeddel korábban eltemetett fiatalasszonyok halálának oka felől érdeklődtem. A megkérdezett idős asszony válasza egyértelmű volt azzal, hogy nagy részük halálát "...gyerék ēcsinállás okozta... Az anyja ēpiszmetūte, abba hāt bele ez a mēnyecske itt ezēnn a fényképēn...(26) mutatott rá az egyik síremlékre. Az 1930-as évekig gyakori volt kiskorú lányok férjhez adása. Utána, ha terherbe esett, nehéz szülés következményeitől félve, vagy egyéb megfontolásból, "ēcsináták" az első gyereket: "Az a valaki is, főtette a lányának, oszt aztānn amikó baj lēt, akkó nem válúta..." (15)

2.02 Az első gyerek nagy esemény, érkezését őszintén várják minden családban, szülők és nagyszülők egyaránt. Az 1950-es évek végéig még Doroszlón a normális időnél korábban született első gyerek érkezését rosszalóan fogadta a közvélemény, "szerelēm"-gyereknek nevezték, ami hamar feledésbe ment, ha később normális családi életet éltek a szülők. Az elmarasztaló bíráló alól akkor sem volt kivétel, ha a szülő nő kívánta a terhességet, hogy általa megtörje a szülők beavatkozását a párválasztásba.⁷ Az utóbbi időben már nem vált ki ellenvetést senki részéről, akkor sem, ha esküvő után "hama gyütt a gyerēk", az utód, aki

értelmet ad a családi életnek, házasságnak, 8 mert "...Aki nem nevel, 9 nincs gyerëke, annak nincs öröme, de bánata sè..." (5)

2.03 "Ha az embërnek sok gyerëke van, 10 akkó az ëggyik mēgbántsa, a másik mēgvigasztājja..." (21)

2.04 "Bizony ám, jó mēg kó gondunyi, mer a gyerëk az nem hajasbaba (megj.: játékszer), hogy ëggyik ágyrú a másakra rakosgassák, hanēm azt pēlénkázni kó, mēg gyün a foga, mēg rínn; nyugös ll oszt nem hagy dógizni..." (7)

2.05 "De ha má mēgszületik, oszt akárhány van, akkó sosè sok, mer mind a szivünkhő nyót, és sosè gondújjuk őszintén, hogy jobb nē lenne." (9)

2.06 "Mikó valaki fiatalasszony, mēg mindig ojan maródi, mēg nyámnyila... Hogyha maj szül gyerëkēt, attú kicseréllődik a vére és mindēn jó lēssz, mer attú mēggyógyul. 12 " (5)

2.07 "Valóságos "gyerëkláz" vót abba az időbe... Akkó direkt örútek a gyerëkéknek, várták űket. Meséték, hogy a Tancsik Imre bácsi gazdag vót, oszt borzasztóan szerette a gyerëkēket, és az öregnek a véginn ëggy sē maradt a tizēn-nemtomhánybú, mer mind mēghātak. Abba az időbe vót az a torokgyik 13..." (17-1895).

2.08 "Most nem hānak, most mēgmarannak a gyerëkék, mer ahányat kiterveznek, annyi mēg is marad. Nagy valami az máma má, ha ëgy gyerëk mēghal." (18)

2.09 "A családoknak a szaporulattya azé csökkent vissza, mer gyüttek a nagyobb igényék. Régebben az ësó gyerëkrú ráatták a nadrágot, kabátot, sorba a tizedikig... Hanēm aztānn később gyüttek a nagyobb igényék az ötözködésbe is. A szülő tudatába vót annak, hogy nem birja mēganni, és ez miatt má a mi időnkbe kettót is nehéz vót főnevēnyi." (17-1955)

2.10 "... Nem kó mēg gyerëk, nem kó mēg gyerëk... mer hát akkó mingyá öregebbek, ha van má gyerëkük..." (19)

2.11 "...Négy évig nem vót gyerékem, mer oda vót az uram a háboruba, de amikó mēggyütt, akkó lēttek ám: születēt négy... De némellik asszony aztánn is mēgőrizte magát...14" (22)

2.12 "...Valamit azé tudtak, de a fiatalabbaknak ugyan nem árúták el... mer azelőtt az öregēkné sē vót mindēhun tíz gyerék, vótak ēggykék is." (7-1920)

2.13 "...Brēsztovácrú járt ide ēggy tudós báb-asszony, aki csinát valamit, oszt nem lēt akkó több gyerék, de szēgényasszony azt nem bírta megfūzetnyi..." (21-1948)

2.14 "...Kihāgattam az öregasszonyokat, oszt akkó az ēggyik meséte, hogy hát amikó ű fiatal vót, akkó má a harmadikkā maradt ūgy, oszt az anyóssa mondta, hogy tēgye ē. El is indūt, de rágyütt a félelēm, oszt visszafordūt. A véginn mēghatta, mer abba ugysē parancsul sēnki." (7-1920)

2.15 "Ēgyütt a nénēm, segítēt készíteni a komátalat... Azelőtt az vót a szokás, mēg tánn még most is, hogy amikó ēvittük és gyüttünk haza, akkó a koma kikisért és külön mēgköszönte... - Nagyon szivessen, úgy nézzētēk, hogy gyüvőre is kōjjon hozni ebédet a komaasszonyomnak. Lēgyetek űgyesek - szoktuk mondani. Tudta ezt a Juli nénēm, és előre mondta: - Nēhogy azt mondjátok, ami szokás, mer ölég má a gyerékēkbū ott is a komadékná, mēg tēnátatok is! Ugy tēttem, mind aki nem hājja, de amikó mēnt haza oszt kikisértém az utcára, akkó ujra mondta..." (5-1939)

2.16 "...Szoptattam még, és hát azé nem vót mēg a bajom. Eccē, mikó mēntem gyūrni lakodalomra, kērttem kōccsōn elejes kōtēt a testvérēmtū. Elēm tēttem, hogy mēgnēzzem magamat a tükörbe, aszongya édēsanyám álmēlkoddā: - Hallod lányom, tē más-kēbb vagy!

- Ugyan édēsanyám, hogyan gondūjja kē..?

- De, hallod lányom, ahogyan én nézlek így ódarú..! Gyurás közbe is azon járt az eszēm, amit

édésanyám mondott. Másnap szépen lëmosakodtam és elmëntem a Hanák Bözsi nénihő, mer akkó az vót a bábaasszony, hogy mégvizsgátatom magamat. - Hát ide figyejj, gyerekm, most azé még nem tudom mégállapítani, de gyere el ëggy hét mulva... Pár napra rá mégmozdút nálam a gyerek! Tudta ezt a bábaasszony, csak nem akarta mégmondani, nëhogy ëtëgyem." (5-1940)

2.17 "Amikó álapotos vótam a második kislánnyā, akkó má ha méggláttam az ablakonn körösztüa néném feje tetejit, akkó má ojan idegës vótam, maj kiugrott a szivem a helibű, mer mindég avvā gyütt, hogy mit akarok? Tánn annyi gyereket, tizet mind öregapámnak vót? Így is kódisok vattok - szokta mondani - és akkó kő még hozzá mindën évbe ëggy gyerek? Në féjj, ugyis kitudódik, mëllötök akarja a gyereket, mer ha lány lessz, akkó tē akartad! Az uram még akkó rukkút be katonának, de avvā vátunk ē, azt mondta: - Nëhogy ráhāgass, oszt ëmenny valahová! Majd ahány gyereket mégád az Isten, mindet főnevëjjük!" (5-1940)

2.18 "Nagyon járt hozzánk... Ëccé aszongya, në haraguggy, má régúta akarok valamit kérdëzni: mit csinátok, hogy még nincs gyerek? Mondom neki: sëmmit! Sëmmit! Èhességessük a góját, amennyire csak lehet. Az uram engëmet mégöriz... Aszongya, hogy ű má nem tuggya micsinájjon, mer mindég úgy marad, oszt má öregekhe is fojamodott, hogy mit tëgyën? Vëtt valami timsót, oszt avvā... mer azt is ajállották, hogy elötte... és avvā kenye magát... Aztán meg orvoshó kerút, mer annyira kimārta." (26-1960)

2.19 "Mikó az utósó gyereket világra hoztam, öccé gyütt Zomborbú az uram onokatestvérje. Aszongya az uramnak: - Micsinász tē evvë az asszonnyā? Mé van ennyi gyerek? No mégájj, maj csomót kötünk a végire... Fogott ëgy libatollat, főkoppasztotta majnem végig. Belemártotta pálinkába, aztán pëtrolëomba, akkó azt mondta, hogy ezt most szépen, óvatossan gyugjam fő magamnak kőccé-háromszó, akkó soha többet nem kő lönyi... Azúta nem lett több gyerek, mer az a

petrolöom kimārta azt a részt..." (26-1950)

2.20 Gyerēkēt ugyan csinātak el, hogy cernára ojan vékony gyökeret kötöttek, a másik végire liba szárnyatollát, körösztbe, hogy könnyen kilēhes-sen venni...Az ott kiszúrta, megindut a vér, oszt emēnt a gyermek, vagy ha tiszta vér indút még, akkó ēvérzētt, oszt belehāt. " (21-1930)

2.21 "...Két apárú vagy anyárú gyermek a családba az ojan, mind az idegēn csibe, a kotlós mindég kókányujja." (12)

2.22 "Lakodalom utānn, mikó má eltelt több mint fél év, kérdezték az anyóst, léssz -ē onoka? Azt felēte: - Nem kő még, nem érünk rá gyerēkēt dajkáni..." (9-1925)

3.00 A gyerēkek száma a családban

3.01 Doroszló telepesei szabad jobbágyok voltak. A XVIII. század közepén kiosztott jobbágytelkek tetemes munkaerőt követelnek, amelyet kezdetben cselédek fölfogadásával oldanak meg, később a birtokok elmunkálásához szükséges munkaerővel is önellátásra törekednek. Az időtájt minden új-szülöttben olcsó munkaerőt látnak, aki nemcsak megőrizni, gyarapítani is képes a jobbágytelket, amelyet kezdetről fogva magáénak érez a család. Később, amikor a nagycsalád benépesedik, egészen az 1880-as évekig, legelők feltörésével, erdőirtásokkal igyekeznek a feleslegnek mutatózó munkaerőt foglalkoztatni. (LÁSD: 2.15, 2.17, 3.03, 3.04.)

3.02 Mit tehetnek a szegény, zsellérsorban élő családok? Helyzetük, legalábbis a gyermekáldást illetően azonos a telkes jobbágyokéval, annyi különbséggel, hogy az egykezés elve nálunk később jelentkezik, mivel a telkek osztódásától tartani nem kell. A család idősebb gyermekeit hamar munkára fogják, hogy bérükkel segítsenek fiatalabb testvéreik főntartásában, nevelésében. Adatköz-lőim is eddig a korig emlékeznek vissza:

szegényné mind gazdagná úgy vót... Szóva, nem vót különbség gazda még kanász, juhász vagy bérös között." (17-1885)

3.04 "A Samu Jankó bácsinak hat fërtál fõggye vót, oszt ott is vót tíz gyerek. Több ijen esetet tudok..." (17-1890)

3.05 "...Kicsit ojan jobb módu vót, oszt kártyázás közbe meghallotta, hogy az egyik szegényebb családná megszületett a hetedik, vagy nyócadik gyerek és akkó asszonta: - No, hála Isten, maj legalább léssz ölég részes, kanász még csordás..." (17-1890)

3.06 "Ötenn vótunk testvérék, mindën két évbe született nálunk egy gyerek. Abba az időbe négy-öt gyerek családonként az ojan közepös vót." (12-1905)

3.07 "...Ára úfeléjük, ott abba a házba... lakott egy sokgyerekës család, szegényék vótak. Hajnalba mentek, este késõn érkeztek haza a munkábú, a gyerekék magukra lëttek haggyá: az egyik a kuckóba aludt, a másik máshun... Az egyik gyerek má halott vót, mire rátaláltak: éccé eszibe jut az anyyuknak, hun a Jancsi, mer má két nap nem látta..." (13-1920)

3.08 "... A mi korbeli jeinkné kezdõdött egy bizonyos szokás, amikó lëmentek egy családra." (17-1926)

3.09 "Az utcánknek azt a részt egykesornak neveztek, mer mindën házná egy gyerek vót." (26-1940)

3.10 "...Egy esetbe a legényék egymásközt kigunyútták a sokcsaládosnak a fiát avvá, hogy jut-é még egy hold föld mindëgyyikre...? (17-1940)

3.11 "Akinek még vót kettõ-három, az kiszóta azt, akinek egykéje van. Azt mondták, hogy egy gyerek az égysé. Ezt sokszó odamondták az ujanoknak..." (18-1940)

3.12 "Manapság a negyedik gyerekre mondják, hogy sok, háromná má gondúkoznak. Kettõ... az a nor-

mális. Legalább kettő!" (18-1979)

3.13 "Egy gyerek az untig ölég, azt mondogatta... Aztán még, mikó örökűt fé házat, mingyá lett még egygy gyerek." (26-1980)

3.14 "...Ha az első gyerek után hama terhes marad a menyecske, akkó az anyós megijed és odamondja ám, hogy - kinyillott a zsák szája! Gyűnnek ám, mind az ovodábu...! (18-1975)

4.00 Meddőség

4.01 Meddőségért csakúgy, mint a sok gyerekért, leginkább az asszonyt hibáztatják. Az utóbbi tizenöt év alatt ugyan volt rá eset, hogy a férj is hajlandónak mutatkozott alávetni magát orvosi vizsgálatnak a meddőség valódi okának a megállapítására. Előfordul, hogy a fiatalasszony tíz éven át keresi a gyógyulást, ami sikerül is, végül egészséges gyerekek ad életet. Nem egy esetben szervi rendellenesség tudatában is vállalja az anyaságot, és műtéti beavatkozással szül gyereket. Ritkán bár, de néhány esetben örökbefogadással gondoskodnak utódról. Legszívesebben leánygyermeket fogadnak be. LÁSD: 8.03.

4.02 A nemzótárs fogalma ismeretlen Dorozslón. Olyan esetről nem tudnak, amikor a férj rádöbben tehetetlenségére, és maga helyett titkon fölbérel valakit gyerek nemzésére, hogy ezáltal elkerülje mások szánalmát. Egy esetről viszont tudnak, amikor a nemzótárs szerepét a fiatalasszony apósa töltötte be:

4.03 "A nép az mindent kitaláll, de hogy igaz vót-è, ki tuggya? Szóvá, azt mondják, hogy alkalmatlan, satnya vót az embèr, és a gyerekek az öregtű vannak, mer hát ugyè azelőtt egygy földél alatt éltek."

4.04 "...Be vótak rugvā... Amikor már kötözködni kezdtek, akkor az ivótárs oda találta mondani az embèrnek: - Nem is tē vagy a gyerekek apja...!

Az még azt felélte: - Nem baj... Nem fontos, ki gunara gázúta, hanem az a fontos, hogy kinek a ludja tojta..." (26)

5.00 Terhesség 16

5.01 A fiatalasszony ha megérezte, nem sietett eldicsekedni azzal, hogy teherbe esett, hanem megvárta két-három "bajának" a kimaradását, és amikor megbizonyosodott róla, akkor tüntette ki bizalmával azokat, akik a szívéhez a legközelebb állanak:

5.02 "A legeső az ura még a lánytestvérje vót, akinek megmondta hogy állapotos... (17-1960)

5.03 "...Inkább lánytestvérje, ha vót, annak megmondta: - Léssz gyermekem, vagy - Gyerékét várok... Így állok ám... (18-1950)

5.04 A terhességről való közlés meglehetősen bizalmas és nem szokott megtörténni, hogy az anya vagy az anyós mástól tudják meg a "titkot", mert ez Doroszlón nemcsak jele a bizalmatlanságnak, hanem nyomós ok is egy életre szóló nézeteltérésnek. Ennek ellenére az újasszony anyósa igyekezett minél hamarabb tudomást szerezni és eldicsekedni azzal, hogy náluk "ujság áll a házhoz" vagy "lessz onokám", ami a menyecske részéről váltott ki ellenszenvet azért, mert "telekürtüli a falut, még nem is láccik..." Az alábbiak is ezt bizonyítják:

5.05 "Azelőtt éggütt mosott az anyós még a menyecske, oszt akkó mindég figyētē a menyit. Az én testvérēm is ott vót az anyóssávā, és mind afféle menyecske, összeszēdte a "rongyait", oszt haza hozta kimosnyi. Az anyóssa megleste, lássa ám, hogy nincs "az", mer nem mossa. Biztos állapotos! Akkó számon kérte, hogy mi van? Nem gyütt még, vagy mi? - Hallod lányom, az mindenkinek van, nem kő azt hazavinni... Bizony így vót akkó... Māma még má jobban ē tuggyák titkúni, mer bedogják a tűzbe, még mittudomisen... Akkó jobban észrevēttek, különössen, mikó ojan

rafinált vót az anyóssa... Ha nem út oda énni, finnyáskodott, szontyolodott vót a menyecske, valamijen pörcc nem kő, még hányinger...¹⁷ Akkó mingyá gyanították... (26-1955)

5.06 "Ez úgy szokott lenni, hogy a menyecske nem jelenti be... Az időssebbek még ha észrevettek valamit, akkó, mikó ketten maradtak, elővették: - Kislányom... lányom, vagy menyem... Tē nē tagadd azt gyerekem, azt nem kő etagannyi... az nagy öröm... Oszt akkó az asszony beösmerte: - Hát bizony, anyya, mittudomisen..." (7-1955)

5.07 "Manapság má inkább a fiatalok előre bejelentik, még dicsekésznek vele. Még nem is lát-szik a terhesség, de má kismamaruhát vésznek föl." (7-1980)

5.08 A terhességnek mindig nagy jelentőséget tulajdonítottak Doroszlón. A kivetkőzés 18 előtti időszakban ha netán előfordult, hogy egy lány 19 teherbe esett, akkor az egyértelmű volt a faluból való száműzetéssel. Szégyenében még szülés előtt elszegődött szolgálni, és csak évek múltán látogatott vissza a falujába.

6.00 Az állapotos asszony ruházata

6.01 "...nem különbözött a megszokottú, mer parasztszoknyát visētek, és csak avvā változott, hogy - ahogy köllött - kallantyúkat kötött a szoknyára, hogy be bírja gombúni. Sē a blúzsa, sēmmi sē változott. Esetleg vitte azokat a szvettēreket, oszt ha szük vót, az annyit engedētt, mer kötött vót. Még amikó má ojan jó "vas-tag" vót, és ott vót, hogy má megszüli, akkó hogyha hideg vót - nyáronn nem -, akkó mindég bekötötték a dērekukat avvā a nagykendővē. Ezt arru tudom, hogy mikó ijen kis lányka vótam, akkó mink még néha ki is neveltük érte a szomszéd-asszonyunkat. Még esetleg nem vett rá három szoknyát, vagy négyet, hanem csak kettőt, mer má akkó magát is allig húzta..." (7-1950)

7.00 Terhes asszony a közösségben

7.01 Koronként mennyire kímélték a terhes asszonyt, igen sok körülménytől függ: családszervezettől, a család gazdasági állapotától, idényjellegű mezőgazdasági munkáktól és mástól.

7.02 Nagycsaládban nagyobb volt a lehetőség a terhes asszony kímélésére, ami munkaszervezés kérdése. Mindig akadt számára könnyű munka. Azonkívül az anyós és menyecske egyidejű terhessége folytán a menyecske iránt is nagyobb volt a megértés, mint máskülönben. LÁSD: 9.19.

7.03 Módosabb kiscsaládokban is kímélték a terhes nőt az állapotának nem megfelelő munkáktól. Különbség azért mindig volt menyecskesorban levő, anyósával egy fedél alatt élő és vőségi családok között, amikor a vő kerül apósa házához, mert a lányt házasságkötés után sem adják ki a házból. Híven tükrözi ezt az anyós kijelentése, amely szerint: "Vejem - nem fiam, menyem - nem lányom." (8). Nem volt irigylésre méltó sorsa a mindenáron "szörözni", vagyonát gyarapítani akaró családban:

7.04 "Nem hogy figyelmes vót az anyós, vagy belátó, hanem még aszonta: - Csak emējj, maj léssz másik, ha emén... Éntülem is emēnt az eső, oszt gyütt a másik. Az utósó percig föl a kazalra, állandóan lē a kocsirú, föl a szalmára... Nem is tudtam a pontos dátumot, és csak úgy trappútam be, alig tudtam az ágyig érni... Nagyon is fétek az öregék, hogy sok gyerek léssz, azé nem is sajnáták, ha emén..." (26-1950).

7.05 Napszámos, részarató családban kényszer vitte rá a terhes asszonyt megerőltető munkák végzésére, amelyet zokszó nélkül viselt, gyermekei boldogulásáért:

7.06 "... Bucsukó született a kislányom, de egy héttē előbb kukoricaszárat vágtam a doroszlai hártárba, mer ē köllött végezni, amit főválútunk..." (4-1920)

7.07 Az asszonyok közötti összetartásnak különösen nagy szerepe van a teherbeesés utáni "bizonytalan" időszakban, amikor a fiatalasszonynak problémái vannak, nem tudja mitévő legyen:

7.08 "Vót úgy, hogy valaki bizalmassan megpanaszúta, hogy nem is tuggya miccsinájjon: "úgy" maradt! Megtartsa-é? Étégye-é? Akkó vigasztáni kó aztat: - Jajj, ē nē mēnj sēhová... Maj megnyóll, maj főnyóll! Két gyerék... három gyerék, az nem ojan sok, az ojan közepes... A barátnők akkó egy-mást megvigasztáták." (7)

7.09 "Má amikó jó láccott, mēg mēgmozdút, akkó az anyóssa rászót, hogy készüjj, mer má maj mēglēssz a gyerék! Megszülethet előbb is 20, hát nem? A babakelengyét csináta a mēnyecske, mēg az anyya is. Első vót a pójavánkus, azt az édesanyya adta, válogatott bele pöhöjtollat, nēhogy mēgszúrja a kisbabát. A családba vót bócsó, oszt mindég anná vót, akinek szüksége vót rá. Az én fiam is még bócsóbe vót..." (18-1951).

7.10 "Azé jobb manapság, mer kitanúnak a gyerékék, és ha összekerúnek, akkó mingyá külön mēnnek. Nem függnek annyira a szülőktű, anyóstú-apóstú, akik mindég kukucsgátak a mēnyecske után..." (7)

8.00 A terhes asszony fogadalomtétele

8.01 A fogadalomtétel híven tükrözi az anya kívánságát, amely sok esetben nem azonos az uráéval. Az apajelölt mindig fiúgyereket szeretne elsőszülöttnek, aki ha megnő, menyecskét hoz a házhoz, és fölvaltja apját a gazdaság vezetésében. Az anya leginkább kislányt vár. Az apa nem vonakodik kimondani szíve óhajtását, viszont az anyja soha sem ellenkezik, helyette fogadalmat 21 tesz, hogy ezáltal befolyásolja a születendő gyermek nemét. Gyakori szokás ez a doroszlói család életében:

8.02 "...Ezt nagyonn tartották azelőtt... Az álapotos egész tizedēt lēsimádkozott a rózsafüzérbű, hogy úneki most az lēgyēn, amit szeretne. Egész tizedēt, mindēn este, hogy lēgyon gyerék, vagy

lány. A Szűz Mária tiszteletire, vagy a Jézus-szivire, hogy sikerűjön, amit egondút... (18-1975)

8.03 Gyakori eset, hogy a születendő gyermek nemének a biztosításra pénzbeli följánlást tesznek Szent Antalnak a tiszteletére. Olyan eset is volt már, hogy piciny gyermek örökbefogadásának a sikeréért tett fogadalmat az örökbefogadó asszony. LÁSD: 4.01.

9.00 Szülés

9.01 "Amikó má az asszony érzzte a "baját", akkó tüzet rakott és nagy fazékká tett oda vizet melegenni, mire megszületik a gyermek. Kikészítette a babakelengyét meg a pójapárnát. Hát, erre nagyon is adtak, mer ha megtörtént, hogy gyün a bábasszony, és nincs mit ráanni a picikére, akkó azt megtudta az egész falu, és akkó ezé kiszóták." (5-1940)

9.02 "Má amikó ott át, hogy megszületik a kisbaba, akkó azt mondták az anyára, hogy mindénórás, mer minden pillanatba megléhet a gyermek. A mindenórás menyecs két nem engedték még az utcára sē nagyon, aszonták: - Ki nē mēnj... nēhogy a kö-tényédbe hozd haza a gyermekédet." (18-1955)

9.03 "Amikó az asszony a saját gyerēke születésit meséli, akkó így szokja mondani: - Hát, akkó mikó az én Jánosom meglētt. Most is sokann úgy mondják a feleségükre, vagy mēnyükre, hogy lészaporodott. A szülő nőre azt mondják hogy vajódik." (18-1979)

9.04 A lakóépület része, szobája, amelybe a szülő asszonyt helyezték, koronként változott:

"Sē a nagyházba, sē a hátsó szobába, hanēm vót eggy közepső szoba, fősökonyhának mondták, oda tették, hogy ott szüljön..." (18-1965)

9.05 Később, amikor egyre gyakoribbá vált a terhes anyák szülésre való beutalása a zombori kórház szülészeti osztályára, ennek mintegy ellen-

súlyozására, a lakóépület valamely előkelőbb részét bocsátották a szülészeti osztályról hazakerülő vagy itthon szülő anyára rendelkezésére, egészen az avatásig.

9.06 Két évtizeddel ezelőtt (1965) még a legtöbb helyen szalmazsákon aludtak, amelyre fehér lepedőt terítettek, ott vezették le a szülést, a megszokott, tisztára mosott és vasalt tarka ágyszőnyegben, amelyet a látogatások idejére díszes, fehér ágyszőnyeggel cserélte föl, amelyet a dunyhára és a párnákra húztak.

9.07 "Abba az időbe hállóing nem vót, szüléskor péntöbe vótak, még csipkés üngbe, blúzba."
(18-1965)

9.08 Ha csak lehetett, a nyilvánosság elől eltitkolták a küszöbön álló családi örömeiket. A szülés 22 idejére a háztól mindenki eltávozott vagy félrevonult, aki csak zavarólag hatna. A gyerekeket is eltávolították, a férj is csak kivételesen volt jelen a gyerekszülésnél:

9.09 "Amikó szült az asszony, de má vót neki gyeröke, akkó arra az időre évitték valamellik rokonnyó, vagy öreganyáého "szógáni". (5)

9.10 "A menyecske, ha szülni akart, akkó leginkább az édesanyja vót ott, de sok helénn azé nem lehetett, mer annyira sajnáta azt a lányt, hogy összeesett mikó meglátta, hogy a lány vajhódik. Nálam a szülésné anyós 23 át helt, még öreganya, még hát a bábasszony ott vót - hát ezek - nem is köllött más oda." (18-1951)

9.11 "Mink négyen vótunk, de bábasszony mindég vót, édesapám mént érte..." (18-1930)

9.12 "Vót asszony, aki könnyebben szült, és mire elméntek a bábasszonyé, addigra má meglétt a kisbaba, de sönki sē mert hozzányúni. Aszongya: - Úgy rugdalódott itt a lábomná... de sönki sē mert hozzányúni, mer ha valami baj létt vóna, akkó üket hibáztassák. Akkó gyütt a bába, oszt rönöbe tette." (7-1950)

9.13 "Abba a szobába zajlott lē minden, ahun született... Minden házba vót ojan kis babafürösztő teknyő, ojan picike... Nē féjj, ahun terhes asszony vót, ott mēnt a cigányasszony, vitte oszt kináta, de mēg is vették." (20-1950)

9.14 "Vót ojan eset is, hogy a mēnyeskének mēg az anyóssának egyszerűre vót kisbabája, és ez ojan furcsa dolog vót, talán lē is nézték azé, hogy egyszerűre lett a két gyerek." (17-1925) LÁSD: 7.02.

9.15 Megszokott jelenség, hogy Doroszlón fekke szülnek, azonban volt rá eset, hogy "...fürösztő-teknyő fölé kupercúvā" 24 hozták világra a gyermeküket, "belépottyantották a teknyőbe, a kődök-zsinórt mēg a szomszédasszony vágta ē sāróvā..." (21-1910)

9.16 "Addig, mēg nem vót mēgfürdettē, ott vót az anyáná ojan nyákássan, nem tették sēhova sē azt a gyereket. Az anyátú igenyest a kisteknyőbe vittek, megfürdették jó háziszappannyā, utána szárazra tūrútték és körükötötték a kődökkit, akkó bepójázták a kisbabát. Csak azután gyütt sorra az anya: tūrúgették mēg tették tisztába..." (7-1960)

9.17 "Ha má rōndbe vót a kisbaba, akkó az anya karjára tették a pójāvā, hogy nézēgesse, örűjön neki... Egész éjjē tapogattam, áll-ē, mozog-ē? Hát a gyerek mindég öröm az anyának." (18-1951)

9.18 "Az, aki szülés után kimosta azt a "mindent", az anya vagy az anyós, az gondot fordított rá, hogy eltüntesse a mássát, mer az nem vót látnivalója a szomszédoknak, sē a gyerekágyasé, mer ölég vót annak a baja, és nem vót rá gondja, a kutyák sē biztos nem húzták..." (7-1960)

9.19 A szülő nőt közvetlenül a szülés után néhány órán át nem engedték aludni, az újszülöttet is csak néhány óra elteltével engedték először szoptatni, ez azonban nem mindig volt így:

9.20 "...Rátették a csöcsre, amikó lehetett, ēső dóguk az vót" - mondta a bábasszony, amikor az

újszülött első szoptatása felől érdeklődtem.
(8-1960)

9.21 Az újszülöttet először az anyának mutatják meg, utána hívják be az apát, ha ott van. A gyermek befogadása 25 a családba a bábasszony és a szülésben segédkező jelenlétében zajlott le.

9.22 "...No, tē tátott száju, 26 mondja a bábasszony az apának, ha kislányuk születik. - Létt égy hugyos lányod..." (8-1960)

9.23 "Ojan esetre sēnki sē emlékszik, hogy az ember kizavarta vóna a feleségit az ágybú, vagy neheztēt vóna azé, mer lányuk születēt." (22)

9.24 "...Hát azé néha vót, aki neheztēt, még a saját édesanyja is, vagy az anyós, aki ezt mondta: - Ezt má, ugyan, lányom nem köllött vóna... De azé mire a pójába kerūt, addigra má mindēnki nagyon örūt, mer azé nagy öröm a házba a kisbaba." (18-1955)

9.25 "Akkó mikó meglēt a kisbaba, akkó avvā mēnt az apjuk a gyerekeké, hogy: - Gyertēk csak gyorsan haza! Mit hozott nekünk a gója: 27 égy aranyos kisbabát...! és akkó mindēgyik gyerekek a karjaiba adták égy kicsit a pójást, hogy örűjjon a kistestvérkéjinek." (5-1940)

9.26 "A rōndös szomszédok má csak akkó mēntek át, mikó elmēnt a bába, mer akkó tuggyák, hogy rōndbe van a gyerek, még az anya is." (7-1967)

9.27 "Tíz évre születēt az öcsénk, és akkó tiz éves vótam, ojan "kis nagylány", oszt az utcánn kinn csirajoztunk. Hát, nagyonn örűtem, hogy testvérēm lēssz! De legalább fiu lēnne, nehogy lány, mer akkó mi lēssz velünk, három lányā? Nem győz édesanyánk annyi divēt-szoknyát venni. ...Úgy lestem... Lētērdētem titokba, oszt úgy imádkoztam, csak fiu lēgyēn..." (18-1941)

9.28 Az újszülött testēt "puđerozzák" ill. hintőporral szórják be. "Azelőtt piritott lisztēt szórtunk a kisbabára, amikó még nem vót puđer.

Gyöngyöt tettünk a kis kezire, 28 hogy nő ver-
jék még szemmē." (22-1920)

9.29 "Mikó az asszony má ott vót, hogy szülés
léssz, akkó a bal mellire tēgye ezt a Tóbiás ál-
dást, oda a szivihó és akkó mindēn fájdalomnekű
megszül 29. Az én lányom is hasznáta ezt, még az
onokám is vitte magávā amikó szülni mēnt a kór-
házba. Még is lett a gyermek, fájdalom nekű."
(15-1975)

9.30 "A kisbaba születésit legelősző a nagyszü-
lőknek kő bejelenteni, utánna mingyá a komának
még a közeli rokonyoknak. Ojankó az apa örömibe
főpattan a biciglire oszt mén... Utközbe össze-
talákozik jóbaráttā vagy ijen valakivē, akkó
megáll és mondja az örömhirt. Akkó, hogyha má van
fia, dicsekszik a lánnyā, ha még má van lánya
oszt fia született, akkó még avvā dicsekszik.
Akinek mondja, az még ráfeleli: - No ugye, akkó
sikerūt, most léssz fiad is, lányod is. Ha még
ojan születik, ami má van, akkó vagy azt mondják:
- No, most má akkó legalább két fiad léssz! Ha
még két lány van, akkó: - Nem baj csak egészségēs-
sek lēgyenek, lēgyen hozzájuk szöröncse! Akkó
áldomást 30 isznak: a zebbü előkerül a pálinkás-
üveg, vagy a legközelebbi kocsmába térnek be még-
inni az áldomást:

- Hát akkó igyunk a fiam (lányom) egészségē-
gire!

- Akkó minnyájunkér , még az apja-annya
egészségire: Nagyra nyőjjön...!(7)

9.31 "Az őső gyermek nem számított, hogy mi, csak
egészségēs lēgyēn, örűnek neki. A másodikná má
válogatnak..." (14)

10.00 Törvénytelen gyermek

10.01 Doroszló születési anyakönyveit 1753-ban
kezdték vezetni. 1894-ig minden vadházasságban
született gyermeket törvénytelennek nyilvánították,
amelynek fogalmát azonosnak tartották a zabi-
gyerekével. Ez azért volt így, mert ha az ilyen

gyermek fölnőtt és házasodott, akkor az édesanyja nevéen hirdették ki a templomban. Egyébként az ilyen gyereket néha a születési anyakönyv utolsó lapjára írták be, megkülönböztetés végett. A polgári esküvő bevezetése után Doroszlón minden gyermek törvényesnek számít, akit vállal az édesapja. Zabigyereknek manapság azt nevezik, akit az anyja nevére írnak be a polgári anyakönyvbe.

10.02 "Zabigyerek ha született is, a papnak azé kötelessége vót megköröszteni... Azé prédikáta ki, hogy okújjanak belüle." (18)

11.00 Gyermekágy, gyermekágyas nő

11.01 Szüléstől avatásig az anyát gyerékágyasnak 31 nevezik, amely időszak három-négy hétig szokott tartani.

11.02 "... A gyerékágyat abba a díszkonyha-félébe (főszkonyha) feküdte, ahun megszülte a gyereket." (18-1950)

11.03 Az első két hetet leginkább ágyában töltötte, később könnyeb házi munkát is elvégzett, de napközben többször lepihent. A gyermekágyban is csak úgy kímélték, mint terhessége alatt, azaz a különbséggel, hogy az első egy-két gyermeknél jobban "kényeztették", nagyobb megértést tanúsítottak iránta, ami abban is kifejezésre jut, hogy a későbbiek során néha az első hetet sem feküdhette ki, és a gyermekágy időtartama is lerövidült.

11.04 A gyermekágyas egészségi állapotáról leginkább a bábasszony gondoskodott, baj esetén is először hozzá fordultak. Rajta kívül egész sor, hiedelmeken alapuló, megelőző 32 és rontást elhárító 33 cselekmények, előjelek 34 szabályozták viselkedését, korlátozták mozgását.

11.05 Korábbi időszakban, amikor még fürdőszobák sem voltak a faluban, a gyermekágyas anya tisztálkodása, csakúgy mint a ház többi lakójáé, mosdótálra ("lavórra"), háziszappanra szorítkozott. Azok közül már kevesen élnek, akik még fa edényben, melencében mosakodtak. Amikor a

bábasszony az újszülött részére elkészítette a fürdővizet, megkérte az anyát, hogy fürdetés előtt mossa meg benne a mellét.

11.06 "Fehér, cicc üngbe még ásópendőbe feküdték a gyerekágyat, háromnaponként cseréték az áso-ruhájukat, ágyruhát is minden hétén másikat húztak. Ha az asszonynak sok vót a teje, akkó éccakára tiszta pëlénkát tett a mellihó, még mindén nap üngöt cserét." (5-1940)

11.07 "Vattát akkó még nem hasznátak, hanem tiszta ruhát téttek "oda", és aztán kimosták." (7-1970)

11.08 Szüléstől számítva legalább hat hétig tiltott a nemi kapcsolat, amelyet a bábasszony minden gyerekágyas nő férjének a tudtára adott, 35 mégsem mindig tartották be:

11.09 "Vót ojan eset, hogy megszületött a baba oszt rá egy másik hónapra újra teherbe esett a menyecske" (18)

11.10 "Azelőtt azé vigyázták a gyerekágyast... De éccé mégis megtörtént, hogy mikó visszaérkeztek körösztlőrü, "rajta kapták" az embért... Fő vótak háboroddā, hogy csak nem szégyelli magát a gyubri, pizok, ronda, tellhetetlen disznó... Gyerekágyba sē kiméli az asszont..." (26)

Ilyesmi bizonyára ritkán fordulhatott elő, az emlékezet mégis megőrizte.

11.11 A gyerekágyas látogatása rokonok, barátnök által korábban csak a keresztelő "megtartása" és a komatál "kihordása" utáni időszakban volt lehetséges:

11.12 "Azelőtt jobban siettek a körösztlővē, mer fétek hogy mēghal a kisbaba.³⁶ Mostanába még három-négy hétig is ēhuzódik, mire körösztlőni viszik. (22)

11.13 A látogatók ajándékba régebber "duncot", manapság leginkább kötött babaholmit ("mackót") visznek, meg édességet. Úabban pólyapénzt is adományoznak, de ez azelőtt nem volt szokásban.

Mennyire fontos része a doroszlói népszokásoknak a babalátogatás, kitűnik az alábbi párbeszéből is:

- "-Igaz, van lánya a Katinak?
- Van ám, de mijen aranyos. Gyere megnézni...!
- Nem megyék, mer ű sē gyütt éh hozzám...!"

12.00 A csecsemő fürösztése

12.01 A rendelkezésünkre álló adatok egyértelműen bizonyítják, hogy Doroszlónak több mint száz éve van orvosa 37 és bábája. Nem csoda hát, hogy a szülések többségénél is jelen volt, az ezt követő időszakban pedig rendszeresen látogatta a gyermekágyasokat, fürösztötte a kisbabákat. Régebben a bábát fizetni kellett, negyven év óta pedig az egészségügy fizeti, ahol munkaviszonyban van. Mégis mindenki "ad a bábasszonynak" legjobb belátása vagy a lehetőségei szerint. A visszaemlékezések szerint: "A bábasszony addig járt ki, ameddig nemesett lē a kisbaba kōdōke.38" (7-1966)

12.02 Sok háznál ma is megtalálható a nyárfából készült babafürösztő teknő, amelyben egyéves korig naponta fürdették a kisbabákat, tűzhelyen melegített esővízben vagy hólében, háziszappannal.

12.03 "Kisingestű tēttük a teknyőbe, a főső kis blúzzát lēhúztuk rulla, és azt tēttük alája a teknyő fenekire, hogy nē törje. Fehér kis ronggyā fürdettük. Legelősző a kis arcát mostuk mēg tiszta vizzē. Akkó az ujjunkra csavartuk a ruhát és kimostuk a kis száját 39. Utánna lēhúztuk a kis ingēt rulla, bal tenyerünkbe fektettük a kis fejcskéjít, és akkó szépen beszappanyoztuk a kis fejít, nyakát, testit, végtagjait és mēgmestuk. Bal karunkra fektettük, hasra, kiemētük a vizbū, akkó kéccé-háromszó mēgtūrūtük a kis hátát. Az asztalon ē vót készittē a gumipēlěnka mēg a fürdőlepedő, akkó abba belecsavartuk és szárazra tūrūtük..." (7)

12.04 "Hát, én úgy csinátam, hogy megfürdettem, és akkó szépen megötöztettem a kisbabát. Nekem az vót a szokásom, hogy a kis fejketőjít bele-dobtam ázni. Legelősző a szépeket, utánna a kákás pelénkákat, azt is abba mingyá kimostuk. A teknyőbú vödörre vittük ki hátra azt a vizet 40..!" (5-1940)

12.05 "Néhun égyáltalán nem is fürdette a menyecske, hanem csak az anyóssa: - Néhogy léejtsd, mondta. A menyecske néhány még sē mert pisszenni... Énnálam csak pár hétig fürdetett az anyósom..." (18-1951)

12.06 "Legszivesebben réggē fürdettek, de ha sirós vót 41 a kisbaba, éjje nem akart alunni, akkó áttették estére a fürdetést." (22-1920)

12.07 Babaruha. "Hat kis ingecske, hat sejëm kisblúz, sejëm csipkés kis fejketők, hat gyócs kis ásófejkető, hat ojan fásli gyócsbú a kis kődökit körütekerni, három szép fehér-cicc pójapárna, még égy szép fehér csipkés, amibe vitték kö-rösztúni (párnahuzat), négy-öt kispárnahuzat a feje alá a böcsőbe, még akkó tíz-tizenöt pëlénka, amit néha csíkos- vagy fehér-pargētbú készítetttek. Szükös évekbe ērepēgettek avétt dunyhacihát, lepedőt, ásószoknya-szeleket, és azt rakták a kisbaba alá pëlénkának. Pójakötőt lehetett a bótba venni, végbe, azt hasznáták" (7-1960)

12.08 "Az 1920-30-as évekbe szokás vót paraszt fősószoknyábú kimaradt selēm-, divétt-, piros cicc anyagbú fejketőket csinátatni. Abba az időbe az ēső gyerek babaruháját ētették az utánna lēvőknek" (5)

12.09 Manapság újszülöttnek nem varratnak, hanem üzletben vásárolnak babakelengyét. (7)

13.00 Gyermekhalandóság, csecsemőgyilkosság

13.01 Az anyakönyvek és a visszaemlékezés szerint csecsemőkorban igen magas volt az elhalálozások száma, A gyerekehalandóság csak az 1950-es évek után került "normális" mederbe, az egészségügy

jobb szervezése és a földművesek kötelező egészségügyi és szociális biztosításának a bevezetése után (1960), amikor többé nem volt pénz kérdése az orvosi szolgálat igénybevétele.

13.02 Csecsemőgyilkosságokról 42 Doroszló viszonylatában túlzás lenne beszélni, noha vannak föltételezések, hogy a kis "betolakodót" ahogyan a nem kívánt újszülöttet nevezték, a szülés után hamarosan "ötötték" láb alú". Ilyesmire leginkább csak régen kerülhetett sor, az intézményesített gyermekvédelem hiánya miatt. Irattári buvárkodás alkalmával sem akadtam csecsemőgyilkosság büntényére, amelyet doroszlói szülők követtek el. Egy esetről azért tud a közvélemény, amely a ma már jól működő gyermekvédelmi szolgálat fölfedezése nyomán került napvilágra, leányanya esetében.

13.03 A csecsemőgyilkosság legrégebbi nyomait, jól lehet a szájhagyomány őrizte meg egy szitkozódás formájában, manapság is hallani elvéve: "Sokszó, mikó nem fogad szótt a gyerekek, és főmérge az anyja, akkó ezt mondja: - Jobb, vertelek vóna én is oda az ágy lábához tégedet, mingyá amikó megszületté. Mi bajom lenne mostan...? (21)

13.04 A csecsemőgyilkosság közismert módja az újszülött megfojtása párnával, amelyet az alábbi közlés is bizonyítani látszik:

13.05 "...Vót kilenc gyerekek, oszt megszületött a tizedik! A legidősebb gondúkozott, hogy ünekik akkó mi jut a vagyonbú, ha majd evvő is osztani kő? Nyilván rátészi a párnát... Azé dobta rá, hogy megfúllaggyon! De aztánn megfélemlött, oszt szépen lehúzta rulla a párnát, addig még nem késő..." (18)

Nem egyedüli módja ez a csecsemő vagy kicsiny gyermek meggyilkolásának. Íme egy másik eset:

13.06 "Hároméves lányka vótam csak, amikó az én bátyám nősüt... Éccé így nyáronn förödtem az itatóváluba, a bátyáim még húzták rám a kutbú a hideg vizet, azé hogy hājjak még. Még is betegédtem, de jóléhet, hogy pont azé maradtam még, kívánták a haláloamat". (20-1926)

13.07 "Vót éggy eset a mi utcánkba... Beteg lett a kisgyerek, még lázas, tüdőgyulladás a vót a kicsinek. Éhittak, hogy kicsinájjanak vele? Orvos akkó nem vót a faluba, mondom én nekik, hogy rögtön az orvosé Militicsre, mer ez a gyerek nem éri még a rëggelt. Nem hitták ki az orvost, mer szegények vótak. Másnap még is hāt a kisgyerek."
(8-1950)

14.00 Anyatej, szoptatás

14.01 Lépten-nyomon keverednek babonák a népszokásokba. Föltett szándékunk külön tárgyalni a kettőt, ezúttal azonban ide kívánkozik az újszülött első szoptatásához kapcsolódó hiedelem, amely szerint nem volt mindegy, melyik emlőjéből szoptat először az anya. Rendszerint jobb meléből 43 szoptatott, hogy ne legyen balkezes, "baloksüti" a gyerek. Kivételesen akkor szoptatott a bal melléből, ha azt akarja, hogy fiúgyermeke érett férfikorban nőhódító, "kurvás" legyen.

14.02 Doroszlón normális szoptatási időnek a kilenc hónapot tartották: "Én soká szoptattam, tizënkét hónapig, de má akkó ojan sovány vótam, mind az ujjam - mer vót tejem." (18-1952)

14.03 "... Mikó megfürdette, fölötöztette, akkó mingyá leüt megszoptatni. Addig az a víz - beledobáta a kis üngit, és az addig benne vót, még szoptott. Szopás után lëtöttük a helire, és szépen kimostunk, még elrakódtunk." (7-1964)

14.04 "Régën úgy vót, hogy ëccërre vótak álapotosak az anyós a menyivë még a lányávã, és aztán szoptatták egymásét. LÁSD: 9.14. Én is itthattam a hathónapos kislányomat anyámra, és belesegítettem a testvéreim nevelésibe. Zomborba mëntem szógáni, ëszegödtem szoptatósnak. Akkó egy szógálló bére hét-nyóc forint vót, én még ott harminc forintot kaptam. Mindën kedvezményt megadtak, amé szoptattam a hathónapos kislányukat. Néha mikó hazagyüttem, akkó az én kis Juliskám az öregannyát szólította "édësanyámnak" - aki szoptatta - tülem még fét, "Kati néninek" nevezëtt. De hāt muszáj

vót, kilencen vótunk testvérök..." (15-1915)

14.05 Tejtestvéri viszonyról tudnak Doroszlón, amikor a gyerekágyas anyja meghalt, és átmenetileg más, falubeli anyja szoptatta a kis árvát saját gyermeke mellett. Ilyesmi azelőtt is ritkán fordult elő. (8-1936)

14.06 Kényszer vitte rá öreganyáinkat a hosszú szoptatásra, mert volt rá eset, hogy elválasztás után nem mindig futotta tehéntejre, amelyet különösen nyárom át nehéz volt egy napon át is tartósítani.

14.07 "Nehéz szülésöm vót, aztán leöpöráták az egyik melgombomat, és egy mellē nevētem föl a gyereket. Gépre jártam, cséplés közbe szoptattam a lányomat is..." (4-1920)

14.08 "Egy valakire azt mondják, azé lett ijen nagy, mer hatéves koráig szopott." (17)

14.09 "Utazott az anyyávā, oszt addig nem akart főszáni a vonatra, még nem ad neki szopni... Mer má ojan nagy vót, hogy az anyya nem akarta tovább szoptatni." (9-1909)

14.10 "Gyeréknek tej a mindēne. Szopós gyerekek is adtak tehéntejet, ha nem vót ölég teje az anyyának. Van ojan gyerek, akit tehéntejēn nevētek föl: engemet is, mert az én anyám, amikó megszült, akkó utánna bennmaradt a kórházba. Engemet a két öreganyám étetett fővátta. Ha ijesmire kerút sor, akkó megtudták, kiné van a faluba frissfejős tehén, és annak a tejit adták a kisbabának, főrávā. Ha még nem vót, akkó öregfejős tehénnek a tejit adták vízzē főhígíttā: fele víz-fele tej. Akkó pörkútek lisztett és fölöntötték tejje, az vót a pempő. Ritkára készítettē, bárányculivā adták, üvegbe, sűrűbbre főzzē kiskanállā étették a kisbabávā. A tejbegríz is ēgygyik fő eledele vót a kisbabának. Vót rá eset, hogy napközbe ávā fejtek a tehéntű ēgy kevés tejet a kisbabának, és avvā tápláták." (7-1941)

15.00 Altatás, a csecsemő álma

15.01 "Azelőtt bőcső sē vót minden házná, a szēgény-embēr gyerēke fūrösztőteknőbe feküdt, abba ringaták." (6-1900)

15.02 Avatás után a házastársak újra egy ágyban aludtak, folyt az élet tovább a maga medrében, annyi különbséggel, hogy az éjszakai nyugalmat néha a kisgyerek sírása zavarta meg. Az asszony fal felől, az ember kívül aludt az ágyon. Ha ál-mából fölsírt a gyerek, akkor apja ringatta bölcsőjét a lábával. Más esetben, ha nem akart elcsendesedni, akkor férjén keresztül mászott le az ágyról tisztába tenni, gondozni vagy ringatni kisgyermekét az asszony.

15.03 Ha minden rendben volt, akkor az édesanya így dicsekedett: "Ojan jó, azt sē tuggyuk hogy van... Úgy alszik mind a tej..." Ha meg nyugtalan 44 volt, sírásával éjen át sem hagyta pihenni a ház népét, akkor néha beszóltak a menyecskének a másik szobában alvó öregek: "Csinájj má neki valamit, hogy ne ríjjon..." A sírós gyerekre ezt mondták: "Éjjē-nappā csörög, mind a lánc..." A második gyereket már nem szoktatták a ringatásra, de ha beteg volt, akkor édesanyja pólyástól vette a karjára és rázogatta, csitítgatta.

15.04 "Amikó má kezdēt élelmes lēnni a kisbaba, vagy sírós vót, akkó culit adtak a szájába. Némēllik gyērēk ökölődött tüle, és az nem is szokott rá, hanem később a kis ujjacskáját szopta. Ha rászokott valamēllik ujjára, és mindig azt szopta, akkó az elvékonyodott, azé jobb szerették, ha a culit szopta." (7)

15.05 ...Asztalná át a feleségemés tészttát gyúrt, az ēggyik lábāvā még a bőcsőt ringatta, hogy nē rijjon a gyērēk... No, de a második gyereknē... Két csutāvā alátámaszottam a bőcsőt, oszt ugyan nem ringattuk, nem is szoktattuk rá a ringatásra..." (16-1952)

15.06 Altatáskor kezdetben a "Csicsija-babuja", "Tente babā, tente...", "Aja-aja" altatószavak

vontatott lamótelgetőnével altatnak, később, amikor okosabbá válik a kisbaba, akkor ilyen altató-rímeket énekelgetnek mellette:

"Tente, baba, tente
Elmégünk maj messze,
Az aranyszigetre,
Mégrázzuk az almafát,
Fölszédjük az almáját,
Tente baba, tente"

.....

"Mégfült a kemence,
Benne volt a lángos,
Mégétte Pap János..."

Az újszülött álmatlanságának megelőzésére és elhárítására több hiedelemcselekmény ismeretes Doroszlón.

16.00 Keresztelő, komaság

16.01 A keresztelő templomi szertartás az újszülött befogadására a hitközösségbe. Nagy jelentősége van az olyan faluban mint Doroszló, ahol kétszáz éven keresztül alig volt más vallású lakos mint római katolikus. A polgári (világi) anyakönyvek megjelenésével kötelezővé vált az újszülöttek bejelentése az anyakönyvvezetőnél, függetlenül a templomi keresztelőtől. Az utóbbi nem kötelező, de mellőzése továbbra is komoly következményekkel jár, és egyértelmű az újszülött kiválasztásával a hagyományos hitfelekezettől, amely az 1960-as évekig nem is igen fordult elő, annak árán sem, ha a polgári házasságban élő szülők gyermekét templomi keresztelő alkalmával az anya nevére írták, mint bármely más "törvénytelen" gyereket.

16.02 A keresztelő tehát a szülők hitvallása. Keresztelni azért kell, mert "Aki nincs megkörösz-tűvé, annak nem tuggya a Jézuska a nevit." 45

16.03. A gyermek nevének megválasztása. "Azelőtt a körösz-tannjárú vagy a körösz-tapjárú kapta ne-

veit az Ős6 gyerek." (7)

16.04 "M6sodik gyermek vagyok, ap6m nevir6:
Istv6nyra k6r6szt6t6tek. A b6ty6m az6 l6tt J6nos,
mer a k6r6sztap6m is az v6t, oszt az 6 nevit
kapta" (12-1898)

16.05 "6d6sany6m m6g a k6r6sztany6m egyszerre
fek6dtek gyermek6gyat, oszt akk6 m6g6ggyeztek,
hogy Roz6lia l6ssz mindkett6, mer mindk6t hel6nn
Roz6lia v6t az anya is. K6t nap v6t k6zt6nk, 6s
k6t emb6r vitte a k6t Rozik6t k6r6szt6t6ni." (18-
-1930)

16.06 "Antal nevet az6 kaptam, mer ap6m is az,
m6sr6sztt m6g j6niusba van Antal, 6s 6n is j6nius-
ba sz6lettem. 6 v6t terjed6, hogy ha v6letlen6
Jakab v6t a koma, akk6 a gyermeknek is annak k6l-
l6tt l6nni! V6t ojan eset, hogy a gyermek apja
aszonta, hogy az 6 nevir6 k6r6szt6t6j6k a gyerm6ket,
a koma m6g er6tette, 6s a saját nevir6 csin6ta.
Azt6n mik6 meghozt6k a kisbab6t a k6r6szt6l6s-
r6, akk6 a komaasszony azt mondta, hogy m6ghoz-
tuk a Palik6t...R6gt6n kit6rt a csal6di botr6ny,
nem is v6tak azt6n j6ba ez miatt." (17-1935)

16.07 "K6rh6zba sz6lettem, oszt akk6 6desany6m
bejelentett Ilon6ra. H6, mik6 hazahoztak, akk6
a n6n6m (akit 6desap6m6k a h6z66 tartottak el)
aszonta, ez nem sz6p n6v, legyek az 6 nevir6,
6s akk6 az6 lettem a papn6 6rzs6bet. K6t nevem
van, oszt ez mije rossz, v6t m6 miatta kelle-
metlens6g6m..." (7-1940)

16.08 "Azel6tt a borotv6s 6jj6 j6rt borotv6ni...
Az uram hel6tt m6ntem, 6pp akk6 sz6let6tt gyermek
ann6 a h6zn6: - No, az Ilka hozta a nevit, mond-
t6k a h6zbeliek, 6s az 6n nevemre k6r6szt6t6k a
kisl6nt, aki akk6 sz6let6tt." (4-1923)

16.09 "F6bi6n Sebesty6nre sz6lettem. No, mon-
gy6k, mag6v6 hozta a nevit... - Nem k6r6szt6t6j6k
F6bira, mer akk6 ojan r6szeg6s lessz, mind ez a
H. F6bi, mondta any6m. 6gy l6ttem Istv6n, de
ap6m, meg 6regap6m is az v6t, meg a fiam is az
l6tt." (14-1926)

16.10 A komák kiválasztása. "Mikó hát állapotos vót má az asszony, akkó körúnéztek hát a bandábú, a barátok közül, ki az, aki számittásba gyühet, aki még nincs lëfoglāvā, nincsen komája. Vót az úgy is, hogy előre lëtt megbeszévē, de az sosē passzút, mer beugrott ēgy harmadik, oszt ēhitta komának. Mink is így járutnk: hiába beszētük még, hogyha még befutott emez, mer előbb lëtt náluk gyerek." (18-1950)

16.11 "Komaságná arra nem néztek, hogy az asszon-
nak, vagy az embërnek vót-e barátja. Az nemigen fordút elő, hogy ahány gyereék, annyi koma, mer az má nem vót szép." (18-1950)

16.12 "Előre kitapogatták, előre mëgtudták, oszt akkó má biztosra mëntek... Mindig a férfi szerepüt, nem az asszony szólitotta még az asszonytársát, hanem férfi a férfit." (18)

16.13 "Az öregasszonyok (ángyik, nagynénik) közvetítésivē má tudta mind a két fél a komaságot... Vasárnap délutánn, ünneplő ruhába ārra mënt, és betért a komajelölthő, még mielőtt a gyereék mëglëtt... - Hát ēre jártam, mondom, biztos itthun vattok ijenkő... Talánn má mondta is valaki, hogy tiktēket szándékozunk mëghinni komának. Hát akkó, azé gyüttem, hogy véglegesijjuk... Beszëgettünk az asszonnyā, hogy hát tiktēket hínnánk komának, ha még nem sértenénk bennetēket... - - Hognē! Hát nagyon szivessen, ha az Isten is úgy akarja, hogy szöröncsészen a világra gyün. Asszony, gyere csak...! Hát akkó, mikorra várjátok...? (17-1950)

16.14 "Az illemēt azé tartották, mer hogyha mëghítták, akkó má nem tette még, hogy nem mënt-ē, oszt akkó, mikó mëgszületëtt a gyereék, akkó az apa emēt bejelēnteni a komának..." (17-1950)

16.15 "A komák azok tégözödtek, de a komaasszony kēdëzte a komáját: Kend, komāmuram... Az embërek tégëzték a komaasszonyukat." (17-1930)

16.16 "Szentségës komának azt nevezik, aki viszi a gyerëket körösztüni, amaz meg a bérmakoma. Hát a körösztkoma, csak az szerepül mindënhun, az írja alá a dögokat mikó eskünnek..." (18-1950)

17.17 Komaasszonynak, komának számtalanszor hívnak nőtlen férfit vagy leányt. Megtörtént már, hogy a falu valamelyik tekintélyes és jobbmódú polgárát többen is meghívták keresztelő komának. Unokatestvérek, rokonok is hívták egymást, amikor minden korábbi, rokoni megszólítás helyett a komám, komaasszonyom megszólítás kerül előtérbe, ami általában meghitt barátságnak a bizonyítéka, különösen ha kettős: rokoni és műrokoni kapcsolaton alapul.

16.18 Keresztelői öltözék. "Van, aki az esküvői ruháját vette föl körösztülöre, mer akkó vótak ezék a selëm-, bársonyvirágu ruhák, oszt az ám nagy valami vót, és ëtette. Van, aki vett külön erre az alkalomra: bársonykötényt - mer minálunk a bársony nagyon szerepüt abba az időbe - selëmkendőt, zöd-, piros-, lila-, vagy mëggyszinü bårsont, bársonyvirágu selëmkendőt." (18)

16.19. "Fejrevaló kendővë vót lëtakarrā a kisbaba. Kis üng, fejkető; slingütt vánkusba be vót pakúvā. Csupa slingülésbe vót, mer a kis ing smizlije is slingüvë vót. Csupa csipke vót a fejkető mëg fodor, szines pántlikávā. Kisfiuná világoskék, kislányná rózsaszin vót az alátét a slingütt pójapárnába, mëg a fejketőnn. A pójatakarónak használt selemekendőn is három masni 46 vót. Később, amikó a lányom mënt férhő, akkó má kezdődött a paplany pójatakaró ..." (5-1938)

16.20 "A komakendő az ojan slingütt terittő vót, amivë a póját takarták lë, mikó vitték körösztüni a kisbabát. A komakendő má jó előre kész vót, de a kisbaba nevit körösztülö előtt merküték bele. A komakendőt fejrevaló kendővë takarták lë, és az alú szépen kilátszott a komakendő slingülése." (25-1930)

16.21 "Körösztlőre készítettek külön pójatakarót, 47 a legtöbben fehérret, oszt akkó ojan színü szallagbú tettek masnit, ami megfelēt... Ojan is előfordut, hogy valaki körösztlőre kért kőccsön pójatakarót, de ha fölismerték, akkó még-szóták érte." (7-960)

16.22 "... Azt a lakodalmi slingútt kendőt (jegykendőt) nem is hasznáták másra, csak mikó a menyecske körösztlüt, akkó avvā takarta lē a kisbabát: allú vót a slingútt kendő, a tetejin meg a jegykendő. Nem vót körösztlőpaplany, mind most..." (1-1920)

16.23 Keresztelő. "Ha megszületett hétfőn a kisbaba, akkó leginkább hét napra szokott lenni a körösztlő. De ha csak lēhetett, akkó hama még-körösztlüték, mer fétek, hogy mëghal 48." (18-1950)

16.24 "Ha pintėkėn megszületėtt, akkó má mëg-várták vele a másik vasárnapot, mer nem bírtak rákészűni a körösztlőre." (7-1960)

16.25 "A törvéntelen gyerekėt majnem hogy loppā vitték körösztlűni. A rokonyiságbú vitte-ē valamellik testvér, az vót a koma. Nem vót sėmmifėle díszės vacsora, nem fitogtatták az egėsszet. Nem is ojankó vitték, mind a másikat, hanēm este." (18)

16.26 "Öreganyánk üdejibe nem vót fontos, hogy ott lėgyėn a koma körösztlőné, mehetett ki szántani, vetnyi... (1910) De má a mi üdőnkbe nem is lehetett, hogy kimaraggyon a koma...Csak má nagyot néztünk, hogy fénykép is van! Előbb nem nagyon vót, mer mikó az én fiam született, mondták hogy no! Nem bír magávā, odaröndűli a fényképészt! Ű meg, a komám, azé is odahítta, mer maga vót csak a bábasszonya. " (18-1951)

16.27 "Amikó mëgindútunk, a karomra tėtték a kisbabát, eligazították a paplanyt... Mondom, mi lėgyėn a neve? Aszongya akomaasszony, hát mittudomis-

én... A koma ěggybű kivágta... Hátúrú a koma-asszonynak az anyja intégetett, hogy nē fogaggyak szót, lēgyēn. Bőzsike! Akkó, mikó odaértünk a templom elé, még ěccé mēgkérdeztem: - ...Koma, hát akkó mit mondjak a papnak? Erzsikét, vagy mit? - Mēgmondtam...! ... és úgy lētt, ahogy ű akarta." (18)

16.28 "Régēnn csak a komaasszony mēnt maga körösztüni. Az ěső két gyerekhó még nem hitták az uramat (1939), csak akkó, mikó a Mariskát körösztütem (1945). Ha a komaasszony beteg vót, akkó mēnt csak helētte a koma körösztüni azelőtt. Akkó nem nagymisekó körösztütek, hanem létániakó. Körösztüló után vót ěggy vacsora, sütemēnyē... No, abbú küdtek a komának ěggy kis kóstulót." (5)

16.29 "Körösztülóre a koma, komaasszony, a báb-asszony, a kisbaba apja mēntek ěggyütt, még ha esetleg vót testvér, a gyērtját aki tartsa a templomba a papnak. Ha még nincs testvér, akkó ěggy rokongyērek a családbú. A gyerekek szivesen tartották körösztüló a gyērtját, mer a koma adott nekik pénzt." (7-1950)

16.30. "Régēnn hogy vót, nem tudom, de most úgy van, hogy a körösztülésé nem kó fizetni, de azé a koma még a gyerek apja is önszántukbú tēsznek pénzt az asztalra, amikó beírják a gyerek nevit az anykőnyvbe." (7)

16.31 "Fővättā vitte a kisbabát a komaasszony még a koma, mer ha messzirű mēntek, ěhāt a kezük..." (18-1955)

16.32 "Amikó bellūléptek a kapunn, akkó má a körösztülóru a komát még a komaasszonyt a két nagymama (az újszülött őreganya) fogadta. Nagy vót a sürgēs-forgás, má akkó készút az ebéd. - No mēggyüttetük, gyerekeim? Szöröncsēsēsen mēgjártátok? No, kerűjjeték mingyá bejjebb...49 Előbb akkó odaadták az anyjának mēgszoptatni, oszt akkó nagy "divat" vót kézrű-kézre anni a

gyeréket... Akkó dajkáta, rázogatta mindénki! Vigyázattā még annak a szomszéd gyereknek is odaadták, hogy dajkájja még egy kicsit, és örújjön neki, mer akkó mégtisztelés vót az a dajkálás (1955), nem úgy, mind most...! (18)

16.33 "A komaasszony mikó mégyütt a körösztlőrű, akkó letette a fejkendőt, de még a pöntök-bű is vetett lē... Vót ojan komaasszony is, hogy terhes vót (mind ahogyan mondtuk ojankó, hogy biztos összebeszétek). Akkó lēdobáta a pöntöket, mer nem bírt úni tülük az asztalná, nem bírt enni..." (18-1955)

16.34 Paszita. "Az a nap vót a paszita, mikó megkörösztlüték a gyereket..." (5-1936)

16.35 A paszita és a keresztelő két fogalom. Öreganyáink idejében paszita nélkül is tartottak keresztelőt, manapság viszont keresztelő nélkül is van már paszita, néha az is előfordul, hogy a kettőt nem ugyanazon a napon tartják. Szabály azonban, hogy paszita, illetve névadó ünnepség csak névadás, illetve keresztelő után van.

16.36 "A paszita névadó ünnep vót, vagy hát körösztlő. A paszitánn ott vótak a szülők, koma, komaasszony, testvérék párostú, mind a két ódárú, akkó ha vót testvérgyerék, még ha nagyon jóba vótak, akkó a szomszédok is, de azt nem nagyon szokják méghíni. A bábasszony mindén paszitánn ott szokott lēnni." (18-1951)

16.37 "Fogannak főzőasszonyt, és akkó van ott mindig valaki főnnforgó, valamēllik nagynéni. A paszita ünnepi ebéd, amire készíttének: huslevest, főthust, paradicsomszószt, kirántott hust, süteményt még tortát. Italbú is van mindén: pálinka, bor, szódavíz, még mosmá mindēnféle szörpök." (7-1960)

16.38 "Zeneszó nem szokott lēnni, mer nagyon is néznek arra, hogy mégkiméjjék a gyerékágyast, mer annak nyugonni kő. Még a vendégék is hama szétmēnek, hogy csönd légyēn a portánn." (18)

16.39 "Éggy alkalommā paszítakó vót zene is, mer má sokára született az őső gyermek, és nagyon örút a rokonság." (7-1976)

16.40 "Körösztlőrú mindég küdenek kóstulót a komáékkā az otthunlövőknek." (7)

16.41 "Néhun szokás vót, hogy a körösztlői pálinkábú még borbú tēszenk el éggy-két üveggē, és avvā kinájják körú a vendégēket lakodalom másnapján, amikó má ritkúni kezd a vendég, még ez akkó má jó alkalom vót arra, hogy a fiatal párnak eszibe hozzák a gyermekáldást, avvā, hogy az ű körösztlőjükřú való ez az ital..." (7-1965)

16.42 Komatál. "Ěnnihordó ruháva adtak bennünket férhő, mer az a stafírhő tartozott, és azé köllött, hogyha visszük a komatálat, lēgyēn mibe vinni a sütemént." (22-1915)

16.43 "Édēsanyám idejibe, mikó ěnnyi vittek a komaasszonyok, akkó éggyik nap vitték a rétest, másik nap a fánkot, harmadikon a pricckraflit. Akkó ezēk vótak a kalácsok, nem vittek sē tortát, sē sütemént." (11-1915)

16.44 "A komaasszony vót az első, az háromszó vitt komatálat, égymásután három nap. Most hogyha ét még az öregkörösztanya, akkó az hozott negyedszērre, aztán gyüttek a testvérēk sorba, de azok csak ěccé hoztak, még a nagynénik is. A szülők azok mindig utójára maradtak. Régēn is ez vót, még most is így van." (18)

16.45 "Mikó én vittem komatálat, akkó háromszó vót szokás, hogy vigye a komaasszony. Ěső nap: tyuklevest, egészbefőtt tyukot, paradicsomszószt, pricckraflit vagy aprófánkot. Második nap: huslevest, rántott csirkét, dunctot, három levél rétest egészbe (mákos-, diós- és túrósrétest). Harmadik nap: huslevest, süttkácsát, egész kuglófot, éggy tányér süteményt: lindzērt, piskótát, habpuszēdlit, muskacónit (tisza dióból készült). Karkosárba vittük, csak ketten, a másik be sē mēnt. Éggyik vitte a kosarat, a másik a sütemént még a bort. Farossan őtőztünk mind, ahogyan misé-

re szokás. A kalácsot szép énnihordó ruhába kötöttük, kosártakaróvā takartuk lē az ételt." (22-1920)

16.46 "Paprikást sosē vittek gyerekkágyasnak...
 Eső nap: huslevest, főtthust, mēggyszóssā...
 Dunctot mindēn nap... Pálinkát csak harmadik nap
 vót szokás vinni." (22-1920)

16.47 A doroszlói népszokás szerint a komatál akkor is megilleti a szülő nőt, ha magzatját halva hozza a világra. Ilyen alkalmakkor azzal vigasztalják, nyugodjon meg, máskor majd több szerencsével jár a gyerekszülés.

16.48 "...A komaasszonyt azt mindenki tuggya, de ū utánna bejelentik előre, nehogy aznap ketten vigyenek énni." (18)

16.49 "... Az énnihordó ruhát, amibe a kalácsot kötötték, amikó vitték a komatálat háromszó egymás után, mindēn alkalomma újra kimosták és kikeményítették, hogy szép friss, ropogós lēgyēn." (24)

16.50 "Amikó nekēm hozott a körösztyanyám komatálat, akkó bizony a huslevesbe szēgfűszēg uszkát... Még most is van, aki a huslevest ojan avvā izēsitti, mer attú ojan nagyon különlegēs ize van." (7-1963)

16.51 "A komatálat négyen vittük, akkó a legszēbb ruhámát vēttem föl. Elő a komaasszony mén, tortát vagy süteményt visz, ami tányérrā bele van kötve a süteményēs ruhába (a négy sarka finomann összē van foggā, oszt akkó ēggy jó nagy biztosittótűve összetűzzē). Ha vót ojan kislány, akkó annak a cifra borosüvegēt adták, ez vót ráírva: "Hátha innék, komámasszony!" Hát a testvéreim gyüttek velünk, mēg eccē anyám, máskó anyósom. Ketten vitték a karkosarat, szépen lētakarrā énnihordó ruháva." (18-1958)

16.52 "Mikó mēghozták a komatálat, akkó a komámasszony lēūt, oszt dajkáta a kisbabát, az ū anya szógáll ki: - Égyé, komámasszony, csak ēgyé, nekēd most kettő helēt köl énnēd...! Az vót a szokás, hogy amikó a tortábú lēvāgnak a komaasszonynak, akkó mingyá a másik szeletēt, amit visszaannak kóstulónak, merezt nem vót szabad elfelejteni..." (18)

16.53 "Van néha, hogy messzirű való (oldalági) rokony visz komatálat, és akkó azt mondják: - No ángyi, még maga is hozott ebédét? Nem köllött vóna, hogy fáraggyon... Akkó azt feleli: - Hoztam ám, hogy egyé, légyen sok tejed, oszt nagyra nyőjjön a kisbaba, még tudd, hogy én is rokony vagyok."
(5-1948)

16.54 Amióta kórházban szülik a gyereket, azóta a komatállal kapcsolatos szokások is megváltoztak olyanképpen, hogy az újszülöttel való hazaérkezés utáni első-második este párosan mennek babalátogatóba a komáék. Ajándékot is visznek: Italt a komának, legnagyobb csokoládét a komaasszonynak, kötött mackó öltözetet az újszülöttnek. Ekkor beszélnek meg a keresztelőt, paszitát. A keresztelő mindig vasárnap van, nagymisével. Ajándékba: italt a komának, csokoládét a komaasszonynak, szép kis keresztelői öltönyt (blúzocskát, fejketőt), meg szép kocsitakarót a kisbabának. Kislánynak aranyfüggőt vagy karkötőt, kisfiúnak aranyláncot vagy karperecet ajándékoznak.

16.55 Az ebédhordást kedden kezdik, a komatálat leginkább öten viszik kétfülű ruháskosárban. A finom étket szakácsné főzi, a sütemény készítéséhez sütőné fogadnak.

16.56 Első napi éték: húsleves, egészbefőtt tyúkkal, paradicsommártás, sült karaj, meggykompót, bor, egy nagy tálca sütemény, egy nagy torta.

16.57 Második nap: Becsinált levest aprólékkal, töltött csirkét vagy kacsát, gyümölcssalátát, nagy tálca süteményt, tortát, sört visznek.

16.58 Harmadnapi éték: Raguleves, rántott hús befőttel, bor, nagy tálca krémpite, égetett diós-cukortorta.

16.59 Az ennihordó kosarat továbbra is letakarják, viszont a süteményt, tortát szabadon viszik, ünnepelesen. Ilyenkor velük megy a komaasszony anyja és anyósa. A komatálvivők minden egyes tagja megajándékozza az újszülöttet: kis zsebkendővel, blúzzal, kis bugyival, játékszerrel: egyikük sem

18.11 "A kisgyeréket úgy szoktatták lē a szopás-rú, hogy ēvítették szógáni valamēllik öregannyá-hó egy-két hétre, még efelejtette a cicit." (7)

19.00 Kisbaba a mezőn

19.01 A kisbaba gondozása, altatása legtöbb helyen többletdolga volt az anyának. Reá vártak korábbi kötelezettségei: a főzés, mosás, fejés és egyéb ház körüli munkák. Részaratás, kukoricakapálás alkalmával is gyakran magával vitte a határba, mert ha lett is volna kire hagyni, nem volt, aki megszoptassa vagy megetesse a piciny gyermeket. Ilyenkor pokrócból, lepedőből függőágyat rögtönöztek faágra, vagy a szekér rúdjára, hogy hűsön legyen, megvédjék a hangyák és a kigyók 52 háborgatásától.

19.02 "Kivítették magukkā a kisgyeréket, mer az anyós mondta, hogy mosmā háromhónapos a kislány, vigyéték magatokkā, oszt kaszájzatok - mer azelőtt kézzē aratták a buzát, az asszonynak még köllött szēnni a markot. De most hova tēgyék? Fődre tán nē, mer hallaccott, hogy belemén a kigyó. Ojan kis tanya vót a föld végibe, bevítették, oszt főtötték egy öreg sparihētra oszt melléállítottak ēggy négyévesset... Ojan hosszi föld vót, a túsó véginn kaszátak... A kislány ēkezdeett rinni, mellette az a négyéves még majmēgringassa és lerántotta... Mire a túsó végirü visszagyüttek, a kislány ottmaradt a kosár alatt és mégfulladt. Hogyha nem lett vóna az apjuk biró, még tánn bajba is jutottak vóna, hogy mé engedték ki a fiatalasszont a kisbabāvā, őrizet nekū..." (18)

19.03 A legtöbb falusi gyereket csecsszopó korától vitték a határba, mégis ritkán történt a fön-tihez hasonló szomorú eset, amelyet annak bizonyítására szántam, hogy régebben sok helyütt nem volt könnyű dolga a fiatal anyának, mert a mezőgazdasági munkák végzése fontosabb volt, mint a gyereknevelés.

Rövidítések

DBFÉ = Doroszló, egy bácskai falu élete

DH = Doroszló hiedelemvilága

MVV = Magyarország vármegyéi és városai

Jegyzetek

1 DH 2148,2156,2159	33 DH 1574-1579,
2 DH 2145,2146, 82-828	1616-1625
3 DH 2227, DBFÉ 3 oldal	34 DH 1227
4 DH 2149-2155	35 DH 831-833
5 DBFÉ 143 old.	36 DH 1005
6 DH 789, 604	37 DH 7 old.
7 DH 146	38 DH 889
8 DH 1286	39 DH 1694-1698
9 DH 853,791-793	40 DH 1716-1719
10 DH 854-858	41 DH 1933,1996,1997,
11 DH 1972,783-786	1968-1971,1959-
12 DH 1977	-1963
13 DH 1661	42 DH 909
14 DH 2151-2555	43 MVV 330 old.
15 DH 1986-1992	44 DH 1646,1647
16 DH 839, 2164-2179	45 DH 868
17 DH 835, 836,861-863	46 DH 1332
18 DBFÉ 143 old.	47 DH 2208-2210a
19 DH 841	48 DH 1006
20 DH 1763a	49 DH 867
21 DH 1288,1289,1293	50 DH 850,1305
22 DH 847,848,875,877	51 DH 838,1643,795
23 DH 846	52 DH 1984
24 DH 844	
25 DH 851	
26 DH 864	
27 DH 1303	
28 DH 2197,2198	
29 DH 1300	
30 DH 1307	
31 DH 852	
32 DH 1484-1492,	
2180-2222	

Értelmező

angyalcsinálás = magzatelhajtás
anyósfa = örömanyt megillető lakodalmi ágas
rozmaring
avétt = kopott, elhasználódott
divat = szokás
dunct = befőtt, kompót
elhálás = nászéjszaka
ētënni = elhajtani (a magzatot)
ētënni láb alu = megölni
ēpizsmētülés = rosszul végzett gyerekelcsinálás,
magzatelhajtás
gyerëkláz = gyereknemzési hóbot
kallantyu = pertliből készült toldalék, gomblyuk
kisház = hátsószoba
kivágja = kimondja
kódis = koldus, zsellér
kókányújja = üti-veri, nem túri
kuckó = a kemence és fal közötti része a
lakásnak
kukucsgál = leskelődik
kupërcul = guggol
maródi = lábadozó beteg
máskëbb van = terhes, teherben van
nagyház = első szoba
pörc = sült szalonna
pricckraflí = tolófánk
szontyolodott = húzódozó, kedvetlen
trappúni = futni
vajhódi = vajúdi

A D A T K Ö Z L Ő K

<u>Neve</u>	<u>Életkora</u>	<u>Születési helye</u>	<u>Gyűjtés ideje</u>
1. Bártolné Horvát Viktória	66	Doroszló	1981
2. Babosné Kocsis Franciska	61	Doroszló	1980
3. Diósiné Szabó Etike	35	Doroszló	1982
4. Gálné Bombola Ilona	85	Doroszló	1980
5. Hajvertné Szűcs Mária	58	Doroszló	1977
6. Komáromi András	77	Hódság	1977
7. Kovácsné Hajvert Erzsébet	40	Zombor	1980
8. Kovácsné Hugyik Margit	75	Erdőd	1985
9. Kovácsné Tancsik Erzsébet	91	Doroszló	1977
10. Mezei Mihály	67	Doroszló	1981
11. Mezeiné Horvát Verona	62	Doroszló	1981
12. Móger István	83	Doroszló	1981
13. Mosina Gáspár	58	Doroszló	1982
14. Orovec István	57	Doroszló	1985
15. Pákainé Tallósi Katalin	93	Doroszló	1985
16. Rumi János	50	Doroszló	1979
17. Samu Antal	53	Doroszló	1979
18. Samuné Babos Rozális	49	Doroszló	1979
19. Stokkné Nagy Máris	60	Doroszló	1982
20. Szabóné Mészáros Verona	60	Doroszló	1983
21. Szitásné Dékány Julianna	68	Doroszló	1981
22. Szűcsné Szurop Ilona	80	Doroszló	1977

<u>Neve</u>	<u>Életkora</u>	<u>Születési helye</u>	<u>Gyűjtés ideje</u>
23. Vajdáné Csépfő Juliska	26	Doroszló	1983
24. Vargáné Komáromi Magdolna	54	Nagyfény	1982
25. Zámbóné Zóni Erzsébet	72	Doroszló	1981
26. Bizalmas közlés			

Irodalom

- Bakó Ferenc: Felsőtárkány község lakodalmi szokásai. Ethnographia, 1955., 345-408.
- Balassa-Ortutay: Magyar néprajz. Corvina, Budapest, 1975.
- Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösöd. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 1976.
- Bálint Sándor: Unnapi kalendárium I-II. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 1977.
- Barna Gábor: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Akadémiai kiadó, Budapest, 1979.
- Bárth János szerk.: Kecel története és néprajza. Kecel, 1984.
- Bárth János: Doroszló népessége a XVIII. század közepén. (Bácska újranépesedésének egyik modellje), Hungarológiai Közlemények, 46-47. szám, Újvidék, 1981.
- Borús Rózsa: Topolya népszokásai. Újvidék, 1981.
- Borovszky Samu szerk.: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája, Budapest, évszám nélkül.
- Dömötör Tekla: A népszokások költészete. Akadémiai kiadó, Budapest, 1974.
- Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék. Magvető, Budapest, 1976.
- Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken. Kriterion, Bukarest, 1980.
- Juhász Antal és Ilia Mihály szerk.: Tápé története és néprajza. Tápé, 1971.
- Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Forum, Újvidék, 1978.
- Kovács Endre: Kivetkőzés. Részlet Doroszló, egy bácskai falu élete című monográfiából. Doroszló, 1977.
- Kovács Endre: Doroszlói kendermunka. Hungarológiai Közlemények 23-24. szám. Újvidék 1975.
- Kovács Endre: Doroszló hiedelemvilága. Forum, Újvidék, 1982.
- Kis Lajos: Szegény asszonyok élete. Gondolat, Budapest, 1981.
- Kis Lajos: Szegény emberek élete. Gondolat, Budapest, 1981.
- Manga János szerk.: Nógrádsipek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu folklórjáról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

- Ortutay Gyula szerk.: Magyar Néprajzi Lexikon.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Paládi Kovács Attila szerk.: Magyar tájak néprajzi
felfedezői. Gondolat, Budapest, 1985.
- Penavin Olga: Nagy családszervezet Szlavóniában
(Kórógyon). Forum könyvkiadó, Újvidék, 1981.
- Sz. Morvai Judit: Asszonyok a nagycsaládban.
Magvető, Budapest, 1956.
- Szabó László: A magyar rokonság rendje. Néprajzi
Tanszék, Debrecen, 1980.
- Szalai János szerk.: Doroszló, egy bácskai falu
élete. Doroszló 1977.
- Székely Mária; Föld, föld... Apatin, 1981.
- Tóth Ferenc: A néphit és népszokások rendszere
Ürményházán, a szerelemtől a keresztelőig.
Hungarológiai Közlemények 23-24. szám,
Újvidék, 1975.
- Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások.
Gondolat, Budapest, 1981.
- Ujváry Zoltán: Népszokás és népköltészet. Néprajzi
Tanszék, Debrecen, 1980.
- Ujváry Zoltán: A szerelmi életről a keresztelőig.
Kérdőív, 1974.

Melléklet

1. számú fénykép: Doroszlói anya héthetes gyermekével az 1950-es évek elejéről.
2. számú fénykép: Keresztelői kép 1961-ből. A képen levők (balról jobbra): 1. a bábasszony, 2. keresztelőkoma, 3. a pólyást tartó komaasszony, 4. az újszülött édesapja.
3. számú fénykép: doroszlói anya kisgyermekével 1963-ból.
4. számú fénykép: Keresztelői kép 1966-ból. A képen levők (balról jobbra): 1. keresztelőkoma kislánya, 2. keresztelőkoma, 3. komaasszony a letakart pólyással, 4. a bábasszony, 5. az újszülött édesapja, 6. a keresztelői szertartás alatt segédkező rokonyerek.
5. számú fénykép: Egyre kevesebb alkalommal kerül elő a szekrény mélyéről ilyen szép, alátétes pólyavánkus, mint amibe a képen látható, 1967-ben született doroszlói kisfiú van bepólyázva.

REZIME

Endre Kovač

NARODNI OBIČAJI VEZANI ZA RODJENJE U
DOROSLOVU

Obiman tekst Autora obradjuje ciklus narodnih običaja i verovanja vezanih za rođenje deteta u tradiciji sela Doroslovo u Bačkoj. Reč je o kompletnom radu u kojoj su obradjene teme: planiranje porodice, broj dece u porodici, graviditet, problem vanbračnog deteta, sve do krštenja deteta i izbora kumova. Autor običaja i verovanja opisuje citiranjem samih kazivača, smatrajući da su ta kazivanja najautentičnija. Pošto je Doroslovo sredina sa izrazito tradicijskim načinom života i sa autentičnim folklorom skoro do

današnjeg dana, opisani običaji i verovanja sadrže u sebi dosta arhaičnih podataka pogodnih za komparativno proučavanja običajne tradicije.

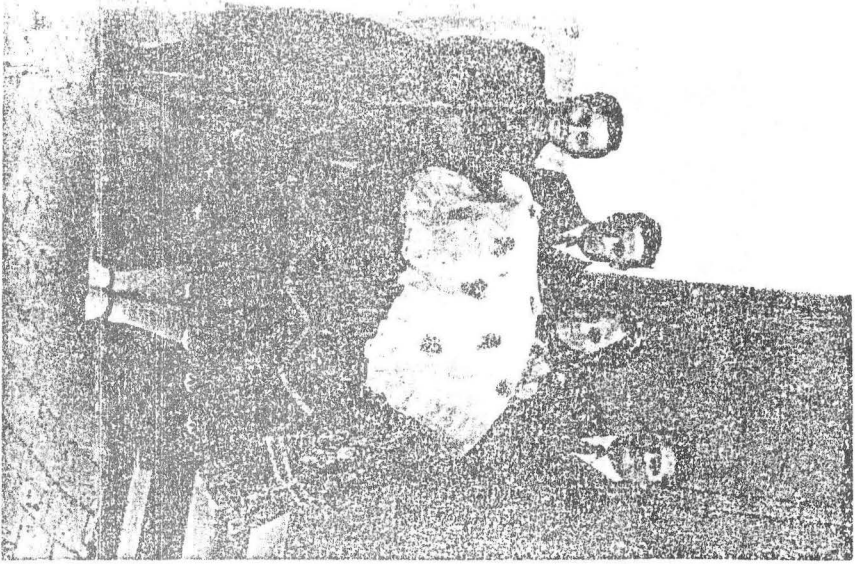
· Zusammenfassung

Kovács Endre:

Volksbräuche in Doroslovo bei der Geburt eines Kindes

Der vorliegende ausführliche Artikel des Autors stellt einen ganzen Zyklus von Volksbräuchen dar, die bei der Geburt eines Kindes in Doroslovo (Batschka) üblich sind. Es handelt sich bei dieser Studie um eine vielseitig struktuierte komplette Arbeit. Sie behandelt folgende Problemkreise: Familienplanung, Gravidität, uneheliche Kinder, Traufe und Auswahl der Paten. Der Autor illustriert die Bräuche durch das Zitieren authentischer Überlieferungstexte, weil sie seiner Meinung nach am glaubwürdigsten sind. Da Doroslovo eine Gegend ist mit ausgesprochen traditionstreuer Lebensweise und spezifischer Folklore, liefern die beschriebenen Bräuche genügend archaisches Material für eine komplette Untersuchung der Brauchtradition.

2

3

4

5

Melléklet

1. számú fénykép: Doroszlói anya héthetes gyermekével az 1950-es évek elejéről.
2. számú fénykép: Keresztelői kép 1961-ből. A képen levők (balról jobbra): 1. a bábasszony, 2. keresztelőkoma, 3. a pólyát tartó komaasszony, 4. az újszülött édesapja.
3. számú fénykép: Doroszlói anya kisgyermekével 1963-ból.
4. számú fénykép: Keresztelői kép 1966-ból. A képen levők (balról jobbra): 1. keresztelőkoma kislánya, 2. keresztelőkoma, 3. komaasszony a letakart pólyással, 4. a bábasszony, 5. az újszülött édesapja, 6. a keresztelői szertartás alatt segédkező rokongyerek.
5. számú fénykép: Egyre ritkábban kerül elő a szekrény mélyéről ilyen szép, alátétes pólyavánkus, mint amilyenbe a képen látható, 1967-ben született doroszlói kisfiú van bepólyázva.

EREDMÉNYEK ÉS LEHETŐSÉGEK

Lexikográfiai Napok

A Magyar Nyelv, Irodalom és
Hungarológiai kutatások Intézete
1985. dec. 11- és 12-én LEXIKO-
GRÁFIAI NAPOK KERETÉBEN

Eredmények és lehetőségek
címmel tudományos tanácskozást
tartott. A rendezvény középpontjá-
ban az Intézetben készülő Magyar-
-szerbhorvát nagyszótár állt.

A tanácskozás célja - ahogyan
azt a szervezők meghatározták -
egyrészt az Intézetben folyó lexi-
kográfiai munkálatokból eredő ta-
pasztalatok ismertetése, illetve
a fölmerült kérdések megvitatása,
másrészt a kétnyelvű szótárírás
és -szerkesztés kérdéseiről szóló
értekezés volt.

Az értekezéslet munkájában az
Intézet munkatársain kívül hazai
és külföldi vendégek is részt
vettek.

Folyóiratunk jelen számának
e fejezetében az elhangzott elő-
adások szövegét adjuk közre.

ETO: 800.71-32 (042.3)

CONFERENCE PAPER

A KÉSZÜLŐ MAGYAR-SZERBHORVÁT NAGYSZÓTÁR
ALAPKÉRDÉSEIRŐL

Pató Imre

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete

Újvidék

Közlésre elfogadva: 1985. december 19.

A szótárszerkesztőnek két alapvető kérdésre kell válaszolnia munkája megkezdése előtt:

- mit és mennyit fölvenni a rendelkezésre álló, a vezérnyelv szinte korlátlanul kínáló szókincséből,
- másrészt hogyan ábrázolni, bemutatni, szócikké formálni a fölvelt címszókat.

Mindkét kérdéscsoportot érinti az a megjegyzés, illetve követelmény, hogy a mához kell a szótárt közelhozni, a mához és a környezethez: a potenciális használóhoz. Az élő, változó, gazdagodó nyelvnek a tükre legyen ugyan a szótár, mégis átgondoltan kell válogatni, hiszen számos (kérészerű) divatszó, divatos kifejezés, fordulat vagy összetétel lopakodhat be a készülő szótár lapjaira, ha a szerkesztő munkájában nem kellően átgondolt, szelektív.

Gondos válogatással kell biztosítani a szókészleten belül a köznyelvi kifejezések és a szaknyelvi, műszaki szavak arányát; a tudomány és a technika fejlődése megköveteli különösen azoknak a szavaknak a jelenlétét, amelyek ennek a fejlődésnek a hatására már akár köznyelveknek is tekinthetők.

A szótár nyelvművelő szerepe köztudott, és mint olyan gazdagítja is nyelvünket. Ennek tudatában kell megformálni a szótár arculatát, hiszen - dr. Szeli István szavaival élve - "A nyelvi azonosság és egység révén vehetjük birtokunkba az egész szellemi kincset, annak alapján tarthatunk igényt rá, hogy kulturális hagyományainknak nemcsak örökösei, hanem egyenrangú és egyenjogú továbbfejlesztői, eredményeinkkel pedig tényezői legyünk a magyar nyelven alkotott műveltség egészének, mint ahogyan csak (nyelvi) kultúránk teljes birtokában, fejlett szintjével járulhatunk hozzá a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek műveltségének fejlesztéséhez is." (Sz. I.: Nyelvhasználatunk etikája. - 11. p.)

A szókészlet kialakításához igyekeztünk részletes utasítást kidolgozni. Az utasítás szerint a szókészlet kialakításának egyik alapjául a Szerbhorvát-Magyar Szótár konvertálása nyomán készült gépi címszójegyzék szolgál. Ezt egészítjük ki az értelmező kézisztárból mindazokkal a címszókkal, amelyek a gépi címszójegyzékben nem szerepelnek.

További gyűjtést végzünk a magyar vezérnyelvű nagyszótárakból: föl vesszük mindazokat a kifejezéseket, amelyek legalább két nagyszótárban megtalálhatók. Ezt követően a kiegészítést Palich Emil (kézi)szótárából folytatjuk, majd Bakos Ferenc Idegen szavak és kifejezések szótárából szelektív gyűjtést végzünk. A továbbiakban Ágoston Mihály a mai magyar írás című kézikönyve és a helyesírási tanácsadó szótár is nyújthat hasznosítható anyagot. E két kézikönyvet állandó használatra javasoltuk a munkatársaknak.

Igekötös és más összetételeket, valamint a címszó közvetlen és közvetett származékait A magyar nyelv értelmező szótárában való búvárkodás árán gyűjthetik be a munkatársak.

A gépi munkálatok során, a szótári anyag rögzítésének utolsó szakaszában a Szerbhorvát-

-Magyar Szótár anyagán kívül más területekről begyűjtött anyagot is rögzítettünk. Főleg a társadalmi-politikai, illetve a gazdasági életünkben használatos kifejezésekkel gazdagítottuk a konvertált anyagot. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az erről a területről végzett gyűjtést befejezettnek tartjuk. A szótári anyag kellő megfontolással szinte a kézirat lezárásáig kiegészíthető, bővíthető.

Az utóneveket és a földrajzi neveket az előszerkesztők nem gyűjtik, és a jegyzékben szereplőket sem dolgozzák fel. Ezt a munkát majd egy kijelölt szerkesztő végzi az egységesség elvének következetes megvalósítása céljából.

A címszóra vonatkozó alaki követelmények tekintetében az értelmező kéziszótár gyakorlatát fogadtuk el, amellyel nincsenek ellentétben az újabb kétnyelvű nagyszótárak sem.

A címszók általában alapalakjukban, ragozatlanul, úgynevezett szótári alakjukban állnak.

Toldalékos alak csak abban az esetben lehet címszó, ha

a) a szó csupán valamely raggal vagy jellel ellátott alakjában él a mai magyar nyelvben, és ha belőle az alapszó nem vonható el természetes módon (pl. az égyvilágon minden) kifejezés főnévi eleme - égyvilágon - vagy a birtokos személyragos iafia és párthíve szó);

b) ha a szó toldalékos alakja - az alapszóhoz viszonyítva - új, elkülönült szótári jelentést tartalmaz (pl. odább, létére).

Némely esetben szókapcsolat is lehet címszó. Erre példa a vérszemet kap kifejezés.

Az állandósult szókapcsolatok esetében az értelmező kéziszótár gyakorlatát fogadtuk el, amely abból áll, hogy az ilyen szókapcsolatoknak általában az első, voltaképpen a legfontosabb elemét jelöli ki címszónak.

Így:

ebcsont sb hum: beforr...

időnap sb pop: előtt...

miheztartás sb off: végett...

Ha valamely névszónak egy-egy sajátos, például szaknyelvi jelentése többes számú használathoz kapcsolódik, az értelmező kéziszótár a címszót egyes számba teszi, de utána a többes számú alakot emeli ki (pl. ernyővirágzatú fn: -k...; ízeltlábú fn: -ak...). Egyes számban azonban csak jelzős szerkezetként használható e szó (ízelt lábú rovar), ezért ettől a gyakorlattól eltérünk és többes számú alakjukban soroljuk be a címszók közé a kétnyelvű szótárak gyakorlatával összhangban.

Többes számú alakjukban vesszük fel a csupán többes számban élő szavakat is (aprószentek, koro-naágak, katonáék stb.).

Azt a néhány igét, amely ugyan csupán tagadó szerkezetben fordul elő (rá se hederít, oda se hederít) szótárunkba mégis szótári alakban vesszük fel.

A Magyar-Szerbhorvát Szótár készítői abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy munkájukat megkönnyítik a megfelelő nagyságú és korszerűen szerkesztett magyar értelmező szótárak. Ez a tény döntően - jó irányban - befolyásolhatja a szótári munkát, különösen, ha figyelembe vesszük a másik nem elhanyagolható körülményt is, hogy a konvertált anyag már a szerkesztés során kitekintést nyújt a másik nyelv felé.

A kifordított anyag megléte is befolyásolta azoknak a kritériumoknak a kialakítását, amelyek az értelmező szótárak alkalmazására vonatkoznak jelen munkálataink során.

1. A begyűjtött, lehetséges címszókészlet szabavétele, szelektálása során meg kell szabadulni akár a konvertálásból, akár az értelmező

szótárakból származó kifejezetten tájnyelvi szavaktól (provincializmusoktól), valamint kritikai mértékkel kell megszűrni a régies vagy elavult szavakat is.

2. A címszó különböző jelentéseinek, ill. jelentésárnyalatainak a lebontásában az értelmező kéziszótárra kell támaszkodni, de nem mellőzhető a nagyszótár sem, sem pedig a szerkesztő kritikai hozzáállása, egyéni jó meglátása, nyelvérzéke.

3. Az értelmező kéziszótárból felvesszük a példákat, azonban ez az anyag - készülő szótárunk szempontjából - szegényesnek bizonyul, ezért kiegészítjük az értelmező (nagy)szótárból, ugyanakkor föltétlenül besoroljuk a kifordítás hasznosítható anyagát is.

Mindebből kitűnik, hogy a szótárt, illetve annak alkotó elemeit, a szócikkeket először magyarul szerkesztjük meg. Ez a szabály az egyszerűekre épűgy érvényes, mint az összetettek. Az összetett szócikkeket is előbb magyarul állítjuk össze; az ekvivalenciák megkeresésére és megjegyzésére csak ezután kerül sor, még akkor is, ha a szerkesztő értelmezi is az anyagot, noha az utóbbi időben ez nem gyakorlat.

Ez utóbbi megjegyzéseimmel egy kissé a hogyan? területére kalandoztam, bár erről, mint ahogyan azt főntebb is megjegyeztem, nem célo^m szólni.

Hogyan realizálódnak az említett célkitűzések egy konkrét betű állományán? - Komplet^t statisztikai vizsgálatra olyan betű állománya alkalmas, amely nem túl terjedelmes, mint pl. a c, gy, u/ú, ü/ű, z vagy zs, amelyeknek az állománya a szótár egészéhez viszonyítva 1 százalék alatt van. Választásom a c betű állományára esett.

A c betű címszóinak a begyűjtéséhez szolgáló két pillér a kifordítás és az értelmező

kéziszótár anyaga volt. Az utóbbiból 255 olyan címszót írtunk ki, amelyet a kifordított anyag nem tartalmazott. A további gyűjtés a megadott sorrendben folyt, és a begyűjtött címszóállomány elérte a 2173-at. Ez természetesen irreális, túl sok, hiszen a c betű állományának 1200 körül kellene alakulnia.

Összehasonlításként jó tudni, hogy a magyar-orosz szótár c betűje 1116, a magyar-angolé 1359, a magyar-németé 1125 címszót tartalmaz, míg a magyar-lengyel szótár c betűjének korpusza a legszegényebb, mindössze 956 címszót gyűjtött be.

Az általunk begyűjtött 2173 címszós állományt két szempontból vizsgáltam: feleletet kerestem arra a kérdésre, hogy milyen a begyűjtött anyag előfordulási aránya az említett 4 kétnyelvű szótárban, az értelmező kéziszótárban és a konvertált anyagban; ugyanakkor kutattam azt is, hogy az állomány címszói az említett hat forrásban milyen számban, arányban vannak jelen.

Mind a hat forrásban csupán 286 címszó van meg, öt forrásban 216 címszó, négy forrásban 156 címszó, 3 forrásban 189 címszó, 2 forrásban 250 címszó, csupán egy-egy forrásban 628 címszó.

Ilyen méretű szóródás láttán végül is mi döntse hát el azt, hogy mi maradjon, illetve mi ne maradjon a szótárban?

A készülő szótár - jellegét tekintve - kétnyelvű általános szótár. Tartalmaznia kell tehát a modern magyar köznyelvi és irodalmi szó- és kifejezőkészlet alapanyagát, de nem szabad mellőznie - megszúrten - a népnyelvi, régies és ritka szavakat sem. Természetesen föl kell venni köznyelvünk jellegzetes vajdasági kifejezéseit is, mint amilyen az önigazgatás, munkástanács stb.

Szerepelnie kell a szótárban az egyes tudományos és műszaki területek szókincsének is, azonban semmiképpen sem a szakszótárakban megkívánt részletességgel, mint ahogyan azt a szerepet sem

ruházhatjuk a készülő szótárra, hogy az idegen szavak magyarázó szótára legyen. Itt is a kellő mértéktartás az irányadó.

A szerkesztőnek természetesen tájékozódnia kell a címszófelvétel és véglegesítés során több nagyszótárban, ez növelheti biztonságérzetét, de ugyanakkor a készülő szótár szakszerűségét is. A mértéktartás tekintetében (is) példamutató a Hadrovics--Gáldi-féle magyar-orosz szótár, a szókészlet rétegeinek az arányai is a legelfogadhatóbbaknak vélték.

Az anyanyelvi tükör kialakítása egyik leg-alapvetőbb kérdése a kétnyelvű szótárírásnak, az a tény, hogy értekezletükön többen is foglalkoznak ezzel a kérdéssel, éppen eléggé bizonyítja a probléma alapvető voltát.

Feltételezhető, hogy a vitában is érinteni fogjuk e kérdést, így világosabb, egyértelműbb állásfoglalás alakulhat ki e tekintetben is.

EIO: 801.3=945.11=861

CONFERENCE PAPER

A KÉSZÜLŐ MAGYAR-SZERBHORVÁT NAGYSZÓTÁR ÉS
MÁS IDEGEN NYELVŰ SZÓTÁRAK NÉHÁNY MÓDSZERTANI
MEGOLDÁSÁNAK ÖSSZEVETÉSE

Hódi Éva

A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete külmunkatársá, Ada

Közlésre elfogadva: 1985.dec. 19.

Régóta sürgető igény realizálására vállalkozott a Hungarológiai Intézet, amikor tervbe vette a Magyar-szerbhorvát nagyszótár elkészítésének gondolatát. Hiszen mind ez ideig Palich Emil kb. 45000 címszót felölelő kéziszótára a legjobban használható és legteljesebb összeállítás, ami a szótárhasználók rendelkezésére áll. Ez azonban korlátozott terjedelme miatt a szókincsnek természetszerűleg csak egy bizonyos, a leggyakrabban használatos hányadát öleli fel (nem tartalmazza a képzett szavak - az -ás, -és képzős főnevek, gyakorító, műveltető, ható igék, kicsinyítő képzős főnevek - egy részét, a magyarban használatos idegen szavak is csak kis számban találhatóak a szótárban), s jellegénél fogva a kéziszótárnak feladatát látja el. Hogy számottevő igény mutatkozik a magyar-szerbhorvát szótárra, azt bizonyítja az a tény is, hogy Palich szótárát 1982-ben immár harmadik kiadásban jelentették meg Budapesten. A Hungarológiai Intézet keretén belül folyó Magyar-szerbhorvát nagyszótár elkészítésére vonatkozó feladatok szerves folytatásai a már befejezett Szerbhorvát-magyar szótári munkálatoknak, s noha az elkészült Szerbhorvát-magyar szótár komoly segítséget is jelent az újabb munkálatokhoz, az mégsem tekinthető egyszerű feladatnak. Hiszen természetes, hogy a magyar-szerbhorvát rész anyaga nem lehet tel-

jesen azonos a szerbhorvát-magyar rész anyagának kifordításával, hanem a más kiinduló nyelv sajátosságai határozzák meg azt. S ebből a szempontból jelentős segítséget nyújtanak a magyar-idegen nyelvű szótárak, valamint a magyar nyelv értelmező szótárai. A magyar-idegen nyelvű szótárak az anyag feldolgozásmódját és más módszertani megoldásokat illetően számos vonatkozásban ma is példaként szolgálhatnak a szótári munkák számára. A magyar nyelv értelmező szótárai pedig a szóanyag megválasztása és értelmezése terén nyújtanak számottevő segítséget. Mégis, e lényegi egyezések ellenére nemritkán szembetűnő különbségeket találunk a magyar-idegen nyelvű szótárak módszertani megoldásaiban. Talán nem lenne hiábavaló e különbségeket összevetni a készülő nagyszótár jellegzetes célkitűzéseivel. Ebből kiindulva az alábbiakban a Magyar-német, a Magyar-angol, a Magyar-orosz nagyszótárak, valamint a Palich-féle kézisztár bizonyos módszertani megoldásainak megfigyelése alapján megkíséreljük áttekinteni a készülő Magyar-szerbhorvát nagyszótár anyagának feldolgozásmódjára vonatkozó sajátos törekvéseket.

A szókészlet megválasztása

A három kötetes Szerbhorvát-magyar nagyszótárunk kb. 120000 címszavával egyike a legnagyobb szerbhorvát kétnyelvű szótáraknak. A tervezett magyar-szerbhorvát változat kb. 130-135 ezer címszót ölel fel. S noha a címszavak megválasztásánál a munka nagy részét már a szerb-magyar szóanyag összegyűjtésénél és kiválogatásánál el kellett végezni, ez mégsem jelenti azt, hogy ne lennének további tennivalók. A címszavak megválasztásában, éppúgy, mint a munka további részeiben a modern magyar-idegen nyelvű szótárak - melyek a magyar értelmező szótár anyagát már hasznosították - nagy segítséget nyújtanak. Így pl. a Magyar-orosz nagyszótár egyes ritka tájszavaktól és elavult szavaktól eltekintve a magyar értelmező szótárnak

szinte minden címszavát közli, de ezen túlmenően sok szóösszetételt és származékszót is. Bizonyos esetekben – így a közhasználatú idegen szavak tekintetében – a mai magyar köznyelvnek megfelelően az értelmező szótár címszókészletét a szerkesztőknek ki kellett bővíteniük. Szám szerinti összetetésre nem vállalkozhatunk a készülő Magyar-szerbhorvát nagyszótár és a Magyar-orosz szótár szóanyaga között, hiszen ezt az adatot a szótárszerkesztők nem adták meg, de az a benyomásunk, hogy igen reprezentatív szógyűjteményt tartalmaz: némi változtatással, kis kiegészítéssel valószínűleg fedi a készülő Magyar-szerbhorvát nagyszótár szóanyagát.

A készülő nagyszótár szóanyagának kialakítása szempontjából mérlegelni kell azt a körülményt is, hogy míg pl. elkészültek a magyar-orosz, magyar-német stb. szakszótárak, műszaki szótárak, amelyek a szakmai szókincs bizonyos hányadát átvehették, a tervezett Magyar-szerbhorvát szótárnak részben ezt a feladatot is fel kell vállalnia. Ugyanakkor érdemes elgondolkodni azon a szemponton is, amelyet a Magyar-német nagyszótár szerkesztésénél figyelembe vettek: a tájnyelvi és az elavult szavak csökkentését tartották szükségesnek a magyar-német változatban a német-magyar változathoz képest, abból a megfontolásból kiindulva, hogy mivel a magyar-német szótár elsődleges használója a magyar érdeklődő lesz, neki régi magyar szöveg németre fordítására aligha lesz szüksége. A Magyar-szerbhorvát nagyszótár szóanyagának kialakítása során szem előtt kell tartani, hogy ez a szótár jellegéből következően egyaránt feltételezi a szerbhorvát és a magyar szótárhasználót is. S ha mindkét ajkú érdeklődő igényeit figyelembe vesszük, e szempontból nem tűnik feleslegesnek bizonyos tájnyelvi ill. elavult szavak szótári anyagba való felvétele sem.

A Magyar-szerbhorvát nagyszótár szóanyagának kialakításában legfontosabb szerepet játszó

értelmező szótárak és magyar-idegen nyelvű szótárak használata során azonban felmerül az a probléma is, hogy az egyes szótárak szóanyagában bizonyos különbségekkel kell számolnunk. Így pl. a Magyar-angol szótár több származékszót és szóösszetételt vesz fel anyagába, mint pl. a Magyar-orosz szótár. Ennek következtében bizonyos eltérések adódnak attól függően, hogy a szótár szerkesztője melyik szótárra támaszkodik szívesebben. Mert - mint ahogy a szótári munkákról tájékoztató Utasításvázlat is felhívja a figyelmet - a legész- szerűbb, ha a szerkesztő azokat a szótárakat alkalmazza, amelyeknek idegen nyelvű szóanyagát is érti valamelyest. Persze, tulajdonképpen nem lényegi különbségekről van szó, hanem csak árnyalatokról, hiszen az alapszavakat valamennyi szótár - és különösen az értelmező szótárak - feldolgozzák, de a nagyszótár szóállományának végső kialakításában a részletkérdések sem lehetnek mellékesek. Mint pl. a morzsa szó esetében a Magyar-angol szótár 19 származékszót ill. szóösszetételt közöl, a Magyar-orosz szótár 15-öt, a Magyar német pedig 12-t; a mozgás szó esetében pedig a Magyar-angol szótár 26, a Magyar-orosz 17, a Magyar-német pedig 14 összetételt vagy származékszót közöl és ezek nem is feltétlenül fedik egymást. Célszerűnek látszik tehát mégis több magyar-idegen nyelvű szótár szóállományát összevetni a Magyar-szerbhorvát nagyszótár végső szóanyagának kialakítása szempontjából.

A nyelvtani útmutatókról

A szótárak használatában a szükséges tájékoztatók, rövidítések jegyzékén túlmenően nyelvtani útmutatók teszik könnyebbé a szótári anyag alkalmazását. Ilyen nyelvtani útmutatót találunk az Orosz-magyar nagyszótár végén, a Magyar-német nagyszótár elején. Az elkészült Szerbhorvát-magyar nagyszótár ilyen jellegű tájékoztatót nem közöl. Ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy

szükségesek-e, hasznosak-e ezek a rövid, általában táblázatos nyelvtani összefoglalók, vagy pedig teljesen feleslegesen nehezítik meg a szótár forgatását, mert aki nagyszótárt vesz kézbe, feltehetően tisztában van a nyelvtani alapfogalmakkal. Az Orosz-magyar nagyszótár esetében az 1-34-ig, illetve az 1-20-ig terjedő, a nyelvtani táblázatokra vonatkozó számok, melyek közvetlenül az orosz címszó után állanak, különösképpen nem okoznak zavart, annál inkább az okoz félreértést és nehezíti meg a tájékozódást, hogy a főneveknél és az igéknél is előlről kezdődik a számozás: tehát a 18-as számú jelzés vonatkozhat melléknévre, de a lenni 'büty' igére is. Minket ez alkalommal ugyan elsősorban a magyar-idegen nyelvű szótárváltozatok érdekelnek, s ezek közül a Magyar-német alkalmazza a nyelvtani útmutatás gyakorlatát, ami a szótár elején közölt táblázatokon kívül a címszavak német megfelelője után álló paradigmaszámokkal jut kifejezésre. Ezek az általában három számjegyű paradigmaszámok (1,14, 5,47, stb.) különösen a hosszabb (egy-két hasábos) szócikkek esetében válnak nehézkessé: minden jelentést és jelentésváltozatot más és más számok követnek, alaposan megterhelve a szótári anyagot. A nyelvtani útmutatás egyik variációját mutatja a Palich-féle kézisótárban megfigyelhető gyakorlat, melynek során a szótár elején különösebb utalások és paradigmaszámok nélkül rövid nyelvtani összefoglalót közöl. A fenti körülmények ismeretében úgy tűnik, hogy ebben a kérdésben egységes álláspont még nem alakult ki. A nyelvtani útmutatók mellett szól többek között az az érv is, hogy a különböző nyelvek alaktani sajátosságaira vonatkozóan így még több felvilágosítással szolgálhatnak az adott szótárak; ellene szól viszont, hogy az amúgy is bonyolult szótári anyag további megterhelése nem csap-e át éppen az ellenkező folyamatba: a szótári anyag áttekinthetlenségébe, nehezen követhetőségébe.

A címszavak megválasztásának problematikája

A magyar-idegen nyelvű szótárak, valamint az értelmező szótárak valamennyien megegyeznek a címszavak ábécé-rendjében, valamint a ragozatlan alakban álló címszavak közlésében. A rendhagyó alakok esetében azonban a különböző szótárak más és más módszertani megoldásokat alkalmaznak. Az engem típusú fontosabb rendhagyó alakokat az idegen nyelvű szótárak általában felveszik címszónak, abban viszont különbségek mutatkoznak, hogy az alapszóra (én) visszautalnak-e vagy sem. A magyar-szerbhorvát szótár igénye szerint származtató jellel (←) vissza kell utalni az alapszóra; ezt a visszautalást sem a Magyar-orosz, sem a Magyar-német szótár nem alkalmazza. Ugyanez figyelhető meg a szebb középfokú melléknév esetében is: szótáraink címszónak felveszik, de a készülő Magyar-szerbhorvát nagyszótártól eltérően nem igénylik az alapszóra való visszautalást. A Magyar-német szótár alapszóként kezeli és értelmezi, a Magyar-angol hasonlóképpen. A készülő nagyszótár gyakorlatának ebből a szempontból talán a Magyar-orosz szótár módszere felel meg: ld. jelöléssel visszautalnak az alapszóra, de nem dolgozzák fel szócikknek.

A homonimák jelölésében a Magyar-német szótár kivételével szótáraink azt az arab számos megkülönböztető jelölést alkalmazzák, amelyet a készülő Magyar-szerbhorvát nagyszótár is igényel. Ennek a gyakorlatnak az Értelmező kéziszótár módszere is megfelel. Tehát pl. az ár címszó ár 1.2.3.4 formában van jelen a Magyar-angol, Magyar-orosz nagyszótárakban, míg a Magyar-német szótárban a csillagokkal történő megkülönböztetéseket alkalmazták.

A több változatú címszók (fel-fől) esetében a magyar-idegen nyelvű szótárak valamennyien az egyik - a gyakrabban előforduló, vagy az ábécérendben előbb levő alakot értelmezik, a másikat

pedig felveszik a megfelelő helyre és visszautal-
nak az értelmezett változatra.

A készülő Magyar-szerbhorvát nagyszótár címszavainak kialakításában megfigyelhető érde-
kes sajátosság az "összevont" címszavak alkalma-
zása. A most/an típusú szavakra gondolhatunk,
melyek csak a készülő nagyszótárban alkotnak egy
címszót, a többiben külön címszóként fordulnak
elő. Igaz, hogy csak a Magyar-angol szótár ér-
telmezi külön címszóként, a Magyar-német és Ma-
gyar-orosz szótár a mostan szóalakot nem értel-
mezi, hanem visszautal a most szóalakra. A készü-
lő szótár megoldása a Palich-féle kézisztárra
emlékeztet, ott fordul elő hasonló alakban a kér-
déses szó. (Ugyanez az "összevonás" figyelhető
meg a Magyar-szerbhorvát nagyszótárnál a tengelic
és tengelice szóalakok egy címszóba foglalásával
is. A példa ugyan összehasonlításra nem ad al-
kalmat, mert a nagyszótárak általában csak a
tengelice változatot veszik fel címszavaik közé,
az Értelmező kézisztár viszont kizárólag a ten-
gelic alakot adja meg.) Az "összevont" szóalakok
-melyek elég ritkán fordulnak elő - azt a célt
szolgálhatják, hogy az egymástól csak betűtöb-
letben különböző szavak feleslegesen ne terheljék
meg a terjedelmes címszóanyagot, de ez a módszer
a magyar-idegen nyelvű szótárak által használatos
megoldásokkal általában nem esik egybe. A most/an
típusú szavak estében az Értelmező kézisztár
sem ezt az eljárást választotta, hanem külön cím-
szónak vette és értelmezte a két szóalakot.

A nyelvtani szerelés kérdései

Az idegen nyelvű szótárak általában a kö-
zölt címszók nyelvtani alakjait is feltüntetik.
Az egyes szótárakban azonban szembetűnő eltérése-
ket találunk a nyelvtani szerelés tekintetében,
s ezek bizonyos mértékig különböznek a Magyar-
szerbhorvát nagyszótár elvárásától. A készülő
szótár a főnév jellemző alakjainak tekinti az

egyes szám harmadik személyű birtokragos alakot és a tárgyragos alakot, akárcsak a Palich-féle kéziszótár. A Magyar-német szótár a főnévi címszó után a tárgyragos, az egyes szám harmadik személyű birtokos személyragos alakot és a szó -k többesjellel ellátott alakját közli. A Magyar-orosz szótár ugyanígy jár el, a Magyar-angol az esetek egy részében megadja a többes számú alakot a tárgyragos és a harmadik személyű birtokragos forma mellett. Így tehát az orsó szó a Magyar-angol szótárban ~t, ~ja, a Magyar-németben ~t, ~ja, ~k, a Magyar-oroszban ugyanígy, a Palich-ban ~ja, ~t, ~k nyelvtani szerelésben fordul elő. Az eltérés részben a nyelvtani alakok feltüntetésének sorrendjéből, részben pedig a többes számú főnévi alak megnevezéséből vagy ennek hiányából adódik. A Magyar-orosz és a Magyar-német szótár következetesen megnevezi ezt a szóalakot is, a Magyar-szerbhorvát csak abban az esetben jelzi, ha eltérés tapasztalható a tárgyragos alak és a többes számú alak töve között - az orsó szó esetén tehát ez nem szükséges. A főnevek nyelvtani szerelésében a sorrendi változatokon kívül a készülő szótár és a többi magyar-idegen nyelvű szótár (beleértve a Palich-féle kéziszótárt is) a ~k többesjellel ellátott szóalak megadása vagy hiánya szempontjából különbözik. Az orsó szó ezek szerint a készülő szótárban ~ja, ~t nyelvtani alakban áll majd.

Igen nagy különbség figyelhető meg a melléknevek szótári alakjaiban is a különböző magyar-idegen nyelvű szótárakban, s a készülő szótárban alkalmazott eljárások több szempontból is eltérnek a nagyszótárak gyakorlatától. Szótárunk a módhatározóragos alakot és a középfokot kéri, tehát alacsony~an, ~abb, magas ~an, ~abb a kívánt szótári alak. Ettől eltérően a magyar-idegen nyelvű szótárak a tárgyragos melléknévi alakot is feltüntetik. A Magyar-német szótárban magas ~at, ~abb a nyelvtani szerelés, és utána külön ~an adv megjelöléssel közlik a határozóragos formát. A Magyar-angol szótár magas ~ok, ~at szóalakot ad meg, és szintén külön jelzi a határozóraggal ellátott

címszót: adv_{van} jelöléssel. A Magyar-oroszcímű szótár csak a tárgyragos és középfokú melléknévi alakot adja meg (magas_{vat, vabb}), de érdemes megjegyezni, hogy külön címszónak tekinti a középfokú és a határozóragos szóalakot is – tehát van magasabb és magasan címszó is, akárcsak a Magyar-angol szótárban. Palich kézisztótára mag_{vat, van, vabb} szótári alakokat vesz fel, tehát a tárgyragos forma itt is megtalálható. Úgy tűnik, hogy a készülő szótár a melléknévek szótári alakjának meghatározása szempontjából első sorban abban a vonatkozásban mutat eltérést a többi magyar-idegen nyelvű szótár gyakorlatától, hogy a tárgyragos melléknévi alakot mellőzi.

A határozószók közül külön figyelmet érdemelnek a birtokos személyranggal ellátható határozószók (alám, nálam, stb.) Általában a magyar-idegen nyelvű szótárak az egyes szám harmadik személyű alakot veszik fel címszónak – így jár el a készülő nagyszótár is – és a címszó után zárójeles megoldással közlik a többi alakot is. A készülő szótár követelményei szerint tehát a nála címszó nyelvtani alakjai a következők: am, ~d, nálunk, ~tok, náluk. Ugyanígy jár el a Magyar-angol szótár. A Magyar-oroszcímű szótár és a Palich-féle kézisztótár annyiban tér el, hogy nála, ~m, ~d, stb. jelöléssel él, nem közli végig minden szám minden személyben a megfelelő személyragos alakot. A Magyar-német szótár viszont címszónak az egyes szám első személyű alakot veszi fel: (nálam) ezt látja el a megfelelő nyelvtani alakokkal, s a 'nála' mint címszó külön nem szerepel.

Az igék szótári alakjának megválasztása terén is tapasztalhatók eltérések a magyar-idegen nyelvű szótárak megoldásai között. A különbség lényegében véve abból adódik, hogy a szótárak az alanyi ragozású, kijelentő mód, múlt idő, egyes szám harmadik személyű és felszólító mód harmadik személyű alakjain kívül más igealakot is megadnak-e. A készülő nagyszótár első sorban

ezeket az alakokat követeli, azaz: ápol, ~t, ~jon, s ettől csak a rendhagyó, illetve a tőváltós igék esetében tér el. A Magyar-oroszl és a Magyar-német szótárak azonban következetesen feltételes módú igealakokat is hoznak, tehát: ápol, ~t, ~jon, ~na. A Magyar-szerbhorvát nagyszótár ebből a szempontból a Palich-féle kéziszótár és a Magyar-angol szótár kevesebb szóalakot megadó módszerét alkalmazza.

A nyelvtani szerelés kérdéseinek néhány alapvető sajátosságra vonatkozó áttekintése után talán nem indokolatlan az a következtetés, miszerint készülő nagyszótárunk a nyelvtani alakok szempontjából igyekszik a legrövidebb, legszükségesebb megoldásokat megadni, és a nyelvtani szerelés túlzott részletezése helyett néha még az általánosan használatos grammatikai alakoktól is hajlamos eltekinteni. Ez a tendencia legszembe-tűnőbben az igék feltételes módú alakjainak elhagyásában, a tárgyragos melléknévi alakok mellőzésében, a főnevek többes számú alakjának csak bizonyos esetekben történő megadásában jut kifejezésre.

A szófaji besorolás kérdései kapcsán jelentkező eltérések

Az egyes magyar-idegen nyelvű szótárak között lényeges különbség figyelhető meg egyrészt abból a szempontból, hogy egyáltalán minősítik-e a felvett szóanyagot szófajilag, másrészt viszont abban a vonatkozásban, hogy a szófaji besorolás hogyan, mi módon történik. Bizonyos esetekben még az egyes szavak megfelelő szófajcsoportokba történő besorolásánál is eltérésekkel kell számolnunk.

Mindenekelőtt arra kell felfigyelnünk, hogy a Palich-féle kéziszótár és a Magyar-oroszl nagyszótár általában nem jelöli a felvett szó szófaját. Ettől az általánosan alkalmazott gyakorlattól abban az esetben térnek el, ha egy szó két külön-

bőző szófaji kategóriába is beletartozik. Így a fagy szó esetén fagy¹ ige és fagy²fn jelölést alkalmaznak, azaz külön szócikkbe kerül az ige és külön szócikkbe a főnév, és arab számokkal különböztetik meg őket. Más, több szófajba besorolható szavak esetében magát a szót egy szócikkbe foglalják és római számokkal differenciálnak a szófaji különbségek között. pl. altató I. mn II. fn, vagy értelmező I. mn II.fn. A Magyar-angol és Magyar-német szótárban viszont következetesen megjelölik a felvett címszó szófaját, méghozzá latin rövidítéssel: az ige vi vagy vt, a melléknév a, a határozószó adv rövidítést kap. A főneveket a Magyar-német szótár s, a Magyar-angol viszont n rövidítéssel jelöli. A Magyar-angol szótár a két vagy több szófajba sorolható szavak esetében ugyanazt a módszert alkalmazza, mint a Magyar-orosz szótár, vagy a Palich-kéziszótár, ettől a gyakorlattól viszont a Magyar-német eltér: részben az indexszel jelzett arab számok helyett használ csillagot, részben viszont külön címszónak tekinti az 'altató' típusú szavakat, melyek szófaji szempontból melléknevek és főnevek is lehetnek.

A tervezett nagyszótár arra törekszik, hogy a címszavak szófaját minden esetben megfelelő rövidítésekkel jelölje, s ez valóban alapvetően fontos követelmény. Annál is inkább az, mert az egyes nagyszótárak bizonyos szavak szófaji besorolásának kérdésében elég nagy tarkaságot mutatnak. Így pl. a 'zsupsz' a Magyar-angol és a Magyar-német szótárban indulatszó, a Magyar-oroszban mondatszó. A készülő nagyszótár Utasításvázlata hangutánzó szónak tekinti, az Értelmező kézikönyv, akárcsak a Magyar-orosz, mondatszónak minősíti, és az értelmezésben hívja fel a figyelmet a szó hangutánzó jellegére. A 'nos' a Magyar-angol és a Magyar-német szótárban idnulatszó, a Magyar-orosz szótár nem jelöli a szófaját, a készülő szótár az Értelmező kézikönyvvel egybehangzóan mondatszónak minősíti. Az egyes szavak szófaji besorolásának kér-

désében ezek szerint az Értelmező kéziszótár ad megbízhatóbb fogódzókat, és a magyar-idegen nyelvű szótárak szófajai meghatározásaival kritikus esetekben óvatosan kell bánnunk. Az elmondottak csak megerősítik azt a törekvést, mely a készülő szótár szóanyagának következetes szófaji besorolását alapvetően fontos követelménynek tekinti.

/A két vagy több szófajba tartozó szavak jelölése esetében pedig célszerűbb követni a nagyszótárak általánosan alkalmazott gyakorlatát, a római számokkal történő szófaj megkülönböztetéseket, illetve igék és más szófajú szavak esetében a külön címszóba való felvételt./

A rövidítések problematikája

A szófaji besorolás, a stiláris érték jelölése, a szakmai használatra való utalás és más megjegyzések rövidítések segítségével jutnak kifejezésre a különböző szótárakban. A rövidítéseknek tehát igen fontos szerepük van, éppen ezért külön figyelmet érdemel, hogy az egyes szótárak hogyan oldják meg a rövidítések kérdését. Általában a szótárak első vagy utolsó kötete közli az általa alkalmazott rövidítések jegyzékét. A Szerbhorvát-magyar nagyszótárban alkalmazott megoldás, mely szerint minden kötet végén megtalálhatók az alkalmazott rövidítések, sokkal szerencsésebb, mintha csak egy kötet tartalmazná a megfelelő útmutatást. Ez a megoldás sokban megkönnyíti a szótár használatát, hiszen így nem kell a szótár minden kötetét átforgatni ahhoz, hogy a kívánt magyarázatot megtalálja a szótárhasználó. A rövidítések jegyzéke az esetek túlnyomó többségében megbízhatóan el is igazítja az érdeklődőt. Kivételt képez a Magyar-angol szótár második kötete végén közölt jegyzék, mely elég sok félreértésre ad alkalmat. Így pl. elég körülményes megtalálni benne, hogy a szófaji megjelölések rövidítésére milyen betűjeleket alkalmaz.

A magyar-idegen nyelvű szótárakban alkalmazott rövidítéseket összevetve arra a következtetésre jutunk, hogy a készülő Magyar-szerbhorvát nagyszótár több vonatkozásban is különbözik e szótárak gyakorlatától. Mindenekelőtt abban, hogy míg az idegen nyelvű szótárak, akár csak az Értelmező kéziszótár, többnyire magyar rövidítéseket alkalmaznak, a készülő nagyszótár elsősorban latin (görög, francia, angol) és csak egészen kis mértékben szerbhorvát és magyar rövidítéseket ad meg. A magyar rövidítések alkalmazásában a legkövetkezetesebb a Magyar-orosz szótár, amelyben még a szófajok jelölésére is magyar alakokat használnak: így pl. ige, fn, mn, stb. A Magyar-német nagyszótár a nyelvtani alakok jelölését általában latin rövidítésekkel oldja meg, pl: ige vi illetve vt, attól függően, hogy tárgyas vagy tárgyatlan, főnév s (substantivum), melléknév a (adjektív) stb., ugyanakkor azonban a stiláris értéket vagy a szakmai besorolást következetesen magyar változatban adja meg: bány: bányászat, épít:építészet, irod: irodalomtudomány, tréf: tréfás, stb. A Magyar-angol szótár sem tér el ettől a módszertől: a nyelvtani alakok általában latin megfelelőjének rövidítése mellett a szakmai besorolás és a stílusminősítés magyar változattal történik: orv, hajó, jog, növ, stb. Palich Emil kéziszótára a rövidítések vonatkozásában a Magyar-orosz nagyszótárra emlékeztet, hiszen minden rövidítés, így a nyelvtani alakok meghatározása is magyar szóalakokkal történik. (pl: fil:filozófia, fiz: fizika, fn:főnév stb.)

A magyar-idegen nyelvű szótárak áttanulmányozása során megállapíthatjuk, hogy a rövidítések alkalmazásában az az általános, hogy a stiláris érték, valamint a szakmai használatra vonatkozó utalások és megjegyzések a megfelelő magyar szó rövidített változatából alakulnak ki, a nyelvtani alakokra vonatkozó utalások viszont egyes szótárakban latin, másokban magyar rövidí-

tések formájában vannak jelen. Ettől a gyakorlattól azonban lényegesen eltér a készülő nagyszótár következetesen alkalmazott idegen típusú rövidítéseiével. Felmerül a kérdés, vajon mi lehet ennek a módszertani megfontolásnak az oka, amikor feltételezhető, hogy az idegen alakú rövidítések körülményesebbé teszik a szótár használatát. Gondolhatunk itt pl. az olyan típusú rövidítésekre, mint a fizika, filozófia, mely mind a magyar, mind a szerbhorvát nyelvben hasonlóképpen hangzik, rövidítése mégsem az ésszerűbbnek látszó fil, fiz. formában történik, hanem a görög alakváltozatnak megfelelően: phil, phys. A pluralis (többes szám) pl jelölése majdhogynem egybeesik a 'például' pl. rövidítéssel. Bonyolítja az alkalmazott rövidítések felismerését a turisztika (turizmus) rövidített változata is, mely annak ellenére, hogy a magyar és szerbhorvát alak között igen nagy mértékű egybeesés van, mégis idegen helyesírású szóalak rövidítésén alapul: tourisme -tour. Félreértésekre adhat alkalmat az arch rövidítés is. A Szerbhorvát-magyar és a készülő Magyar-szerbhorvát szótárban ez az alak az architektúra (műépítészet) szakmai besorolás megnevezésére szolgál, a Magyar-német szótár ugyanezt a rövidítést az archeológia (régészet) jelölésére alkalmazza, a köztudat pedig az archaikus szóra asszociál. A készülő szótár az elavult szót a kevésbé közismert obsolesztus - obs rövidítéssel illeti.

A rövidítések megválasztásának kérdése tulajdonképpen a készülő Magyar-szerbhorvát szótár kapcsán igazán már nem is aktuális, hiszen a szótárak értelemszerűen ugyanolyan típusú rövidítéseket alkalmaznak mindkét változatukban - így tehát a készülő nagyszótár a már elkészült Szerbhorvát-magyar szótár rövidítés-változatait követi. Bár bizonyos eltérést itt is megfigyelhetünk. Így pl. a főnév (substantívum) rövidített változata a szerbhorvát-magyar szótárban subst, a készülő Magyar-szerbhorvátban pedig sb. (Igaz ugyan, hogy a szerbhorvát-magyar szótár nem nagyon

alkalmazza a szűk rövidítést: főnevek esetén általában megelőzőzik a m, f, n, (hímnem, nőnem, nemlegesnem) jelölésekkel.

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a rövidítések kérdése nem elhanyagolható problémája a szótárírásnak. A Magyar-szerbhorvát nagyszótár, követve a Szerbhorvát-magyar szótár gyakorlatát, a magyar-idegen nyelvű szótárak hagyományaitól eltérően a nyelvtani alakok, a stílusminősítés, a szakmai besorolás tekintetében is idegen eredetű rövidítéseket alkalmaz, s bizonyos esetekben az idegen eredetű rövidítések félreértésekre adhatnak alkalmat. Az alkalmazott módszernek megfelelően a Magyar-szerbhorvát nagyszótárban szükséges esetleges újabb rövidítések is idegen szóalakokból indulnak ki. Érdekes, hogy a körülbelül hasonló terjedelmű szóanyagot feldolgozó nagyszótárak különböző számú rövidítést alkalmaznak, azaz egymástól eltérő módon tartják szükségesnek az adott címszavak szófajára, elterjedési körére, használatának módjára vonatkozó megjelöléseket. A Magyar-orosz szótár pl. 110, a Magyar-német 161, a készülő szótár kb. 164 rövidítést lát elő. Az Értelmező késziszótár több mint 200 rövidítést alkalmaz, de ezek közül nem mind szükséges a magyar-idegen nyelvű szótárakban. (Az Értelmező késziszótárban gyakrabban használatos rövidítések száma is 160 körül mozog - ennél többet nem célszerű megadni az anyag áttekinthetlenné válásának veszélye nélkül.

Az értelmezésre vonatkozó módszertani megoldások az egyes magyar-idegen nyelvű szótárakban

Az általános használt kétnyelvű nagyszótárak az értelmezés szempontjából mutatják a legkülönbözőbb képet. Eltérés figyelhető meg az egyes címszavak jelentésváltozatainak és jelentésárnyalatainak elkülönítését, a megadott magyar nyelvű értelmezések terjedelmét illetően, valamint

a példaanyag gazdagságával kapcsolatosan is. Halász Előd a Magyar-német nagyszótár előszavában a szótári anyag "reális követelmények határáig terjedő differenciálásának" célkitűzését fogalmazza meg: "A legnagyobb gondot a differenciálásra fordítottuk -írja-, olyannyira, hogy szótárunk az egyes értelmek és értelemárnyalatok megkülönböztetésére vezérszavas formában ugyan, de szinte egy magyar értelmező szótárt is tartalmaz." (Magyar-német szótár, I. kötet, Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. VI.o. Előszó) A tervezett Magyar-szerbhorvát nagyszótár és a Magyar-német szótár a jelentések elkülönítésének szempontjából rokon vonásokat mutat. A differenciált értelmezések különösen azért fontosak, mert a magyar mint kiinduló nyelv olyannyira eltér a szerbhorvát nyelv sajátosságaitól, hogy a különböző jelentések és jelentésárnyalatok megkülönböztetése igen fontos feladat. Mégis, ha összehasonlítjuk a készülő nagyszótár Utasításvázlatának 1. számú Függelékében közölt példaszócikket (használ) a Magyar-német nagyszótár megfelelő szócikkével, tartalmi és formai szempontból is számos különbségre figyelhetünk fel. Formai szempontból a legszembe-tűnőbb különbség a tárgyias és tárgyatlan igeváltozat római számokkal való differenciálása a Magyar-német nagyszótárban, míg a Magyar-szerbhorvát nagyszótár arab számos jelentés-megkülönböztetést alkalmaz. Tartalmi szempontból a leglényegesebb eltérés a Magyar-német nagyszótár kizárólag vezérszavakra szorítókozó értelmezései és a készülő Magyar-szerbhorvát szótár (lényegében az Értelmező kéziszótár szócikkét követő) némiképpen terjedelmesebb értelmezései között figyelhető meg. Halász Előd a már említett Előszóban hangsúlyozza, hogy a "vezérszavas megoldások következtében nem mindenütt sikerülhetett a kellő finomságot elérni" a szóanyag jelentéseinek meghatározásában. Ez a hiányosság bővebb értelmezések révén bizonyára elkerülhető, bár a szójelentések túlzottan részletező megkülönböztetése sem cél. Érdemes összevetni a 'használ'

példaszócikket a Magyar-országi szótár megfelelő szócikkével. A szócikk terjedelme a Magyar-német szótárban 18 sor, a Magyar-országban majdnem egy teljes hasábot magában foglal. A szójelentés differenciálása körülbelül megfelel a Magyar-német szótárnak (tehát nem annyira tagolt, mint a Magyar-szerbhorvát szótár példaszócikke), de a példaanyag sokkal gazdagabb, s tulajdonképpen ez okozza a szócikk terjedelmessé válását. A Magyar-ország szótárnak más esetekben is jellemző sajátossága a rendkívül gazdag, igen jól használható, jellemző példaanyag. A készülő nagyszótár címszónak értelmezésében, a jelentésváltozatok ósszerű differenciálásában igen nagy haszonnal forgatható a Magyar-ország nagyszótár, mely - más formai megoldásokat alkalmazva ugyan - áttekinthetően feltünteti a lényeges jelentésváltozatokat, jól megválasztott példaanyaga pedig ellensúlyozza a vezérszavas értelmezésekből esetlegesen bekövetkező leegyszerűsítéseket.

A címszavak értelmezése során a jelentésváltozatok, jelentésárnyalatok, értelmezések, állandó szókapcsolatok, példák, stb. feltüntetése következtében néha egy-két hasábos szócikkek is keletkeznek, s ezek kapcsán a szócikkek áttekinthetőségének kérdése is felmerül. A különböző szótárak más és más megoldással próbálják megvalósítani az áttekinthetőséget. A Magyar-német szótárban pl. vázlat előzi meg az 1-2 hasábos szócikkeket, a Magyar-ország és a Magyar-angol szótár nem használ semmilyen különös megoldást, a készülő nagyszótár pedig az egyes jelentések közé beiktatott nagypontra igyekszik áttekinthetőbbé tenni a szócikket.

Összegezés

Jelen munkánkban a készülő Magyar-szerbhorvát nagyszótár és a legáltalánosabban ismert Magyar-német, Magyar-angol és Magyar-ország nagyszótárak, valamint a Palich-féle Magyar-szerbhorvát kézisótár néhány módszertani megoldásá-

nak összevetésére vállalkoztunk, elsősorban abból a célból, hogy az összevetés során megállapíthassuk, milyen jellegű segítséget nyújtanak ezek a szótárak a Hungarológiai Intézet keretén belül folyó szótári munkálatokban. Figyelembe véve, hogy ezek a szótárak hasonló funkciót töltenek be, és megközelítőleg olyan terjedelmű szóanyagot ölelnek fel, mint a készülő nagyszótár, mindenképpen fontos szerepet játszanak az új szótár módszertani megoldásainak kérdésében. Az összevetés során azonban az is világossá válik, hogy bizonyos módszerbeli eltérésekkel is kell számolnunk az egyes szótárak szerkesztési gyakorlatából kifolyólag. A készülő Magyar-szerbhorvát nagyszótár sajátos célkitűzéseijellegzetes körülményeiből kifolyólag már a szókészlet kialakításának kérdésében is kifejezésre jutnak; a magyar mint kiinduló nyelv szerbhorváltól eltérő lényegi sajátosságai indokolttá teszik az adott címszóra vonatkozó minél több lényegi információ - úgymint nyelvtani alakok, szófajmegjelölés, stílusminősítés, a szó használati körének megjelölése - közlését, valamint az adott szó jelentéseinek és jelentésárnyalatainak differenciált, megfelelő értelmezésekkel ellátott, példaanyaggal illusztrált ismertetését. Néhány módszertani vonatkozásra koncentrálódó megfigyeléseink alapján úgy tűnik, hogy a Magyar-orsz nagyszótár különösen hatékony segítséget tud adni a készülő szótár szócikkeinek formálásában. Megfigyeléseink alapján problematikusnak látszik a modern nagyszótárak által követett rövidítéstípusoktól való eltérés, és felfigyelhetünk a jellegzetes szótári alakok kialakításának bizonyos változataira is más idegen nyelvű szótárak gyakorlatához viszonyítva. A Magyar-szerbhorvát nagyszótár majdani végleges formájának kialakítása során érdemes talán azon is elgondolkodni, hogy bizonyos nyelvtani útmutatók közlése nem tenné-e hatékonyabbá a szótár által nyújtott tájékoztatást.

Felhasznált anyag

Hadrovics László-Gáldi László: Magyar-orsz szótár I-II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

Hadrovics László-Gáldi László: Orosz-magyar szótár I-II. Akadémiai Kiadó Budapest, 1968.

Halász Előd: Magyar-német szótár I-II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

Halász Előd: Német-magyar szótár I-II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

Országh László: Magyar-angol szótár I-II. Akadémiai Kiadó, Bp. 1974.

Magyar értelmező kéziszótár I-II. Akadémiai Kiadó Bp. 1982.

Palich Emil: Magyar-szerbhorvát kéziszótár, Terra, Budapest, 1982.

A magyar nyelv értelmező szótára I-VII. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965. 1966.

Srpskohorvatsko-madgarski rečnik (Szerbhorvát-magyar szótár) I-III.

Novi Sad 1968, 1971, 1975. Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika Glavni urednik: Kalman Kovač

Magyar-szerbhorvát szótár Utasításvázlat, Újvidék, 1974.

Magyar-szerbhorvát szótár Utasításvázlat 1. sz. Függelék. Újvidék (évszám nélkül)

ANYANYELVI KEZDÉSŰ SZÓTÁRAK KÉSZÍTÉSE

Zigány Judit

Az Akadémiai Kiadó Szótárszerkesztősége, Budapest

Közlésre elfogadva: 1985. dec. 19.

Nagyon kevés ember tud egyforma szinten közlekedni két nyelvben. Figyelembe kell vennünk, hogy azon a nyelven, amelyet tanultunk, iskoláinkat végeztük, ismereteink sokkal pontosabbak. Idegen nyelvű passzív szókincsünk elég nagy lehet, sokkal nehezebben tudjuk azonban mozgósítani az ismereteket, mint anyanyelvünkön. Ha egy idegen nyelvi kifejezéshez kell hozzákeresni az anyanyelvi megfelelést, akkor gondolkodás, kérdészködés útján sokkal hamarabb találjuk meg azokat a ritka szavakat, szókapcsolatokat, amelyek a nyelvi tudatunk mélyén lapulnak, mint ha ezt idegen nyelven kell felszínre hozni az emlékezet mélyéről. Ezért jelent különös problémát az anyanyelvi kezdésű szótárak szerkesztése. A mi tapasztalatunk is az, hogy egy magyar, illetve anyanyelvi kezdésű szótárhoz úgy kell hozzáfogni, hogy az ember az ellenkező irányú szótár kifordításához folyamodik, ahogy ezt kollégáink is tették. Ez a kifordított anyag mindenképpen bázist ad az eljövendő munkához. Ugyanakkor ennek a módszernek számos buktatója is van. Tanulság volt számunkra a magyar-angol nagyszótár története, előbb készült el ugyanis a magyar kezdésű rész, amit még a háború alatt szerkesztett meg Ország professzor, és csak ez után, az ötvenes években csinálták meg az angol-magyar szótárt, majd ezt a szótárt kifordítva, a két magyar kezdésű anyagból kezdtek el dolgozni és próbálták a kettőt egységes egészé formálni. Ez rengeteg problémát

vetett fül, a két helyről származó adatok gyakran nem egyeztek, a stílusárnyalatok elcsúsztak egymás között. Ezeket egy magyar anyanyelvűnek a helyére tenni nagyon nehéz feladat volt. Ugyanúgy elcsúsztott szinonimák is akadtak bőven, amelyeket szintén szét kellett válogatni, és olyan helyekre széttemelni, ahová valóban valók voltak. Ezeknek a gyakran árnyalati eltéréseknek a pontosítása nagyon alapos nyelvi ismereteket és rengeteg munkát igényel.

Az a tapasztalatunk, hogy nem tanácsos egy szótárt csupán automatikusan kifordítani. Már a kifordítást megelőzően el kell határozni, hogy a készülő szótár milyen koncepció szerint épüljön fel, hogy a szókapcsolatokat, három szóból álló ígés szerkezeteket hogyan dolgozzuk fel, hova soroljuk, s ezeknek a döntéseknek alapján a kifordítandó szótáron előmunkálatokat kell elvégezni. Mi ezt úgy nevezzük, hogy kijelöljük a kifordítást, ami arra szolgál, hogy a második nyelvnek, a magyar szövegnek a példaanyaga a megfelelő szavakhoz legyen kiemelve.

Kijelöléskor figyelembe kell venni a nyelvek közötti különbségeket is, amelyek bizonyos szituációban jelentkező használati eltérésekben mutatkoznak meg. Ha arra gondolunk, hogy magyarul milyen könnyen mondjuk valamire, hogy gyönyörű, csodálatos, míg idegen nyelveken, különösen a nyugati nyelveken nem használják ilyen érzelmileg telítetten a jelzőket, azt mondhatjuk, hogy a nyugati nyelvek lefokoznak, míg a magyar túloz. Ebből következik az, hogy gyakran a legártatlabb melléknevek használata terén is komoly problémák adódnak.

A kifordított szótárnak az eredeti fogyatékosági hatványozottan jelennek meg az ellenkező kezdésű anyagban, ugyanis minden szinonimaelcsúszást, esetleges továbbértelmezést mint valóságos ekvációt kapunk vissza. A későbbiek során ezektől nagyon nehéz megszabadulni; így ezeket a szerkesztés során kell felismerni, ami bizony csak

az esetek kis részében egyszerű. De ha a kijelölés során már szelektáltuk az anyagot, a szótár egy része nem kerül kifordításra, és ezzel az anyag lényegesen megbízhatóbb, viszont sokkal kisebb mennyiségű lesz, mint amire a készülő szótárhoz szükségünk lesz.

A kérdés most az, hogy ezt a bázisanyagot hogyan kell feltölteni azokkal a szavakkal és kifejezésekkel, amelyeket egy magyar kezdésű szótárnak mindenképpen tartalmaznia kell. Jellegzetes csoportokra lehet osztani azokat a szavakat, amelyek hiányozni fognak: ilyenek például az idegen eredetű régies szavak. Ezek nemigen jelennek meg egy idegen kezdésű szótár magyar részében (pl.: patvarista), ezenkívül régi intézmények nevét és történelmi terminológiát sem várhatunk vissza a kifordított anyagból. (Például úriszék vagy örökváltság.) Azt esetleg visszakaphatjuk, hogy királyi haszonvétel, de ezt magyarul regálé-nak is nevezik. Gondolni kell arra, hogy ezek a szavak belekerüljenek a magyar kezdésű anyagba. Ugyanúgy a tájszavaknak is van egy csoportja, amelynek helyet kell adni egy nagyobb méretű szótárban. Figyelni kell olyasmire is, hogy vannak olyan idegen eredetű modern szavaink, amelyek helyett ma már magyar megnevezést használunk. Ilyen pl. a komputer, így regisztrálták a szót magyarul, de ma már számítógépnek hívjuk. Továbbá vannak emelkedett, régies, gyakran bibliai eredetű szavak, mint amilyen a tisztátalan, amelynek van konkrét, de ugyanakkor bibliai értelme is, vagy például itt van a porhüvely, amely szintén ritka szó és nem várhatjuk a kifordított anyagból, pedig benne kellene lennie a szótárunkban. Az a kérdés, hogy ezeket honnan tudjuk beszerezni.

Legfontosabb kézikönyvünk ehhez az értelmező kéziszótár, segítséget adnak még a magyar kezdésű nagy- és kéziszótárak. Ezekből válogathatunk, valamint az idegen szavak szótárából, hasznunkra lehet még a szinonimaszótár. Itt rá kell hagyatkozni a szótárszerkesztőnek műveltségére és hozzá-

értésére, akinek azon túl, hogy mindkét nyelvet alaposan ismeri, megfelelő kritikai érzéke is kell, hogy legyen. Ezenkívül behatóan ismernie kell a két nép kulturáját, történelmét, hogy a szavakat a hozzájuk tartozó jelentésekkel pontosan tudja értelmezni. Nagyon fontos követelmény egy szerkesztővel szemben, hogy az anyagban szelektálni tudjon. Meg kell tudni szabadulni olyan dolgoktól, amelyek nagyon jól hangzanak ugyan első hallásra, de rövid vizsgálódás után kiderül róluk, hogy mégsem használatosak ebben a formában, hanem erre egy másik kifejezés él az anyanyelven. Egy átdolgozás alkalmából került ki például német-magyar kéziszótárunkból a Kinnbart - állszakáll, első látásra kézenfekvő szó, mert, ha van pofaszakáll, miért ne lenne állszakáll is. Jól is hangzik, csak hogy magyarul ezt a fajta szakállt kecskeszakállnak hívják. Rengeteg ilyen tükörszó és tükörkifejezés él valóban, és ez sokszor megtévesztő a szerkesztő számára. Bizony állandó készenléti állapotot és szellemi frissiséget igényel a szerkesztőtől, hogy ezeket a szavakat és kifejezéseket ki tudja szelektálni és a papírkosárba dobni. Ezért tartom célszerűnek, hogy mielőtt az ember egy szótárat kifordít, jelölje ki, hogy mi az amire valóban szükség lesz a magyar kezdésű kötet szerkesztésekor, mert minél több ilyen csapda rejtőzik egy adathalmazban, annál nehezebb tőlük megszabadulni.

Amikor az átgondoltan kifordított anyag rendelkezésünkre áll, újabb ellenőrzés következik. Ennek során derül ki, hogy további kifejezéseket kell egyik elemüktől a másik elemükhöz átemelni, esetleg még ekkor is világossá válik, hogy az eredeti szótár magyar megfeleltetése pontatlan volt és ezért, minthogy az idegen kifejezés találó értékes adat, a magyarját kell megváltoztatni és egy másik címszóhoz kell átsorolni. Hasznos módszer ezeket a kifejezéseket mondatokban kipróbálni mind magyarul, mind pedig az idegen nyelven, ilyenkor az ember füle is nagyon sokat segít.

Ha az ember magyar kezdésű szótárat szerkeszt, egyik legnehezebb probléma az, hogy a sok új szónak, amelyek a nyersanyagból hiányoztak és különféle forrásokból gyűltekk össze, hogyan lehet megtalálni az idegen nyelvű megfelelőjét. Nincs más megoldás, mint megkeresni ezekhez a megfelelő forrásokat. Azért szükséges, hogy a szerkesztő jól ismerje azt a kultúrát, amelyben dolgoznia kell, mert igen sokféle szakkönyvet, lexikont, monográfiát, gyakran még a Bibliát is forgatnia kell ahhoz, hogy a megfelelő kifejezéseket megtalálja.

Szeretnék szólni a lektor feladatáról is, akinek természetesen a második nyelvet, a célnyelvet kell jobban ismernie, hiszen az az anyanyelve, de pontosan kell értenie a magyar szavakat és kifejezéseket, és ismernie kell azok stílusértékét, hiszen csak akkor tudja ellenőrizni, hogy a megfelelés milyen értékű. Nem elhanyagolható, hogy stílus szempontjából is meg kell felelnie ezeknek a szópároknak, illetve kifejezéspároknak. Egy lektornak nagyon nagy segítséget adhat az, ha bármelyik nyelven egy kifejezés furcsán hangzik; ott általában valamilyen pontatlanság van. Furcsa dolgokat produkál a nyelv: egy csokor vagy egy csomó petrezselymet veszünk, ugyanakkor retekből csak egy csomót vehetünk, holott mindegyik szó egy kötegnyt jelent. Ha azt találjuk valahol, hogy egy köteg petrezselyem vagy egy köteg retek, akkor az már nagyon gyanús, ott valami nincs rendjén. Tehát ha az ember akármelyik nyelven valami furcsát talál, ott érdemes utánakeresni. Az esetek többségében kiderül, hogy kisebb-nagyobb félreértés, tartalmi elcsúszás van.

Azt hiszem, hogy egy ember egyedül nem tud szótárat csinálni, de túlságosan sok ember sem tud együtt dolgozni. Meg kell találni azt az ideális timet, amelynek tagjai tudnak együtt dolgozni, egyetértésre jutni, egyforma vagy hasonló módszereket alkalmazni. Fontos az is, hogy egymást kiegészítsék, hiszen ahányan vagyunk, annyiféle-

képpen gondolkodunk és mindenki a maga módján próbálná összeállítani szótárát. Minden egységsítési kísérlet ellenére a szótár szubjektív műfaj marad, mert kis egységeiben a készítő gondolatvilágát tükrözi olyannyira, hogy ha az ember egy idő után elveszi azt, amit korábban csinált, akkor egészen bizonyos, hogy másképp oldaná meg.

Nagyon röviden megpróbáltam vázolni, hogy mennyi speciális probléma jelentkezik egy anyanyelvi kezdésű szótár szerkesztésekor. Nem kevesebről van szó, mint egy idegen nyelven megtalálni környezetükből kiragadott nyelvi egységek leghelyesebb megfelelőit, abból a célból, hogy adott szöveggörnyezetben ismét funkcionálni tudjanak. Ennek a feladatnak a megoldása alapos ismereteket, fantáziát igénylő és nagyon sokrétű munka, ezért olyan ritka, hogy igazán jó szótárak születnek.

ETO: 801.31(042.3)

CONFERENCE PAPER

AZ -ÁS, -ÉS KÉPZŐS FŐNEVEK SZÓTÁRAZÁSÁRÓL

Cseh Szabó Márta

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások
Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1985. dec. 19.

Az -ás, -és képzős főnevekre az irányítottára a figyelmemet, hogy szótárkészítő munkám során ezeknek a szavaknak a szótárazását illetően többféle, sokszor igen különböző feldolgozásmóddal találkoztam. Már abban is nagyok a különbségek, hogy mennyiségileg milyen anyag kerül be egy szótárba (tehát felvételük szükségességének a megítélése is különböző), de minőségi eltérések is gyakran tapasztalhatók a felvételt nyert szavak körében. Ezek a különbségek, eltérések a lexikográfiai feldolgozás minden relációját érinthetik (grammatikai értékelés, stilisztikai, szak- és/vagy rétegnyelvi elbírálás, jelentéstárgolás, frazeológia, stb.).

Vegyük például az etet-etetés szópár esetét.

Az etet igének az ÉKszl kilenc jelentését dolgozza fel, az etetés főnév viszont jelentésében nem tagolódik. A megadott értelmezés alapján lesz nyilvánvaló, hogy az etetés egyetlen jelentése az etet mindegyik jelentésével kapcsolatba hozható. A Hádrovics-Gáldi szerzőpár Magyar-orosz Szótára² (a továbbiakban: M-O) két jelentését - egy köz- és egy szaknyelvit - különbözteti meg mind a két szónak; az Országh László szerkesztette magyar-angol nagyszótárban³ (a továbbiakban: M-A) ugyancsak két-két jelentésük van; a Halász Előd-féle Magyar-német szótár⁴ az etet igének négy

jelentését - két köz-, egy szak- és egy rétegnyelvit (és az első jelentésen belül három jelentésárnyalatot) - különböztet meg, az etetést viszont már úgy tagolja, hogy az ige 4. jelentése, amely az argó (argotikus) stílusjelzést kapta, nem tér vissza. A Palich-féle Magyar-szerb-horvát Kéziszótár⁵ (a továbbiakban: Palich) sem az etetet, sem a etetést nem tagolja külön jelentésekre, de az ige a maga négy szerbhorvát ekvivalensével bővebben értelmezett, mint a főnév, amely csak egy értelmezőt kapott. Ha az eddig felsoroltakhoz hozzávesszük a mi szótárunk, a magyar-szerbhorvát nagyszótár kéziratából (a továbbiakban kézirat)⁶ e két címszó feldolgozásmódját, amely szerint - az előszerkesztés után - az etetenek kilenc jelentése (s ezek közül négy minősített), az etetésnek pedig két (minősítetlen) jelentése különböztetendő meg, akkor a kép valóban változatosnak mondható. Ez a jelenség, a lexikográfiai feldolgozásmód sokfélesége, távolról sem csak az -ás, -és képzős származékokat érinti, de jó szerével állandóan jelen van a lexikográfiai munka során. (Nemcsak alapszó és származéka(i) viszonylatában jelentkezik - s nem is csak a jelentésszerkezet kialakításakor -, de pl. a rokon értelmű vagy az azonos nemfogalom (genus proximum) alá tartozó szavakat, címszókat illetően is. A fenti példát véve alapul az etete-étete, táplál, megetete, föletete stb., illetve az etete-ítate és még más viszonylatokat is magába foglalhat. Ezúttal mégis csak az -ás, -és képzős szavak körénél maradunk, első sorban azért, mert nyelvtani tulajdonságaik és gyakoriságuk különösen alkalmassá teszik őket a megfigyelésre.)

Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy csak a szótárírói hagyományokat tekintve is többnyire többféle választási lehetőség áll a szerkesztő rendelkezésére. Egy szótáron belül - lévén hogy a szavaknak egy alakilag is, de a jelentésmozgatók alapján is könnyen körülhatárolható, emellett aránylag gyakori és nagyszámú csoportjáról van szó - a feldolgozás lehetséges módozatai közül kívánatos lehet - mint ahogy erre több példa

is adódik - kialakítani valamiféle egységes szemléletet, amely - legalább főbb vonásaiban - irányt ad a szerkesztésnek.

A jelen dolgozat célja nem ilyen irányadó szempontok kialakítása. Viszont azok az adatok, amelyekhez vizsgálataim, során jutottam, s amelyek közül néhányat az alábbiakban ismertetek, hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a szótárazás problematikáját ne csak általánosságban, de egyes vonásaiban részletesebben is lássuk. Esetleg az -ás, -és képzős származékok csoportján túlmenően is.

A vizsgálati anyagot úgy határoztam meg, hogy a készülő magyar-szerbhorvát nagyszótár szerkesztőségi kéziratából (cédulaanyagából) kiemeltem a b betű egy részét (1350 beszerkesztett, értelmezett szócikket a bi--borostaseprű címszók között). Ez az anyag mennyiségileg a tervezett szótárterjedelem 1%-a (címszavakban számítva), tartalmi szempontból viszont tetszőlegesen választott mintának tekinthető. Ezzel a címszókerettel állítottam párhuzamba az ÉKsz és néhány magyar vezérnyelvű kétnyelvű szótár megfelelő részeit és kiemeltem belőlük az -és, -és képzős egyszerű címszókat. (Minthogy az -ás, -és végű összetett szavak - pl. borkimérés - sem a származék jelentésszerkezetének az utótag alapját képező ige jelentésszerkezetével való kapcsolata, sem a címszavak szótárbeli viselkedésének egyéb vonatkozásait illetően nem vizsgálhatók ugyanolyan módon, mint a szerkezetileg egyszerű származékszók, velük itt nem foglalkozom.)

A megvizsgált címszókeretben összesen 162 olyan ige található, amelyből -ás, -és képzővel főnevet lehet képezni. A több mint másfélszáz igével szemben az -ás, -és képzős származékok száma az átnézett szótárakban összesen sem éri el a százat, de emellett szóródásuk is az egyes forrásokban elég kifejezett. Úgy tűnik, hogy míg az igék a szótárazandó szókészlet törzsanyagához tartoznak, a származékok esetében nagyobb a válogatás lehetősége.

Az alábbi kimutatás számszerűen mutatja be megjelenésüket az egyes szótárakban:

	Kézirat	Palich	M-A	M-O	ÉKsz	Össz.
igék	147	70	122	78	110	162
főnevek	83	25	85	53	18	99

Igék és származékszók arányát illetően legkifejezettebb a különbség az ÉKsz-ban. Tanácsos lehet ebből kiindulni tehát, annál is inkább, mert ismeretes az a szerkesztőségi koncepció, amely ehhez az "aránytalansághoz" vezetett: "Az igéből származtatott -ás, -és képzős főneveket akkor tettük meg címszónak, ha a szó nem csupán magát a cselekvést jelöli, hanem más jelentései is vannak (...), vagy ha csupán n o m e n a c t i o n i s jelentése van ugyan, de több állandósult és közhasználatú szókapcsolatban él!"⁷⁾

Ha vizsgálati szempontokat keresünk, a fenti idézet két szempontra is utal. Az egyik az, hogy az -ás, -és képzős származékszó nem egyjelentésű - az ugyanis, hogy "a szó nem csupán a cselekvést magát jelöli" tulajdonképpen ezt jelenti. Ezt, mint befolyásoló tényezőt hasznos lehet a kétnyelvű szótárakban is megvizsgálni (első, A) szempont). A másik tulajdonság az -ás, -és képzős származéknak is, amely szükségessé teheti a szótárazást, a frázeológiai anyaggal való bővülés. A fenti idézet második fele ezt jelenti. Vizsgálataim során ez B) szempontként szerepel.

Megfigyelhető emellett az ÉKsz-ban olyan eset is, hogy a főnévi származék szótárazását annak valamilyen, eddig nem említett - sajátága (stílusérték, szakmai, rétegnyelvi használat) indokolja. A homlás szócikkében például a homlik szócikkéhez viszonyítva többletként jelenik meg e szónak a vegyészeti és a fizika területén való használata, illetve az erre történő utalás szótári

minősítéssel: az elsődlegesen megadott nomen actionis az igének mind az öt szótárazott jelentését átfogja, míg a két szaknyelvi használatra utaló jelentésárnyalat tulajdonképpen a bomlik (2)-nek, még pontosabban a (2a)-nak a származéka. Itt tehát - és feltételezhetően más esetekben is - figyelmet érdemel a minősítettség (C szempont), mint a származék kihagyása ellen ható tényező.

Alapszó és származéka között a jelentésszerkezet kapcsolatának vizsgálata, kivált ha a bontás szempontjai különbözőeknek bizonyulnak, mint pl. a fenti bomlik-bomlás szócikkpár esetében is, magában is tárgyat képezheti egy lexikográfiai elemzésnek. Itt ezt a kérdéskört csak mint olyan szempontot érintem, amely esetleg számbavehető, mint a szótárazás egyik tényezője. Az ugyanis, ha egy hatjelentésű igének a származékát a szótár kétjelentésűnek jelzi, történhet pusztán praktikus okokból is (pl. helykímélés), de jelentéstani okokra is visszavezethető. (A bomlásnál mind a kettőről szó van.) egy ilyen jellegű vizsgálódásnál tehát pozitív szótárazási kritériumnak az tehető fel, hogy alapszó és származéka között nincs párhuzamosság a jelentésszerkezetben. (D szempont).

Az eddig felvázolt négy szempont kialakításában az ÉKsz volt a kiindulópont, ami annyiból rendjén is van, hogy alap-anyaga ugyanaz a magyar szókészlet (legalábbis elvileg), mint a magyar vezérnyelvű kétnyelvű szótáraké. A kétnyelvű szótárírásnak azonban mások a feladatai, céljai, eképpen a gyakoralta is. Az -ás, -és képzős főnevek szótárazását illetően ez abból is látszik, hogy ezekben nagyobb az ilyen származékoknak a száma (még a jelentősen kisebb címszókeretű Palich-ban is'), de minőségileg is más anyag található bennük, mint az ÉKsz-ban⁸. Nem valószínű, hogy ez csak a vezérnyelv tényein múlik, amelyek tulajdonképpen csak a szótári anyag egyik oldalát adják. Legalább egy szempont erejéig

figyelembe kell venni, hasznos lehet figyelembe venni a szótári jobboldal alakulásának a módját is, legalább annak legfontosabb, az értelmezést érintő vonatkozásában. Ötödik, E) szempontja vizsgálataimnak tehát a többszörös és/vagy több-elemű ekváció megléte vagy hiánya. Ez a tisztán mennyiséginek látszó vonás azon a ponton lehet befolyásoló tényezője a származékok szótárázásának, hogy csökkentti annak az alaktani párhuzamoságnak az érvényre jutását, ami nemcsak a magyarban, de más nyelvekben is (a szerbhorvát nyelvben eléggé kifejezetten) az igék és cselekvést jelentő főnévi származékaik között a szótó azonosága és a származék sajátosságos képzésmódja következtében gyakran tapasztalható, s amely párhuzamoság esetenként nélkülözhetővé teheti a származék szótárázását. Mert ha például a bolondítás a szerbhorvátban egyértelműen zaludjivanje (a bolondít=zaluditi/zaludjivati alapján) - vö. Palich -, akkor a származék szerepeltetése kevésbé látszik indokoltnak - legalábbis ebből a szempontból -, mint a boldogulásé (= uspevanje, napredak, procvat, sreća), amely többszörösen értelmezett, vagy a biciklizésé (= vožnja biciklom) -uo. -, amelyet többelemű ekvivalenssel értelmez a szótár.

.. o ..

A megfigyelés alá vett származékokat táblázatba foglaltam, és mivel az is érdekes lehet, hogy melyik hol (és hányszor) került szótárázásra, 11 csoportra osztottam őket. A mellettük található + és - jelek a szónak a fent ismertetett A-E szempontok szerinti minősítését jelzik: a + jel a jelzett tulajdonság meglétét, a - jel hiányát. (Az ÉKsz adatai az E szempont szerint nem minősíthetők.)

A 11. csoport szójegyzéke annyiban tér el a többitől, hogy tartalmazza az összes -ás, -és képzős egyszerű származékot, amely a Kéziratban címszószerint megjelenik, függetlenül attól, hogy más forrás(ok)ban szerepel-e a szó vagy sem. Természetesen a 11. csoport szavainak minősítései,

mivel a Kézirat még nincs lezárva, nem tekinthetők véglegeseknek.

A kimutatásba (szójegyzékbe) felvettem azokat a származékokat is, amelyek csak utaló címszóként szerepelnek az egyes szótárak anyagában, de ezeket természetesen nem minősíthetem (a szójegyzékben → jel utal feldolgozásuk módjára).

A) A szócikk jelentésszerkezeti tagoltsága
(T ±) mint szótárazási szempont

A szavak, szócsoporthok - pontosabban: egyes szavak, szócsoporthok - jelentésszerkezetének vizsgálatával elméleti síkon sokat foglalkozik a nyelvtudomány, de eredményeinek a szótárírás gyakorlati munkálatai során való alkalmazása már lassúbb folyamatnak látszik. Valószínűleg segítené az elméleti eredmények hasznosításának általánosabbá válását, ha több olyan tanulmány készülne - mint amilyeneket például a Szótártani tanulmányok 9 c. kötet tartalmaz -, amely kiindulását és végkövetkeztetéseit illetően is, a nyelvtudomány elvontabb szempontjain túl tekintettel lenne a lexikográfia gyakorlatiasabb igényeire is.

Az értelmező szótár(ak), mint közvetlenül felhasználható, konkrét segédeszköz(ök), irányadónak tekinthető(k) ugyan, de egyes megoldásaik fenntartások, módosítások nélkül való átvétele a kétnyelvű szótárnak nem biztos, hogy mindig a javára válik. Az esetleges problémák közül itt csak kettőt érintek -a kérdésfelvetés szintjén: a nem elsősorban jelentéstani szempontok szerint túlrészletezett felbontások (l. némely formaszó szócikkét) szükségesek, ill. kívánatosak-e a kevésbé leíró jellegű kétnyelvű szótárak szerkesztésekor? Valamint: hogyan kell, hogyan ajánlatos, hogyan célszerű kapcsolódnia az értelmezőben is feldolgozott alapszó szerkezetéhez a cím-

szóként fel nem vett (esetleg többszörös) származékoknak, azoknak, amelyeket a kétnyelvű szótárakba okvetlenül fel kell venni?

Visszatérve az -ás, -és képzős származékokhoz, a jelentésszerkezet tagoltsága a származékok esetében - tehát a szó poliszém volta - mint láttuk, az ÉKsz-ban fontos szótárazási tényező. A kétnyelvű szótárakban már kevésbé. Az ÉKsz 77%-nyi (T+) anyagához képest (18-ból 14 szócikk) valóban alacsony a M-A37%-a (75-ből 28) a M-O 26%-a (53-ből 14) és a Palich 16%-a (25-ből 4). A Kéziratban a (T+)-t jelző arányszám 29%, ami 83 címszóból 24-et érint.

B) A szócikk frazeológiai anyaggal való bővülése (F \pm)

Másodikként azt vizsgáltam, milyen mértékben számíthat meghatározó tényezőnek valamely szó frazeológiai kötöttsége (vonzatban, állandósult szókapcsolatban, szólásban stb. való megjelenése). Az ÉKsz-ban 18 szócikkből 6 ilyen van (33%), és a kétnyelvű szótárakban is az esetek viszonylag kis hányada sorolható az (F+) esetek közé:

M-A: 75:25 (33%)

M-O: 53:18 (33%)

Palich: 25:5 (20%)

Kézirat: 83:23 (27%)

Az (F+) tényező tehát az ÉKsz-ban a (T+)-nál lényegesen kisebb arányban jelenik meg, a kétnyelvű szótárakban pedig nagyjából azzal azonos.

C) A szótári minősítettség (M \pm)

A stilisztikai és/vagy szaknyelvi minősítettség a szókincs bizonyos elemeinek olyan tulajdonsága, amelynek jelölésétől a szótárak általában

ritkán tekintenek el. Habár ezúttal a minősítettséget egyértelműen pozitív tulajdonságnak vettem, annyit azért meg kell jegyezni, hogy egy terminológiai kötöttség (amelyre a kétnyelvű szótárakban több példa akad az -ás, -és képzős származékok között is) más elbírálás alá eshet, mint az a minősítő jelzés, amely a címszó bizalmas, elavult vagy ritka voltát jelzi (az ÉKsz-ban viszonylag több az ilyen szócikk).

Az ÉKsz -ás, -és képzős egyszerű címszói között a megvizsgált keretben 18-ból 13 az (M+) jelzésű (72%). A kétnyelvű szótárakban ez az arány a következőképpen alakult:

M-A:	75:35	(46%)
M-O:	53:16	(30%)
Palich:	25:10	(40%)
Kézirat:	83:35	(42%)

A M-A-ban, a Palich-ban és a Kéziratban az (M+) erősebb szempontnak látszik, mint a (T+) és az (F+), míg a M-O-ban kb. ugyanott áll, mint az előbbi kettő.

D) A jelentésszerkezet párhuzamossága alapszó és származéka között mint negatív tényező (P⁻)

Itt is a szavak jelentésszerkezete került a figyelem előterébe, mint az A) szempont esetében, csak hogy, attól eltérően, nem önmagában, hanem mint összehasonlítási alap az alapszó jelentéstagolásához viszonyítva. Abból a feltevésből kiindulva, hogy alapszó és származéka között a gyakran tapasztalható jelentéstani párhuzam (amelynek, mint azt az E) pont alatt látni fogjuk, bizonyos alaktani jelei is lehetnek) csökkentheti a származék szótárazásának esélyét, e jelentéstani asszimetriát tekintettem pozitív tulajdonságnak (P+).

Ennek a tényezőnek a befolyásoló hatására többirányú tapasztalat hívta fel a figyelmet. Az ÉKsz-ban pl. a biztosít-biztosítás vagy a már említett bomlik-bomlás szópár feldolgozásmódja. Ugyancsak itt említendő meg, hogy a szerbhorvát nyelv értelmező szótáral¹⁰ többségében utalásszerűen dolgozza fel a cselekvést jelölő főnevek egyszerűbb eseteit, a szerbhorvát-magyar szótárll szerkesztői pedig fel sem vették őket a szótárba, amiről a Tájékoztatóban ez olvasható (a magyar nyelvű megfogalmazást idézem): "Igéből képzett főnevet ritkábban vettük fel, többnyire a fent említett (jelentős hangtani, alaktani vagy hangsúlybeli) változások esetén és ha szókapcsolatban fordulnak elő, vagy ha magyar megfelelőjüket nem a szokásos módon képezik".

A kimutatásban ezt külön nem vizsgáltam, hogy bővül, részleteződik vagy szűkül, egyszerűsödik-e a jelentésszerkezet a származékoknál, mivel ez már másodlagos kérdésnek számít magának a változásnak a tényéhez képest.

A megvizsgált szótárakban ez a szempont, tehát a jelentésszerkezeti párhuzamosság hiánya erőteljesen kivehető. Különösen kifejezett a M-A-ban, amely egyébként - leszámítva a Kéziratot - a legnagyobb számban szótározott -ás, -és képzős főneveket: (75-ből 66). A Palich 25 szócikkből 16 (64%), az ÉKsz-ban 18-ból 9 (50%), a M-O-ban 53 címszó közül 16 (30%) minősíthető (P+)-nak. A Kézirat e tekintetben inkább a Palich-hoz, mint a két nagyszótárhoz hasonlít: a (P+) minősítésű szócikkek aránya 39% (83-ből 33).

Ezeknek az adatoknak a jelentőségét, értékét, csökkenti, hogy a jelen vizsgálatokból kimaradt az egyes szócikkeknek, szavaknak (az igéknek is, a főnévi származékoknak is) a behatóbb jelentéstani összehasonlító vizsgálata, amit egy nyelvű, de kétnyelvű közegben is el kellett volna végezni. Így az a jelenség amely a különböző szótárakban általánosan megfigyelhető, ti. az, hogy egy-egy azonos szó jelentéstani bontása

(jelentésszerkezetének megítélése) a különböző szótárakban nem egységes, ahhoz vezet, hogy esetenként minőségileg különböző szerkezetű típusokat kényszerül az elemző összeegyeztetni (L. például a borogatás szólexikalizálódását). Egy ilyen jellegű összevető vizsgálat azonban a mostanitól eltérő anyagválasztást és módszereket igényel, tehát a jelen dolgozat keretében nem lehetett vállalkozni rá.

E) A többszörös vagy többelemű ekvivalensek (E[±]) kérdésköre

Az eddigiekben a címszavak - tehát magyar kiinduló nyelvi szótárakról lévén szó - a magyar nyelvi (szótári) elemek felől) vizsgáltam a szótárazandóság lehetséges tényezőit. A szótárírásban azonban legalább olyan fontosaknak kell lenniük a célnyelvi tényezőknek, ebben a tekintetben tehát az ekváció bizonyos jellegzetességeit is ajánlatos szemügyre venni. S ahogy a magyar nyelv felől a címszó mono- illetve poliszém volta lett az egyik, az első vizsgálati szempont, úgy a célnyelv, a szótári jobboldal felől az egy- vagy többszörös illetve az egy- vagy többelemű ekváció lehet az a két tulajdonság, amelyek alapján különbséget lehet tenni egyszerűbb és bonyolultabb vagy - gorombán fogalmazva: mellőzhető és nem mellőzhető - szavak között. Eszerint két, különben azonos megítélésű szó közül az, amelynek több szinonim (vagy talán nem is teljesen szinonim) értékű megfelelője adódik a szótár célnyelvi oldalán, jogosabban, hamarabb kerül szótárazásra, mint az, amelynek csak (legfeljebb) egy ekvivalense van.

Általános érvénnyel, a szókincs minden eleménél ez így valószínűleg nem alkalmazható. Sőt: következetes alkalmazása alighanem komoly problémákhoz, arányeltolódásokhoz vezetne, hiszen - hogy a szókincsnek csak egyetlen területét említsem - a terminológia körében éppen az az egy-az-egyhez ekváció a példamutató, a kívánatos

norma, az első számú követelmény, amelyet az előbbiekben, az általánosítás veszélyeit nem eléggé hangsúlyozva, a szótárba való fölvétel ellen ható tulajdonságként vettem föl.

A jelen esetben azonban, mivel származékokat, mégpedig alakilag - a (megfigyelt) célnyelvekben is - általában felismerhető származékokat vizsgálók, lehetségesnek látszik megmaradni az általánosabb fogalmazásnál, vagyis, hogy ha a célnyelvben az alaktani párhuzamosság nem színeződik szinonimával, illetve ha az értelmezés egyetlen szóval megnyugtató módon megoldható, akkor az ilyen címszó szótárazásától akár el is lehet tekinteni. Például - mégpedig (ha már az előbbiekben a terminológiára hivatkoztam) a feldolgozóipar nyelvéből vett példával illusztrálva - ez azt jelenti, hogy ha a blansíroz a szerbhorvátban blansirati és a blansírozás blansiranje akkor ez az utóbbi, a származékszó-pár, ha szócikké válik, nem tartalmaz túl sok új információt, ha különben ismerjük (márpedig egy nagyszótár forgatója általában ismerni szokta) azoknak a nyelveknek a struktúráját, amelyekben a szótár segítségével forgolódunk - legalábbis annyira, hogy magunktól is rátaláljunk bizonyos szokványosan képezhető származékokra (ahogy pl. az összes ragozási alakokat sem sorolja fel a szótár, ha nem térnek el a szabályostól). A cselekvést jelölő -ás, -és képzős főnevek kihagyása, ha azok valóban a cselekvést és csak a cselekvést jelölik és alaktanilag a célnyelvben is közönséges módon levezethetők az igé(k)ből, amely (ek)nek megfelelnek, valójában információhordozó adat lehet, amely azt jelzi, hogy a származék képzése is és használata is külön szótári útmutatások nélkül is végbemehet.

A statisztikai adatok, amelyeket ennek a tényezőnek az elemzése során kaptam, azt jelzik, hogy e tekintetben (is) nagy a különbség az egyes (cél)nyelvek támasztotta követelmények, szótári megoldásmódok között. A többelemű vagy többszörös ekváció, mint feltételezhető szótára-

zási tényező a M-A-ban 75 szócikkből 51-ben (68%), a M-O-ban 53-ból 34-ben (64%), a Palich-ban 25-ből 17-ben (68%) figyelhető meg. A Kéziratban ez az arány 83:49, vagyis 59%.

.. O ..

Habár a különböző, sokszor strukturálisan is, mennyiségileg és minőségileg is eltérő szótárak esetenként nagy különbségeket is mutató adataiból kapott arányszámok összevonása téves következtetések levonásának veszélyét rejti magában - mivel bizonyos, esetleg általánosítható tendenciák kikövetkeztetését tűztem ki célul -, végezetül mégis ehhez folyamodom, hogy a megfigyelt szempontok - feltételezett szótárazási tényezők - között valamiféle elsőbbségi, fontossági (?) sorrendet jelezsek azoknak a tapasztalásoknak az alapján, amelyeket az átvizsgált anyag kínál.

A M-A, M-O, a Palich és az ÉKsz adatait összesítve az első helyre a többszörös vagy többelemű ekváció kerül (E-), ezt követik gyakorisági (,fontossági?) sorrendben: az alapszótól eltérő jelentésszerkezet (P+), a minősítettség (M+), a tagolt jelentésszerkezet (T+) és végezetül a frazeológiai kötöttség (F+). Megjegyzendő hogy - ha az ÉKsz adatait elhagyjuk, s csak a kétnyelvű szótárakra összpontosítunk, a sorrend akkor is csak annyiban módosul, hogy a két utolsó helyen álló (tehát a (T) és az (F) tényező cserél helyet, míg a többinek a sorrendi helye változatlan marad.

Összehasonlítva a kapott eredményeket a Kézirat megfelelő anyagának elemzése után kapott adatokkal, azt találtam, hogy ott a szótárazandósági tényezők sorrendje - ha százalékbeli eltolódás tapasztalható is - nagyjából megfelel a kétnyelvű szótárak adatainak összesítése után kialakult sorrenddel. További elemzést kívánna viszont,

mert elgondolkodtató jelzés, hogy a Kéziratban feldolgozásra kijelölt -ás, -és képzős származékoknak alig kevesebb mint 40%-a (pontosan 39,7%-a) csak legfeljebb egy szempont alapján kapott pozitív jelölést, míg a többi szótár megvizsgált anyagában ez az arány - ha nem is sokkal, de - alacsonyabb, mintegy 36%. (Tény viszont, hogy ez a 4%-os többlet is, a szótár egészére vonatkoztatva, 5000--5500 címszót is kitehet.)

Tulajdonképpen ugyanezzel a jelenséggel függ össze az is, hogy a kétnyelvű szótárak pozitív adatainak összesítésekor kapott arányok magasabbak, mint a Kézirat megfelelő arányszámai:

szempont	kétnyelvű szótárak	Kézirat
T	39%	29%
F	29%	27%
M	47%	42%
P	60%	39%
E	66%	59%

Készülő szótárunk szerkezetileg nagyobb hasonlóságot mutat a szintén szláv célnyelvű M-O nagyszótárral, míg a szócikk-keret kialakítása tekintetében a nagyobb terjedelmű M-A (és magyar-német) nagyszótár(ak)hoz látszik inkább igazodni.

Táblázat (magyarázat a szövegben található)

	ÉKsz	M-A	M-O	Palich
1. csoport	TFMP	TFMPE	TFMPE	TFMPE
(26) bimbózás	+--+	+++--	-----	---++
(30) bíraskodás	+++-	+++++	+++++	-+--+
(32) birkózás	++++	+++++	-+---	---+-
(38) bitorlás	-+--	----+	-+---	----+
(47) bizonyítás	+---	+--+	+++--	-----
(51) biztatás	+---	+---+	----+	----+
(53) biztosítás	++++	++++-	++++-	----+
(141) bomlás	++++	++++-	+++--	+---+
(144) boncolás	+--+	+++--	-+---	---++
(149) bontás	+++-	++++-	+++++	---+-
(155) borítás	+---	++++-	+---+	+---+
(160) borogatás	+---	+--+	+---+	+---+
2. csoport:	ÉKsz TFMP	M-A TFMPE	M-o TFMPE	
(9) bicskázás	---?	----+	---+-	
(27) bírás	+---	-+--+	-+---	
(41) bizakodás	----	-+---	+---+	
(55) bizsergés	+---	+---+	-+---	
3 csoport:	ÉKsz TFMP	M-A TFMPE	Palich TFMPE	
(20) billenés	+--+	+---+	+----	+---+

Kérdőjel olyankor kerül a minősítő jelzés helyére, amikor az alapszóval való összehasonlítás nem volt lehetséges, mivel azt az illető szótár nem tartalmazza (a P szempontnál).

Táblázat (1.folytatás)

4. csoport:		ÉKsz	M-O
(135)	bolygás	→	→

5. csoport:		M-A	M-O	Palich
		TFMPE	TFMPE	TFMPE
(7)	biciklizés	----+	+----	----+
(21)	billentés	++++-	+--+	----+
(36)	birtoklás	-+--+	----+	-+--+
(96)	bohócokodás	----+	+---+	----+
(109)	boldogulás	-+--+	----+	----+
(117)	bólintás	+---+	----+	----+
(122)	bolondozás	++++	----+	----+
(136)	bolyongás	+---+	----+	----+
(138)	bombázás	++++-	----+	----+
(159)	borjazás	---+-	----+	---+-

6. csoport:		M-A	Palich
		TFMPE	TFMPE
(103)	bokrosítás	----+	---+-

7. csoport:		M-O
		TFMPE
(90)	bogozás	----+

8. csoport:		Palich
		TFMPE
(25)	bimbó(d)zás	----+

9. csoport	M-A					M-O				
	T	F	M	P	E	T	F	M	P	E
(1) bíbelődés	-	+	-	-	+	-	+	-	-	+
(5) biccentés	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+
(6) bicegés	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-
(10) biflázás	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+
(17) billegés	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-
(42) bizalmaskodás	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-
(60) blattolás	-	-	+	-	-	-	-	+	-	+
(66) blokkolás	-	-	+	+	+	-	-	-	-	+
(71) bóbiskolás	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+
(74) bocsátás	+	+	-	+	+	-	+	-	-	+
(76) bódítás				→						→
(86) bogarászás	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+
(98) bojkottálás	-	-	-	+	+					→
(99) bokázás	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+
(101) bókolás	+	-	-	+	+					→
(105) bokszolás	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+
(124) bolondulás	-	+	-	+	+	-	+	-	-	+
(126) bolsevizálás	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
(130) bolygatás	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
(131) bolyhosítás	-	-	+	+	-					→
(133) bolyhozás	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-
(142) bomlasztás	-	-	-	+	-	+	+	+	-	-
(152) bonyolítás	-	-	+	+	+	-	-	-	+	-
(153) bonyolódás	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-
(161) boronálás	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+

Táblázat (3. folytatás)

10. csoport	M-A				
	T	F	M	P	E
(12) bigézés	-	-	-	-	+
(13) biggyesztés	-	-	-	-	+
(15) bilincselés	-	-	-	-	-
(29) bírálgatás	-	-	-	+	+
(31) birizgálás	+	-	-	+	-
(33) birlalás	-	-	+	+	+
(35) bírságotlás	-	-	-	+	-
(37) bitangolás	-	-	-	+	+
(43) bizalmatlankodás	-	-	-	+	+
(45) bízás	-	+	-	+	+
(46) bizonygatás	-	+	-	+	+
(49) bizonykodás	-	-	-	+	+
(59) blansírozás	-	-	+	-	-
(62) blendézés	-	-	+	-	+
(63) bliccelés	+	-	+	+	+
(64) blokólás	+	-	+	+	+
(68) blöffölés	-	+	-	+	+
(77) bodorítás	-	-	-	+	-
(85) bogáncsolás	-	-	+	+	-
(112) bolhászokodás	-	-	-	+	+
(113) bolhátlanítás	-	-	-	-	-
(116) bólingatás	-	-	-	-	+
(118) bólíngatás		→			
(120) bolondítás	-	-	-	+	+
(128) boltozás	-	-	+	+	-
(134) bolyhtalanítás	-	-	+	+	+
(145) boncolgatás	-	-	-	+	+
(146) bonifikálás	-	-	+	-	-
(147) bongás	-	-	-	+	+
(154) bordázás	-	-	+	+	-
(158) borjadzás		→			
(162) borongás	+	-	+	+	+

Táblázat (4. folytatás)

11. csoport:

	TFMPE		TFMPE
bíbelődés	-----	bizonytalan-	
biccentés	+---?*	kodik	-----+
bicegés	-----+	biztatás	+++--
biciklizés	-----+	biztosítás	+++++
bicskázás	-?--+?	bizsergés	-----+
bigézés	--+--	blendezés	---+?
biggyesztés	-----+	bliccelés	---+--
billegés	-----+	blokkolás	---+--
billegetés	-----+	bóbiskolás	-----+
billenés	+--+-	bocsátás	++++-
billentés	+--+-	bódítás	---+--
bimbódzás	→	bodorítás	-----
bimbózás	+--+-	bogarászás	+--+-
bírás	+++++	boglyázás	---+--
bírálás	-----+	bohóckodás	-----+
bírálgatás	---+--	bojkottálás	---+--
bíráskodás	+++++	bokázás	-?--+?
birkózás	+++++	bókolás	+-----
birlalás	---+--	bokrosítás	---+--
bíróskodás	-----+	boldogulás	-----+
bírságolás	---+--	bolhászkodás	+--+-
birtoklás	+--+-	bólingatás	-----
birtkolás	→	bólintás	---+--
bitangolás	---+--	bólintgatás	→
bitorlás	+--+-	bólogatás	---+--
bizakodás	-----+	bolondítás	---+--
bizalmaskodás	-----+	bolondozás	-----+
bizalmatlan-		bolondulás	+++--
kodás	-----+	bolsevizálás	---+--
bízás	-----+	bolsevizálódás	---+--
bizonygatás	-----+	boltozás	---+--
bizonyítás	+++--	bolygás	---+--

* A ?-ek itt, a 11. csoportnál, azt jelentik, hogy a kézirat a jelzett helyeken és a jelzett szempontból (még) hiányos.

Táblázat (4.folytatás)

11. csoport:

	TFMPE
bolygatás	+----
bolyhosítás	→
bolyhozás	--+--
bolygás	----+
bolyongás	-+--+
bombázás	---++
bombírozás	-?+-?
bomlás	+++++
bomlasztás	+++--
boncolás	+++--
boncolgatás	+---+
bonifikálás	→
bontás	+++++
bonyolódás	---++
bordázás	----?
borítás	++--+
borjazás	-----
borogatás	++--+
boronálás	---++
borongás	---++

Jegyzetek

1. Magyar Értelmező Kéziszótár (a továbbiakban rövidítve: ÉKsz).
- Akadémiai Kiadó. Bp. 1972.
2. Magyar-oroszl Szótár. Szerk. Hadrovics László és Gáldi László. - Akadémiai Kiadó, Bp. 1952
3. Magyar-angol Szótár. Szerk. Országh László.
- Akadémiai Kiadó, Bp., 1963.
4. Magyar-Német Szótár. Szerk. Halász Előd.
- Akadémiai Kiadó, Bp., 1976.
5. Magyar-szerb-horvát Kéziszótár. Szerk. Palich Emil. - Terra, Bp., 1972.
6. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében Dr. Pató Imre vezetésével egy ezzel megbízott munkacsoport 1976 óta folyamatosan dolgozik a magyar-szerbhorvát nagyszótár munkálatain. Mint ennek a munkacsoportnak egyik tagja volt módom, a szótári kéziratot még véglegesítése előtt, rendes munkafeladataimon túlmenően, tanulmányozni. Az itt közreadott adatok a Kézirat feldolgozott részének 1985 decemberi állapotát tükrözik.
7. A szótárírás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező szótárában. (21.old.). Szerk Országh László. - Akadémiai Kiadó, Bp. 1962.
8. Az összehasonlítás azt mutatja, hogy a mennyiség szempontjából címszószinten az ÉKsz anyaga az a kötelező minimum, amely a kétnyelvű szótárakba is bekerül. Ez a megállapítás nagyjából még az általam megvizsgált kétnyelvű szótárak anyagára is érvényes, habár ezek a szótárak korábbiak, mint az értelmezők.
9. Szótártani tanulmányok. Szerk. Országh László.
- Tankönyvkiadó, Bp., 1966.

10. Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika.
Izdanje Matice srpske i Matice hrvatske,
Novi Sad-Zagreb, 1967-76.
11. Szerbhorvát-magyar szótár I-III. szerkesztette:
Kovács Kálmán.
- Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 1968-75.

ETO: 801.3-311=945.11=861(042.3) CONFERENCE PAPER

TOPONIMÁK A KÉSZÜLŐ MAGYAR-SZERBHORVÁT SZÓTÁRBAN

Szloboda János

Alapbank, Zenta

Közlésre elfogadva: 1985. december 19.

A jelenleg készülő magyar-szerbhorvát szótár a Hungarológiai Intézet és a Tartományi Tankönyvkiadó több évtizedes munkájának második és egyben befejező szakaszaként az 1968 és 1975 között megjelent, 3 kötetből álló szerbhorvát-magyar szótár kiegészítő része, illetőleg ennek megjelenése teszi majd teljessé ezt a szűkebb pátriánkban nineddig páratlan, tudományos nyelvészeti és lexikográfiai vállalkozást.

A munkának ez a része az említett első három kötet folytatásaként bizonyos elvárásokkal szembeül. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a munka első szakaszának során alkalmazott módszerekhez, elvekhez és célkitűzésekhez a kontinuitás érdekében továbbra is ragaszkodni kell, ugyanakkor azonban az első részben az eltelt idők folyamán felfedezett fogyatékokhoz, hibákhoz és következetlenségekhez a továbbiakban még a folyamatosság érdekében sem volna szabad ragaszkodni.

Ez annál is inkább fontos, mivel a szóban forgó szótár jelentősége messze túlhaladja a hasonló kiadványokét, mert noha az általános kétnyelvű szótárak sorába tartozik, a szükséges szakszótárak híján azok egész sorát kénytelen helyettesíteni, s ez terjedelmén is tükröződik. Különösen a növény- és állatvilág rendszertanának szak kifejezéseit tartalmazza szinte enciklopédikus részletességgel, valamivel kevésbé átfogóan az orvostudomány szakszókészletét, meglehetősen hiányosan a műszaki-természettudományos és társadalomtudományi (különösen a közgazdasági) terminológiát.

Persze itt inkább az aránytalanság róható fel, mint a teljesség hiánya, hiszen a maximalitásra való törekvést a szótár jellegét tekintve csupán a fent említett fogyatékoság, azaz az egyes tudományágak és tevékenységi területek szakszótárainak hiánya indokolja.

A szerbhorvát-magyar szótár eddig megjelent kötetei is hézagpótló jelentőségűek, mivel a nyelvi egyenjogúság viszonyai közepette és a két-, illetőleg többnyelvűség kialakult gyakorlata folytán megnövekedett ilyen irányú szükségletek és elvárások nemcsak nélkülözhetetlenné teszik, hanem esetenként még elégtelennek is minősítik a meglevő terjedelmet. A két- és többnyelvűségből fakadó szükségletek ellátására alakult szolgálatoknak és az ott alkalmazott fordítóknak gyakran az Értelmező Kéziszótár mellett a szerbhorvát-magyar szótár 3 kötetén kívül egyéb segédeszköz nem is áll rendelkezésükre, s a társadalmi elvárások folytán erre támaszkodva kell jól-rosszul megoldaniuk a tárgykörük sokfélesége és az egyes szakterületeknek nemcsak a terminológiájában, hanem ismeretanyagában való járatlanságuk miatt is úgyszólván képességeiket csaknem mindig meghaladó feladatokat.

Természetes azonban, hogy a jelen kiadvány teljes egészében nem vállalhatja fel az említett okokból eredő fogyatékoságok pótlását, ám mindenesetre el lehet gondolkodni azon, hogy meddig mehet el az igények kielégítésében, azaz az anyagi és időbeli meghatározók, esetleg számomra ismeretlen további tényezők által korlátozott keretek között milyen lehet az a terjedelem, amely lehetővé teszi az említett várakozások kielégítését, de nem duzzatja fel a szótár anyagát a kezelhetetlenségig, már csak azért sem, mivel a fordítás feladatain kívül a szótárnak a nyelvtanulás hatékony segédeszközévé is kell válnia, s ennek szempontjából a teljességre törekvés igénye ütközik a könnyen kezelhetőség követelményével.

Mindezt a toponímák, népszerűbben a földrajzi nevek aspektusából vizsgálva könnyű belátni, hogy teljességről ezen a téren sem lehet szó. Elvileg abból kellene ugyan kiindulnunk, hogy a szótár tüntesse fel minden egyes olyan tereptárgy egyedi vagy közös nevét, amelynek magyar és szerbhorvát alakja eltér egymástól, sőt a Tisza - Tisa, Palics - Palić, Horgos - Horgoš Ada - Ada, Temerin - Temerin, típusúakat is, amelyeknek csak írásképe, illetőleg csak kiejtése különbözik. Az anyag mértéktelen felduzzasztásának veszélye azonban arra kényszerít, hogy mértékkel válogassunk a rendelkezésre álló szókészletből.

Fel kell tüntetnünk minden olyan toponímát, amelynek sajátos magyar alakja van, illetőleg amelynek magyar alakja az eredetitől eltér. A tágabb értelemben vett földrajzi nevek közül ide tartoznak az égitestek nevei: a csillagok, csillagképek, csillagrendszerek, bolygók stb. egyedi nevei, mint pol. Északi Sarkcsillag, - Severnjača, Göncölszékér - Veliki Medved, Fias-tyúk - Vlašiči, Esthajnalcsillag - Danica, Szíriusz - Sirijus, Tejút - Kumova Slama, Mars - Marš, Szatuŕnusz - Saturn, Vénusz - Venera (természetesen a csillagászati köznevek is).

A világrészek, óceánok nevét természetesen tartalmaznia kell szótárunknak, a tengerek, tengeröblök, tavak, folyamok, folyók, csatornák, szigetek, félszigetek, hegységek, hegyek, dombok, síkságok, tájegységek elnevezései közül viszont csak azokat, amelyeknek sajátos magyar, illetőleg szerbhorvát változata alakult ki. Adria - Jadran/sko more/, Balkán /félsziget/ - Balkan /sko poluostrvo/, Isztria - Istra, Kréta - Krit, Korfu - Krf, Balaton - Blatno jezero, Száva - Sava, Alpések v. Alpok - Alpi, Kárpátok - Karpati, Szlavónia - Slavonija, Vajdaság - Vojvodina...

Az országnevek közül a többbeleműek feltüntetését a szótár aligha vállalhatja (pl. Magyar Népköztársaság - Narodna Republika Madjarska,

Német Szövetségi Köztársaság - Savezna Republika Nemačka/, de a köznévi elő-vagy utótagú összetételekből alakult szerkezeteket mindenestre felveheti /pl. Franciaország - Francuska, Nagy-Britannia - Velika Britanija/.

Kérdés, hogy szükség van-e a Dél-Korea - Južna Koreja, Észak-Irország - Severna Irska, Kelet-Németország - Istočna Nemačka típusú országnevek felvételére. A hangalakjukban és írásképekben az eredetitől el nem térő országnevek felvétele szükségtelen /Chile, az Angola, Banglades, Sri Lanka/. Fel kell azonban venni mindazokat, amelyeknek írásképe a magyar helyesírás szerint eltér az eredeti írásmódtól /Pl. Argentína - Argentina Kolumbia - Columbia, Brazília - Brasil stb./.

Az országnevekkel kapcsolatban felmerül a jelenlegi és a történelmi elnevezés kettőssége. Jugoszláv viszonylatban ez különösen a Crna Gora és Makedonija országnevekben vitás. Az előbbinek ugyanis a magyar megfleelője a régebben az olasz nyelvből átvett Montenegro, amelyet a magyarországi írás- és szóbeliség egyaránt használ, szótárunk azonban az elavult kifejezések közé sorolja, bizonyára holmiféle courtoisie-ből kiindulva, ám ebben az esetben Albánia hasonló eredetű nevét is az eredeti Schqipériával kellene felváltani, annál is inkább, mert ezt az albán és a szerbhorvát nyelvben egyaránt járatlan magyarok is ki tudják ejteni.

A Makedónia - Macedonia, ileltőleg a makedón - macedón alakváltozat a magyar nyelvhasználatban az ó- és a jelenkorban nagyjából azonos földrajzi helyen kialakult államképződménynek, illetve népnek a hasonló elnevezése. Nyelvművelésünk állapotára jellemző, hogy néhány évvel ezelőtt a Nyelvművelő rovat hasábjain éppen a fordított szóhasználat mellett kardoskodott egyik nyelvművelőnk.

A földrajzi nevek felvételével kapcsolatos legfőbb gondot azonban a településnevek okozzák, mivel ezeknek oly nagy a mennyisége, hogy valamennyit felölelni szinte fizikai képtelenség. Természetesen itt nem jön tekintetbe azoknak a lakott helyeknek az elnevezése, amelyeknek a magyar, illetve a szerbhorvát nyelvben nincs az eredetitől eltérő alakjuk. Ilyen például a magyar településnevek közül Hódmezővásárhely, Sopron, Vác stb., noha ezek írásképe a szerbhorvát nyelv betűkészletével nem adható vissza, ám átírásukra a szerbhorvát nyelv helyesírása (Pravopis srpsko-hrvatskog jezika, Matica srpska - Matica hrvatska Novi Sad. - Zagreb 1960) megfelelő eligazítást ad.

A magyar helyesírás gyakorlat A magyar helyesírás szabályai XI. kiadásának megjelenéséig a jugoszláv tulajdonnevek írásban eléggé konfúz volt, mivel abból indult ki, hogy a szerbhorvát nyelv keleti és nyugati változata két különálló, cirill, illetőleg latin betűs írásmódot használó nyelv, az előbbihez tartozó személy-, földrajzi és egyéb tulajdonfőneveket tehát a magyar ábécé betűivel át kell írni, az utóbbiakat viszont eredeti írásmód szerint kell jelölni, szükség esetén a mellékjelek elhagyásával. Mivel a személy- és bizonyos földrajzi nevek eredetét a gyakorlatban (különösen a hírközlés mai tempója mellett) néha szinte lehetetlen megállapítani, így a jugoszláviai eredetű tulajdonfőnevek írásában és kiejtésében is sajátságos zűrzavar jött létre a magyarországi hírközlési médiumokban. Ez kit mulattat, kit bosszant, vérmérséklet és alaptermészeti adottságok szerint.

Mivel a szerbhorvát nyelvhasználat szabályainak értelmében néhány magyarországi lakott helynek van a magyartól eltérő neve, ezeket szótárunknak feltétlenül fel kell tüntetnie /pl. Budapest - Budimpešta, Debrecen - Debrecin, Pécs - Pečuj, Szeged - Segedin, Szentendre - Sentandrej stb.).

Ugyanígy a világ más országainak településneveit is, amennyiben a magyarban eltérnek az eredetitől (Bécs - Wien, Bréma - Bremen, Drezda - Dresden, Genf - Genéve, Jeruzsálem - Jerusáleym, Krakkó - Krakow, Lipcse - Leipzig, Nápoly - Napoli, Prága - Praha, Párizs - Paris, Róma - Roma, Velence - Venezia, Varsó - Warszawa). Természetesen a szótár a szerbhorvát megfelelőt fogja feltüntetni, ami az eredetitől gyakran szintén eltér (Beč, Jerusalim, Krakov, Napulj, Prag, Rim, Venecija, Mleci). A magyarban az eredetivel azonos, de a szerbhorvátban attól eltérő településnevek feltüntetésére szintén szükség mutatkozik. (Athén - Atina, Isztambul - Carigrad, Milánó - Milan).

Le kell mondanunk a nem eredetiből, hanem közvetítő nyelv útján átvett helységnevek feltüntetéséről: Brüme - Brno, Danzig - Gdańsh, Karlsbad - Karlovy Vary, Pilsen - Plzeň, Fiume - Rijeka, Ragusa - Dubrovnik, Spalato - Split. Kivételt kell tennünk azonban a megmagyarosodott alakúakkal: Abbázia - Opatija, Zára - Zadar stb.

Fel kell venni a szótárba a magyarban és a szerbhorvátban eltérő használatú történelmi helyneveket (pl. Babel, Babilon, - Vavilon, Jerihó - Jerihon, Nándorfehérvár - Beograd, Karlóca - Sremski Karlovci, Spárta - Sparta stb.). A szótár terjedelme azonban nem teszi lehetővé és nem is szükséges valamennyi településnek a történelem folyamán használatos minden egyes elnevezését feltüntetni. Így pl. Belgrád Singidunum nevének felvétele felesleges, hiszen az mindkét nyelvben azonos. Abból kell tehát kiindulnunk, hogy a történelmi helynevek közül is csak a magyarban és a szerbhorvátban eltérő alakúakat tüntessük fel.

Számosságuk folytán a legnagyobb nehézséget az első világháború előtt Magyarország területéhez tartozó települések neve okozza, mivel ezek túlnyomó részének megvan a maga magyar elnevezése. A magyar nyelvhasználati gyakorlat szerint ilyen esetekben a leggyakrabban ezt az elnevezést hasz-

nálják. A magyar helyesírás szabályainak 280. pontja kimondja, hogy "a földrajztudomány, a könyvtárügy, a szakirodalmi tájékoztatás (dokumentáció), az idegenforgalom, a postai forgalom területén, továbbá a térképeken - főleg a helységnevek esetében - az idegen nyelvbéli név is használható: Wien, Presov, Oradea, Subotica, Istambul, Kobenhavn, Krakow, Napoli, Paris, stb."

Nem szakszövegekben azonban ragaszkodni kellene a helynevek magyar változatának következetes használatához. Csakhogy nálunk (és részben Magyarországon is) ezen a téren a legnagyobb zűrzavar uralkodik, amihez a szótár eddig megjelent részeinek összeállítói is hozzájárultak, mivel néhány helységnévnek nem a magyar változatát szótározták. Sajnos, sajtónk és egyéb hírközlő eszközeink a településneveket teljesen következetlenül használják, hol a magyar, hol a "hivatalosnak" vélt szerbhorvát változat mellett döntenek.

Bár a jelentősebb helységek névhazsnálatában kevés az ingadozás, a kisebb lélekszámú, kevésbé gyakran említett települések nevének használatában annál több. Megesik az is, hogy egyes hírközlő szervek (különböző újságok, folyóiratok, helyi közlönyök, a tévé, a rádió) ugyanazt a települést más és más néven említik. Csak egyetlen példát: a Dolgozók folyó év szeptember 3-i számában megjelent Ködmosta messzi tanyák, majorok c. riport "a törökkanizsai, Novo Miloševo-i és beodrai" tanyákat sorolja fel. Novo Miloševo és Beodra ugyanaz a település.

Egyes községek törvény adta joguknál fogva kötelezővé tették a területükhöz tartozó települések szerbhorvát nevének, esetleg "magyarosított" változatának használatát, és arra több - kevesebb sikerrel a sajtószerveket is rávették. Így például a kanizsai községben az Oromhegyes. Völgyes, Zentagunaras, a csókaiban a Tizzaszentmiklós, Egyházaskér, Feketetó, a Kishegyesiben Feketehegy stb. településnevek helyett hivatalosan csakis a Trešnjevac, Doline, Novo Orahovo, Ostojičevo,

Verbica, Cernabara ez utóbbiak azért ebben a különös változatban, hogy a helybeli lakosság nyelve ki ne ficamodjék), Feketics nevek használhatók.

Gyakran a községi hivatalos lapok helyesírása is tükrözi ezt a névhasználati "kétköziséget", és a szerbhorvát helységnevet a magyar ábécé betűivel írja át (pl. Tresnyevác, Feketics, Debelyacsa, Kupuszina stb.) visszatérve a régi Jugoszláviában dívó írásgyakorlatra, amely szerint még a felszabadulás után is egy jó évtizeden át Szabadkát Szuboticának Újvidéket Noviszádnak "illetett" írni és mondani.

Nem vonom kétségbe a kommunális rendszer helytállóságát és a helyi lakosság azon jogát, hogy gazdasági, kulturális vagy akár jóléti kérdésekben is döntsön a saját sorsáról, ám hogy illetékes volna a magyar szókincs anyagához tartozó településnevek megváltoztatására, abban erős kételyeim vannak. A földrajzi nevek ugyan kétségkívül etnikai tényezők folytán jöttek létre, ám alakjuk többnyire csak hosszú idők után módosul, rendszerint a bekövetkezett migráció hatására, de gyakran még a névadó etnikum kihalása vagy elköltözése után is megőrzi eredeti vagy részben módosult alakját. A hivatalos névváltoztatás sem lehet tehát pusztán a helybeliek "magánügye", mivel ez egyrészt ugyanúgy nyelvi elkülönüléshez vezetne, mint a közszavak tájnyelvi változatainak köznyelvi rangra emelése.

Ahogy nem emelhetjük a nyelvi norma szintjére tükörfordításainkat és az itt néha torz alakban átvett szerbhorvát szavakat (lásd: majica, patika, szok és társait), úgy nem várhatjuk el azt sem, hogy az egyetemes magyar nyelvközösség valamennyi tagja átvegye a helybeli lakosság által szentesített helységneveket. Ilyen módon ugyanis előbb-utóbb Szegedet Szögednek vagy Szögedének, Péter-révét Pecellónak, Torontálvásárhelyet Debellácsnak keresztelhetnék el.

Persze mindez nem vonatkozik a hivatalos névadásnak arra a formájára, amely szerint városaink, falvaink történelmünk, irodalmunk nagy egyéniségeinek nevét kapják. Senki sem törne lándzsát amellest, hogy Leningrádot ismét Szentpétervárnak, Gorkit Nyizsnij Novgorodnak, Titogradot Podgoricának, Svetozarovot Jagodinának, Zrenjanint Nagybecskereknek vagy Kardeljevót Pločének nevezük, bár történelmi névként szótárunknak ezeket az elnevezéseket is fel kellene tüntetnie az irodalmi vagy történelmi műveket fordítók - olvasók tájékoztatása érdekében. (Szerencsés fordítói leleménynek tartom a Tito Vrbas mintájára alkotott Titóverbász elnevezést.)

Nem ismerhetők el viszont a népelnyomó rendszerek, különösen a fasiszta megszállás idején elrendelt helynévváltoztatások, mert azok részben az akkori uralkodóosztály ideológiájának népszerűsítést célozták, olyan történelmi személyek nevének megörökítését is elrendelve, akiket ma már inkább hírhedtnek, mint híresnek neveznék (pl. Gömbösfalva Gömbös Gyula miniszterről).

A jugoszláviai települések magyar helységneveinek használata összhangban van szocialista öngazgatású társadalmunk példamutató nemzetiségi politikájával és a nyelvi egyenjogúság, valamint az egyenrangú nyelvhasználat elvével, ezért felesleges a községi illetékesek azon buzgólkodása, hogy az I. világháború előtt közhasználatban levő elnevezéseket sokszor a szerbhórvát megfelelő eltorzított alakjával helyettesítsék. Nem áll szándékomban annak taglalása, hogy az ilyen indítványok rosszul értelmezett lojalitásból vagy pusztaszervilizmusból születnek-e, csupán azt szeretném leszögezni, hogy eredeti magyar helységneveink következetes használatával méltán kifejezésre tudjuk juttatni, hogy szocialista hazánkat a velünk testvéri közösségben élő többi nemzettel és nemzetiséggel együtt a sajátunknak is tekintjük, nem vitatva el senkitől sem azt a jogot, hogy

ugyanígy érezzen, és ennek az érzésnek a saját nyelvében járatos földrajzi nevek használatával is kifejezést adjon.

A szótárban mindezeknek az elveknek úgy kellene tükröződniük, hogy anyagába példamutató következetességgel vegye fel a magyarban járatos helységneveket, s amennyiben a szerkesztők szükségesnek látják a lokális elnevezések szótározását is, abban az esetben megfelelő módon jelöljék annak a magyar köznyelvben nem általánosan használatos voltát.

A helységnevek rendkívül nagy száma természetesen nem teszi lehetővé valamennyinek a szótárban való feltüntetését, ezért bizonyos mérce megállapítására volna szükség, például a település nagyságától függően, hogy közülük melyeknek a neve vehető fel a szótár anyagába. Elképzelhető volna a helységnév anyagnak a szótár függelékében való közreadása is. Ebben az esetben felhasználható lenne a mint egy másfél évtizeddel ezelőtt megjelent Jugoszlávia összes helységének postai irányítószáma című kiadvány, továbbá a Tartományi Történelmi Intézet által kiadott vajdasági helységnévtár (Milica Marković: Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine, Novi Sad 1966), a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének eddig megjelent helynévgyűjteményei, a magyarországi kiadványok közül pedig Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótára című műve, amelyeket írásomban egyebek mellett magam is felhasználtam. Segítséget nyújthatnak a század elején készült helységnévtárak, földrajzi munkák, valamint a vásárok és búcsúk különféle kalendáriumokban és naptárakban található jegyzékei.

Fontosnak tartom megemlíteni még a zágrábi Lexikográfiai Intézet készülő Jugoszláv Enciklopédiáját, amelynek magyar nyelven is megjelent első kötete példamutatóan oldotta meg a toponímák, köztük a helységnevek magyar alakjának közlését. Ezt mindenképpen a szótár szerkesztőinek szíves figyelmébe ajánlom.

A FRAZEOLÓGIAI EGYSÉGEK SZÓCIKKBE ÉPÍTÉSÉNEK,
SZÓTÁRI ÁBRÁZOLÁSÁNAK, ÉRTELMEZÉSÉNEK
KÉRDÉSEI

Papp György

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások
Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1985. december 19.

0. A frazeológiai egységek a szókészlet lát-
szólag problémátlan, valójában azonban bonyolult
belső tagolódást mutató, többféle nyelvészeti,
irodalmi, folklorisztikai tudományág által vizsgált
területét képezik, amelyre az állandósultságot,
a tagok szoros kapcsolatát, a kötelező kiegészü-
lést kiemelő frazeológián kívül összefoglaló ne-
vet is nehéz találni.

A szerteágazó belső tagolódás, a műfaj átme-
neti jellege a minket közelebbről érintő lexikoló-
giai, lexikográfiai vizsgálatokban, gyakorlatban
is tükröződik, a jelenségcsoport behatárolásának
váltakozó belső kritériumaiban, nyelvterületen-
ként, megközelítések szerint változó felosztásában.

A szólások, közmondások, szállóigék, vonza-
tok megnyugtatóan máig sem tisztázott elméleti
kérdéseibe nem kívánunk belebonyolódni, tekintve,
hogy néhány egészen konkrét lexikográfiai kérdés
tisztázását tűztük ki célul, jelesen a frazeoló-
giai egységek kétnyelvű szótárazásának, szótárba
szerkesztésének néhány problémáját. Olyanokat,
amelyeket a készülő Magyar-szerbhorvát szótár
vetett fel, és vet fel folyamatosan. Az általános
kétnyelvű szótár mint konkrét feladat a vizsgálati

szempontok bizonyos szakosodását is maga után vonja: a sajátos szerkesztési elveket követő külön kétnyelvű frazeológiai szótár kérdéseit csak közvetve érintjük, noha a mi viszonylatunkban nem régen ilyen is megjelent.¹

0.1. A címben használt szócikkbe építésen a frazeológiai egységek kiválasztásától, a szótári egységekhez rendelésétől a szócikken belüli elhelyezéséig, beszerkesztéséig terjedő művelet-sort.

Az Elekfi László által korábban már használt szótári ábrázolás² szakkifejezés a frazeológiai egységekhez járuló kiindulónyelvi információkra vonatkozik, az értelmezés pedig magától értetődően az alakulatokhoz kapcsolódó célnyelvi információk együttesét jelenti.

0.2. Az a tény, hogy a készülő magyar--szerbhorvát szótárnak a szerbhorvát--magyar reláció gépileg kifordított állománya lett a kiindulóanyaga, néhány általános és sajátos frazeológiai vonását el is döntötte, például a következőket:

0.2.1. A frazeológiai anyag mind mennyiségi-
leg, mind minőségében a szerbhorvát--magyar szótár tükörképe, amelyben változatlanok maradtak az összevethetőség, a megfeleltetés szubjektív és objektív tényezőinek adott lehetőségei, az akkor fellelhető forrásanyag színvonala stb.

0.2.2. Mivel a szerkesztés, értelmezés előtt újabb irodalmi, publicisztikai és más szövegekre irányuló gyűjtés nem történt, a kifordított anyag is csak a szótárról szótárra öröklődő, kompillálódó alakulatokkal gazdagodhatott.

0.2.3. Ez a koncepció érintetlenül hagyta és vette át a lexikográfiai gyakorlatot és a lexikológiai hagyományokat.

A korábbi lexikográfiai gyakorlatot olyan értelemben, hogy a szavak betűrendjét követő szó-

tárákat tekintjük a szólások, közmondások elsődleges előfordulási helyének, rendszerének, s nem mondjuk a természetes összefüggéseket, szinoním vonulatokat érzékeltető rendszerezést, szólás- és közmondás-katalógust, amelyet O. Nagy Gábor is csak megkísérelt körvonalazni a Magyar szólások és közmondások mutatójában.³

Érintetlenül hagyta a lexikológiai hagyományokat olyan értelemben, hogy a frazeológia értékelésében ellentmondásosan és szeszélyesen válnak hangsúlyossá a szintaktikai-grammatikai alakulat, a szóértékű, változtathatatlan kapcsolat ismérvei. A szólások, közmondások, vonzatok stb. belső szintaktikai összefüggéseinek, illetve a frazéma és a szöveggörnyezet tágabb nyelvi összefüggéseinek viszonylagos feltáratlansága a beszerkesztésben, önálló szókészleteti szerepének, az egész egység sérthetetlenségének kései felismerése pedig az egész szerkesztési koncepcióban érződik. Az utóbbiban olyképpen, hogy nem lehet eldönteni, mikor épül egy frazéma a szócikkbe önmagáért, a nyelviileg, nyelvenként sajátos proverbiális jelentésének érzékeltetése végett, és mikor valamelyik, a címszóban kiemelt elemének pusztá illusztrálására, jelentésének ábrázolására. Az elemenként összegződő frazeológiai jelentés szemléletének tarthatatlanságáról nem kívánunk külön szólni, mert veszélyei nyilvánvalóak, főleg ha a funkcionális egyenértékűség mellőzésével jár együtt.

Mindez természetesen a szótárírás egészére, és nemcsak a magyar-szerbhorvát szótárra vonatkozik.

0.3. A fenti kitérők után fordítsuk figyelmünket a tudományos tanácskozásunk tárgyát képező szótár frazeológiai anyagára, az ezzel kapcsolatos szerkesztési elveire, módszereire. Gyakorlati szempontból az tűnik leghasznosabbnak, ha mondani-valónkat a frazeológiai egységek beépítésében, megfeleltetésében nélkülözhetetlen műveletek szerint és rendjében teszük meg. Ezek a következők:

1. A szótári anyag szelektív elemzése, a szótározandó frazémák kiválogatása;
2. A frazeológiai egységek megfelelő szótári egységekhez, vezérszavakhoz rendelése;
3. A frazéma belső jelentéstagolódás szerinti helyének kijelölése;
4. A FE * beszerkesztése;
5. A kiindulónyelvi információk (nyelvi, stilisztikai utalások) kialakítása.
6. A célnyelvi értelmezés, megfeleltetés;
7. Az esetleges célnyelvi utalások, pótinformációk kidolgozása.

0.4. A bevezető végére még idekívánkozik egy megjegyzés: a magyar-szerbhorvát nagyszótár anyaga még teljesen publikálatlan, értelmezőként, lektorként pedig csak töredékét ismerem. Észrevételeim érvénye is csak ezzel lehet arányos.

1. Mivel a számításba vehető magyar frazeológiai egységek első keretét a kifordított anyag képezte, erről kell néhány szót ejtenünk. A szerbhorvát--magyar szótár fő munkálatainak idején még a modern kiindulónyelvi források, értelmező szótárak egész sora hiányzott, amit a szerkesztők a szólások, közmondások vonatkozásában a meglevők teljes beépítésével igyekeztek pótolni, elsősorban Vuk Karadžić múlt századi gyűjteményével. Ennek eredményeként viszont számos archaikus, még Vuk számára sem mindig világos jelentésű alakulat is állományba került, álljon itt a Kossa⁴ által is kifogásolt Sijala je baba bar da je babi zauvar csak egyetlen példaként.

A valóban impozáns mennyiségű frazeológiai anyag felvételének a kifordításban kettős a következménye: a lelkiismeretes megfeleltetés folytán sok, ma már elavult, kétnyelvű szótárba nem való magyar alakulattal kell számolnunk: füstöt farag, szól a rigó, felel néki a szajko stb.

Másrészt rengeteg, a szólásokra, közmondásokra csak emlékeztető talányos szókapcsolatot találunk, amelyeket az értemezőik alkottak meg az eredeti alakok logikájához igazodó, szinte már műfordítói buzgalommal. Például: A dac megeszi az Öregasszony lelkét, (despet babi dušu gubi), követ köre, palota lesz belőle, fölnyúlt, aztán elmúlt, (ist korholja a fazekat, aki az ördöggel tököt (ültet, fejéhez verik (ti. a tököt). Szólást nem lehet fordítás közben teremteni, s főleg szótárszerkesztés közben nem, csak megkeresni, illetve hiányát jelezni.

A régies alakokat, álfrazémákat az anyagból ki kellett, ki kell szűrni, ami a szerkesztés egész folyamatára figyelve nem is mindig könnyű dolog.

1.1. Csak ezután gondolhatunk a frazeológiai anyag véglegesítésére, általában nem is az állomány egészében, hanem egy címszón belül gondolkodva. A fül címszó alatt pl. a kifordítás után a következő FE-eket találjuk: csupa fül vagyok, egyik~én ki, a másikon be, hegyezi a~-ét, a~-én ül. ~-ébe jut vmi, szent életű vasfazék, csak a füle kormos, ~-ig adós, lóg a~-e, farka, szám szerint kilencet. O. Nagy Gábor gyűjteményében viszont közel 50-et, s az Értelmező kézisztárban is 15-öt (A fülén ül, a füle botját sem mozdítja, rágja a fülét vkinek stb.). Nyilván nem O. Nagy gyűjteménye lesz a mintánk, de pótolnivaló így is akad, hogy megközelítsük a magyar-angol szótár (egyetlen megszámlolt) 116 000-nyi állományát.

2. A frazémák szótári tagolása, vezérszavakhoz rendelése látszólag és legtöbbször merően gyakorlati kérdés, a szakirodalomban mégis elég sok szó esik róla. Felfogható egészen formálisan, hogy az első, bizonyos szófaji rangsor szerint kiválasztott szóhoz kell besorolni. Ezt az elvet képviselik a frazeológiai szótárak szerkesztői, köztük O. Nagy Gábor is, miszerint az első főnévhez, vagy melléknévhez, számnévhez, más névszóhoz kell besorolni az alakulatot, ha ez nincs, a ha-

tározószóhoz, és legutolsó sorban az igéhez. A formális szempont azonban már nála is a jelentés-tani, parömiológiai kritériumokkal gazdagodik, amikor pl. a tulajdonneveket (Deákné, Marci, Samu), melléknévi származékaikat (mádi, becsei), a frazeológiai jelentést hordozó fókuszt (szegény embert az ág is húzza) okvetlenül vezérszöként kiemelőnek tartja. Az önelvű frazeológiai kutatások inkább a nyelvszemléletből eredő szemiotikai szerepkört részesítik előnyben.

A kétnyelvű szótárak másként járnak el. Szócikkek sokkal bonyolultabb, az egész szóállományt tükrözö rendszerében az ige fontos szerveződési tényező, noha esetrööl esetre újra eldöntendö kérdés marad, hogy a szintaktikailag rangosabb, de tartalmilag lehatárolatlanabb ige, vagy valamelyik kiegészítö bővítménye alkalmasabb a használók laikusabb szemszögébööl is megragadható szabályalkotásra.

Szótári utasításunk nem fogalmaz meg ezzel kapcsolatban egyértelmű szabályt, s amint Magay Tamás írja, nem követ ilyet a magyar--angol szótár sem. Néhány kérdésben viszont már egyértelműen állást foglalhatunk.

2.1. Döntenünk kell arról, hogy egy helyen, vagy ami az ajánlatosabb, több szócikkbe építjük-e be a frazémát, s az utöbbi esetben arról is, hogy melyik vezérszó alatt értelmezzük, s melyikekben utalunk erre.

2.2. Formaszavak, kötöszavak, névutók stb. nem alkalmasak vezérszönek, pl. a mint.A Szerbhorvát--magyar nagyszótárban ennek ellenére a kao alatt is feltűnnek szólások.

2.3. Az igei vagy valamely névszöi elem melletti döntés a frazeológiai egység mőfajától, szintaktikai szerkezetétööl függ.

A szintaktikai viszonyú szókapcsolatok esetében, névszöi szerkezetben egyszerű az eljárás: egy füst alatt, nyakló nélkül.

Mellérendelő névszói frázisoknál, azt hiszem, jobb a szórendi rangsort alkalmazni, mint az elemek betűrendi helyét: sippal=dobbal, tűz és víz.

Az egyszerű alárendelt szerkezeteknél, létigék esetén is a névszó mellett kell döntenünk: ördöge van

A névszói, birtokos és minőségjelzős szerkezeténél többnyire a jelzett szó válik címszóvá: lenge magyar, ez más káposzta, de már a frazeológiai jelentés fontos elemét képező tulajdonneveknél szerintem nem ilyen egyértelmű: Szent János áldása.

2.4. Az összetettebb predikatív szerkezetekben az ige vagy névszók rangsorát nehéz így általánosságban megítélni. Könnyebb, mondjuk, a főnév kiemelésének eseteit számba venni:

2.4.1. az egyszerűbb szerkezetű szólások szóértékű összetétellel, transzformmá válása a magyar nyelvben nagyon eleven folyamat, mégha a szótárak kiinduló anyagában nem is mindig örvendetes, mert szubjektív az alkalmazásuk. Olyanokra gondolunk, mint konkolyt hint = konkolyhintés, port hint vkinek a szemébe - porhintés, illetve más formában a cigányútra megy-ből a a cigányút. Igen furcsa, ha a cserben hagy szólást a hagy címszó alatt dolgozom fel, de van cserbenhagyás, cserbenhagyásos gázolás, amelyeknek így a frazémával minden eleven kapcsolatuk megszűnt.

A frazeológiailag kiemelt tulajdonneveket jómagam mindig legalábbis egyik címszónak venném. Bernát, Bodóné, Futak.⁵

Ha már a szerkesztő egyébként is a főneves megoldás mellett döntött, több főnév esetén valamilyen elvhez tartania kell magát, vagy valamilyen releváns szemantikai-szintaktikai funkcióhoz, vagy sorrendjükhöz, s semmiképpen sem úgy eljárni, hogy a nem esik messze az alma a fájától szólást a fa alá soroljuk.

2.5. Az un. kultúrspecifikus elemeket, az elhomályosult, csak a szólásokban, közmondásokban jelentkező szavakat, szókapcsolatoknak okvetlenül címszóként kell szereplniük: Fabatka cigányút, dugába dől.

2.6. A szóláshasonlatokban mindig a mint utáni első főnevet kell kiemelni. Megy, mint a kis angyal.

2.7. Ilyen és más szempontokból nézve a magyar anyag pillanatnyilag ellenőrzésre szorul, főleg az utalások, a felesleges számú értelmezések kiszűrése érdekében, s ez nem is lehet a kis betűrendi távon szerkesztők feladata.

3. A frazeológiai egységeknek a szócikk belső jelentéstagolódás szerinti elrendezéséről szintén sokat lehetne beszélni, vitatkozni is. Álljon itt csak néhány megjegyzés:

3.1. A fő és konotatív jelentések szerinti tagolódást látjuk jónak, noha mint Magyar Tamás is megjegyzi Magyar--angol szótárral kapcsolatban, ezt sokszor nem vezetik végig folyamatosan, azaz maradnak besorol/hat/atlan frazeológiai jelentések.

3.2. A frazeológiai anyagnak világosan el kell különülnie a jelentést illusztráló szabad, vagy más kötöttségű kapcsolatoktól, viszont anyagunkban ez sokszor nem szempont.

3.3. Az egy címszó alá sorolt frazémák között további rangsora kellene megállapítani (ragozatlan- ragozott alak, szórend stb.).

4. A frazeológiai egységek beszerkesztése, megfelelő alakjának kialakítása szintén sok kérdést, dilemmát vethet fel, részben a kifordítás, részben a szótári vagy alapforma és a változat elméleti kérdéseinek letisztázatlansága miatt.

4.1. Az elsődleges megfeleltetés során nem ritkák a különböző eredetű alaki torzulások, a szólás- és vonzat-keveredés: nyilvánosságra

kerüljön, jóban és rosszban, hamis húrokat (más) penget. Ilyen még a magyar-német szótárba is becsúszott. Köpi a tenyerét (a marka helyett).

4.2. Más esetben az értelmező szemérmes volt, amit ezek az alakok nem túrnek. Feszít, mint koszos Pista Jézus nevenapján. Hadd ne mondjam ki a helyes alakot.

4.3. Hogyan, mennyire takarékoskodjunk az egymásra vetített változatok esetén. Szárnyakat kap/ad, fülét/füle botját .

4.2. Funkcionális kötöttségekre nagyon kell vigyázni, közlő, címzett harmadik személy, mód, a szerbhorvát lexikográfia főnévi igenévi alakjai erre sokszor nem alkalmasak.

4.3. A frazémának megvan az állandósult elemekkel egyenlő, zárt terjedelme, amelyet a beépítés során sokszor zavarnak meg, hígítanak fel a szűkebb-tágabb kontextus elemeivel. A Tegyé! egy kis sőt a nyúl farkára! esetében a nyúl csak egy lehetséges bővülés, a szedd a sátorfádat, és menj esetében az utóbbi a mondatkörnyezet része lehet. Esetleges kiegészítés a nadugo-naširoko-nak megfelelő tövérl-hegyére mond el valamit befejezése, vagy a pénz annyi, mint pelyva-nál az utalószó.

5. Véleményem szerint a frazeológiai egységek használati kötöttségeire, stílusrétegére, műfajára utaló jelek, szerelés nélkülözhetetlen. A rövidítés (Sz), vagy még inkább a belső műfaji csoportosítás több nyelv viszonylatában nagyon bonyolult kérdés. A □ jelölés ebbe bele sem bocsátkozik. Más szempont az utasítás nyelve és helye, a baloldalon, vagy a jobb oldalon álljon-e, vagy mindkét helyen? Ha lehet, mindkét használóra kell gondolnunk.

6. Az egész kétnyelvű szótári munkálatsornak kétségkívül a célnyelvi értelmezés a legbonyolultabb, legnehezebb része. Erről a gépi kifordítás révén egy címszó alá gyűlt ekvivalensek is olyan képet adnak, amilyen az eredeti szerkesztés során

a memóriakorlátozottság, a nehezen áttekinthetőség miatt nem merülhetett fel. A megoldásokat, illetve a fordított viszonylat kiindulóanyagát két szemszögből vizsgálhatjuk:

6.1. Az egyedi megoldások felől:

A megfeleltetésnek szótári, de akár fordítás-elméleti szempontból is a következő, immár rangsorolt eljárásai lehetségesek:

6.1. Ha mód van rá, a közvetlen, frazeológiai ekvivalenst kell kiválasztanunk: Erős, mint a bika, Jak kao bik, mlatiti praznu slamu - üres szalmát csépel, ki a nyáron nem gyűjt, télen nem fűt - ko leti hladuje - zimi gladuje, Ko leti gori zimi godi.

6.2. A következő lehetőség a közvetett megfeleltetés, jobb híján a megközelítő ekvivalens kiválasztása, amelyet még mindig az eredetivel azonos szövegkörnyezetbe helyezhetünk Vonít a kutya, meghalt valaki - za gosom. A releváns elemek hasonlósága a fontos: aki korpa közé keveredik, megszvik a disznók = ko s djavolom tikve sadi o glavu mu se lupaju; homokra épít - sigurno kao u vosku megfeleltetés már bizonytalan. Ennél a szintnél sokszor van szükség bővebb információkra. Például a Baba Marta - Szeszélyes, mint az április esetében, lévén, hogy a szerbhorvát frazéma a márciusra vonatkozik.

6.3. Amikor a célnyelvben egy proverbiális beszédhelyzetre nincs még megközelítő szólás sem, a szó értékű szinonímával kell behelyettesítenünk, de semmiképp valamiféle "prózai" parafrázissal. Ilyképpen: tera baba koziče - délibáb, itatja az egereket - plače. Ilyenekre nincs szükség: alszik, mintha csutorát fürészelne. A műfordítás nemes dolog, frazémáknál azonban mértékkel alkalmazható, szótárban pedig egyáltalán nem.

6.4. Ha a célnyelvben a frazeológiai egység beszédhelyzete sem ismert, akkor csak arra szorítkozhatunk, hogy a szólás, közmondás jelentésvi-

szonyait körülírjuk. így kell például eljárunk a nem ér a nevem vagy a bolondos lesz a feleséged ura alakulatoknál, amelyeknek használati köre is ismeretlen a szerbhorvát nyelvben.

6.5. Az egyenként korrekt megfeleltetés a szótár egészében gondolkodó, körültekintő szerkesztés nélkül nem hoz eredményt. A kifordítás mutatta meg, hogy a szerbhorvát-magyar megfeleltetésben nem kerülhetett sor a szinoním rendszerű csoportosításra, ezen belül pedig a belső jelentésmegosztás áttekintésére. Ennek eredményeként halmozódnak fel a szerbhorvát frazémák egyetlen magyar kiindulónyelvi alak jobb oldalán. Pl. Min-den hájjal megkent - izučio dvanaest škola, prošao je i na sito i rešetno, namažen je svim mastima, holott csak az utolsó a közvetlen megfelelője.

6.6. A gyakorlat nem mindig ezt bizonyítja, ezért kell hangsúlyoznunk: egy adott szótár különböző szócikkeiben, helyein nem lehetnek eltérő értelmezések, ekvivalensek. A már idézett Ko s djavolom tikve sadi o glavu mu se lupaju közmondásnak a Szerbhorvát-magyar szótárban három különböző megfelelése található: Nem jó az urakkal egy tálból cseresznyézni, mert a maggal kilövik a szemét; aki az ellenséggel cimborál, forrót öntenek alája, illetve a szószerinti fordítás - Aki az ördöggel tökött ültet, a fejéhez verik. Egyedül a jó alak hiányzik: Aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók.

Dolgozatom néhány, a konkrét szerkesztési munkálatokban felmerülő kérdésre próbált választ adni, tehát nem is lehetett célja az egész témakör kimerítése.

JEGYZETEK

1. Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Délszláv Nyelvek Tanszéke jelentetett meg két viszonylatú kis frazeológiai szótárt: Učimo srpsko-hrvatski sorozat; Frazeološki rečnik srpsko-hrvatskog jezika (srpskohrvatsko-madjariski). Munkatársak: Jovan Kašić, Vladislava Petrović, Vajda József, Papp György, Lánosz Irén. Tanuljunk magyarul sorozat; Magyar-szerbhorvát frazeológiai szótár. Munkatársak: Vajda József és Mirjana burzan.
2. Elekfi László: Az ige szótári ábrázolása, in. Szótártani tanulmányok. Szerk. Országh László Bp.,
3. O.Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Bp., 1966.
4. Kossa János: szerbhorvát-magyar szótárunk II. kötetéről. Híd 1973: 735-751.

ETO: 809.451.1-5(042.3)

CONFERENCE PAPER

MONDATSZÓ, INDULATSZÓ -- SZÓMONDAT

Reffle Gyöngyi

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások
Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1985. december 19.

A mondatszó, indulatszó, szómondat kategorizálást nem szójátéknak tartom, hanem könnyen és gyakran előforduló buktatónak, amely mind a szerkesztőknek, értelmezőknek, mind pedig a lektoroknak munkaigényes utánajárást, kutatást előlegez, mivel a szófaji megjelölések sem az értelmező, sem a kétnyelvű szótárakban nem egységesek. A szótárak természetesen magukon viselik a szerkesztői hozzáállás jegyeit, ám a kétnyelvű szótáraknál a forrás és a célnyelv belső törvényszerűsége már nem engedi meg az individuális szabadságot, "a kategorizálás a szóegyedek élete szempontjából, tehát a lexikológia és lexikográfia szempontjából híven tükrözi a szóalkotásban érvényesülő társadalmi törvényszerűséget" (Kelemen J. 10. old.) A mondatszó mint szó köztudottan nem mondatfelfogást tükröz; míg a szómondat mondattani kategória. A hangsúly nem ezen van. A kérdés az: miként osztályozzunk olyan nyelvi kategóriákat, amely a magyarban (forrásnyelv) és a szerbhorvátban (célnyelv) különböző minősítést kapnak. Pl. az igen felelő mondatszó az ÉSZ-ban elsősorban határozószóként, másodsorban mondatszóként, harmadsorban főnévként szerepel. A szó szerbhorvát megfelelője a da a szócikkben a római I-es alatt kötőszóként tárgyalta, római II-es alatt pedig indulatszóként. Külön szócikkben dolgozza fel a szerbhorvát--magyar szótár a szó határozószós alakját.

Mivel a szerbhorvát da csak szófaji szempontból kap más előjelet, hangsúlyos alakváltozatai nincsenek, a számítógépes feldolgozás során (pontosabban a kifordított anyag nyomtatásakor) egyazon cédulára került a kötőszó, az indulatszó és a határozószó értékű jelentés.

A szerkesztő feladata szétválasztani a szófaji kategóriákat, azok köré csoportosítani a szigorúan odavágó frazeológiai anyagot, szófaji kategóriákon belül levezetni a jelentéstördelés hierarchikus képletét.

A Morton Benson-féle szerbhorvát--angol szótár a da címszót elsődlegesen mondatszóként tárgyalja, római II-es alatt kötőszóként, római III alatt újfent mondatszó kategóriát kap a címszó, és végül IV-es alatt jelöli indulatszóként (külön szócikkre bontva).

A szerbhorvát--magyar szótárban a kérdéses címszó első jelentése kötőszó értékű, ugyanazon szócikken belül (II.) indulatszó. Külön szócikken dolgozza fel a szótár az igenlő választ mint határozószót - e szócikken belül pedig stiláris klasszifikációt is ad.

A szerbhorvátban az egyértelmű igenlő válasz a jeste mondatszó, amely a szerbhorvát--magyar szótárban következetesen a partikula szófaji megjelölést kapja. A jeste tájnyelvi vagy népies változata, a je, szótárunkban nem kapott helyet, ezért a számítógépes cédulákon sem szerepel ez az egyébként gyakran előforduló változat.

A Hadrovics--Gáldi-féle Magyar-orosz nagyszótárban az igen római I. alatt állítószó, római II-es alatt határozószó (ugyanazon szócikken belül).

A da szerbhorvát kötőszó, indulatszó és mondatszó lebontása a szerbhorvát--magyar szótárban a következő (a lebontás fontosságára a későbbiekben térek rá).

A római I-es keretében a jelentéstördelő 1-es arab szám alatti jelentése a hogy b) pont

alatt: semhogy, hogyan; on je suviše jak da ga boleest tako brzo uništi. Arab 2-es: úgy, hogy; 3) ha da ga ne zadržāše on bi pao ha meg nem fogják elesik; 4) mégha, 5) bár, bárcsak (Kelemen József szerint a bár, bárcsak mondatzó); 6) hadd da čujem - hadd halljam (a hadd az ÉSZ szótárban határozószó, indulatszó értékű jegyekkel); 7) parancs, tiltás kifejezésére ne, nehogy! 8) vajon, talán. A 9-es alatt a magyar az ugye, ugyebár mondatzó értékű határozószóval fordul. 10) kao da magyar megfelelője úgy határozószó és mondatzó.

A római II-es szófaji meghatározása az indulatszó arab 1) alatt de! be! da lepa čoveka be szép ember; 2) hogy, még hogy.

A lebontást azért találom fontosnak, mivel a szócikkben felállított jelentéstördelés 3 esetben is félrevezetheti a szerkesztőt, még hozzá a bárcsak, a hadd és az ugye, ugyebár határozószókat, mondatzókat illetően. Tudni illik az ugyebár, bárcsak magyar címszó mellett a kifordított anyagban a kötőszó minősítés ugrik ki. A szerkesztő és értelmező figyelmétől függ a továbbiakban a magyar címszó klasszifikációjának helyessége vagy elírása.

A da és jeste mint felelőszó ugyanazon cédulán szerepel a magyar igen címszó alatt. Felépítése a szerbhorvát--magyar szótárban a következő: da I.) adverbium arab 1) igenlő válasz; igen hoćeš li doći - da; odgovori da ili ne - felelj, igen vagy nem!; pa da - persze.

A jeste partikula da igen, úgy van, igaz. Tehát a képlet: igen, persze, úgy van, igaz...

Viszont másmilyen az ÉSZ - igen - je. A bonyolult tagolásában, a legapróbb részletekbe menő felaprózottságában rámnehezedett ez a címszó. Múlt időben beszélek, mert az első kísérletünkről van szó, amikor is szlavistáknak adtuk értelmezni a cédulákat, tehát azoknak a nyelvészeknek és

szakembereknek, akiknek anyanyelvük a szerbhorvát, akik pontosan érzik (itt kapcsolódnék Zigány Judit tegnap elhangzott szavaihoz), akik ösztönösen megérik, hogy valami nincs rendben. Mi a számítógépes anyag és az ÉSZ - alapján megszerkesztettük a szócikk forrásnyelvi, tehát magyar oldalát, a szerbhorvát rész a szlavisták gondozásába került.

Az igen azon címszó, amely az ÉSZ-ben messze-menően felülmúlja a kifordított anyag mennyiségét, összetettségét, azaz olyan csoportosítási, osztályozási rendszer elé kerülünk és olyan frazeológiai példatár elé, amely törvényszerűen felveti a kérdést: mennyit szabad ebből kiemelni, hogyan szelektálni, tehát hol az a határvonal, amely a mi 3 kötetre tervezett szótárunkban irányadója és tanácsadója lehet a szótárforgatónak és műfordítónak egyaránt.

Tehát: az igen 1-es felső indexszel határozószó; stiláris jegye a választékos. Római I. alatt jelentése nagymértékben, nagy fokban, nagyon. A jelentéstördelő arab 1-nek csak 12 alindexe van. (Nem sorolom fel mind a 12-t. Viszont a címszónak olyan fontos hangulati, érzelmi és értékskáláját kapjuk meg e 12 al-al kategóriában, hogy a szelektálás művelete szinte bántó, mert nem hagyható el az igen mint fokozó szó a cselekvés intenzitásának, az akarat, a szándék fokának hangsúlyozásában: pl. Ön igen téved; Igen megörültem - vagy a tulajdonság, nagyság, jelentőség fokozása: pl. igen jó dolgozat, igen fontos ügy; a számszerű érték fokozása v. lefokozása: igen sok pénz, igen kevés hír; vagy határozószó előtt: ez igen rég történt; az még igen messze van; tagadó és tiltó mondatban: ne igen, nem igen evett stb.

Az igen mint határozószó stiláris jegyei: a választékos, népies, ritka.

És elérkeztünk a mondatszó, határozószó és főnévi értékű igenhez, a 2-es felső indexszel ellátott igenhez. A mondatszó első jelentése - az el-

döntendő kérdésre adott felelet: igen, úgy van.
- Esik az eső? Igen! (tehát az egyértelmű, vagy
tisztá igenlés) szerbhorvátul jeste, da.

És újból a lebontás:

1. (kitérő feleletként) igen is, nem is
2. (ellenvetésként) de igen, így volt
3. (helybenhagyásként) igen, ez így történt
4. (nyomatékos állításként) majd

a megengedés kifejezésére, elmélkedő feleletként, gúnyos nyomatékkal, kérdő hangmenettel stb.

A szó főnévi felbontása a legegyszerűbb a
(beleegyezésként) adott válasz

igennel felel

igent mond

ETO: 801.3(042.3)

CONFERENCE PAPER

AZ EURALEX -- ÉS A LEXIKOGRAFIA IDŐSZERŰ
KÉRDÉSEI

Magay Tamás

Az Akadémiai Kiadó Szótárszerkesztősége,
Budapest

Közlésre elfogadva: 1985. december 19.

Előzmények, célkitűzések

A lexikográfia, vagyis a szótárírás gyakorlata és elmélete a különféle nyelvészeti irányzatok és iskolák virágzása és elvirágzása közepette tette és teszi a dolgát. A maga szerény, de kitartó és alapvető munkájának problematikáját a 60-as évek legelején, egészen pontosan 1960-ban egy Bloomingtonban tartott lexikográfiai konferencián fogalmazta meg. Azóta évenként legalább egy konferencia, kollokvium, szeminárium stb. jelzi valahol a világon - eleinte Amerikában, később Európában is - ennek a magára találó tudományszaknak az egyre jobban felismert fontosságát. (1960 és 82 között 25 konferenciát tudnék felsorolni Bloomingtontól Macquarie-ig és Rabattól Koppenhágáig, de ezek közé nem számítanám például az International Congress of Linguistics-t vagy az International Applied Linguistics Congress-t vagy egyéb nyelvészeti konferenciákat, amelyek úgyszintén foglalkoztak lexikográfiai kérdésekkel.) A "Lexicography in the Electronic Age" c. 1981-ben Luxemburgban tartott szimpoziononl vetődött fel annak a gondolata, hogy immár elérkezettnek látszik az idő arra, hogy valamiféle szervezet vagy társaság fogja össze az európai lexikográfusok munkáját,

törekvéseit. Ugyanis akkor már javában működött az Észak-amerikai Szótártársaság (Dictionary Society of North America, DSNA), amelyet 1975-ben alapítottak az indianai egyetemen. Ennek a gondolatnak a legaktívabb képviselője a nyelvész-lexikográfus Reinhard Hartmann, az exeteri egyetem nyelvtudományi intézetének vezetője lett, aki azzal, hogy 1978 és 1983 között három nemzetközi lexikográfiai konferenciát is rendezett, Exetert mintegy az európai lexikográfusok és lexikográfia központjává tette. A konferenciák munkája rendre - és általunk bizony elképzelhetetlenül rövid nyomdai átfutási idő alatt - megjelenik.

Az 1983 szeptemberében rendezett exeteri konferencia záróaktusaként megalakult az Európai Lexikográfiai Társaság, az EURALEX (European Association for Lexicography), amelynek alapító tagjai a konferencia résztvevői voltak, mintegy 270-en 40 országból. Demokratikus alapon megválasztották a vezetőséget, amelynek elnöke Prof. Gabriele Stein (Hamburg), alelnök Prof. Noel Osselton (Leiden), titkár Dr. Reinhard Hartmann (Exeter), pénztáros Prof. F.E. Knowles (Birmingham), további 5 vezetőségi tag: Mrs. Beryl T. Atkins (Collins, Glasgow), A.P. Cowie (Leeds), Dr. Robert Ilson (London). Prof. A. Zampolli (Pisa) és Dr. Magay Tamás (Akadémiai Kiadó, Budapest).

A társaság célja a lexikográfiával összefüggő mindennemű tudományos és szakmai tevékenység elősegítése, beleértve szótárszerkesztők képzését, nevelését és a szótárhasználók sokszempontú segítségét. Ennek a célnak az elérése érdekében a Társaság ösztönzi az információcsere-t különféle nemzetközi találkozók szervezésével, kiadványok megjelentetésével, kutatási feladatok kitűzésével és más rokon területeken működő szakmai testületekkel való kapcsolatteremtés és -tartás révén.

A Társaságnak születésétől fogva tagja lehettem, és tanúja annak, hogy nem valami formális,

tanácskozzátó, a hasonló társaságokat eggyel szaporító gittegyeletről van szó. A Társaságot a szükség hívta életre, és pedig a (nyelv)tudomány-nak abban az ágában (az alkalmazott nyelvtudományon belül), amely mindig is, de napjainkban fokozottan, kézzelfogható produktumokat hozott és hoz létre, s z ó t á r a k a t, amelyek szükségeségéről és társadalmi hasznosságáról azt hiszem nem érdemes külön szólnom, főleg nem lexikográfusok között. Olyan emberekből áll a Társaság és vezetősége, akik aktívan dolgozni és produkálni akarnak. A Társaság úgy kíván működni, hogy minden részt vevő országnak van, ill. lesz egy ún. regional representative-je (területi képviselő), aki összekötőként működik az illető ország és az EURALEX között. Az Önök képviselője Rudolf Filipovič zágrábi professzor, aki szintén részt vett Exeterben az alakuló ülésen. Remélem, nem követek el hatásköri túllépést, amikor őt megelőzve beszélek itt Újvidéken az EURALEX-ről. Egy biztos: én lennék a legboldogabb, ha Filipovič professzor úr lenne az első Magyarországon, aki az EURALEX-ről előadást tartana. Mondom, nem vagyunk formálisak, a munka az első.

Mit tett tehát első két évében az EURALEX? Csak felsorolásszerűen utalok tevékenységére.

Az alapszabályok megfogalmazása és véglegesítése volt az első feladat. Ezzel párhuzamosan az alapító tagok státuszának rendezése, új tagok toborzása. Vannak rendes tagok, pártoló tagok, intézményi tagok és tiszteletbeli tagok. Rengeteg levelezés folyt főleg az első időkben, mindennek az irányítását Reinhard Hartmann végezte és végzi jelenleg is. Egyelőre a főhadiszállás Exeter, bár a bizottsági ülések rendre Londonban, a londoni egyetem angol tanszékén vannak.

Rokon testületekkel való kapcsolatfelvétel, pl. a Dictionary Society of North-America, amiről már tettem említést. Sponsorok felkutatása, pl. European Science Foundation, kiadók: Collins, Longman, Oxford University Press, Pergamon, Niemeyer stb.

Már 1984-ben beindult és évente kétszer jelenik meg az "EURALEX Bulletin". Az első szám 1984 júniusában jelent meg. Olvashatjuk benne Országh László nekrológját. A nemzetközileg elismert lexikográfus hosszantartó betegsége miatt már nem tudott bekapcsolódni az EURALEX-et előkészítő munkába. Néhány nappal az után halt meg, hogy az EURALEX vezetősége őt választotta meg első tiszteletbeli tagjának. -A Bulletin rövid cikkekben ad számot mind arról, ami az EURALEX-szel kapcsolatos, és ami szótárügyben történik a nagyvilágban. Így erről az alkalomról is küldök beszámolót Robert Ilsonnak, a Bulletin szerkesztőjének.

Fontos szerepe volt az EURALEX-nek egy új folyóirat megjelenésében: Lexicographica International Annual for Lexicography, amelyet a tübingeni Max Niemeyer Verlag ad ki a DSNA-val és az Euralex-szel közösen, s melynek szerkesztői: Antonin Kučera, Alain Rey, Herbert Wiegand és Ladislav Zgusta. Az évkönyv mellett indult egy Series Maior is, amelynek első száma a "LEXeter '83 Proceedings"² volt vagyis az 1983-as exeteri konferencia anyaga.

Hartmannék aktivitását bizonyítja az is, hogy 1984-ben, ugyancsak Exeterben, megalakult az egyetem szótári kutató központja (University of Exeter Dictionary Research Centre), amelynek célja a szisztematikus lexikográfiai kutatás folytatása és továbbfejlesztése.

Ez év áprilisában Leeds-ben volt az EURALEX első rendezvénye: A szótár és a nyelvtanuló c. szeminárium. A témák és előadások mind a szótárhasználók szempontjaival voltak kapcsolatosak.

Az EURALEX alapszabályainak értelmében két-évenként kell valahol nemzetközi konferenciát tartani, amelynek során az EURALEX közgyűlése is lezajlik. A zürichi egyetem vállalta az 1986-os konferencia megrendezését, amelynek szervezése, előkészítése már javában, és egyre nagyobb intenzitással folyik. Az 1988-as konferenciát

Magyarország kívánja megrendezni. Ez jó alkalom lenne arra, hogy a szocialista országokból is kellő arányban vehessenek részt lexikográfusok, ami - tudvalevőleg - igen nehéz a nyugati országokban rendezett konferenciákon, devizális okoknál fogva.

Témák, távlatok

A témakör, amint az EURALEX már ismertetett célkitűzéséből is kitetszik, rendkívül széleskörű, valósággal kimeríthetetlen. A megalakulást megelőző és azt sürgető konferenciák témáinak színes sokfélesége is ezt tükrözi, összefoglalni és rendszerezni éppen ezért szinte lehetetlen. Ami azonban mindhárom konferenciát és - gondolom - az 1960 óta rendezett többi lexikográfiával foglalkozó találkozót is jellemezte: polarizálódás elmélet és gyakorlat között. Ezen a két póluson belül a legkülönbözőbb megközelítésben tárgyalták az előadók a lexikográfia egyes kérdéseit. Nem egyszer olyan hangulat alakult ki, mint ha elmélet és gyakorlat, az elmélet emberei (academics, theoreticians) és a gyakorló lexikográfusok (Practitioners, practising lexicographers) között egyre mélyülő és áthidalhatatlannak tűnő szakadék keletkezne. Szerencsére - s ezért jók a konferenciák, nemzetközi tanácskozások - az előadásokat követő viták, s a folyosókon, s főképpen a "bar"-ban egy pohár sör mellett lezajló kötetlen beszélgetések, egyszóval a személyes kapcsolatteremtés során kiderül, a feszültség abból származik, hogy az elmélet emberei rendszerint (még) nem végeztek szótárszerkesztést, a szótárszerkesztők viszont nemigen érnek rá elmélyülni elméleti kérdésekben.

Az elmélet és a gyakorlat egymásra utaltságát Balázs János már 1954-ben így fogalmazta meg: "A szótárírói elmélet nem képzelhető el szótárírói gyakorlat nélkül, sem pedig a gyakorlati szótárírás nem művelhető megfelelő alapvetés

nélkül"³. Az exeteri és a 60-as évek elejétől egyre sűrűbbé váló másutt rendezett lexikográfiai konferenciákon elhangzott előadások is azt mutatják, hogy a nyelvészek figyelme a gyakorlat felé, a lexikográfusok érdeklődése pedig az elmélet, az elvi kérdések felé fordul. A szakadék tehát virtuális, s az egymással ellentétes tendenciák a valóságban egymás felé tartanak, s a végén kiegyenlítődnek. S hogy ez így van, kifejezi az exeteri konferenciákon kialakult azon közmegegyezés és közhangulat is, hogy a szótár, a szótárírás és minden, ami ezzel összefügg, nem öncélú tevékenység, hanem a szótárhasználót szolgáló tudatos és közös munka. Leegyszerűsítve: a cél mennél többféle és mennél jobb, a szótárhasználók számára az adatokat mennél korszerűbben és hozzáférhetőbben tároló és tálaló szótárak létrehozása. Ebben mindenki egyetért, ezen fáradozik, ki-ki felkészültsége és a rendelkezésre álló idő (és pénz) szerint, és ezért keresi más országok lexikográfusainak a személyes kapcsolatát, barátságát.

Mert van egy másik fontos felismerés is, az, hogy a lexikográfiát csakis nemzetközi, internacionális és interlingvális alapon lehet és érdemes művelni. Most még csak sejteni lehet, hiszen alig néhány évre tekinthet vissza lexikográfusok nemzetközi közeledése és barátkozása - egyenlőre még csak a témákkal és egymással való ismerkedésnél tartanak -, de a jövő, talán nem is a távoli jövő, szoros együttműködést eredményez majd, talán egy fajta nemzetközi munkamegosztást is.

Egy harmadik fontos felismerés annak az igénye, hogy közös nyelvet beszéljünk. Ez eddig könnyű volt, mert ez a közös nyelv az angol volt. A konferenciák egynyelvűek voltak (aminek megvolt az előnye), hasonlóképpen a megjelent publikációk is. Ez azonban változóban van, az 1986-os zürichi 2. EURALEX konferenciának négy hivatalos nyelve lesz: az angol, a francia, a német és az olasz. Még inkább módosul ez, ha a 3. EURALEX konferencia

(1988-ban) Magyarországon lesz, mert, egyrészt, ötödiknek felzárkózik az orosz nyelv, másrészt a kevésbé ismert nyelvek is hallatják hangjukat. A lexikográfia közös nyelve most már tehát azt kell, hogy jelentse, hogy mindenki a saját anyanyelvén tisztában legyen a lexikográfia elveinek és gyakorlatának valamennyi fogalmával, mert ez nélkülözhetetlen alapfeltétele bármilyen nemzetközi együttműködésnek és egyetértésnek. Terminológiai kérdésekkel igen sokan és intenzíven foglalkoztak a konferenciákon, de mindenekelőtt - persze ez az igény is elhangzott - a lexikográfia és rokon területeinek terminológiáját kell kidolgozni. Erre vonatkozóan kísérletek és publikációk már születtek.

Milyen szótárakkal foglalkoznak az előadások? Általános (nyelvi) szótárakkal, ezen belül egynyelvű és kétnyelvű szótárakkal. Speciális, szaknyelvi, ill. terminológiai szótárakkal, ezen belül értelmező, kétnyelvű és többnyelvű szótárakkal.

Ami minden általam ismert szótártipológiában mint osztályozó szempont szerepel, Exeterben is végigvonult: az orientáció (kiknek a számára készült, milyen anyanyelvűeknek), a cél (rendeltetés) és a felhasználási kör (scope). Lényeges rendező elv az is, hogy szinkron vagy diakron szemléletű-e, avagy a kettő kombinációja.

Szokás elhatárolni az enciklopédiától a szótárt. Szótárnak általában az olyan kompilációt nevezhetjük, amely anyagát bizonyos minimálisan kötelező szempontok, komponensek, ill. azok kombinációja alapján dolgozza fel, írja le.

Négy ilyen összetevője van egy általános szótári szócikknek, ill. magának a szótárnak: lexikai (szókészlet), morfológiai, szintaktikai és szemantikai. Vannak azután további járulékos elemek, pl. fonológiai vagy etimológiai, az előbbi főleg a kétnyelvű, az utóbbi az egynyelvű szótárban fontos, de nem nélkülözhetetlen. A

frazeológiai elem viszont nélkülözhetelen eleme a szótárnak, de megoszlik különösen a lexikai, szintaktikai és a szemantikai között. Fontos még a stilisztikai elem, ezt meg a szemantikai kategória rejti magába.

Nos, ezekkel mint részkérdésekkel vagy ezek összefüggéseivel, egymásrahatásával foglalkoznak az előadások.

A lexikai, szókészletbeli kérdések közül kiemelkedik például a szóanyag kiválogatásának problematikája általános kétnyelvű szótárba, a szótár terjedelmétől, jellegétől és tervezett használótól, ill. azok anyanyelvétől függően. Különösen az általános (köznyelvi) és a szaknyelvi szóanyag kellő arányának a kérdése jelenti a nehézséget. Hol lehet meghúzni a határt köznyelvi és szaknyelvi között? Hogy csak egyet említsek a számos szakterületből, az orvosi nyelvet, amelynek a szókincsében csupán a betegségnevek száma meghaladja az 50 000-ét, milyen megfontolások alapján válasszuk ki a legfontosabb - mondjuk - 500 betegség nevet? Támaszkodhatunk-e szógyakorisági szótárakra? Félek, nem. A legrangosabb amerikai szógyakorisági szótárakban (Kučera - Francis, Dahl)⁴ például appendicitis vagy nephritis nem található, de appendectomy, ill. nephrectomy igen.

Szintaktikai szempontból nézve a kétnyelvű szótárírás alapvető problémája (és ellentmondása), hogy miközben a forrásnyelvből elszigetelt nyelvi egységeket (lexémákat) regisztrál, teszi ezt azzal a szándékkal, hogy ezek az izolált, folyamatos szövegből kiragadott egységek a célnyelvben ismét mint folyamatos szövegben funkcionáló egységek legyenek adottak. Vagyis oly módon kell a szavakat "szerelni", hogy szövegkörnyezetbe beépíthetők legyenek. A szótárnak tehát figyelemmel kell lennie a nyelvi struktúrákra és azokra a kapcsolóelemekre, amelyek képessé teszik a használt mondatok generálására (vonzatok, ragok, kontrasztív nyelvvizsgálat, paradigmák), főleg L1 - L2 viszonylatban.

A konferenciákon a nyelvtan és a szótár kapcsolata nagy hangsúlyt kapott, különösen sz egy-nyelvű szótárak, ezeken belül is az ún. pedagógiai, ill. "Learner's" típusú szótárak⁵ terén. A kétnyelvű szótárak idevágó igen súlyos problémáival jelentőségéhez mérten aránylag kevés előadó foglalkozott. Most, hogy befejeztem a Magyar-angol kéziszótár teljes átdolgozását, külön konferenciát tudnék tartani az L1 - L2 szótárak grammatikai vonatkozásairól magyar és angol, vagyis egy szintetikus és egy analitikus nyelv viszonylatában. Arra azonban jól emlékszem, hogy az 1980-as exeteri lexikográfiai nyári egyetemen "workshop meeting" keretén belül sokat foglalkoztunk különösen azzal, hogy mik a grammatikai információ határai kétnyelvű szótárakban, és elhelyezésük helye és módja (paradigmaszerűen a szócikk elején, vagy a szócikken belül esetenként, ill. minden esetben külön). A MAK⁶ szerkesztésében nagy problémát jelentett annak eldöntése, hogy figyelembe vegyük-e a nem magyar anyanyelvű használókat. Ha igen, a magyar címszavak grammatikai szerelését meg kellett volna oldani akár paradigmaszámokkal, akár egyéb módon. Ez azonban igen hely- és munkaigényes feladat lett volna, lemondunk róla. Azonban ez is olyan kérdés, amelyben igen sokat tanulhatunk egymástól, főleg a hozzánk hasonlóan kevésbé ismert, "kis" nyelvek lexikográfusaitól.

A szótár elsőrendű feladata a jelentésközvetítés. A szócikk felépítése, belső elrendezése a jelentésmegkülönböztetésen alapul. Ezért minden szótárírói tevékenység alfája és omegája a szemantikai elemzés, a jelentésekre bontás. A jelentéstani kérdések át meg átszótták a konferenciák előadásait, egész munkáját. Kiemelhetném az egyik legkényesebb kérdést, amely mindig időszerű és még mindig megoldatlan, a kultúraspecifikus elemek kétnyelvű szótári kezelését (karikás ostor, túróscsusza, kommunista szombat, kandidátus stb.); vagy a frazeológia kérdését, amely úgyszintén elsősorban szemantikai kérdés. Ha

ugyanis a példamondatokra, nyelvi illusztrációkra gondolok, akkor azért, mert ezek elsőrendű szerepe a címszó adott jelentésének funkcionális bemutatása. Ha viszont egy-egy állandósult szókapcsolatra (idiómára stb.) gondolok, ott meg éppen nem az alkotó tagok önálló jelentései érdekelnek, hanem az egységgé összeállt szavak együttesének a jelentése (csütörtököt mond, elhúzza a csíkot, földobja a talpát, Dunába vizet hord stb.).

Azzal, hogy mi az idióma, többen és igen magas színvonalon foglalkoztak. A szólásoknak, idiómáknak akár önálló gyűjteményekben (idiómaszótár, frazeológiai szótár), akár egy-, ill. kétnyelvű szótárban való feldolgozásával Magyarországon is egyre többen foglalkoznak. Javasolni tudom, hogy az elkövetkezendő EURALEX-konferencián a kétnyelvű frazeológiai szótárakkal, ill. a frazeológiai egységek kétnyelvű szótárban való feldolgozásával, szótározásával érdemes lenne foglalkozni.

Érdekes téma volt az ún. "field dictionary" kérdése. Olyan szótárról van szó, amelyhez az anyagot nem más szótárból és nem is írott anyagból, hanem "terepen" végzett élőszöveg-gyűjtésből nyerik, ill. az így gyűjtött korpuszból szerkesztik. Nem lexikográfiai fogantatású, de erre a célra is felhasználható a Randolph Quirktól elindított élőnyelvi anyaggyűjtés, a londoni egyetem angol tanszékén immár intézménynek számító hatalmas korpusz, a Survey of English Usage (SEU).

A már említett új típusú szótárból, az ún. "learner's" típusú, más néven pedagógiai szótárból (l. 6. jegyzet) fejlődött, illetőleg fejlődik tovább napjainkban a kétnyelvű "learner's" szótár gondolata, amely szintén a nyelvtanulót tekintve elsősorban használójának és a nyelvhasználat sokoldalú bemutatását elsőrendű feladatának.

Talán gazdasági megfontolásoknak tulajdonítható, hogy általában a nem túl nagyméretű szótár-

rak kora következett el. Mintha háttérbe szoruló-
nának a fordítókat kiszolgáló kétnyelvű nagyszótá-
rák.

Annál inkább előtérbe kerül (az exeteri kon-
ferenciákon is) a terminológia kérdésköre, bele-
értve a terminológiai egységesítést (standardiza-
tion) és terminológiai vagy szaknyelvi szótárak
készítésének a kérdéseit. - A nagyszótárak anyagá-
nak, terjedelmének csökkenése és a terminológiai
szótárak választékának és terjedelmének bővülése
természetesen szorosan összefügg, és igen fon-
tos helyet kap a konferenciák programjában.

A terminológia kérdése azután ismét szorosan
kacsolódik a számítógéphez, a számítógépes lexi-
kográfiához. Ez utóbbi kérdéskomplexum persze nem-
csak a szaknyelv, hanem a köznyelv szótáraival
is összefügg. De erre én itt csak utalni merek,
sem időm, sem felkészültségem nem elegendő ahhoz,
hogy érdemben foglalkozzam a kérdéssel. Annyit
azért még elmondok, hogy míg az első exeteri
konferencián (1978-ban) mindössze 3 előadás fog-
lalkozott a számítógép szerepével a lexikográ-
fiában, az 1983-as konferencia 50 egynéhány előa-
dásának csaknem egyharmada volt számítógéppel
kapcsolatos.⁷ És azt is tudom, hogy az általam
ismert legtöbb angol szótárkiadó (Chambers,
Collins, Longman stb.) és más országbeli (pl.
svéd, belga) kiadók már javában használják a
számítógépet a szerkesztés legkülönfélébb stádi-
umaiban, Csak mint érdekességet említem: az ox-
fordi nagyszótárt, az OED-t, annak 12 alapkötet-
tét és négy pótkötetét most viszik számítógépre.
Azt az OED-t, amelynek anyaga egyébként kézzel
írt cédulákon áll, s ezekről is szedték annak
idején.

A számítógépes lexikográfiában és minden
egyéb lexikográfiai kérdésben nagyon sokat lehet
és kell egymástól tanulni, és a nemzetközi tanács-
kozások, konferenciák - íme ez is - jó alkalomnak
kínálkoznak arra, hogy előadások és személyes
kapcsolatok révén (melyek fontosságát nem lehet

eléggé kiemelni) segítséget nyújtunk egymásnak. Ez a kölcsönös segítségnyújtás számos formában megnyilvánulhat, ilyenek: köznyelvi vagy szaknyelvi adatbankok létrehozása, illetőleg a meglévők szolgáltatásai (pl. szakszóanyagok kölcsönzése), terminológiák közös kidolgozása, egységesítése; bibliográfia-szolgálat (Hartmann már számítógépre vitt egy a lexikográfia bibliográfiájának alapjául szolgáló hatalmas gyűjtést az EURALEX keretén belül).

Összefoglalásképpen csak annyit mondhatok, az EURALEX még igen fiatal társaság, de már is kézzelfogható eredményeket tud felmutatni. Lehetőségei pedig kimeríthetetlenek. Remélem, élünk is velük.

Jegyzetek, irodalom

1. Symposium on Lexicography in the Electronic Age. Ed. by J. Goetschalckx and L. Rolling, Amsterdam, North-Holland Publishing Co. 1981.
2. LEXeter '83 Proceedings. Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9 - 12 September 1983. Edited by R.R.K. Hartmann, Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1984.
3. Balázs János: Hozzászólás Országh L. "A magyar szókészlet szótári feldolgozásának kérdéseire". I. Ok. VI (1954) 147-50.
4. Dahl, H.: Word Frequencies of Spoken American English. Essex, Connecticut, Verbatim 1979.
Kučera, H. and Francis, W.N.: Computational Analysis of Present-Day American English. Providence, Rhode Island, Brown U.P. 1967.
5. Ennek az angol nyelvterületen kifejlesztett szótártípusnak úttörője A.S. Hornby volt, az Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English szerzője. Az első kiadás 1948-ban, a harmadik 1974-ben jelent meg, amelynek korszerűsítését A.P. Cowie végzi folyamatosan.

6. Magyar-angol kéziszótár. Országgh László 1984-ben bekövetkezett halála után szerk. Magay Tamás, Budapest, Akadémiai Kiadó. Megjelenés alatt.
7. Az exeteri konferenciák publikált anyagai:
Az első: Dictionaries and Their Users. Papers from the 1978 B.A.A.L. Seminar on Lexicography. Edited by R.R.K. Hartmann, Exeter Linguistic Studies, Vol 4, University of Exeter 1979.
A második: Lexicography: Principles and Practice. Ed. by R.R.K. Hartmann, London, Academic Press 1983 (Applied Language Studies c. sorozat).
A harmadik: 1. a 2. jegyzetben
8. R.R.K. Hartmann: Data-Base: Bibliography of Lexicography (preliminary edition). An Occasional Publication of the University of Exeter, 1984.

ETO: 801.3(042.3)

CONFERENCE PAPER

A LEXIKOGRÁFIA NÉHÁNY IDŐSZERŰ ELMÉLETI
ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSE

Valentin Putanec

A JTMA Nyelvtudományi Intézete, Zágráb

Közlésre elfogadva: 1985. december 19.

1. A lexikográfiaelmélet egyik alapkérdése, hogy mi is az a lexikográfia. Ha elfogadjuk, hogy a nyelvi közlés, nyelvi jelek kibocsátása és felfogása (a kódolás és dekódolás révén), akkor a lexikográfia a jelentés- és információhordozó nyelvi elemek, a fonoszmák (Martinet terminusával: monémák) tudatos elemzése, illetve ezeknek a fonoszmáknak statisztikai felmérése a közlési folyamatban, s egyúttal kiemelése is, meghatározás, értelmezés formájában vagy e fonoszmáknak más nyelvrendszer fonoszmáihoz való rendelésével (többnyelvű vagy kétnyelvű szótárak stb.). Ez a statisztikai számbavétel a glosszáriumoktól, a régi szótárírás szójegyzékeitől a betűrendbe szedett rendszerekig, a szemléltető szótárakig, a fogalmi rendszereket is tükröző (a szómezőkre is kiterjedő) szótárakig terjed. Ha ily módon értelmezzük a lexikográfiát, akkor tárgyat képez mindaz, ami a közlési folyamatban megtalálható, tehát minden szó, köznévi vagy tulajdonnév (személynevek, földrajzi nevek) és kétségtelenül bármely szakterület terminológiája is. Egyesek a névtant kívül kívánták rekeszteni a nyelvészetben, így a nevek feldolgozását is nyelvtudományon kívüli feladatként képzelték el. Manapság olyan vélemények is elhangzanak, hogy a terminus az adott tudomány, szakterület része és nem a nyelvészeté. Ezek az elemek azonban ennek ellenére is a nyelvészet, tehát ezen belül a lexikográfia

részét képezik. A lexikográfiához tartoznak természetesen az enciklopédiák, lexikonok, amelyek a közlési folyamat kibővített, elmélyült értelmezéssel ellátott statisztikai számbavétele.

2. Elméletileg az sem tisztázott, hogyan kellene a lexikográfiának ezt a fajtáját neveznünk, amely egy nyelv szavait más nyelvi elemekkel való összevetés nélkül dolgozza fel. Egyesek ezt nevezik egynyelvű szótáraknak. Ez a terminus a kétnyelvű szótárak oppozíciós formájaként megállja a helyét, de önmagában nem tekinthető szakszónak. Véleményem szerint ezt a lexikográfiai ágat értelmezőszótárírásnak lehetne nevezni, ahová az enciklopédiákat is oda lehetne sorolni, amelyekből szintén hiányzik a más nyelvekhez viszonyítás.

3. Problematikus a többnyelvű szótárírásnak az a terminusa is, amely azt fejezi ki, hogy egyik nyelv fonoszmája összevethető és azonosítható egy másik nyelv fonoszmájával, amelynek azonos a jelentése. Nemrégiben hallottam, hogy egy többnyelvű kémiai szótár ezeket szinonimáknak nevezte. Szerintem a szinonima szónak az egy nyelven belüli azonos (vagy hasonló) jelentésű szavak terminusának kell maradnia, viszont a nyelvi összevetés vonatkozásában a szemantikai párhuzam, szemantikai egyenértékűség, ekvivalencia szakkifejezéseket kell bevezetni. Egyesek tiltakoznak a szemantikai egyenértékűség kifejezés ellen, mondván, hogy a kétnyelvű szótárakban soha nincs teljes egyenértékűség. Szerintem ez pusztán fikció, mondván csinált probléma, a kétnyelvű szótárszerkesztésnek viszont igenis az a célja, hogy jelentésbeli egyezőséget hozzon létre, és ezt el is tudja érni, pl. amikor valamely kétnyelvű szótárban a szerbhorvát kisik szó megfelelőjeként a francia oxygène alak áll.

4. A gyakorlati munkában minden szótárszerkesztőnek sok problémája akad, én itt azokra hívlak fel a figyelmet, amelyek nekem okoztak gondot. Az például, hogyan jelöljük a homonimákat

(homográfokat), azaz az eltérő eredetű, de azonos alakú szavakat; pl. a franciában az azonos hangalakú igéket és főneveket. Véleményem szerint ebben az esetben mindig a címszók számozását kell alkalmazni, már csak azért is, hogy a használó érzékelje, a szótári egységnek második, harmadik címszóként is sajátos toldalékolása van. Számozás nélkül, amely állhat a címszó előtt, mint a JTMA Akadémiai szótárában, vagy a címszó után, a használó nem informálódhat, hogy több azonos alakú címszó van egymás után, ha az elsőben nem találta meg a keresett jelentést.

5. Másik kérdés az, hogyan szerkesszük be a nyelvtani szerelést, a szó grammatikai nemére, morfológiai felépítésére vonatkozó információkat. Szerintem ennek mindjárt a címszó után kell állnia, szögletes zárójelben, az értelmezéstől jól elválasztva. A szögletes zárójelbe kerülne tehát a nem jelölése, a morfológiai tagolás, a tranzitív, intranszitiv jellegre, a folyamatos vagy mozzanatos tartamra való utalás, a jelenidő első személyű alak stb. Mindaz tehát, ami a kiindulónyelvre sajátos. Ha az ige tranzitív, visszaható alakja stb. külön jelentéskörben is használatos, a szótári feldolgozásnak ezt tagoltságában is kell tükröznie. Azt az alapelvet azonban mindenképpen követnünk kell, hogy a morfológiai, alaki, illetve az értelmezés szerinti feldolgozás vizuálisan is világosan elkülönüljön.

6. Figyelmet érdemel az a kérdés is, hogyan szerkesszük be és dolgozzuk fel azokat a szerbhorvát igéket, amelyeknek folyamatos és mozzanatos alakja is van, a jobb oldalon azonban ez a különbség nem befolyásolja érzékelhetően a megfeleltetést. Itt szerintem a következőképpen kell eljárni: vagy a folyamatos vagy a mozzanatos ige-nél adjuk meg az értelmezést, a másik helyen viszont csak utalunk a feldolgozás helyére. Tehát:

gibati (vi. gibam/gibljem) I. tr. 1° = micati
 2° = savijati II. refl. se s'agiter,
 bouger, se mouvir, (se) reumer, --- micati
se, kretati se: valovito se onduler,
 ondoyer --- talasati se

gibnuti se vp. refl. gibnem = : vi. ---
gibati se.

Ezt a példát az én horvátszerb--francia szótárából vettem, amelyet a zágrábi Školska knjiga Kiadónak készítek. Itt válik érzékelhetővé az utalásrendszer, sőt az is, amikor a megadott francia ekvivalensek esetén is utalni kell azokra a címszavakra, amelyeknél esetleg jobb francia egyenértékűségek lehettek. A címszó végén még egy szótári egységre történik utalás, amelyet a haszálóknak az egyenértékűség kialakításánál feltétlenül meg kell néznie. A gibnuti se szócikket úgy kell értelmeznünk, hogy ekvivalense a folyamatos alakú igéével megegyező (vi. = verbum imperfectivum) azaz, hogy lásd a gibati se igénél. Az egyenlőség jele (=) magában nem nyújt kellő tájékoztatást, ezért szükséges a fenti leíró rész is.

7. A szerbhorvát kiindulónyelvű francia szótáraknál az egyik legszerencsétlenebb megoldás az igenevek "action de..." féle körülíró megfeleltetése. Ezt a megfeleltetést találjuk Dayre-Deanović--Maixner Horvátszerb--francia szótárának -- Hrvatskosrpsko--francuski rječnik 1956 -- minden igenevénél.

Ezt először Jean Dayre alkalmazta, aki a szerkesztési elvet a francia egynyelvű szótárírásából vette át (pontosabban az értelmező szótárakból). Ezt a hagyományt folytatta Rudolf Maixner is. Közlésben, szövegkörnyezetet tekintetbe véve az igeneveket soha sem fordítjuk "action de" alakkal, következésképpen a szótárban is valami-

lyen, a szerbhorvát igenévhez legközelebb álló főnevet szerepeltetünk. Én a már említett szótárban mindig így járok el, és nem a körülírást választom

A Dayre--Deanović--Majner-szótárban pl. ezt találjuk:

brazdanje n agr. action de sillonner; zool. segmentation f

Az én szótárban ugyanez:

brazdanje n 1° le labourage, le sillonnage, le billonnage, (= gredicanje) le rayonnage 2° (pravlj enje pruga, crta) la striation, la striure, le striage, (puške) le rayage 3° zool. la segmentation.

8. Szóljunk végül valamit a kétnyelvű szótárak kifordításáról is. A zágrábi Školska knjiga Kiadó kérésemre megrendelte annak idején, 1976 elején, az én francia--horvátszerb szótáram komputeres kifordítását. Az volt a legfontosabb célkitűzés, hogy összeálljon az általam használt, beszerkesztett minden szerbhorvát szó jegyzéke, az idézés, felhasználás helyére való pontos utalással együtt. A munka végén 70 000 egységnyi szerbhorvát állományt kaptunk, amelyek a legkülönbélebb francia alakok ekvivalenseiként fordultak elő. A szerbhorvát--francia viszonylat munkálataiban ez a hatalmas anyag sokat segít, noha a gépi adatfeldolgozás hagyott kívánnivalót maga után, de mire ez világossá vált előttem, akkor már minden programmódosítás rengeteg pénzbe került volna, így ettől eltekintettem. Remélem, hogy az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében dolgozó kollégáim több szerencsével jártak a Szerbhorvát--magyar szótár komputeres kifordításában. Remélhetőleg az én tapasztalataim is segítették őket

munkájukban. Mindenesetre a kétnyelvű szótárak szerkesztésének egyre több részfeladatát kell komputeres feldolgozással megoldani, módszereit tökéletesíteni, hogy a lexikográfusok egyre több időt szentelhessenek munkájuk leglényegesebb problémáinak.

9. Ennyi lenne mindaz az elméleti és gyakorlati probléma, amellyel foglalkozni kívántam ezen a lexikográfiai tanácskozáson. Kétségtelen, hogy sok más kérdésről is tudtam volna szólni, de azt hiszem, ennyi is eléggé beszédesen bizonyítja, hogy mennyi minden feltáratlan, felderítetlen a lexikográfiában, az egyik legrégebbi nyelvészeti szakterületen.

Fordította Papp György

ETO: 809.451.1-32(042.3) PROFESSIONAL PAPER

A MAGYAR IRODALMI ÉS KÖZNYELV NAGYSZÓTÁRA^x

Pajs Júlia--Papp Ferenc--Tüske Margit

Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest

Közlésre elfogadva: 1985. december 19.

Távolabbi s közvetlen előzmények

Hivatalosan 1898-ban, ténylegesen, spontán módon ezt néhány évvel megelőzően elindult Magyarországon egy hatalmas lexikográfiai munka: az ún. nagyszótári gyűjtés. Ez azt jelentette, hogy névtelen középiskolai tanárok és neves akadémikusok kezdték "cédulázni" a magyar szövegeket a felvilágosodás korától napjainkig (a gyűjtés napjaiig). Folyt ez a munka a legutóbbi évekig úgy, hogy mára feltehetően több millió kézzel írt, írógépellt, újságból kivágott cédulánk van, egy-egy cédulán egy-egy mondattal (ritkábban ennél kisebb vagy nagyobb szövegkörnyezettel), benne egy-egy kiemelt szövegszóval. Ez a hatalmas anyag a címszavakra részben már szoros betűrendben áll, részben az elkövetkező évek feladata, hogy ez a munka megvalósuljon. Ennek eredményeképpen, ahogy a betűrendbe szedett anyagból látjuk, egy-egy lexémára nagy szórással tízes vagy százas nagyságrendű illusztratív cédulaanyagunk van. Ez az anyag a kutatók

^x Papp Ferenc egyéb elfoglaltsága miatt a tanácskozáson nem vehetett részt, de a felolvasásra szánt dolgozatot Intézetünk rendelkezésére bocsátotta közlés céljából. -- A szerk.

rendelkezésére áll már most is az MTA Nyelvtudományi Intézetének lexikográfiai osztályán.

A generációkon át itt felhalmozódott sok emberi munka ellenére ezt a tevékenységet le kellett állítanunk. Tanulságosak az okok. A hatalmas anyag kézzel szinte mozdíthatatlan, még az egyszerű betűrendbe állítása is évekig tartó -- pedig a kutató jóval többet, esetenként más-más rendezést kívánhat viszonylag rövid idő alatt. Az eltelt évtizedek és a színes, változó kollektíva, mely a munkálatban részt vett, nem használt a mű egységességének; gyűjtési koncepció a hosszú idő alatt vagy nem volt, vagy változott. Ha s mikor volt ilyen általános elképzelés, az sem mindenben tetszik ma nekünk: a gyűjtők nem arra törekedtek, hogy objektív, minél teljesebb képet nyújtsanak a magyar szókincs múltjáról s jelenéről, hanem igyekeztek az érdekes, ritka, még-soha-nem-látott elemeket felgyűjteni. Ezt a naív s jóindulatú, de mai tudományos koncepciónk számára nehezen elfogadható hozzáállást máig is alig lehet megfékezni: a régi nagyszótári anyag manuális rendezésében részt vevő, főleg idősebb kollégák, "nem tudják megállni": egy-egy számukra érdekesnek, ritkának, újnak tűnő szóhasználat rögzítése kedvéért ma is készítenek egy-egy cédulát és "becsempészik" a régi gyűjtésbe. További probléma: a források teljes pontossággal nem voltak mindig nyilvántartva, ilyen viszonyok között de különben is nehéz az adatok filológiai pontosságának ellenőrzése.

Ugyanakkor nem kétséges, hogy egy efféle kapitalis műre szükség van. Ezért határozott úgy az MTA Elnöksége 1984. február 28-i ülésén, hogy megfelelő anyagi eszközök biztosításával megindítja az új, számítógépek segítségével elkészítendő nagyszótári munkálatot. Idézzük az 1986--90. évi ötéves terv megfelelő dokumentumából: "E szótár elsősorban szépirodalmunk szókincsét fogja tartalmazni a könyvnyomtatás korától (1533: Komjáti Benedek bibliafordítás-részle-

tétől) napjainkig (1990-ig), de ezen túlmenően felöleli azt az általános érdekű szókincset is, amely a nyomtatásban megjelent közéleti, politikai és magán jellegű írásokban, tudományos és vallási munkákban jelentkezik. A XVIII. századtól kezdődően fokozott figyelemmel lesz a szótár az időszaki sajtó nyelvére, a tankönyvekre, valamint a tudománynépszerűsítő irodalomra". Jelenlegi terveink szerint az így meghatározott témakörökből összesen 13 millió szövegszót (running word) kívánunk rögzíteni alább némileg részletezendő kisebb mintákból, a rögzítés során az egyes mintákból semmit ki nem hagyva -- a konkordanciákban természetesen a sokszor ismétlődő lexémák csak bizonyos számú szövegszóval lesznek képviselve. A 13 milliós mennyiség a századok mentén nem egyenletesen oszlik meg: kb. 4 millió szövegszó kerül ki a XVI--XVIII. századból, a fennmaradó 9 millió a XIX--XX. századból.

Könnyen belátható, milyen előnyökkel jár a gépi rögzítés, az anyag gépi rendezése. Egyrészt rugalmas, mozgatható adatbázist kapunk a gép memóriájában: ha kell, ebből korokra, korokra és műfajokra, szerzőkre stb. lebontott részjegyzékeket láthatunk magunk előtt, azok kívánt statisztikai összesítéseivel, emberi erővel alig elkészíthető speciális rendezésekben. (Példaként ez utóbbiakra utalunk a szóvégmutato konkordanciákra, ahol tehát ugyancsak szerepel minden szövegszó, de a "végétől" csoportosítva; tehát együtt az azonos ragos-jeles alakulatok. Világos, mennyire fontos ez az alaktan kutatója számára, ugyanakkor mennyire nehezen megvalósítható emberi erővel, kivált a tervezett nagyságrendű anyagon.) Másrészt, ha s amikor kívánatos az egész anyag vagy annak valamely tematikus, kor szerinti stb. részlete szótárszerű kiadása, akkor ennek az új szótárnak a szerkesztése is gépen fog végbemenni s a gépből közvetlenül a fényszedőbe jutni, ott már emberi kéz érintése nélkül.

hoz tartozik. (Bizonyos címszók persze a kisebb szótárakban nem is szerepelnének.) Ily módon elérhetnénk, hogy gyakorlatilag egy időben több különböző, de egységes szellemben készült szótárt egyszerre adnánk ki, és mindegyik szótár magán viselhetné a számítógépen tárolt szótárak előnyeit, tudniillik azt, hogy a szócikkek módosítása, új címszavak felvitele rendkívül könnyen elvégezhető, nem kell előlről kezdeni az ábécébe rendezés, és a kereszt-refencia készítés fáradságos munkáját, hiszen ezek automatizálhatók.

Egyes tekintélyes hazai álláspontok szerint papíron lerögzített nagy (általános) szótárra soha nem is lesz szükség, csak a gép memóriájában őrzött, rugalmas, állandóan friss és javuló szótári adatbázisra, melyhez a felhasználó otthonában, saját munkahelyén (kutatóintézetek, kiadó, könyvtár, főiskola stb.) közvetlenül hozzáférhet pl. egy telefonvonal és terminál segítségével, az egyes szótárrészeket átfutva vagy a kívánt részleteket /metszeteket kiprinteltetve a maga/a kiadványa számára.

Bármit hoz is a jövő: a NSz. számára történő számítógépes adatgyűjtés rendszertervének elkészítésekor figyelembe kellett vennünk ezeket az igényeket. Először is el kellett döntenünk, hogy milyen módon vigyük fel a magyar ékezetes betűket, hiszen ezek a karakterek a legtöbb számítógép karakterkészletében nem találhatók meg. Ennél nagyobb problémának bizonyult az, hogy a régi nyomtatványokban előforduló ún. történeti karaktereket (pl. ȝ, ȥ, ſ stb.) hogyan ábrázoljuk. Miután összeállították számunkra a XVI--XVIII. századi nyomtatványokban előforduló karakterek listáját, ki kellett dolgoznunk a transliterálás elveit. Elsősorban azoknak a karaktereknek a megtartására kellett törekednünk, amelyeknek fonéma értéke nem egyértelmű, ezért egy mai karakterrel való helyettesítésük súlyos hibákhoz vezethetett volna. Miután kiszűrtük azokat a karaktereket, amelye-

ket funkciótlanak ítélünk, el kellett határoz-
nunk, hogy milyen módon jelöljük a megmaradtakat.
A szép megoldás az lett volna, ha minden karak-
tert elő tudunk állítani valamilyen billentyű
kombinációval; meg tudunk jeleníteni a képernyőn
és a nyomtatón egyaránt. Erre azonban két okból
nem volt lehetőségünk. Egyrészt az összes szük-
séges karakter száma meghaladta a 128-at, ami a
nagybetűket is hozzávéve messze meghaladta volna
a 256-ot (ez pedig a számítógépekben egyszerre
tárolható különböző karakterek maximális szá-
ma). További problémát jelent, hogy sem a munka
megkezdésekor, sem most nem rendelkezünk azzal
a számítógéppel, amelyen végül is a szótár ké-
szülni fog, így az adat rögzítést több különböző
típusú gépen végezzük (Commodore 64, Varyter XT,
IBM 3001). Ahhoz, hogy ne kelljen minden gépen
különböző programokkal létrehozni a teljes ka-
rakterállományt, továbbá ahhoz, hogy a külön-
böző gépeken rögzített szövegek egymással egye-
ző formájúak legyenek, valamilyen univerzális
kódot kellett választanunk. Így került sor annak
a kissé bonyolult kódrendszernek a kidolgozására,
amelynek segítségével ékezetes és bármilyen más
sajátos karaktert ábrázolunk. Ez egy betű és egy
(akár többjegyű) szám kombinációja : 1-essel je-
löljük az egy vesszőből álló ékezetet, 2-essel
a ·-ot, 3-assal a "-t így az á betűt al-gyel,
az ü-t pl. U2-vel jelöljük. Ezzel a módszerrel
tetszőleges mennyiségű karaktert tudunk kezelni,
a ſ-t pl. s43-al jelöljük. Mindez az adatrögzí-
tők és ellenőrök munkáját jelentősen megnehe-
zíti, ez tűnt azonban mindent összevetve a leg-
jobb megoldásnak. A végleges szótárban persze
lesz már arra lehetőség, hogy a karaktereket mind
a képernyőn, mind a nyomtatón eredeti formájukban
jelenítsük meg, a lényeg az egyértelmű, követke-
zetes rögzítés: az ſ mindig s43 és az s43 mindig
ſ. Ezzel egyébként a betűrendbe állítást is le-
hetővé tesszük.

Az adatgyűjtéssel kapcsolatos következő prob-
léma az volt, hogy milyen formában érdemes tárol-

ni a rögzített szöveget úgy, hogy az egyes szavaknak bármely előfordulása, tetszőleges szövegkörnyezettel és locusjelöléssel, visszakereshető legyen. Úgy tűnt, hogy ez a rugalmasság egyfelől -- filológiai pontosság másfelől, csak egyféleképpen valósítható meg: ha minden egyes szövegszót külön logikai egységben (rekordban) helyezünk el, ahol ezek a rekordok tartalmazzák a szövegszó legfontosabb adatait: melyik forrásrészlet hanyadik oldaláról származik a szó, milyen műfajú a mű, szerepelt-e előtte vagy utána írásjel, nem volt-e valamilyen különleges módon szedve (dólt betű, vastag betű, stb.).

A felhasználó munkáját jelentősen megkönnyíti az, ha a gépben nem csak a szövegszavakat tároljuk, eredeti formájukban, hanem a hozzájuk tartozó lexémákat is. Ezért az adatgyűjtés befejező fázisában hozzárendeljük a szövegszavakhoz a megfelelő szótári címszavakat is. Ezt a munkát szeretnénk minél nagyobb mértékben gépi úton végeztetni, hiszen ez a művelet az esetek jelentős részében algoritmizálható. Az automatikus morfológiai elemzésnek több módja kínálkozik, lehetséges pusztán statisztikai adatokra támaszkodva "levágni" a jeleket-ragokat, lehet olyan programot készíteni, amely a szó végén kezdve az elemzést felismeri a feltételezhető toldalékcsoportot, és levágja azokat, és lehet tőtárral működő morfológiai elemzőt készíteni. (A felsoroltak csak a leggyakrabban alkalmazott módszerek.) Mi -- Prószéky Gábor a témába vágó tanulmányának felhasználásával -- egy olyan program kidolgozása mellett döntötünk, amely tőtár felhasználásával működik. Tehetjük ezt annál is inkább, mert rendelkezésünkre áll mágneslemezen az Értelmező Szótár és a gyakorisági szótár címszavainak egyesítéséből létrehozott mintegy 80 000 lexémát tartalmazó állomány, amely alapjául szolgálhat a morfológiai elemző program tőtárának. A jelenlegi címszóállomány csak a szótári szóalakokat tartalmazza, ahhoz, hogy az elemző program mondjuk egy apáim vagy fában alakot helyesen elemezzon, először elő kell

állítani a lehetséges tőalternánsokat, és azokat a tőtárban elhelyeznünk. Ez a címszóállomány természetesen a szavaknak csupán egy részét fogja lefedni (bár feltehetőleg nagyobbik részét, ha a szavak várható gyakoriságát tekintetbe vesszük), azért később ezt a tőtárat a szövegekben előforduló új címszavakkal fogjuk bővíteni.

Számtalan részproblémára kell megoldást találnunk a morfológiai elemzéssel kapcsolatban, amelynek egy része nem oldható meg -- legalábbis mai tudásunk szerint -- gépi úton. Ilyen például a régebbi helyesírás szerint különírt, a mai szerint egybeírt összetett szavak kérdése, de előfordul ennek a fordítottja is: Mikes Kelemen például rendszeresen egybeírja a névelőt és az utána következő névszót, az így keletkező szövegszavakat természetesen a névelő nélküli lexémák alá kell lemmatizálnunk. A régebbi szövegeknél persze nemcsak az egybeírás-különírás fog gondokat okozni, hanem az egységes helyesírás hiánya általában, nem is beszélve a korábban említett történeti karakterekről, amelyeket majd a programnak meg kell kísérelnie helyesen értelmezni. Ebben a pillanatban csak a huszadik századi, érvényes helyesírási szabályok szerint írt szövegek kb. 80 százalékban helyes automatikus elemző programjának kidolgozásán fáradozunk.

A gyűjtött szövegszavak lelőhelyei pontos bibliográfiai adatainak nyilvántartására egy külön adatbázis szolgál. Ebben az adatbázisban tároljuk a szerző nevét, a felhasznált műrészlet pontos címét, a felhasznált kiadvány adatait, az általuk rögzített szövegrészlet lapszámát (-tól -ig), hány leütésből, és hány szóból állt az adott szövegrészlet.

Minden egyes szövegrészletnek külön kódszáma van (ez a keletkezés századából, a szerző egyedi kódjából, és ezen belül a mű kódjából képzett összetett numerikus kód), ez a kódszám szerepel a szövegrekordokban locus jelölésként, a locus kódok feloldását a bibliográfiai adatbázisban találhatjuk meg.

Ez a forrásnyilvántartó adatbázis jelenleg egyúttal mindennapi munkaeszközünk is. A bibliográfiai adatokon kívül az adatrögzítők és az ő munkájukat ellenőrző személyek munkáját is itt tartjuk nyilván, és így lehetőségünk van arra, hogy az egyes dolgozók adott időszakra vonatkozó teljesítményét is géppel számítsuk ki.

A gyűjtés után következő szócikkírás és a szótár anyagának sajtó alá rendezésével kapcsolatos, a számítógéppel szemben támasztott igények még csak most körvonalazódnak. Az egyes szócikkek írói először betekintést nyerhetnek egy teljes (vagy gyakoribb szavak esetén bizonyos szempontból leszűkített) konkordanciába, ahol a keresett címszó mondjuk egy sornyi szövegkörnyezettel fog szerepelni, a locus pontos megjelölésével. Ezek közül kiválogathatják azokat az idézeteket, amelyeket nagyobb szövegkörnyezetben szeretnének megnézni, az idézetek különféle -- pl. időrend, műfaj, szerző stb. szerinti -- rendezését kérhetik és odaülve a géphez maguk böngészhetnek a kívánság szerint rendezett anyagban. A szótárírást segítő program valószínűleg több "ablak" használatával fogja megkönnyíteni a lexikográfusok munkáját. A képernyő egyik "ablakába" a kutató beírja a keresett címszót, a keresés helyét (locuskód) és a kívánt szövegkörnyezet nagyságát, ezt követően a másik "ablakban" megjelennek a kért adatok, egy harmadik "ablakban" ugyanakkor elkezdheti az értelmező szöveg beírását, módosítását, a szükséges idézeteket a megfelelő helyre átmásolhatja a második ablakból, és így tovább. Mindez azonban ma még csak szép álom, hiszen sem a szükséges szakember állománnyal, sem a hardver állománnyal nem rendelkezünk, s ezért az adatgyűjtésnek is csupán a legelején tartunk.

A forrásjegyzék tartalmi kérdései

A "régi Nagyszótár" munkálatainak első fázisában -- mint már utaltunk rá --, a gyűjtés hosszú

ideig egységes koncepció nélkül folyt: a gyűjtők számára sem írásban megfogalmazott, tudományos alapon álló gyűjtési utasítás, sem pedig a feldolgozandó forrásokot kijelölő jegyzék nem készült. Általában olyan művekből gyűjtöttek, amelyekből példány állt a rendelkezésükre. E hiányokat a munkafolyamatot irányító szakemberek a későbbiek során igyekeztek pótolni, de sohasem kezelték olyan felelősséggel ezeket a kérdéseket, mint amelyet a vállalkozás nagyságrenje szükségessé tett volna. Elsősorban ennek tulajdonítható, hogy ez az értékes szógyűjtemény sok szempontból egyetlen és nem eléggé reprezentatív.

Az új, számítógépes szógyűjtés megindítása előtt a munkálat irányítói elsődleges feladatként határozták meg a rögzítési utasítás, valamint a forráslisták elkészítését.

a) A gyűjtés, azaz a gépre rögzítés leglényesebb szempontja a "régi gyűjtés" során alkalmazott módszerekkel szemben a teljesség: a kijelölt forrásrészletek minden szövegszavát értékes adatnak tekintjük, és a szótár számára földolgozzuk. A régi Nagyszótár gyűjtői még olyan utasítást kaptak, hogy az ún. "mindennapi szavakat" (pl. víz, ház, kenyér stb.) nem kell figyelembe venni, csupán akkor, ha új jelentésárnyalatot hordoznak: egy nyomtatott oldalról ily módon átlagosan egy vagy két "érdekesnek, ritkának" minősített szóalakot gyűjtöttek ki. Később, Gáldi László irányítása mellett, az anyagot igyekeztek kiegészíteni a hiányzó adatokkal, s a korábban mellőzött "mindennapi" tartalmú szavakat és a formaszókat is elkezdtek gyűjteni.

Ezzel a módszerrel általában teljes műveket "dolgoztak föl", ami azonban azt jelentette, hogy a kicédulázott adatok száma nagyjából megegyezett az adott mű oldalszámával. Az új munkálat keretében ezzel szemben, az általunk választott módszerek mellett, teljes kötetek feldolgozására nem vállalkozhatunk. Kivételt jelent néhány olyan alampűnek tekintett irodalmi alkotás, amely

nyelvi, irodalmi hatása folytán korszakos jelentőségű. (Pl. a Vizsolyi Biblia, Arany János: Tol-di.)

b) A források kijelölésének szempontjai az irodalomtörténész és nyelvész szakemberek jelenlétében tartott megbeszélések során kristályosodtak ki. A jegyzékek összeállítására az Irodalomtudományi Intézet három munkatársa kapott megbízást: Kőszeghy Péter (XVI--XVIII. sz.), Szabó Zoltán (XIX. század), Tverdota György (XX. század). Mivel azonban a szótár számára nem csupán szépirodalmi alkotásokat kívánunk feldolgozni, hanem különböző szaktudományi szemelvényeket is, ezek kiválasztására külön szakértőket kérünk föl. A jegyzékek csak a régi századok anyagára vonatkoznak: a XIX. és XX. században megjelent, rögzítésre kijelölt tudománynépszerűsítő kiadványok listáját a szépirodalmi forrásjegyzékbe besorolva találhatjuk meg.

Forrásjegyzékek összeállítására nyelvészek körében is történtek kísérletek. Készült néhány olyan szerzői lista, amely kiinduló pontja lehetett volna a részletes bibliográfiai adatokkal ellátott, végleges forrásjegyzékeknek.* Minden szerző neve mellett szerepeltek bizonyos pontszámok, amelyek a megadott műfaji kategóriákon belül feldolgozandó szövegmenyiség terjedelmére vonatkoztak. Utóbb azonban kiderült, hogy ezek az összeállítások nem jelentettek hasznos segítséget. Egyrészt a szerzők szerinti listázás, különösen a régi századok esetében, nem célszerű, sőt helyenként lehetetlen a névtelen szerzők, illetve a gyűjteményes kiadványok nagy száma miatt. Másrészt, előre megállapított műfaji kategóriarendszert kialakítani, s ezt minden század anyagánál következetesen érvényesíteni -- még akkor is, ha olyan átfogó kategóriákról van szó, mint vers,

*Ezek összeállítói szekundér források, irodalomtörténeti szakmunkák alapján dolgoztak.

dráma, próza --, szintén nem szerencsés, hiszen a műfaji megoszlás minden században másként alakul.

A forráskijelöléssel kapcsolatos megbeszélésekben az a vélemény alakult ki, miszerint bizonyos előre meghatározott, külsődleges szempontoknak az anyagra való erőszakos rákényszerítése helyett egy-egy évszázad irodalmi termésének valóságos arányait, belső szerkezetét kell szem előtt tartani: csupán a művek és hatásuk alapos ismerete alapján lehet a feldolgozandó műveket kijelölni, s a terjedelmet meghatározni.

A kiválasztott forrásanyagnak tehát egységesnek és reprezentatívnak kell lennie. Ezeknek a szempontoknak az érvényesítése azonban számos ponton akadályba ütközik.

(i) a régi századok irodalmi termésének igen fontos részét képezik a kéziratos művek. Ezek nagy hányada kimarad a feldolgozásból, mivel a szótári korpuszba csak nyomtatásban megjelent műveket veszünk fel. Kivételt jelentenek azok a szövegek, amelyeknek van későbbi, használható kiadása. Bár a kéziratos munkák gyakran sokkal jelentősebbek a nyomtatványoknál, a kéziratok hiteles olvasatának kialakítására, illetve lerögzítésére nem vállalkozhattunk. A régi századok anyaga ebből a szempontból szükségképpen hiányos és egyenetlen marad.

(ii) Igen nehéz a szűkre szabott terjedelmi keretek között olyan anyagot összeállítani, amely ugyanakkor megfelel a teljesség igényének is. A régi anyagban nagyobb mértékű az ismétlődés, mint a modern szövegekben. Ahhoz, hogy a megállapított szövegmennyiségből megfelelő számú értékes adatot nyerjünk, célszerűnek látszott minél több különböző helyről származó, de ugyanakkor rövidebb (egyenként 4--5 oldalas) szövegrészleteket kiválasztani.

Hasonlóképpen jártunk el a XIX. és XX. század esetében. Itt a válogatásra alkalmas anyag

óriási mennyisége jelent nehézséget: összesen 9 millió szövegszónyi mennyiségbe kell belesűríteni ennek a két évszázadnak az irodalmi termését.

Eldöntésre vár továbbá az a kérdés, hogy a forrásszövegeket milyen kiadásból vegyük. Erre vonatkozólag egységes, teljesen következetes megoldást lehetetlen volt találni. A XVI., XVII., és XVIII. századi műveknél minden esetben az eredeti nyomtatványból dolgozunk, ha az használható szöveget közöl. Ha a korabeli nyomtatvány nem megfelelő minőségű, a kéziratból jelentős mértékben eltér, de van az eredeti kézirat alapuló kritikai kiadása, akkor ez utóbbit használjuk fel.

A kéziratok források közül csak azokat vettük figyelembe, amelyeknek van későbbi, szöveghű kiadása, ha ez nem áll rendelkezésre, akkor az adott kéziratot ki kell zárunk a feldolgozásból

A XIX. és XX. századi anyag e tekintetben kevesebb problémát vet föl: ha van kritikai kiadás, akkor azt használjuk, egyébként a szerző életében megjelent legmegbízhatóbb kiadást vesszük alapul.

A forrásjegyzékek eddig csak részben készültek el. Az Irodalomtudományi Intézet munkatársai összeállították a XVI. és XIX. századi források teljes listáját. Ezeknek az anyagoknak a rögzítése már jelentős mértékben előrehaladt. A szaktudományok művelői közül eddig négy szakembertől kaptunk igen gondosan összeállított bibliográfiákat a szaktudományi szemelvényeket illetően.

* * *

Itt tartunk most. Jól tudjuk, hogy gyermekeinknek ültetünk diófát. Ha minden a tervek szerint halad, akkor is feltehetőleg csupán legfiatalabb munkatársaink láthatják majd teljes egészében a munkálat eredményeit. A gépi feldolgozás egy további előnye: részleges eredményekkel, mindenkorig feldolgozott szövegekből készült konkordanciákkal már akár holnap is lehet majd élni -- mihelyt a szövegeket elsődlegesen (durván) feldolgozó konkordancia programok elkészülnek.

Ábrázolások

1. ábra. Részlet egy "közönséges" konkordanciából. A szövegszók szokásos betűrendben. Az azonos vagy hasonló tövű alakok kerülnek így egy csoportba. (Ez és a 2. ábra "debreceni" konkordancia, más ékezetes betű jelöléssel.)
2. ábra. Részlet egy szóvégmutató konkordanciából. Az azonos vagy hasonló végződősű szövegszók kerülnek így egymás alá, egy csoportba, a morfológiai kutatások megkönnyítésére.
3. ábra. Részlet egy most rögzített szövegből (részlet: Arany: Toldi estéjé-ből). Jól láthatók az ékezetes magánhangzók összetett jelei: a₁ = á, o₂ = ö, u₃ = ú stb. Egy végleges változat, könyvalakú megjelenés stb. során a nehézkes betű-szám kódokat természetesen a hagyományos magyar betűalakkal lehet felcserélni. Ez könnyen megvalósítható az egységes (következetes) betű-szám kód alapján.

28097	02	308	6	MAR UGY SOKKAL JOBBAN MEGERTEN EZT EZT A
28098	03	187	5	SZERETNEK LENNI, NAGYON SZERETH A
28099	02	305	5	JELENT A ZENE, MERT MIK SZOVAL CSAK A KOHOLY
28100	02	263	7	LENNI, AZART MERT APUKAH MEG A TESTVAREMEK
28101	02	264	6	ZENAT TANULNAK, ES AKKOR MAR INKABB A KOHOLY
28102	09	180	1	MEGIS AZ A JOBB, HOGY NEM OTNEK MEG, HOGY
28103	02	189	10	SZOVAL VEZETHETEN AZT AZ AUTOT, ES, MIT
28104	09	186	6	MEG TAAN ARRA SZETNEK VISSZATARNI, AMIT
28105	01	44	3	TUDUNK. SZERINTEN MEG AZT SZERETNEK HOG A
28106	01	225	3	REGENYAT, ES NEKEN IS A VALEMANYEH EGYESIK A
28107	09	219	1	HOGY EN, ELKOPIK A LEKOPTY A SARKA, ROLA A
28108	02	355	5	VAGY ENKANTAR SZERETNEK LENNI, VAGY PEDIG
28109	02	262	3	VEZETEK, ES MINDENT CSINALOK VELE, HAT EN
28110	02	262	5	CSINALOK VELE. HAT EN ZONGORAHUVESZ VAGY
28111	03	28	3	SZINESZKEDNI LEHET. SZERETEM. EN
28112	03	182	6	LEGJOBBAN, AZEPT VALASZTOTTAM EZT A PALYAT,
28113	01	78	10	IS VAN. EGYIK A, A ZONGORAZAS, MERT EN
28114	01	94	4	AKHOGY MONDTA TUNDI IS, MER EN IS JAROK
28115	02	205	3	MEG, A LAZADOKAT IS MEGHATZTUK, HAT EN VAGY
28116	01	94	8	MER EN IS JAROK ZONGORARA, ES VALAHOGY I,
28117	01	82	9	MEKEM A LEGJOBBAN TETSZIK A RAJZOLAS ES A
28118	01	78	7	HAT NEKEM NOT HOBBYM IS VAN. EGYIK A, A
28119	03	181	6	IS HOGY MIT CSINALTAK VELE. AZT HISZEM EN A
28120	01	93	5	AZ ENLAKKFEZETEMRE, MEG PAPIRON IS, ES HASIK A
28121	02	211	5	HAT ES SZOVAL AZ NAGYON NAGY, DE EN INKABB
28122	03	22	2	SZERETNEK LENNI. NAGYON SZERETEK
28123	01	80	7	MER NAGYON SZERETK OLVASNI. HAT MAR NAGY AVE
28124	02	213	4	EGY HACSIT, OIT ULTEM MELLETTE, AKI OIT
28125	07	246	4	CYFREKENEK, UNOKAINAK RENGETEG JATAKOT, A
28126	07	443	3	KI A RAJZEMET, ES EN MINDENT KIVETTEM A
28127	08	431	8	MOST JEST IDE UTOLJARA, MERT ITT KIURULT A
28128	07	114	2	AZ EGASZ PALUT BEJARJA, ES SONASEM FOGY KI A
28129	05	165	1	EGY TOLLAT SZERETUNK VENNI, MEG ILYEN
28130	08	246	1	HOGY KIA, ES KITESZEM AZ ABLAKBA. EN MEG A
28131	10	224	4	IS VALASZTHATJUK, HOGY MELYEN CUKOR LEGYEN,
28132	09	50	3	CSUFOLTAK, HOGY. GYERE, GYERE IRCST. ITT A
28133	10	236	3	EMBER MEG MERCEDESSZEL MEGY A DIACRA, HK MEG
28134	07	492	3	LABDAVAL SZERETUNK JATSZANI, TUZHARCOZUNK,
28135	05	466	4	AZ ASZTALBA, ES KIETTE AZ EGYIK LABASBOL A
28136	01	191	4	FOLYTAN ARROL AZ EMBERRAL LESETT AZ AL, A
28137	01	191	6	ARROL AZ EMBERRAL LESETT AZ AL, A ZSORZS, A
28138	01	187	9	FEJTARTOTTA A KEZAT, EGYREN KI IS OTOTTE
28139	01	185	7	VISZONT NEM VOLT IDEJE GONDOLKODNI, MERT
28140	01	193	4	HAT AZTAN EZ ULTE MEG, EMIAATT HALT SZBRNYET
28141	01	180	3	FEJISHERTE AZ EGYIK AZ EGYIK HULLAT, AKI
28142	01	187	2	TALALTA MAGAT, AHOL EGY ENBER MAJOLT FELLEJE.
28143	01	194	1	HALT SZBRNYET ZSORZS, VAGYIS HAT EZ ULTE MEG
28144	01	165	7	SZOL, HOGY EGY ENBER, BIZONYOS RONI, MEGYESZ
28145	10	36	6	A KENYER HAJAT IS MEGEMNEK, S MI A VAJAS
28146	09	343	2	ANSPETHEM A HAI GYEREK AZ ELETE TELE VAN
28147	02	414	5	VAGY MI A. HAT SZERINTEN AZ MEN JO, AMIT
28148	09	35	3	MEG SOKAN MEGFAGYTAK, SOKAN MEGHALTAK EBEN,
28149	09	451	8	MHO OTT VAN NIDJA MELLETTE A TISZA,
28150	02	289	2	VANNAK. MONDJUK VAN OLYAN, OLYAN HASONLO A

ZENÉT, HOGY AMIT HALLOK, HOGY HOGY EN IS, SZÓVAL EN
ZENÉT, HERT AZZAL IS NAGYON SOK ÉRZÉST KI LEHET
ZENÉT SZERETEM. HAT EGY PÁR KHNNYZENEI SZÁMOT IS. DE
ZENÉT TANULNAK, ÉS AKKOR MÁR INKÁBB A KOMOLY ZENÉT
ZENÉT VÁLASZTANAM, MINT A TÁNCZENÉT. HAT ELSŐ
ZS NAGIS FÁJ ÉS NAGIS, MAGUNKNAK TANULUNK, EN IS AZON
ZIL KOCSTI SZERETNEK VEZETNI, ÉS VINNI PÁRIDANI SOFERT,
ZOLI ITT MONDOTT, HOGY TÖRÖKÖK, MER MEG OLYAN IS VOLT,
ZOLI VÉ, BESZÁRMEZ HOZZATENNI, HOGY SZERINTEM MEG
ZOLI VÉRÁVEL, HOGY FANTÁZTADUS GÁDOR, GÁDOR, ÉOVAT
ZOMÁNC, TEAT A FESTÖK, ÉS ÉS SZERINTEM MEG FORJUK MOST
ZONGORANOVÉSZ, HAT EN TELJESEN, MÉR NAGYON MÉR SZERETTEM
ZONGORANOVÉSZ VAGY ZONGORATANAR SZERETNEK LENNI, AZÉRT
ZONGORATANAR SZERETNEK LENNI, AZÉRT HERT APUKÁM MÉR A
ZONGORATANAR SZERETNEK LENNI. NAGYON SZERETEM
ZONGORATANAR SZERETNEK LENNI. NAGYON SZERETEM A ZENÉT,
ZONGORAN TANULOK, ÉS MÁSODIK PEDIG AZ OLVASÁS MÉR
ZONGORARA, ÉS VALAHOGY I, ZONGORAT SZERETEM MÉR CSAK
ZONGORAS SZERETNEK LENNI ILYEN NAGY VERIONA
ZONGORAT SZERETEM MÉR CSAK AZÉRT IS, HERT OTTHON É-CKTAN
ZONGORAZÁS, A RAJZOLÁSDAN NEKEM ARROL TETSZIK JO,
ZONGORAZÁS, HERT EN ZONGORAN TANULOK, ÉS MÁSODIK PEDIG
ZONGORAZÁSHOZ ÉRTEK A LEGYORRAN, AZÉRT VÁLASZTOTTAM EZT
ZONGORAZÁSSAL, AHOGY MONDTA TUDY IS, MER EN ÉS TÁROK
ZONGORAZNI SZERETNEK AZ EGYÜTTESSEL, ÉS EN SZERETNEK
ZONGORAZNI, ZENEISKOLÁBA JARNI, EBDIGI
ZONGORAZOK, ÉS NAGYON SOK DARABOT MERTANULTAM ÉS DEKET
ZONGORAZOTT, NAGYON ALVEZTE A ZENÉT, ÉS NAGYON EN ZENÉT
ZSÁKBA NEM ÉRT BELE, SÓY DIMPERT, AKKOR ASZT, LÉFOCIT,
ZSÁKBOL, ÉS É PENTG AZT MONDTA, HOGY EZT TÁNYI EN NIND
ZSÁKJA, MEG HOGY EZ AZ UTOLSO CSOMEG, EN ALTYOR TÁVALY
ZSÁKJA, MINDIG VAN BENNE JÁTAK, VAGY VALAMI, NEKEM MEG
ZSEBKENDŐ, É, ILYEN DOROZFA VAN, ANYUNAK MEG DE TUDOM,
ZSEBPENZEMÉDL KÉNYVET SZÓKIAN VÁGROZLÓ APUKÁMNAK
ZSELAS É VAGY MEG, ÉS CSONO JÁTAKOT KÁDUNK, MER NAGYON
ZSEMLE, KYELI, MER NAGYON ÉHES SZOKOTT LENNI, ÉS ÉOK,
ZSIGULIVAL, ÉS AZT MONDJAK MAGUKRA, HOGY SZERETNEK, ÉS
ZSINORLÁBBAZUNK, MI INKÁBB TOTI LACIVAL FILM, SZÉTEKET
ZSIRT, MIKOR TÁVALY MEG JÓTTEK, MIKOR DALUTANOS VOLTAM,
ZSORZS, A ZSORZS LAROC, ÉS ERY UJSÁGBAN IS KÉZÉIT
ZSORZS AJARC, ÉS EGY UJSÁGBAN IS KÉZÉIT HUNNYH YÉRELT
ZSORZS KÉZÉRE A PIZTOLYT, API AZTÁN AZ H KÉZÉRE
ZSORZS RAKIALTOIT HOGY, KEZEKET FEL, HAT ERRE ERDIT
ZBORZS, VAGYIS HAT EZ ELTE MEG ZSORZSOT, ÉS A FELESÉGE
ZSORZS VOLT, AKI FLADTA NEKI EZT A KASTÉLYT, HAT MÉR EN
ZSORZS VOLT AZ AZ ENBER, CSAK AZT NEM TUDTA FIDUTENI,
ZSORZSOT, ÉS A FELESÉGE IS EMÍATT HAIT SZURNYEY, ÉS
ZSORZSOTI EGY KASTÉLYT, AHELYIK, AHELYIKBE ALITOLÁGOS
ZSBNIT IS ELDOBALJUK, ILYENEK VANNAK, HAT SZERINTEM EZ
ZSUFOLVA, HERT HOGY HAZAJÉN A GYEREK, NINCIS IS TÖRJE
ZSUZSI MONDOTT, EN BEAVAL ÉRTEK EGYET, HERT SZERINTEM
ZTAN A HÁZTARTÁS IS JOB VOLT, MER MOST, MER PÁDÉN,
ZTAN MIKOR KINN VOLTUNK, MEG TÁVALY NYÁRI SZERETNEK,
ZUHANYHOZ, CSAK KISEBB, MEG VAN OLYAN TUKHR, AMIŐFI A

1b ábra

2025. 11. 14. 14:28

6081	02	247	3	HAT SZERETNEK AZART TANCZENET IS	JÁTSZANI
6082	02	246	6	NEM NEM TUDOM CSAK A DARAJJAHAT	JÁTSZANI
6083	08	139	2	EGY OLYAN TÁRSYAT, AMIVEL LEHET	JÁTSZANI
6084	01	9	3	OLYANOKAT, AMIKET A SZOBÁBAN LEHET	JÁTSZANI
6085	01	51	1	HAT ILYEN AMIT A SZADÁBBAN LEHET	JÁTSZANI
6086	07	284	3	SZERETNÉK MERT AZT KETTEN LEHET	JÁTSZANI
6087	09	449	0	MER OTT IS SOKKAL TÖBBET LEHET	JÁTSZANI
6088	02	230	2	PROBÁROI A MÁSIKRA, SZÓVAL SZEREPET	JÁTSZANI
6089	03	138	5	HANEM OTTHON IS SZOKTUNK ILYET	JÁTSZANI
6090	07	274	2	AKKOR MINDJÁRT ELKEZDEK NYOMOZOSNI	JÁTSZANI
6091	03	62	4	UGY DARABOKAT ELBÁDNI, ELJÁTSZANI	
6092	10	44	7	VÍETNAMBA A GYEREKEK, OTT A VIETNAM GRANI	
6093	05	159	4	EGY ILYEN PARUTION, AMI A BOROZVALKOZÁS	LEHET
6094	10	42	9	HAT, MONDJUK, EN NEM NAGYON SZOKTAM	ELJÁTSZANI
6095	08	338	1	SOKKAL TÖBB AJÁNDÉKOT TUDUNK EGYMÁSNAK ADNI	
6096	02	131	3	MEKEM NEM OLYAN AJÁNDÉKOKAT SZOKTAM	ADNI
6097	07	315	5	MEHET A CSOMAGART, MEG NEM, EN, AKINEK	ADNI
6098	08	342	2	ELJÁN A MIKULÁS, AKKOR ODA SZOKTUNK	ADNI
6099	08	313	2	AZ A MIKULÁS EST, AKKOR ODA SZOKTAM	ADNI
6100	08	314	6	SZAPPANOKAT, ÉS ÁLTALÁBAN AZT SZOKTAM	ADNI
6101	08	162	2	A VEGÉN NEM VOLT SEMMI SEMMI, SZERINTEM	ADNI
6102	07	245	2	KETTŐ MEGTALÁLÓM, S NEM KELL NEKIK	ADNI
6103	02	260	1	A SZÜLETŐNEK, S EN AKKOR SZOKTAM	ADNI
6104	03	162	2	BETEG IS, HOGY INJEKCIÓT KELLETT	ADNI
6105	09	55	2	HOGYI MEGSAJNÁLTA, ÉS MEGKÖRÖGÖLT	ADNI
6106	07	461	4	MEGTALÁDOTT, ÉS EN PEDIG ELKEZDTEM	SZÁLLANI
6107	09	471	2	HÁTVEGÉRE NEM KÉNE OLYAN SOK LECKÉT	FELELNI
6108	02	24	1	A KEZÜKET, AMIKOR A LUKOT AKARTAM	MAGTALÁDNI
6109	02	81	7	ÉK SEM JÖNNENEK IDE, MONDJUK	MAGTALÁDNI
6110	03	62	5	UGY SZINESZKEDNI, UGY DARABOKAT	ELJÁTSZANI
6111	10	29	4	BEIRAKTAM A SORLEZ IS KRIMPLET	MELEGDENI
6112	03	31	5	SZERETNÉK LENNI, MERT SZERETEK	RENDEZEDNI
6113	03	27	4	AZ ÉPÍTŐMUNKAI IS FOGYALKOZIK, SZINESZKEDNI	
6114	03	62	2	ÉS IZ, MERT, MERT SZERETEK UGY	SZINESZKEDNI
6115	02	74	7	GYEREKEKHEK IS DOLGOZNIUK KELLETT, SZENVEDNI	
6116	09	46	8	MÁBOLN VOLT ÉS AKKOR SOKAT KELLETT	SZENVEDNI
6117	01	74	2	UGY TÖBB PÁRT IS TUDHANK	BESEZGALDNI
6118	03	39	5	ÜLTESSENEK, MEG HOJJAN KELL FÁRAT	KISZEDNI
6119	09	56	7	OVATOSSÁGGAL, TIZTAK IS VAGYUNK,	MOSAKODNI
6120	09	101	5	RUHÁJA, NEM TUDTAM MINDEN NAP	JELENKEDNI
6121	01	185	5	ÉS AKKOR VISZONT NEM VOLT IDEJE	GONDOLGODNI
6122	03	23	5	MEG KELL DÁROLGATNI NEKI, AZUTÁN	KINYOMKODNI
6123	09	44	2	ILYENPÖL IS SOKKAL TÖBBET LEHET	GONDOSKODNI
6124	07	421	4	MOSTMÁRON PEDIG HAZA NEM SZOKTAM	VELE
6125	07	419	1	VAN A CSALAD, SZOKTAM TELAPOROL	ALUDNI
6126	07	426	11	A FÁRA, EN A TELAPOROL NEM SZOKTAM	ALUDNI
6127	09	41	4	NEKIK SOKKAL JOBBAN LEHET MOST	ELTÁRSZANI
6128	09	21	10	MÁMA ÉLNI, MER TÖBBET TUD A GYEREK	MAGYELDNI
6129	09	449	6	JÓ LENNE, SZÁM KINEONI CSOKAKOZNI,	FURDANI
6130	01	232	5	MAR A KÖVETKEZŐ PERCBEN MEG AKARJUK	TUDNI
6131	01	395	5	JOBBAN MEG KELL ÉRTENI, ÉS JOBBAN	KELL TUDNI
6132	03	124	2	FELTÉLEG, VAGY JA, HAT NAGYON	KELL TUDNI
6133	09	338	4	NEM TULHAJSZOLT, HANEM MEG AKAR	TUDNI
6134	09	400	9	MIKOR HAZAHEGYEK, HA LE AKAROK	FEKEDNI
6135	08	239	2	É SZOBÁJUK ARLAKÁRA, AMIKOR	MEHNEK LEFEKEDNI
6136	01	440	8	ILYEN, HOGY AZ ORA UTÁN TEHAT	AZ ORA KÖZBENI
6137	05	91	3	VOLNA MONDJUK, HOGY KÉT ORA	KÖRÜL IS KEZDENI
6138	09	413	7	VAGY VALAHOVA NYARALNI, S OTT	KIPIHENI
6139	01	315	1	AKKOR AZT MONDTA, HOGY É	MAGARÓL FÉZT LEKÉNI
6140	10	112	13	ÉS AZ ÉS, OTT ALLT A KERTI	MUNKA
6141	10	132	8	AKKOR, TÁJÁN MEG LEHET	RAJTA HAJD
6142	09	356	3	MER OTTHON A FÉLDEKEN	DOLGOZNI ÉS
6143	03	129	2	ANYUKÁNKNAK, HOGYNA	VALAMIT
6144	03	68	4	LEHET VELE	MELENI, VALAMIT

DE HÁT AZERT AZT EGY KISGIT NEMAZ MEG
HAT SZERETNEK AZERT TANZENAT IS JATSZANI. DE
DE NAGYORRAKNAK VALO. AN MEG MEGKERDEZEM
MOST SZOMBATON HIDEG VOLT, ES. AZ EGY ILYEN
MEG SZERINTEM AKKOR ENKABR AZ
ES MI IS KETTEN VAGYUNK. EN KNYVEKET
TANULNI IS LEHETNE OTT ES EZ IS EGY.
BIZTOS NEMAZ, DE NEKEM EZ OLVAN JO JATAK VOLT
ES, S. VALAHOGY AZT SZERETEM NEMJE, HOGY A
ES MINDIG TALALOK ILYEN APRU PAPIRDAROKAT,
HJMOROSAT, VAGY SZOMORUT. VAGY A MASIK
HAGORUKBA MEG, HAR, SZOVAL, A SZULJK NEM DIRNAK
ARCUIZ, ES AZ, AZ APESANYJANAK PEDIG CSINALTAM
DE VAN, AMIKOR EN IS ELDONOH. HAT, NEM TUDOM,
ES SZERINTEM ANNAK A SZULEIM IS, EN IS JUBBAN
AHIT CSINALNAK, HANEM VESZNEK, ES HOGYHA NEM
FOGOM A CSOMAGOT, A JELLEIZJUT RA FOGOM IRNI,
NEKIK, NEKUNK, LADY AZ MINDIG FELHASZIK AZ
NEKIK, ANYUKAI NAGYON SZERETI AZ ILYEN SZAGOS
ES ALTALBAN AZT SZOKTAM NEKI MENNI. NEKEM MEG
NAGYON OROM, MERT AHOGY MEGLATJA EGY KISGI, AZ
HALUNK EJJEL SZOKTAK ELDOGNI, ES ALTALBAN EN
MIKOR ESTE OSSZESZULETEK A VACORANDOK, ES
VEDONB, MEG A MEGYFI, ES AKKOR EN IS SZOKTAM
DE AZ APUKAJA NEM ENGENTE ES MINDEN REGGEL
FELHASZITAM EGY FARA, ES A TELAP PEDIG JOTT
MER ERELEG HOS JONNEK A DISZTOKOK ES A JYFREV
NEKEM EZ TETSZETT A LEGJUBBAN. NEKEM AZ
EZT A FELDET. DE VTSZONT AZ IS LEHETSAGES,
ELJATSZANI, HJMOROSAT, VAGY SZOMORUT. VAGY A
HOGY AHOGY MEGNEK TALEM AZ ISKOLARA, HOGY A
DISZITENI, RAJZOLNI, SZERINTEM JO KANTAZIA
LENET, SZERETEM. EN ZONGORATAJARRA
HOGY DARABOKAT ELDOGNI, ELJATSZANI,
ES HOGY AKKOR MEG NEM TUDTAK TANULNI, HOGY,
A GYEREFEKNEK IS ES HOGY, HOGY KEVAS BELELT
A MEG MEG ENIFZ AZ OLVAN BESZEDHEZ
ES EN, A SZERETEM A KJYAKAT IS, VAN, ES
IS TUDUNK ES MEGVAN KELLU BEFITASSAL A
HA MEG TUDOTT MEGTALAN, ES MOST SJKKAL
MERT ZSORZS RAKIALTOTT HOGY, KEZEKET FEL.
NEKI A PATTANASOKAT, EN OPEPETT EREKSEKNEK
S ARROL IS, HOGY A MIKAKERESET, PEDAJUL
UGYIS TUDOM, HOGY NIJCS TELAPOT, CSAK AKKOR, HA
ES ARROL ALHODJOM, HOGY MIT RAK BELE A
MERT CSAK HAR TUDOM, HOGY A SZULEIM HOZNAK
JATEKOKAT IS LEHET, MEG AZ BOKORBAN NEM
AZ ISKOLAI BELULI, JAR, JAR ILYEN
HAT PEDAJUL EN, EN. PUSZLORA SZETNEK, HOGYHA MA
HOGY MI A VEGE, ES EBBEL IS LATSZIK, HOGY
HOGY MEG TUDJUK MEG TUDJUK ERTEENI, EN SZERINTEM
A MATEMATIKAT, MERT OTT VOLT OLVAN, HOGY ILYEN
MINDNRHL EZT IS, AZT IS, MERT EN IS JAROK
AZT EIMENNY BULTBA, VAGY IDE, ODA, TYHOGY
TUDOM, HOGY UGYIS MEGLATIAK, ES NAGYON
MAGATARTASUNKAT BEIPJAK A HAPLORA, ES EZ IS
ES AKKOR TISS MUSAOR IS BELEFART VOLNA, MEGIS
MAGAT, JATSZIK ES CSAK UTANA KEZDI UJBOA AZ
ES AKKOR, KISGYOSRA MEG GEJZINGEORE FOGTA HYNDEZT
KELLETT A SZULEIKNEK A KERTI GONDOSASBA, ES
ES A MAI GYEREFNEK AZ IS JOBB, HOGY MEGEM
HOGYHA HAZAJBU ISKOLAROL ES AS KJYHONN IS
KELLETT, MIKOR A BELEKAZHIT, VAGY VALAMI S
ORTEG BAREKEREKI. AZ BOSTALOROL TEREKI

FOTÓKÖNYV
1951
1952

00/1

56. # Mint, ha rekedt zugbojll hegyi pátra fo2ljo2n, / Fo2d oszlopa
veigig hontereg a vo2lgyo2n, / Nyoma sincs, zaja sincs; csak az árnya
millyed, / Teszi eljzakaibbal, hol elmegy , az eljet: / Nyomu1lnak
elo3re a magyarok csendben, / Fekete foltonkint, katonais zaírt
rendben, / Amerre vakabb eis neiptelen az utca; / Vezet egy-egy farkait
jairtas kalauzza. #/ 57. # Legeleibb a vaíros kapuit elailljaik, / Hol
az o3raillo1kat mind fekvé találjaik, / ko2to2zik a laibait eis kezeit
o2ssze, / Noha reiszegseig maír jobban leko2to2zte. / Eibren ha vagy
egyét du3lo2ngeni lelnek, Veszik azt is ko2zzel meredo3 fegyvernek,
Szaíjait to2mi foszlalny eis jolzan ijedseig, / S elhajtjaik, hogy az
o3rt o3rzet alá vesséik. #/ 58. # Mint alna ha felszu2l lobbantani
vaírat, / s fo2ldben a tolvaj tu3z hinte gyo2keír-szaílat, / Arutain
csend aill bel, iszonyul miig roppan, / Ki veszni fog, nem feil, ki
o2l, az feil jobban: / Magyarok, hulzoldvaín kiki a tett helyre, /
Fojtott piheqelissel uígy vaírnak a jelre: / Oly trefa ez, ami ha
sikeru3l, jaitelk; / De ha nem: veírontol eleven meíszalrszeik. #/ 59.
Ott nagy riadaísra jol Praíga fo2leibred, / Bo3sz harci kialltaís
veri fo2l a neípet, / Recsego3 reízku2rt hang, ropogalsa dobnak, / Mit
falai szaíszor ide-oda dobnak; / Ablak alatt szaíquid a csata vad

3. ábré

A SZERKESZTÉS NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL
A TAPASZTALATAIM ALAPJÁN

Marković Radmila

Általános Középiskola, Kishegyes

Közlésre elfogadva:

1985. december 19.

A magyar-szerbhorvát szótár készítésébe 1981-ben kapcsolódtam be. A Hungarológiai Intézet munkatársai felajánlották az együttműködést és én külmunkatársként örömmel vállaltam a rám-háruló munkát. Így kerültem az előszerkesztők névsorába.

A lexikográfiai utasításokat már az első megbeszélésen írásban megkaptam, hiszen a készülő szótár egységes kidolgozása nélkül lehetetlen volna. A munka során felmerült kérdéseket a projektumvezetővel beszéltem meg.

Az utóbbi időben a szótáron dolgozó munkatársakkal is összeültünk és megvitattuk a munka folyamán felmerülő nehézségeket. Szükségesnek találok azonban, a Hungarológiai Intézet keretén belüli szorosabb együttműködés kialakítását, ami azt jelenti, hogy havonta legalább egyszer össze kellene jönni és a munka menetéről, a lényeges problémákról véleményt cserélni.

Most azokról a munkafeladatokról szeretnék szólni, amelyeket ebben az időben kaptam.

Amikor a szótárkészítésbe bekapcsolódtam, az előszerkesztést is és az értelmezést is el kellett végezni. Körültekintően, szükség esetén szakemberekkel konzultálva készítettem az értelmezést, mégis állandó kételyeim voltak: jól csinálom-e? Voltak olyan szavak, amelyeket megkérdőjeleztem, hogy a lektor felfigyeljen rájuk,

vagy pedig kihagytam az értelmezést, mert nem mertem vállalni érte a felelősséget. Hiszem, hogy nem én vagyok az egyetlen, akinek ilyen, vagy hasonló problémái akadtak.

Az effajta munka nagy idővesztéssel jár. Ilyen módszerrel dolgozva nagy mennyiségű szókészlet vár lektorálásra. Hiszem, hogy a projektumvezetők nagy figyelmet szentelnek majd az előszerkesztést és értelmezést egyidőben végzett szótári munka ellenőrzésére. A magyarul jól tudó szerbhorvát ajkú lektoroknak gondos, alapos munkára kell felkészülniük. Komoly feladat ez, de szükség van rá a minőségi munka érdekében. Ki szeretném hangsúlyozni, hogy a szótári anyag értelmezésében jelentkező esetleges fogyatékoságokat az értelmezést és előszerkesztést egyidőben végzett munkamódszer eredményezte. Véleményem szerint, a szlavisztikai feladatokat csupán a szlavisták végezhetik el tökéletesen. Tudtommal az Intézetnek nincs elegendő ilyen profilú munkatársa. Amennyiben arra nincs lehetőség, hogy magyarul jól tudó szlavistákat alkalmazzon, feltétlenül szerbhorvát ajkú szakembereket kell felkérnie erre a munkára. Ez azonban költségesebb és időbeni eltolódást is von maga után, de a szótárkészítést lehetetlen enélkül megoldani. A szerbhorvát ajkú szakemberek kezébe az értelmezett anyag kerülne, azt kellene felülvizsgálniuk és elvégezni a szükséges javításokat.

Mindenképpen támogatom azt a módszert, amely szerint az előszerkesztést az értelmezés követné. A munkabeosztásnál, jó volna, ha az értelmező mindig ugyanazon szerkesztő által előkészített anyagot kapná. Felétlenül szükségesnek tartom az előszerkesztők és az értelmezők mielőbbi összehívását, hogy konkrétan megbeszéljék az előszerkesztés technikai kivitelezését is. Lehet, hogy ez csekélységnek tűnik, de mindannyiunk munkáját megkönnyítené. Csak egy példát említsek: a kihagyott helyszúke miatt, az értelmező úgy találja fel magát, ahogyan tudja. Először is, a papírral nem kellene szűkösen bánni, másodsor, be-

széljük meg, hogyan cselekedjünk olyankor, amikor az értelmezésre kihagyott hely nem elegendő. Másik példa: az előszerkesztő mennyire mélyedjen bele a számítógépes anyag példatárába? Itt arra gondolok, hogy a Magyar Értelmező Kéziszótárból vegye-e a példamondatokat, avagy a számítógépes anyagból? Álláspontom az, hogy ha a komputeres cédulán van megfelelő példamondata vagy közmondása, akkor azt vegye be a feldolgozásnál. Az egységes szempontokat tehát nem árt többször is kihangsúlyozni, hiszen közülünk sokan nem csak a szótár készítésével foglalkozunk. Önszorgalomból, szívvel-lélekkal veszünk részt ebben a munkában, minden szabad időnk, éjszakáink egy részét erre szenteljük, ezért a kisebb-nagyobb hibák könnyebben felszínre kerülnek.

Mindabból amit eddig elmondtam, arra a következtetésre jutottam, hogy az, milyen szótár kerül ki a kezünk alól, sokban függ a lektortól. Véleményem szerint két-három lektornál többet nem kellene alkalmazni, de azok azután még lélegzetvételükben is egységesek legyenek. A legideálisabb az lenne, ha csak a szótár lektorálásán dolgozhatnának, mert csak így tudnának igazán minőségi munkát nyújtani. A munka folyamán felszínre került hiányosságok az Utasításvázlat kiegészítő részben, az 1. számú Függelékben jelentek meg, s mivel a lektorálás tudtommal csak mostanában kezdődött meg, így a Függelékben egységesített követelményeknek eleget lehet tenni. Azért gondolom, hogy két-három lektorra kellene támaszkodni, mert sok szempontot kell összehangolniuk. Többek között be kell iktatniuk a Függelékben feltüntetett követelményeket, szem előtt kell tartaniuk a szókészletet. Amikor 1981-ben bekapcsolódtam a munkába, a Magyar Értelmező Kéziszótár, Palich Magyar-szerbhorvát szótára, a magyar-angol, az angol-magyar, az angol-szerbhorvát szótár, az Idegen szavak szótára volt fő segédeszközünk. Azóta bővült, konkretizálódott az újabb címszavak beiktatásának módszere.

Mindezek egybehangolása, egységesítése kemény munkát, sok türelmet és időt követel.

Hiszem hogy jó szerkesztéssel, szorosabb együttműködéssel, megértéssel minden felmerülő probléma megoldható, hiszen kiváló szakemberek vezetésével készül a szótár.

S Z E M L E

EGY EGYRE FOGYÓ NÉP SZÓTÁRÁRÓL

Wogulisches Wörterbuch -- gesammelt von Bernát Munkácsi, geordnet, bearbeitet und herausgegeben von Béla Kálmán; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 950 l.

Penavin Olga

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1986. július 18.

Egy egyre fogyó, különben is kis lélekszámú - a Hanti- Manysi nemzetiségi Körzetben, az Ob folyó környékén az osztjákokkal együtt élő, az 1979-es népszámlálás szerint 7600 főt számláló - nép, az ugor nyelvek csoportjához tartozó, legközelebbi rokonnépeink egyike, a vogul - saját nyelvén manysi - nép nyelvének szótárát tartjuk kezünkben. Kálmán Béla több évtizedes munkájának eredményeként.

Tudjuk, hogy a vogulok az osztjákok mellett a magyarokkal az uráli nyelvcsaládon belül az ugor nyelvek csoportját alkotják. Az ugor csoport kb. 5000 évvel ezelőtt vált ki a finnugor nyelv-közösségből. Az ugor csoportból pedig a magyarok kb. 3000 évvel ezelőtt szakadtak ki s indultak útnak jószágaiknak jó legelőt keresve.

A vogulok az osztjákokkal együtt maradtak és élték a maguk életét. Történelmük igen változatos és fordulatokban gazdag volt. Hajdanában lovas népként számos hadjáratot vezettek. A népköltészetben fentmaradt emlékek szerint diadalmas asszonyserző vagy bosszuló hadjárataik során az ellenséget lóháton vagy hadicsónakokban közelítet-

ték meg. Évszázadok során azonban egyre északabbra szorultak, ahol a szélsőséges éghajlat, a terméketlen föld halász, vadász, gyűjtögető életmódra kényszerítette a vogulságot. Ez pedig azzal járt, hogy a megélhetéshez csak nagy területen szétszóródva, kis csoportokban taláhatták meg a lehetőséget. Az eredmény: a nyelvük nagy mértékben differenciálódott, sok kis nyelvjárásra bomlott. Egy-egy falu csak néhány ház, két-három család - kevés gyerekekkel, szinte "kőkorszaki" körülmények között - állítják a kutatók. Az északi vogulok általában rénszarvas tenyésztők, a déliek pedig földművelők. A beolvasás nagymértékű. Anyanyelvként 1979-ben 3700 személy beszélte a vogul nyelvet.

A Szovjetunióban az 1930-as években teremtették meg az addig írásbeliség nélkül, a szóbeliség fokán élő vogulságnak a latin, majd cirillbetűs írásbeliséget. Ekkor születik meg a szóbeli irodalom, a folklór helyébe és felhasználásával, ihletésével a szépirodalom, melynek főképvisezője a 25 év alatt 50 kötetet megjelentető Juvan Sesztalov (szül. 1937-ben).

Ez a néhány ezer lelkes nép igen szép, változatos, gazdag folklórt hozott létre. Az énekelt versekben, regékben, sorsénekekben a történelem, a harcok, a lakomák, vadászatok, ünnepek, medvéünnepek, medvetorok kelnek életre. Ezt a gazdag anyagot több testes kötetben adta közre Reguly Antal óta Munkácsi Bernát, Kálmán Béla, Schmidt Éva, a finn Arturo Kannisto, az orosz V. Csernyecov, évtizedeken keresztül gyűjtve a nagy területen szétszóródott vogulok között. A Több mint félmillió négyzetkilométeres Hanti - Manysi Körzetben az erdőkben, a folyók mellett, a mocsarakban megbúvó településeken élő vogulokat a gyűjtők csónakon, rénszánon, gyalog keresték fel még nem is olyan régen, mostanában azonban már helikopterek segítségével közelíthetik meg őket.

Munkácsi Bernát 1888- 89-ben majd egy teljes évet töltött a vogulok között. Nagyon sokat köszönhet a tudomány Munkácsinak: megfejtette Reguly Antal fordítás nélkül maradt szövegeit és felbecsülhetetlen értékű és tekintélyes mennyiségű nyelvtani, szótári, néprajzi és szöveganyagot gyűjtött. Ezek I. és II. kötete 1892-ben, III. kötete 1893-ban, IV. kötete 1896-ban Vogul Népköltési Gyűjtemény címen jelent meg. A jegyzeteket és magyarázatokat tartalmazó I. és II. kötet 1902-ben és 1921-ben jelent meg, a további két kötetet már Kálmán Béla rendezte sajtó alá.

Munkácsi a helyszínen gazdag szótári anyagot is gyűjtött ívekre feljegyzett példamondatokban. Az ívekről a mondatokat és mondattöredékeket átmásolta szócédulákra, még pedig annyi példányban, ahány szó fordult elő a mondatban, a leendő címszót pedig aláhúzta. A cédulákat nyelvjárások és kezübetük szerinti nagyrészt csoportosította is.

Munkácsinak 1937-ben bekövetkezett halála után a kéziratos hagyatékot a Magyar Tudományos Akadémia megvásárolta az örökösöktől. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratgyűjteményében helyezték el. A hagyaték átvészelte a II. világháborút és az Akadémia átszervezése után Kálmán Bélát bízták meg az anyag, a szótár sajtó alá rendezésével. A Kálmán Bélára esett választás jogos volt, hisz Kálmán Béla a vogul nyelv európai hírű és rangú specialistája. Ő maga is többször gyűjtött a voguloktól. Az 1957-es négy hónapig tartó leningrádi tartózkodásának és az 1966-ban elvégzett ellenőrzés eredménye a Wogilische Texte mit einem Glossar (1976). E mű legnagyobb értéke, hogy a XX. század második felében használt vogul nyelvet, illetve nyelvjárásait regisztrálja hangszalagokról aránylag hű fonetikai átírásban. Az ő tolla alól került ki a Chrestomathia Vogulica (1976.) is.

Kálmán Béla a Munkácsi hagyatékából először a vogul Népköltési Gyűjtemény hiányzó két pót-kötetét adta ki, csak ezután fogott a szótári anyag rendezéséhez az ötvenes évek végén. Számos

elfoglaltsága miatt azonban lassan haladt a munka. A 60-as években kicéduláztatta tanítványaival a szövegeket. Miután ez készen volt, foghatott hozzá a szócikkek megírásához, majd szótárrá szerkesztéséhez. A 60-as évek végén már a kutatók rendelkezésére állt a nyers kézirat. Így kerülhetett be több száz adat MK jelzéssel A Magyar Szókészlet Finnugor Elemei I--III. alapvető szótárba is.

Eddig már több vogul szójegyzék, vogul köznyelvi szótár jelent meg idegen és vogul szerzőktől, de ez a szótár a vogul nyelv első tudományos szótára. Mivel a gyűjtés kb. 100 évvel ezelőtt történt, ezért a XIX. század nyelvállapotát rögzítő nyelvtörténeti-nyelvjárási szótárnak kell tekintenünk.

A szótárrá szerkesztés módja

A szótár hangjelölése

A hangjelölés a legtöbb gondot okozó részfeladat a nyelvjárási szótár készítésében. Kálmán Béla azonban, nagyon helyesen, a szótárban szereplő adatokat Munkácsi Bernát feljegyzései alapján szerepelteti. Mai szemmel nézve, illetve a tudomány mai állása szerint, a ma használatos fonematikus feljegyzéshez viszonyítva ez a hangjelölési mód már pontatlannak, bizonytalanak, "korszerűtlennek" tűnik. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy Munkácsi a saját korában a legpontosabban, a legkorszerűbben jegyezte le a hallottakat. Ő maga is érezte a feljegyzés pontosságának fontosságát, ezért a szócédulákon néha módosított a vogul nyelv bonyolult konzonáns és vokális rendszerének lejegyzésén, mellékjelek alkalmazásával igyekezett az egyes nyelvjárásokban jelentkező változatokat, hangértékeiket pontosítani. Itt kell megjegyeznünk, hogy még napjainkban sincs feldolgozva a vogul konzonantizmus. A vokalizmussal azonban már több tudós foglalkozott) Kannisto, Steinitz, Honti) de még

a közeljövőben is várhatók újabb eredmények. Elképzelhető tehát, hogy Munkácsinak milyen sok fejtörést okozhatott a nem is teljesen pontos, de legalább megközelítő értékű hangjelölés kifejlesztése. Még egy fontos tényre hívja fel a figyelmet Kálmán Béla, arra a nem elhanyagolható tényre, hogy a vogul nyelvjárásokban 1888 óta, azaz Munkácsi feljegyzése óta hangváltozások is bekövetkeztek az egyes vogul nyelvjárásokban. Nem szabad tehát a mai nyelvállapotot keresni a XIX. századi feljegyzésekben. Ez éppen olyan nonsens lenne, mintha a magyar nyelvjárások vonatkozásában tennénk ugyanezt, hisz a magyar nyelvjárások is változást, egyszerűsödést, köznyelvűsödést mutatnak napjainkban a XIX. századi állapothoz képest.

Azt is tisztázza a szótárszerkesztő, hogy "Munkácsi szövegeiben, szótári anyagában nem is a hangtani tanulságok a legfontosabbak ... Alaktani és mondattani szempontból azonban teljesen egyenértékűek az újabb, modernebb feljegyzésekkel... "Munkácsi" teljesítménye szinte bámulatos, hisz csak nem egészen egy évet töltött a vogulok között, a Pelymka vidéken pedig mindössze hat napot, míg Arturo Kannisto fonetikailag képzett szakemberként több mint öt évet tartózkodott a vogulok között, s feljegyzéseit ellenőrizhette is ez idő alatt.

A szócikkek felépítése

Kálmán Béla mikor megbízták a szótár elkészítésével, úgy tudta, hogy magyarul jelenik meg a szótár. Az etimológiai utalásokat, a magyarázatokot magyar rövidítéssel jelölte. A nemzetközi érdeklődésre tekintettel két nyelven közölte a jelentéseket, helykímélés céljából a példamondatok orosz fordítását csak németre tette át. 1981-ben azonban a Magyar Tudományos Akadémia uralisztikai bizottsága azt javasolta, hogy a szótár német címmel és német rövidítési rendszer-

rel jelenjék meg. A kész kéziratban tehát sok munkával a rövidítéseket németre kellett átteni. Ez növelte a hibalehetőséget, de Honti László átolvasta a kéziratot, felhívta a szerző figyelmét a tévedésekre.

A szócikkek felépítése a szokásos, általában követett modellek szerint törént. A szócikk elejét egy vastag pont jelzi- ez újdonság. A pontra azért van szükség, mert egy-egy szócikkben a származékok, az összetételek, igekötős igék is szerepelnek, külön bekezdésben ugyan, de a pont segíti az áttekinthetőséget. A pont után a címszót, az egyes nyelvjárásokban létező változatait a nyelvjárások rövidítése azonosítja (K= Kondai nyelvjárás, LM= a Lozva folyó középső folyása menti vidék nyelve, LU= a Lozva alsó folyásának nyelve, N= északi nyelvjárás, P= Pelymka nyelvjárása, T= Tavda menti nyelvjárás; N helyett azonban néha előfordul So= Szoszva menti nyelvjárás, SY= Sygva menti nyelvjárás; a Kondai nyelvjárás helyett KM is található= a Konda középső folyása menti nyelvjárás, Ko= a Konda felső folyásvidékének nyelvjárása). A címszó általában az északi adat, ha ilyen nincs, akkor a soron következő nyelvjárásból való szerepel. (A sorrend: N, LM, LU, P, K, T.)

Ha a hangalak több nyelvjárásban is azonos, akkor vessző nélkül, térközzel következnek az egyes nyelvjárásokat jelölő nagybetűs jelek. Az alakváltozatok ~jellel kapcsolva gyakorisági sorrendben követik egymást. A ritka változat kerek zárójelbe kerül. Az északi alak után szögletes zárójelben a ma élő és használatos szoszvai változat található, többnyire Kálmán Béla feljegyzési módján, ritkábban Rombangyejeva szerint. Ha a Kálmán-féle jelölés egyezik a Munkácsiéval, akkor (id.) megjegyzéssel közli.

A betűrend

Mivel a vogulnak az osztjától eltérően csak egyetlen irodalmi nyelve van, amely az északi

nyelvjárás szoszvai tájszólásán alapul, annak hangrendszere az alap. A besoroláskor a magánhangzórendszert is tekintetbe vette a szerző. Általában a betű a döntő a sorrend kialakításakor. A képzett szavakban a mássalhangzók döntik el a sorrendet, mert a nem első szótag magánhangzóinak hangszíne változékony. Az orosz jövevényszavakban szereplő zöngés zár- és sziszegő hangokat (b, d, g, z, ž,) a megfelelő zöngétlenekhez (p, t, k, s) sorolta be a szerző.

A nyelvtani alak

Mint a szokásos, a névszók alapalakja szerepel címszóként, az igék pedig a kijelentő mód, jelen idő, egyes szám 3. személyében, szemben a többi vogul nyelvet kutatóval, akik a kikövetkeztetett igetővel operálnak. Az esetleges változó töveket, illetve változó alakú infinitivusokat zárójelben találjuk.

A szójelentés

Munkácsi magyarul vagy oroszul adta meg a jelentéseket. A szerkesztő is követi ezt a gyakorlatot. Ha nincs magyar értelmezés Munkácsinál, akkor a példamondatok orosz fordítása alapján értelmezi a szót magyarul a szerkesztő. Ezt fordítja azután le németre. Minden alap-, képzett-, összetett szó jelentését megtaláljuk magyarul és németül. A példamondatok fordítása azonban csak német nyelvű. Az esetleges orosz jelentések a magyar után következnek. Az állatok-, növények latin elnevezését a német név után találjuk.

Több jelentés esetén a bevált gyakorlat szerint az első helyen a legáltalánosabb jelentés áll, a többi sorszámmal ellátva követi. A bizonytalan jelentések zárójelben szerepelnek. A tulajdonnevek fajtáit zárójeles megjegyzés közli (személynév, folyónév stb.)

Etimologia

Csak a jovevényszavak eredetére találunk utalást jellel a jelentés után az eddigi szakirodalomra támaszkodva / ir.= iráni , osztj.= osztják, russ.= orosz, sam.= jurák-szamojéd, syrj.= zürjén, tat.= tatár/.

Példamondatok

Csak a Munkácsi-féle szótári gyűjtésben szereplő, beszélt, hétköznapi nyelvből vett példamondatok szerepelnek. A nyelvjárások sorrendjében követik egymást.

Utalások

A szócikk végén Cf. = vergleiche jelzés vezeti be az utalást a hangalakban, jelentésben hasonló szóra. A nyelvjárásoknak a szoros betűrendhez nem alkalmazkodó adatai s.= siehe = lásd utalással fordulnak elő a betűrendben megfelelő helyükön.

Szómutató német és magyar nyelven zárja le a szótárt, és teszi könnyebben használhatóbbá.

Ha nemcsak a formai megoldások érdekelnek bennünket, hanem a kifejezett tartalom is, akkor a címszók, a példamondatok alapján, külön Nr. = néprajzi megjegyzések nélkül is kitárul előttünk a XIX. század végi vogul világ. Megjelenik előttünk a vogul ember, környezete, mindennapi élete a maga valóságában. A vadászat, halászat, rénszarvas tenyésztés, gyűjtögetés, az eszközkészítés, öltözködés, étkezés stb. szavai, szak kifejezései elénk varázsolják a nehéz természeti körülmények között élő ember létfenntartásának módját, eszközeit, cselekvéseit, eseményeit, gondjait, bajait, a vízi életet, az állat- és növényvilágot, a csillagokat, égitesteket és a hozzájuk fűződő hiedelmeket, a varázslást, a sámánkodást, a medveünnepeket, a medvetort, a medve-

Ünnepi színjátékot, a szent állat számtalan, nőktől vagy csak férfiaktól használt nevét, de hírt hoznak a szótár szavai a vogul hitvilágáról, a mitológiai személyekről, Éganyáról, Égatyáról, a Világügyelő férfiről, a vízi, az erdei szellemekről, manókról, a visszajáró lelkekről, kísértetekről, a bálványokról, boszorkányokról, az élet vizéről, a füstáldozatról, véráldozatról, a pokolról, az alvilágról, a nyírfával kapcsolatos hiedelmekről, a nyírfatuskó körüli táncról, az erkölcsi normákról, a vérbosszúról, a családi életéről, a rokonsági rendszerről, a vogul ember erőpróbajátékairól stb. stb. Ugyanakkor tudomást szerzünk az ember gyarlóságáról is, a pálinkázásról, a nyírvíz kedveléséről, a csélcapságról stb. A modernizálódó élet is jelen van szavaival a szótárban.

Nem kell messzemenő következtetéseket levonni, de érdemes megnézni, mely szavak fejlesztettek ki gazdag szócsaládot. A szótár alapján leggazdagabb a medve szó, összetételeivel együtt 313 szóból áll a szócsaládja. A víz szó 158, a ló 82, a tűz 79 az erdő, erdei együtt 69, a csónak 55, a bálvány, a fa, a nyíl szó 48, az anya 42, az ember 31, az ég 21, a sí 20 tagot számlál. Megterhelt még a kis, nagy, vékony, sűrű, fehér, fekete szó is.

Ha most már összegezzük benyomásainkat, akkor megállapíthatjuk, hogy ez a példamodatok sokaságára épült szótár igen gondos, alapos munkával készült mű. Minden egyes szócikkében jelen van a gyűjtő Munkácsi Barnát és a feldolgozó a szerkesztő Kálmán Béla nagy szakmai tudása, alapossága, személyes viszonyulása az anyaghoz, mindkettőjük ritka tudós egyénisége.

Ez a szakemberek számára nélkülözhetetlen tudományos szótár nagy nyeresége a finnugor nyelvtudománynak, különösen pedig az ugor népek nyelv-

vével foglalkozó tudományágnak.

Mi, a nem finnugor nyelvtudományt művelők, szótárszerkesztők is nagyon sokat tanulhatunk a szótártól módszert illetően.

Az Akadémiai Kiadó az Akadémiai Nyomda munkaközösségének érdeme a szép kiállítású és nem is olyan könnyen megmunkálható könyv megjelenetése.

Penavin Olga

A
MAGYAR – SZERBHORVÁT SZÓTÁR
MINTAFÜZETE

OGLEDNI TABAK
MAĐARSKO – SRPSKOHRVATSKOG
REČNIKA

A MAGYAR NYELV, INSTITUT
IRODALOM ZA MAĐARSKI JEZIK,
ÉS HUNGAROLÓGIAI KUTATÁSOK KNJIŽEVNOST
INTÉZETE I HUNGAROLOŠKA ISTRAŽIVANJA

ÚJVIDÉK NOVI SAD

A SZÓTÁRI MUNKÁLATOK UTASÍTÁSVÁZLATA

1. A magyar-szerbhorvát szótár szerkesztési elvei

1.1. Általános irányelvek

Magyar-szerbhorvát szótárunk a Szerbhorvát-magyar szótár párja. Ez kb. 135.000 címszót dolgoz föl. Az anyagot három kötetre osztjuk el. Az első kötetbe az A-F kerül, a másodikba a G-M, a harmadikba az N-Zs.

A Szerbhorvát-magyar szótár bevált szerkesztési elveit hasznosítjuk a magyar-szerbhorvát részben is. Itt-ott azonban változtatni is kell, nemcsak azért, mert a két nyelv szerkezete eltérő, hanem azért is, mert az első rész egyik-másik megoldása nem éppen a legmegfelelőbb. Föl kell használnunk a magyarországi szótáriródalom tapasztalatait is, elsősorban a két értelmező szótárét és a magyar-idegen nyelvű nagyszótárakét.

Mielőtt a szerkesztési elveket részletesebben kifejtenénk, itt röviden összefoglaljuk a modern lexikográfia legfontosabb elveit:

A jó szótártól elvárjuk, hogy meg b í z h a t ó tájékoztatást nyújtson helyesírási, kiejtési alaktani, mondattnai, stilisztikai, szemantikai és frazeológiai kérdésekben.

1.2. A címszavak

1.2.1. A magyar címszóanyag tekintetében kettős pillérre támaszkodunk: egyrészt a Szerbhorvát-Magyar Szótár kifordításából nyert anyagra, másrészt a magyarországi szótárak címszóanyagára, oly módon, hogy a kellő mértékben szelektált kifordított anyagot feltöltjük a Magyar Értelmező Kéziszótár és A Magyar Nyelv Értelmező Szótára címszóanyagával, illetve az utóbbiban található származékokkal és összetételekkel. Természetesen az utóbbiak besorolásakor is megfelelő kritikával és mértékkel élünk.

Az így összeállt anyagot párhuzamosan összehasonlítjuk két nagyszótár (pl. a Magyar-Orosz és a Magyar-Angol v. a Magyar-Orosz és a Magyar-Német Szótár) szóállományával, hogy az eddigi gyűjtésünket kiegészítsük mindazokkal a címszókkal, amelyek mindkét szótárban megtalálhatók.

Fölvesszük továbbá mindazokat a címszókat a Palich-féle Magyar-Szerbhorvát Kéziszótárból, amelyek még ezek után is újnak minősülnek.

Szelektív gyűjtést végzünk Bakos Ferenc Idegen szavak és kifejezések szótárából.

Előfordulhat, hogy még ezek után is marad hasznosítható anyag, amit Ágoston Mihály A mai magyar írás című kézikönyve és a Helyesírási Tanácsadó Szótár nyújthat. (E két kézikönyvet, valamint a már korábban említett Hadrovics--Gáldi Magyar--Orosz Szótárát állandó használatra javasoljuk).

1.2.2. A gépi kifordítás, pontosabban a szótári anyag rögzítésének utolsó szakaszában a Szerbhorvát-Magyar Szótár anyagán kívül más területekről begyűjtött anyagot is rögzítettünk. Főleg a társadalmi és politikai, illetve a gazdasági életünkben használatos kifejezésekkel gazdagítottuk a Szerbhorvát-Magyar Szótár anyagát. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az erről a területről végzett gyűjtést befejezettnek tartjuk. A szótári anyag kellő megfontolással szinte a kézirat lezárásáig kiegészíthető, bővíthető.

1.2.3. Az utóneveket és a földrajzi neveket az előszerkesztők nem gyűjtik, és a jegyzékben szereplőket sem dolgozzák föl. Ezeket egy külön kiadást szerkesztő végző el, aki egyénileg szempontok szerint dol-

Ugyanígy járunk el a
kezdőbetűk;
napok, hónapok, nap- és évszakok;
mértékek (súly, hossz, pénz);
számnevek;
névelők;
névmások és
névutók

esetében is.

1.2.4. A földrajzi nevek szerkesztőjének figyelembe kell vennie az alábbi szempontokat:

Föl vesszük azokat a hazai földrajzi neveket:

a) amelyeknek magyar névalakjuk is van:

Belgrád (szh: Beograd), Kopács (szh: Kopačevo), Adriai-tenger (szh: Jadransko more), Pannon-alföld (Panonska nizija) stb.;

b) a gyakrabban használt macedon földrajzi neveket:

Szkopje (szh. Skopje), Štip (szh: Stip), Ovcse Pole (szh: Ovče polje) stb.

A világföldrajzi nevek közül föl vesszük:

a) a gyakrabban használt magyarországi földrajzi neveket (különös tekintettel azokra, amelyeknek szerbhorvát névalakjuk is van);

Budapest (szh: Budimpešta), Szentendre (szh: Sentandreja), Pécs (szh: Pečuj/Pečuh) stb.;

b) a megmagyarosodott földrajzi neveket:

Fokváros (szh: Keptaun), Oroszlán-öböl (Lionski [†]zaliv/^ozaljev) stb.;

c) az átírással átvett földrajzi neveket:

Szecsuan (szh: Sečuan), Szöul (szh: Seul) stb.;

d) azokat a földrajzi neveket, amelyeknek a magyar változata lényegesen eltérő ugyan, de hagyományos:

Bécsújhely (szh: Vinernojštadt), Kassa (szh: Košice), Munkács (szh: Mukačevo), Velence (szh: Venecija) stb.

A bedolgozott földrajzi nevek -i képzős származékait is föl vesszük.

Szótárunkba föl vesszük az égitestek nevét is.

A gyűjtéssel meghízott szerkesztő megbízható forrásként használhatja Ágoston Mihály A földrajzi nevek írásmódja című munkáját.

1.2.5. Az utónevek szelektív begyűjtéséhez Ladó János Utónév-könyvét használjuk.

1.2.6. Szótárunk címszóanyagának összeállításakor el kell tekintenünk a hasonló méretű, de újabb magyarországi (magyar vezérnyelvű) szótárak szerkesztési gyakorlatától abban a tekintetben, hogy szótárunkban jobban megtűrjük azokat az elavultnak v. réginek minősített címszókat, amelyeket A Magyar Nyelv Értelmező Szótára tartalmaz, arra való tekintettel, hogy ez az első Magyar-Szerbhorvát Nagyszótár és számos szakterület (irodalom, néprajzstudomány stb.) művelői és fordítói a mai magyar anyag mellett, egyéb forrás híján, ezt a réteget is igénylik.

Azonban az ilyenféle túlzott terheltség elkerülése érdekében ezek származékait nem -- vagy csak igen ritkán -- vesszük fel.

1.2.7. Az előszerkesztőnek ügyelnie kell arra, hogy a címszó származékai közül csupán az élő szókat gyűjtse be.

1.2.8. A magyar címszó félreérthetősége esetén (elválasztó vonal) alkalmazandó.

1.3. A szelektálás

1.3.1. A kiegészítést a szelektálásnak nevezett munkaszakasz követi.

A gépi címszójegyzéket nézzük át tüzetesen, miközben az elírt címszókat (csvarkulcs - csavarkulcs) kijavítjuk és betűzzük a megfelelő helyre. Majd azt vizsgáljuk meg, hogy a felsorolt címszók szótári alakok-e. Ha a kiírt címszók között olyan ragos alakok vannak, amelyekből az alapszó természetes úton elvonható, akkor az ilyen címszókat a megfelelő alapszóhoz soroljuk be.

A gépi cédulákat is az előbbiek szerint átrendezzük.

1.3.2. A címszóra vonatkozó alaki követelmények tekintetében az ÉKsz gyakorlatát fogadjuk el, amellyel nincsenek ellentétben az újabb kétnyelvű nagyszótárak se.

A címszók általában alapalakjukban, ragozatlanul, úgynevezett szótári alakjukban álljanak.

1.3.3. Toldalékos alak csak abban az esetben legyen címszó, ha

a) a szó csupán valamely raggal vagy jellel ellátott alakjában él a mai magyar nyelvben, és ha belőle az alapszó nem vonható el természetes módon (például az égvilágon minden kifejezés főnévi eleme - égvilágon - vagy a birtokos személyragos iafia és párthíve szó);

b) ha a szó toldalékos alakja - az alapszóhoz képest - új, elkülönült szótári jelentést hordoz (odább, létére).

1.3.4. Némely esetben szókapcsolat is lehet címszó. Erre példaként az ÉKsz a v é r s z e m e t k a p "jellegű, elszigetelt típus"-t említi.

Az állandósult szókapcsolatok esetében az ÉKsz gyakorlata az, hogy az ilyen szókapcsolatokban általában az első, voltaképpen a legfontosabb elemét jelöli ki címszónak. Így:

ebcsont fn tréf: ~ beforr;
időnap fn nép: ~ előtt ...;
miheztartás fn hiv: ~ végett

Ha valamely névszónak egy-egy sajátos, például szaknyelvi jelentése többes számú használathoz kapcsolódik, az ÉKsz a címszót egyes számba teszi, de utána a többes számú alakot emeli ki (pl. ernyősvirágzatú fn: ~ak ...; ízeltlábú fn: ~ak ...). Egyes számban azonban csak jelzős szerkezetként használható e szó (ízelt lábú rovar), ezért ettől a gyakorlattól eltérünk és többes számú alakjukban soroljuk be a címszók közé a kétnyelvű szótárak gyakorlatával összhangban.

Többes számú alakjukban vesszük föl a csupán többes számban élő szavakat is (aprószentek, koronaágak stb.).

Van néhány ige, amely csupán tagadó szerkezetben fordul elő (rá se hederít; oda se hederít), azonban szótárunkba ezeket az igéket is szótári alakban vesszük föl.

1.3.5. A szótár a szavakat szigorú ábécérendben közli, de a magánhangzók hosszúságát (az ékezettel jelölt különbségeket: a, á, e, é, i, í; stb.) csak akkor veszi figyelembe, ha két szó között más különbség nincs. Így a kása megelőzi a kaszát, a kar viszont a kár elé kerül.

1.3.6. A teljes magyar ábécében a betűk sorrendje a következő:

<p>a, á, b, c, cs, d, dz, dzs, e, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ő, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ú, v, w, x, y, z, zs.</p>

1.3.7. A szavakat szócikkekben dolgozzuk föl. A szócikk részei: a szócikkfej, az értelmezés és a befejező rész (a szócikk vége).

1.4. A szócikkfej

1.4.1. A szócikkfejbe kerül a címszó, általában ragozatlan alakban. Ha azonban csak ragozott alakban használatos, akkor úgy közöljük. A címszót félkövér betűkkel szedjük.

A címszó után nem teszünk vesszőt.

A fontosabb rendhagyó alakokat is föl vesszük címszónak, de csak röviden értelmezzük őket, ha erre szükség van. Egyébként csak utalunk az alapszóra (származtató jellel):

engem < én

szebb < szép

Itt eltérünk a Szerbhorvát-magyar szótár gyakorlatától, mert nem jelöljük, hogy a szebb a szép középfoka, tehát nem így dolgozzuk föl:

szebb comp < szép,

mert a -bb a középfok jele, hordozza tehát a szükséges információt. Ha azonban kétely merülhet föl, akkor részletesebb is lehet az utalás.

1.4.2. Az azonos alakú, de nem azonos származású és jelentésű szavakat, a homonimákat, külön szócikkben dolgozzuk fel, de a címszó után kis számmal (indexszel) jelöljük őket:

áll¹...

áll²...

ár¹...

ár²...

ár³...

ár⁴...

Itt különösen ügyeljünk, mert Szerbhorvát-magyar szótárunkban sokszor hanyagul jártunk el, összekevertük a poliszémiát és a homonímiát. A modern magyar szótárak itt is megbízható segítséget nyújtanak. A magyar nyelv értelmező szótára megkülönbözteti még a valódi homonimákat és az álhomonimákat, de ez a mi szótárunk szempontjából nem fontos, ezért lemondunk róla.

1.4.3. Ha a címszónak több változata van (fel-föl, csengő-csönögő), akkor a gyakrabban használt alakot értelmezzük, a másikat is föl vesszük a megfelelő helyen, de csak utalunk a gyakoribbra. Ha a két változat egyformán gyakori, akkor azt az alakot értelmezzük, amely az ábécérendben előbb van. Ha a két alak egymás után következik, s a különbség csak betűtöbblet, akkor zárójelet alkalmazunk:

most(an)

A zárójelet is és a zárójelben levő betűket is félkövérrel szedjük.

Ha két változat egymás után következik, de ragozott alakjaiban olyan eltérés van, amely az összevonást nem teszi lehetővé, akkor egy szó-

cikkben értelmezzük, de a szócikktekiben megadjuk mindkét alakot a **szük-**nőségos ragokkal együtt, úgy, hogy a variáns ragozatlan alakját is félkövér betűkkel szedjük; a két alakot az és kötőszóval kapcsoljuk:

tengelic ~e, ~et és tengelice, ~je, ~t...

1.4.4. Az utalás módja:

a) a címszó után (amennyiben szükséges) a nyelvtani szerelés kerül, az esetleges stílusminősítés, a v jelzés és az alapszó;

pl. faricskál ~t, ~jon fam v faragcsál

b) ha az alapszónak is van vmilyen minősítése, ez az alapszó után következik;

pl. farcsok ~ja, ~ot sb prov v farcsik pop

1.4.5. Ha az íráskép nem ad egyértelmű felvilágosítást a szó k i e j t é s é r ő l, akkor ezt is megadjuk mindjárt a félkövérrel szedett címszó után szögletes zárójelben, világos álló betűvel:

egy [eggy] ...

lesz [lessz] ...

Előfordulhat, hogy a nyelvtani szerelésben is szükséges a kiejtés megadása. Ilyenkor a következő módon járunk el:

kicsi kisebb [kissebb] ...

A kiejtést csak egészen ritkán kell közölni, ha az íráskép alapján való kiejtés a köznyelvben helyesnek számít, a vagylagosságot nem adjuk meg. Nem közöljük tehát azt, hogy az eső ejthető eső -nek is és esső -nek is, az egyszer eccer -nek is és etyszer -nek is. Nem közöljük azokat az eseteket sem, amelyekben a hangtani törvényeknek megfelelően hasonulás, összeolvadás, hangzókieés vagy rövidülés következik be: vasgolyó [vazsgolyó], egészség [egésség], mond [mond]. Mellőzzük a középzárt e jelölését is, mert a nyílt e használata is elfogadott köznyelvi ejtés.

1.4.6. Egészen ritkán szükséges külön h e l y e s í r á s i útmutatást adni. A címszó, a ragos alakok egyszerre eligazítják a használót helyesírási kérdésekben is. Ha mégis közlünk helyesírási tájékoztatót, azt a nyelvtani szereléssel együtt adjuk, azonos betűtípussal, de mindig a jellegzetes nyelvtani (ragos és jeles) alakok után:

index [indeksz] ~e, ~et, ~szel...

A példában az " ~szel" alak voltaképpen helyesírási tájékoztatás, mert az nem kétséges, hogy a -val, -vel ragpárból a -vel járul a címszóhoz. A " ~szel" föloldása: indexszel.

1.4.7. A címszó és a kiejtés (ha kell jelölni a kiejtést) után következnek a jellemző ragos és jeles alakok, azaz a n y e l v t a n i s z e r e l é s. A címszót hullámvonallal (tildével) szedjük. A ragokat és jeleket térköz nélkül írjuk a tildéhez. Ha a címszó utolsó magánhangzója a rag vagy jel előtt meghosszabbodik, a tildére ékezetet teszünk:

kemence ~je, ~t ...

Ennek feloldása:

kemence kemencéje, kemencét

A példából az is kitűnik, hogy vonzódtunk a ragos és jeles alakok közül.

Előfordul, hogy a ragok megváltozott tőhöz járulnak. Ilyenkor nem alkalmazzuk a hullámvonalat, hanem ki kell írni a ragos és jeles alakokat:

apa ~m, apja, apjuk; ~t

A fenti példa azt is mutatja, hogy ha egy kategóriában több alak is van (főnt több birtokragos alak), akkor a következő kategória alakjaitól pontosvesszővel választjuk el, egyéb esetben elég a vessző.

Az összetett szavak ragos és jeles alakjait általában nem közöljük. Kivételesen azokat is megadjuk, ha az utótag nem címszó vagy ha a szabályostól eltérően is ragozhatjuk; példa az utóbbi esetre:

bálya ~ja, ~t

Összetett szavak esetében akkor is megadjuk a ragos alakokat, ha azok eltérnek az önálló címszóként felvett második utótag nyelvtani alakjaitól:

mag ~ja/~va, ~ot...

Előfordulhat, hogy az egymástól eltérő variánsok egy-egy jelentésben kötelezőek. Ilyenkor a ragos alakok a jelentéstaglaló számok után következnek:

fiú sb 1. fia, ~t sin két fia meg egy lánya van...

2. ~ja, ~t deák, momak, ljubavnik... neki még nincs ~ja ona još nema momka...

1.4.7.1. A főnév jellemző alakjai az egyes szám 3. személyű birtokragos alak és a tárgyragos alak:

alap ~ja, ~ot

emlék ~e, ~et

Ha a többes szám -k jele a tárgyragos alaktól eltérő tőhöz járul, akkor a többes számú alakot is közöljük:

bútor ~a/~ja, ~t, ~ok

csipesz ~e, ~t, ~ek

Jancsi ~ja, ~t stb. becéző v János

János ~a, ~t, ~ok sb...

A földrajzi név jellemző alakja a helyhatározóragos alak (~ban/~ben; ~n/~on/~en/~ön; ~t/~tt):

Kishegyes ~en sb geogr...

Adorján ~ban/~on sb geogr...

Nándorfehérvár ~ott sb geogr hist...

1.4.7.2. A melléknév ek nével megadjuk a módhatározóragos alakot (~n/~an/~en; ~ul/~ül; ~lag/~leg) és a középfokot:

alacsony ~an, ~abb

csúnya ~n/~ül, ~bb

Ha a módhatározóragos alak vagy a középfok nom használatos, szótárunk nom is közli őket.

Emeltenként szükséges lehet a mellékneveknél megadni más alakot:

apró ~bb, apraja

Az apraja legyen külön címszó is.

A melléknevek módhatározóragos alakját külön szócikkben dolgozzuk fel.

1.4.7.3. A h a t á r o z ó s z ó k n a k a középfokát közli szótárunk, ha van középfokuk:

előre ~bb...

hamar ~abb/ább...

messze ~bb...

Van a határozószóknak egy csoportja, amely birtokos személyragokat vesz föl, s mondattani szerepét illetően az indoeurópai nyelvek ragozott személyes névmásainak felel meg. E csoportnál a birtokos személyraggal ellátott alakokat közöljük a nyelvtani szerelésben:

benne ~m, ~d, bennük, ~tek, bennük...

hozzá ~m, ~d, ~nk, ~tok, ~juk...

nála ~m, ~d, nálunk, ~tok, náluk...

neki nekem, neked, nekünk nektek, ~k...

1.4.7.4. Az i g e az alanyi ragozás, jelentő mód, jelen idő egyes szám 3. személyű alakjában szerepel a címszóban. A szerelésben megadjuk az alanyi ragozás jelentő módbeli múlt idejének egyes 3. személyű és a felszólító mód 3. személyű alakját:

ápol ~t, ~jon...

csépel ~t, ~jen...

Közölni kell a jelentő mód múlt idejének egyes 1. személyű alakját is, ha más tőből képezzük, mint az egyes 3. személyű alakot:

ad ~tam, ~ott; ~jon...

csüng ~tem, ~ött; ~jön...

forog ~tam, ~forgott; ~jon...

Más alakot is adunk, ha a ragos vagy jeles alakok elütnek a megadottakból kikövetkeztethető szabályos formáktól:

megy mentem, ment; menjen; mennék; menni...

Az ikes igék -ik végződése elé egy függőleges vonalat teszünk, a hullámvonal a címszónak csak a függőleges vonalig terjedő részét helyettesíti:

acsarkodik ~tam, ~ott; ~jon/~jék...

Ennek feloldása:

acsarkodik acsarkodtam, acsarkodott; acsarkodjon/acsarkodjék...

1.4.7.4.1. Az igéket csupán a cselekvésirányulása tekintetében különböztethetjük meg: t á r g y a s vagy t á r g y a t l a n .

voltukra a szócikkfejléjben vagy a jelentéstagoló arab szám, illetőleg a jelentésárnyalatokat tagoló félkövér kisbetűk után jelezzük.

A szócikkfejléjben jelöljük az ige tárgyas vagy tárgyatlan jellegét akkor, ha a tárgyas (tr) vagy tárgyatlan (intr) megjelölés valamennyi jelentésre vonatkozik:

beleszó vb tr 1. <beledolgoz> ... 2. fig lit <beszédbe, írásműbe> ...

hegeszt ~ett, hegesszen vb tr 1. tech ... 2. obs <hegeszt> ...

Az egyjelentésű, tárgyasan is, tárgyatlanul is használatos igék esetében a következőképpen járunk el:

centrifugál¹ ~t, ~jon vb tr/intr <anyagot, ruhát> ...

A jelentések és jelentésárnyalatok élén (a jelentésselkülönlítő) félkövér arab szám, ill. a jelentésárnyalatot tagoló félkövér kisbetűk után) jelöljük az ige tárgyas vagy tárgyatlan voltát akkor is, ha az az egyes jelentésekben, ill. jelentésárnyalatokban változik:

beleszúr vb 1. a) tr <vmit vmibe> ... b) intr <megszúr> ... 2. tr <szövegbe> ...

átér vb 1. intr <átjut> ... 2. intr <elér> ... 3. tr <vmit (vmivel)> ... 4. tr <körülér> ...

A vagylagosság jelét alkalmazzuk akkor is, ha a többjelentésű igének több jelentése használatos tárgyasan is, tárgyatlanul is. Pl.:

rabol vb 1. tr/intr... 2. tr... 3. tr/intr... 4. tr...

1.4.8. A címszó, a kiejtés, a ragos és jeles alakok, valamint a helyesírási útmutatás után következik a s z ó f a j m e g j e l ö l é s. Szótárunk 14 szófajt különböztet meg:

1.4.8.1. Ige; rövidítése: vb. Pl. ad, megy, csíp.

1.4.8.2. Főnév; rövidítése: sb. Pl. apa, bútor, emlék; József, Gabi; Belgrád, Adriai-tenger.

1.4.8.3. Melléknév; rövidítése: a. Pl. apró, alacsony, írott, ismert.

1.4.8.4. Tőszámnév; rövidítése: num. Pl. egy, három, öt.

1.4.8.5. Sorszámnév; rövidítése: num ord. Pl. első, második, negyedik.

1.4.8.6. Névmás; rövidítése: pron. Pl. én, te, aki.

1.4.8.7. Határozószó; rövidítése: adv. Pl. ma, most, ott, hamar.

Ide soroljuk a határozói igeneveket is: fordítva.

1.4.8.8. Végződés; rag; rövidítése: suff. Pl. -ban/-ben; nak/-nek; -ra/-re.

1.4.8.9. Névvutó; rövidítése: postp. Pl. alá, fölé, után.

1.4.8.10. Névelő; rövidítése: artcl. Pl. a, az, egy.

1.4.8.11. Kötőszó; rövidítése: conj. Pl. azonban, de, hogy.

1.4.8.12. Indulatszó; rövidítése: intj. Pl. ej, jaj, ó.

1.4.8.13. Mondatszó; rövidítése: part. Pl nos.

1.4.8.14. Hangutánzó szó; rövidítése: on. Pl. csatt, puff, zsupsz.

1.4.9. Ha a szó két vagy több szófajba is besorolható, az egébrzet egy szócikkben adjuk, a szófaj szerinti funkciókat félkövér római számokkal választjuk el egymástól, a római számok után félkövér pontot teszünk:

bele I. ~m, ~d, ~/~ , ~nk, ~tek, ~jük conj... II.
praef...

Külön szócikkbe kerül az ige, külön a főnév:

fagy¹ ~tam, ~tott; ~jon vb...

fagy² ~a, ~ot sb...

1.4.9.1. A több szófajú címszók az ÉKsz gyakorlatától eltérően, sohasem kerülnek egybefoglalva a szócikkbe, még akkor sem, ha a szójelentéseket az ÉKsz összevontan, egybefoglalva értelmezte. Pl.:

"cserjés mn és fn Cserjével benőtt (terület)".

Felbontva:

cserjés I. a <cserjével benőtt>

II. ~e, ~t, ~ek sb <cserjével benőtt terület>.....

1.4.10. A s t i l á r i s é r t é k jelölése és a s z a k m a i h a s z n á l a t r a való utalás a címszó, a kiejtés, ragos és jeles alakok, helyesírási útmutatás és a szófaji megjelölés után következik, ha a címszó minden jelentésére érvényes; ha csak egy jelentésre, akkor a megfelelő jelentéstaglaló szám után.

foci ~ja, ~t, sb fam 1. <labdarúgás> ... 2. <labda> ...

gáz ~a, ~t/~at, ~ok sb 1. <légnemű anyag> ... 2. tech <porlasztott üzemanyag> ...

Ha egy-egy ragos alaknak külön stiláris értéke van, ezt a ragos alak előtt jelöljük:

szóló ~je pop obs szóleje, ~t sb

Stiláris értéke lehet állandósult szókapcsolatnak, szólásnak, közmondásnak stb. is. Ezeknél a stílusminősítés az értelmezés előtt áll, az egyszerű szavakhoz hasonlóan.

1.4.11. A terminológiai besorolás megelőzi a stílusjelzést. Pl.

<ragoz> ... ejteget ~ett, ejtegetessen vb tr 1. ... 2. gram obs

1.5. Az értelmezés

1.5.1. Az értelmezés elsősorban szerbhorvát ekvivalensekből áll. Igyekezzünk egy-egy jelentéshez több szerbhorvát szinonímát adni. Arra különösen ügyelni kell, hogy a polyszémia esetében két jelentés értelmezéséből kitűnjék a különbség. Megtörténhet, hogy egy magyar szó két jelentésére ugyanazt a szerbhorvát szót adjuk, azaz a szerbhorvát szónak is megvan a két jelentése. Ilyenkor a különbséget érzékeltetheti a vonzat, stílusminősítés, szakmai megjelölés, példamondat, kiegészítő magyarázat stb. A jelentésfelosztásnak logikusnak, indokoltnak kell lennie. A szókapcsolatok és a példák valójában azt a jelentést illusztrálják, ahol állnak.

1.5.2. Ha egy szónak több jelentése van, akkor a jelentéseket félkövér arabsszámmal különítjük el. Az arabsszámok után félkövér pontot teszünk. Ha egy jelentésen belül jelentésárnyalatokat is meg kell kü-

különböztetni, erre a célra félkövér kisbetűket használunk, utánuk félkövér kerek zárójellet tesszünk:

1. ... 2. a) ... b) ...

1.5.3. Megtörténhet, hogy egy-egy magyar szónak, szólásnak, közmondásnak nincs megfelelője a szerbhorvát nyelvben. Ilyenkor körülírást alkalmazunk. A körülírást azonban meg kell különböztetni az igazi ekvivalensektől. Ezért a körülírással meghatározásokat csúcsos zárójelbe tesszük.

1.5.4. Többjelentésű szavaknál adhatunk magyar kiegészítést, meghatározást. Ez lehet szinonima, vonzat stb.:

foci ~ja, ~t sb fam 1. <labdarúgás> ... 2. <labda> ...
felköt vb 1. <nyakkendőt; kardot> ... 2. fam <embert>...
méltó ~an/~n, ~bb a 1. <vmire> ... 2. <vkihez>...

A magyar kiegészítést is csúcsos zárójelbe tesszük. Ha van stílusminősítés, akkor az megelőzi a kiegészítést. Kiegészítést használhatunk szólások után is, a jelentésárnyalatok elkülönítésében is és másutt is, ahol ez célszerű.

1.5.5. A növények és állatok latin nevét kerek v. gömbölyű zárójelbe tesszük. Az esetleges magyarázat, kiegészítés ez előtt foglal helyet. Jelentéstagolás esetén így tagolódik:

földimogyoró sb 1. bot a) (Arachis hypogaea)

b) <mogyorós lednek (Lathirus tuberosus)> 2. <ennek pörkölt magja>

1.5.6. Egy-egy jelentést vagy jelentésárnyalatot szükség szerint illusztrálhatunk is magyar szókapcsolatokkal. Ezeket a szerbhorvát értelmezés után adjuk, félkövér dőlt betűvel szedetjük. A szókapcsolatokat is mindig lefordítjuk szerbhorvátúra. Ha a magyar szókapcsolatokra nem találunk teljes szerbhorvát ekvivalenseket, akkor -- akár a jelentésmeghatározásban -- itt is csúcsos zárójelbe tett körülírást alkalmazunk. A példakkal gazdaságosan bánjunk. A magyar nyelv értelmező szótárában nagyon sok példa van, az esetleg arra csábít, hogy mi is sokat adjunk. E tekintetben jobb, ha a magyar-idegen nyelvű nagyszótárak gyakorlatát vesszük irányadónak. Ha egy jelentéshez több példát is írunk, akkor először a már állandósult jelzős szerkezeteket adjuk, utánuk a szabad szókapcsolatokat. Ha lehetséges, a címszót a példában is hullámvonallal helyettesítjük:

dolgozat ~a, ~ot sb ... érettségi ~... írásbeli ~... ~ot ír ... ~ot javít

A példák közé (tkp. a szerbhorvát értelmezés és a soron következő magyar példa közé) nem tesszünk semmilyen írásjelet. Ha a példák szerkezete írásjelet kíván, azt kiteszük.

Ha a példának is több jelentése van, ezeket félkövér kisbetűkkel választjuk el, ugyanúgy, mint a jelentésárnyalatokat:

gáz ~a, ~t/~at, ~ok sb 1. <légnemű anyag> ... gas, plin ...
2. tech <üzemanyag> gas, gorivo ... gáz ~t ad a) <gépkocsivezető> dati gas... b) fig <rákezd, nekiiramodik> ...

1.5.7. Az átvitt értelmű jelentést külön szám alatt mutatjuk be. Ha az értelmezésül adott szónak a szerbhorvátban is megvan az átvitt értelme, akkor a szerbhorvát ekvivalens(ek) után ez következik: i fig .

1.5.8. A szólásokot, szóláshasonlatokat, közmondásokat ne szóról szóra fordítsuk, hanem keressük meg a megfelelő szerbhorvát szót, szóláshasonlatot, közmondást. Ha ilyen nincs, akkor csúcsos zárójelbe tett körülírást alkalmazunk. A szólásokat, szóláshasonlatokat és közmondásokat a vezérszó megfelelő jelentésének utolsó szakaszában a □ jel után adjuk. A vezérszó megállapítására nincs pontos módszer; lehet főnév, ige stb. A szerkesztő a források alapján maga állapítja meg, mit hová tesz. Ha a szócikkben közölt jelentések közül a szólás, szóláshasonlat vagy közmondás egybe sem illik bele, vagy többbe is be lehetne dolgozni, akkor legjobb külön számmal a szócikk végére tenni.

1.5.9. A jelentés taglalásában elsősorban a magyar-szerbhorvát szemantikai viszonyt kell figyelembe venni. Van úgy, hogy a magyar kifejezés átfogóbb, a szerbhorvát ugyanazt a fogalmat két vagy több részre osztja. Természetesen fordítva is lehetséges. A magyar nyelv értelmező szótárában az anyós első jelentése:

"A házastárs anyja (vejéhez, ill. menyéhez való családi viszonyában); vkinek a napa."

Ország László Magyar-angol szótára szerint az anyós angolul: mother-in-law.

Palich Emil Magyar-szerbhorvát szótára — teljesen helyesen — két jelentésre tagolja:

anyós ѿа, ѿт, ѿок 1. <vőé> tašta, punica 2. <menyé> svekrva

1.5.9.1. További példák:

gyámanya ...

gyámapa ...

gyámfiú sb muško dete povereno čijem staranju; šticeńik, pupil

gyámleány sb žensko dete povereno čijem staranju; šticeńica, pupila

belgrádi I. a beogradski; II. ѿја, ѿт, ѿак sb <személy> Beogradjanin; <nő> Beogradjanka

1.5.10. A szerbhorvát nyelvben többféle norma él. Érezhető szóhasználati különbségek vannak a belgrádi, zágrábi, szarajevói köznyelvben. Stílusalanság volna pl. ha egy ezó nyelvjárású, belgrádi vegytankönyvben (Udžbenik hemije) kovina vagy jednadžba volna.

Természetesen stílushiba a fordított eljárás is. Tény, tehát, hogy egyes szavak polarizáltak. A polarizálódás foka nem mindig azonos. A tvornica ma már előfordul a keleti nyelvterületen is. Sok az ingadozás. Szarajevóban találkozunk mindkét norma jellegzetességeivel. Hogy a szótárhasználót eligazítsuk ezekben a kérdésekben is, jelölnünk kell az egyértelműen a keleti (belgrádi) és nyugati (zágrábi) normához tartozó szavakat. Mivel ezeknek a szavaknak a száma elég nagy, ajánlatos grafikai jelet használni rövidítés helyett. A keleti (belgrádi) norma polarizált szavait (tehát azokat, amelyek nem illenek bele a nyugati normába) csillaggal jelöljük:

* hemija, * hleb, * voz.

A nyugati szóhasználatnak (a zágrábi normának) megfelelő szavak elé egy kis kört teszünk:

o kemija, o kruh, o vlak!

A semleges, nem polarizált szavakat, tehát azokat, amelyek mind a keleti mind a nyugati nyelvterületen használatosak, vagy azokat, amelyeknek polarizáltsága elmosódott, nem jelöljük.

1.5.11. A szerbhorvát nyelvnek - más szláv nyelvekhez hasonlóan - különös sajátága az igei szemlélet (aspektus) megkülönböztetése. A magyarban is vannak folyamatos, gyakorító, mozzanatos stb. igék, de ezek mondattani szerepe, használatuk kötöttsége nem azonos a szerbhorvát igékével. Az igék értelmezésében meg kell adni a szerbhorvát mozzanatos és folyamatos ige párokat. Az azonos tövű ige párokat ferde vonallal választjuk el egymástól, a szinonimákat vesszővel:

hirdet ~ett; hirdessen vb ... objavití/objavljivati, oglasíti/oglašavati...

1.5.12. Ha a szócikk terjedelme meghaladja a 20 sort, akkor az egyes jelentéstaglaló számok elé fekete nagy pontot teszünk (●), hogy a szócikk áttekinthetőbb legyen, vagyis hogy könnyebben megtaláljuk a keresett jeletnést.

1.6. A tipográfiai megoldás

1.6.0. Szótárunk négy betűtípust alkalmaz: félkövér álló betűt, félkövér dőlt betűt, világos álló betűt és világos dőlt betűt.

1.6.1. Félkövér állóbetűkkel (halbfettel) szedetjük:

- a címszavakat,
- a római számokat a szócikkeken belül,
- a jelentéstaglaló arab számokat,
- a jelentésárnyalatokat megkülönböztető betűket,
- a római és arab számok után a pontot, valamint a kerek félzárójel a jelentésárnyalatokat megkülönböztető betűk után.

1.6.2. Félkövér dőlt betűkkel (halbfett kurzívval) szedetjük:

- a címszavak ragos és jeles alakjait a nyelvtani szerelésben,
- a csúcsos zárójelben adott magyar vonzatokat, szinonimákat, kiegészítő megjegyzéseket,
- kerek v. gömbölyű zárójelben adott latin növény- és állatneveket,
- a magyar példákat, állandósult szókapcsolatokat, szólásokat, szóláshasonlatokat, közmondásokat, vagyis az egész magyar szöveget, kivéve a címszót és a kiejtésjelölést,
- az utaló szócikkekben azt a számot, amely megmutatja, hogy a szónak melyik jelentésére utalunk.

1.6.3. Világos álló betűkkel (antikvával) szedetjük:

- a szerbhorvát értelmezést, akár teljes ekvivalensekből, akár körülírásból áll,
- a szögletes zárójelbe tett kiejtést.

1.6.4. Világos dőlt betűkkel (kurzívval) szedetjük:

- a latin rövidítéseket.

1.6.5. J e l e k :

- | függőleges vonal; a hullámvonal a címszónak csak a jelölt balra eső részét helyettesíti, pl. adakozik, ~ott, ... Feloldva: adakozik, adakozott, ...
- ~ hullámvonal v. tilde, a címszó változatlan alakját, ikes igéknél az -ik nélküli tövet helyettesítő jel ékezetes hullámvonal v. tilde, a címszót utolsó magánhangzóján ékezettel helyettesítő jel, pl. alma, ~ja, ~t... Feloldva: alma almaja, almát...

- () kerök v. gömbölyű zárójel; a zárójelben levő betű v. betűcsoport elhagyható, de ugyanez nem vonatkozik a latin nővény- és állatnevekre;
- < > csúcsos v. hegyes zárójel; magyar szöveggel: vonzat, szinonima, magyarázat, fogalmi leszűkítés; szerbhorvát szöveggel: körülírás, fogalmi leszűkítés, tárgy, vonzat;
- [] szögletes v. sarkos zárójel; a kiejtést foglalja magába;
- / ferde vonal v. vizgula; a vagylagosság jele, a tőle közvetlenül jobbra és balra levő magyar v. szerbhorvát szavak egyenértékűek, fölcserélhetőek; különírt szókapcsolatok között ne használjuk;
- négyzet v. négyszög; utána szólás, szóláshasonlat, szójárás, szállóige vagy közmondás következik;
- > származtató jel; csúcsa mindig a származék felé mutat; pl. szebb < szép
- nagypont; a 20 sornál hosszabb szócikkekben a jelentéstaglaló számok elé tesszük; ha cf rövidítéssel utalunk egy szóra és az utalás az egész szócikkre érvényes, akkor az utalás a szócikk végére kerül, elébe nagypontot teszünk;
- * csillaggal jelöljük azokat a stilisztikailag polarizált szavakat, amelyek a szerbhorvát nyelvterület keleti részén számítanak köznyelvinek;
- kis körrel jelöljük azokat a stilisztikailag polarizált szavakat, amelyek a szerbhorvát nyelvterület nyugati részén számítanak köznyelvinek.

1.7. Technikai megoldások a gépelt szövegben

1.7.1. A szótár kéziratát írógépen készítjük. 10 x 20,8 cm-es cédulákra.

1.7.2. A címszót a baloldali margótól három hellyel beljebb gépeliük, hasonlóan szedetiük a nyomdában is.

1.7.3. Bal oldalt szélesebb margót kell hagyni; a sorok között is nagyobb távolságot hagyunk, így lehet utólag is javítani a szövegben, marad hely a betoldásra. Az egyes szócikkek közé még nagyobb hely kell, hogy szükség esetén két szócikket is be lehessen szűrni.

1.7.4. A világos álló betűs részt közönségesen gépeliük, a világos dőlt betűket egyszeri egyenes aláhúzással jelöljük, a félkövér dőlt betűket hullámosan húzzuk alá, a félkövér álló betűket kétszeres aláhúzással jelöljük.

1.7.5. Azokat a jeleket, amelyek nincsenek meg gépünkön, kézzel írjuk be. Négyzet helyett két kettőspontot ütünk le (::), nagypont helyett kis o-t, bele x-et (ø).

1.8. A rövidítések

Magyar-szerbhorvát szótárunkban latin, görög, francia, angol, magyar és szerbhorvát rövidítéseket használunk. A szófaji megjelölésre az egyéb nyelvtani kategóriák megjelölésére és a stílusminősítésre latin rövidítéseket használunk, úgy, mint a szerbhorvát-magyar részben. Az ott használt rövidítések jó részét átvesszük, csak azokat hagyjuk el, amelyekre a magyar nyelv eltérő szerkezete miatt nincs szükség (pl. az

k magnevezésre). A latin rövidítések világon álló betűkkel szed-
 zésjel nélkül. A magyar rövidítések ~~időközben álló betűkkel~~, a
 horvát rövidítések világos álló betűkkel szedotják. A következő
 ítéseket használjuk:

Ítés	Latin/Görög/Francia/ /Angol	Magyar	Szerbhorvát
	adjectivum	melléknév	pridev
	abbreviatio	rövidítés	skracenica
	administratio	Közigazgatás	administracija
	adverbium	határozószó	prilog
	aeronautica	repülés (tan)	vazduhoplovstvo
	agricultura	mezőgazdaság	poljoprivreda
	--	annyi mint	to jest-
	antonima	ellentétes	
	architectura	(mű)építészet	arhitektura
	argot	argó, tolvajnyelv, argo, jassznyelv	šatrovački
	artificium	művészet	umetnost
	articulus	névelő	član
	astronomia	csillagászat	astronomija
	automobilismus	automobilizmus	automobilizam
	barbarismus	idegenszerűség	barbarizam, varvarizam
	biblicus	bibliai	biblijski
	biologia	biológia	biologija
	botanica	növénytan	botanika
	catholicus	katolikus	katolički
	confer	vesd össze	isporedi, uporedi
	chemia	vegytan, kémia	hemija, kemija
	collectivum	gyűjtőnév	zbirna imenica
	communicatio	közlekedés, forgá- lom, vasút (ügy)	saobraćaj, železnica
	comparativus	középfok	komparativ
	conjunctio	kötőszó	veznik
	corruptus	helytelen, hibás, szabálytalan	neppravilan, pogre- šan, iskvaren
	cosmonautica	űrhajózás, űrku- tatás	kosmonautika
	culinarius	konyhaművészeti	kulinarski
	definitus	határozott	odreden
	deminutivum	kicsinyítő szó	deminutiv
	diplomaticus	diplomáciai	diplomatski
	ecclesiasticus	egyházi	crkveni
	electrotechnica	villamosság	elektrotehnika

<u>Rövidítés</u>	Latin/Görög/Franca/ /Angol	Magyar	Szlovén
<u>et</u>	etnographia	néprajz	etnografija
<u>euph</u>	euphemismus	szépművészet	eufemizam
<u>excl</u>	exclusive	kizárólag	isključivo
<u>fam</u>	familiaris	bizalmas	familijaran
<u>fig</u>	figurativus	átvitt értelmű	figurativan, u prenesenom značenju
<u>film</u>	film	film	film
<u>fin</u>	financia	pénzügytan, bank- szakma	finansija
<u>folkl</u>	folklore	népköltészet	narodna poezija
<u>ball</u>	ballet	táncművészet	balet
<u>fut</u>	futurum	jövő idő	futur, buduće vreme
<u>geogr</u>	geographia	földrajz	geografija
<u>geol</u>	geologia	geológia, földtan	geologija
<u>geom</u>	geometria	mértan	geometrija
<u>gram</u>	grammatica	nyelvtan	gramatika
<u>hist</u>	historia	történelem	istorija, historija
<u>hum</u>	humoristicus	tréfás	šaljiv
<u>hyp</u>	hypokoristicon	becéző, kedveskedő; hipokoristik gyermeknyelvi:	
<u>hyper</u>	hyperbola	túlzás	hiperbola
<u>imps</u>	impersonalis	személytelen	bezličan
<u>indef</u>	indefinitus	határozatlan	neodredjen
<u>indst</u>	industria	ipar	industrija
<u>intj</u>	interjectio	indulatszó	uzvik, usklik
<u>intr</u>	intransitivum	tárgyatlan	intranszitivno, neprelazan
<u>ir</u>	ironicus	gúnyos	ironičan, pod- smešljiv
<u>i sl.</u>	--	és hasonló	i slično
<u>it</u>	iterativum	gyakorító (ige)	učestali (glagol)
<u>itd.</u>	--	s a többi	i tako dalje
<u>iur</u>	iuridicus	jogi	pravni
<u>jour</u>	journalistica	újságírás	novinarstvo, žurnalistika
<u>kb.</u>	--	körülbelül	otprilike
<u>kif.</u>	--	kifejezésekben	u izrazima
<u>ling</u>	linguistica	nyelvészet, nyelvtudomány	lingvistika
<u>lit</u>	litteratura	irodalom, irodalmi	književnost, književni
<u>mar</u>	maritimus	tengerészeti	pomorski

Pövidítés	Latin/Görög/Francia/ /Angol	Magyar	Szerbhorvát
<u>et</u>	etnographia	néprajz	etnografija
<u>euph</u>	euphemismus	szépmítő	eufemizam
<u>excl</u>	exclusive	kizárólag	isključivo
<u>fam</u>	familiaris	bizalmas	familijaran
<u>fig</u>	figurativus	átvitt értelmű	figurativan,u prenesenom značenju
<u>film</u>	film	film	film
<u>fin</u>	financia	pénzügytan, bank- szakma	finansija
<u>folkl</u>	folklore	népköltészet	narodna poezija
<u>ball</u>	ballet	táncművészet	balet
<u>fut</u>	futurum	jövő idő	futur, buduće vreme
<u>geogr</u>	geographia	földrajz	geografija
<u>geol</u>	geologia	geológia, földtan	geologija
<u>geom</u>	geometria	mértan	geometrija
<u>gram</u>	grammatica	nyelvtan	gramatika
<u>hist</u>	historia	történelem	istorija, historija
<u>hum</u>	humoristicus	tréfás	šaljiv
<u>hyp</u>	hypokoristicon	becéző, kedveskedő; gyermeknyelvi	hipokoristik
<u>hyper</u>	hyperbola	túlzás	hiperbola
<u>imps</u>	impersonalis	személytelen	bezličan
<u>indef</u>	indefinitus	határozatlan	neodredjen
<u>indst</u>	industria	ipar	industrija
<u>intj</u>	interjectio	indulatszó	uzvik, usklik
<u>intr</u>	intransitivum	tárgyatlan	intranszitiván, neprelazan
<u>ir</u>	ironicus	gúnyos	ironičan, pod- smešljiv
i sl.	--	és hasonló	i slično
<u>it</u>	iterativum	gyakorító (ige)	učestali (glagol)
itd.	--	s a többi	i tako dalje
<u>iur</u>	iuridicus	jogi	pravni
<u>jour</u>	journalistica	újságírás	novinarstvo, žurnalistika
<u>kb.</u>	--	körülbelül	otprilike
<u>kif.</u>	--	kifejezésekben	u izrazima
<u>ling</u>	linguistica	nyelvészet, nyelvtudomány	lingvistika
<u>lit</u>	litteratura	irodalom, irodalmi	književnost, književni
<u>mar</u>	maritimus	tengerészeti	pomorski

Rövidítés	Latin/Görög/Francia/ /Angol	Magyar	Szerbhorvát
<u>mat</u>	mathematica	mennyiségtan	matematika
<u>mech</u>	mechanica	műtan, mechanika	mehanika
<u>med</u>	medicina	orvostan	medicina
<u>merc</u>	mercantilis	kereskedelmi	trgovački, trgovinski
<u>met</u>	meteorologia	meteorológia	meteorologija
<u>metall</u>	metallurgia	kohászat	metalurgija
<u>mil</u>	militaris	katonai	vojnički
<u>min</u>	mineralogia	ásványtan; bányászat	mineralogija; rudarstvo
<u>mus</u>	musica	zene	mužika
<u>myt</u>	mythologia	mitológia	mitologija
<u>neol</u>	neologismus	neologizmus	neologizam
npr.	--	például	na primer
<u>num</u>	numerus	számnév	broj
<u>num ord</u>	numerus ordinatis	sorszámnév	redni broj
<u>obs</u>	obsoletus	elavult, elavu- lóban	zastareo, arhaičan
<u>oec</u>	oeconomicus	üzemi	pogonski
<u>off</u>	officinalis	hivatali	kancelarijski
<u>oen</u>	oenologia	szőlőművelés, borászat	enologija
<u>ou</u>	onomatopoeticus	hangutánzó	onomatopejski
<u>opt</u>	opticus	optikai	optički
<u>orth</u>	orthodoxus	görögkeleti	pravoslavni
<u>p</u>	participium	igenév	glagolski pridev, glagolski prilog
<u>part</u>	particula	mondatszó	rečca
<u>pas</u>	passivum	szenvető alak	trpno stanje
<u>ped</u>	pedagogicus	iskolai	pedagoški, školski
<u>pej</u>	pejorativus	rosszálló	pejorativ; prezrivo
<u>pers</u>	persona	személy	lice
<u>pharm</u>	pharmacia	gyógyszerészet	farmacija
<u>phil</u>	philosophia	bölcsészet, filozófia	filozofija
<u>phot</u>	photographia	fényképészet	fotografija
<u>phys</u>	physica	fizika	fizika
<u>pl</u>	pluralis	többes szám	množina, plural
pl.	--	például	na primer
<u>po</u>	posta	posta	pošta
<u>poet</u>	poeticus	költői	pesnički
<u>pol</u>	politica	politika	politika

Rövidítés	Latin/Görög/Francia/ /Angol	Magyar	Szerbhorvát
<u>pop</u>	popularis	népi (es)	narodski
<u>postp</u>	postpositio	névutó	postpozicija
<u>praes</u>	praesens	jelen idő	sadašnje vreme, prezent
<u>prof</u>	professionalis	szaknyelvi, szak- mai	profesionalan, stručni
<u>pron</u>	pronomen	névmás	zamenica
<u>prov</u>	provincialis	tájnyelvi, nyelv- járásai	provincijalan, pokrajinski
<u>psych</u>	psychologia	lélektan	psihologija
<u>rar</u>	rarus	ritka	redak
<u>rec</u>	reciprocum	kölcsönösen visszaható (ige)	uzajamno povrat- ni (glagol)
<u>refl</u>	reflexivum	visszaható (ige)	povratni (glagol)
<u>recre</u>	recreatio	játék(kal kapcs.)	rekreacija
<u>rel</u>	religio	vallás	religija
<u>rog</u>	rogationalis	kérdő	upitni
<u>salt</u>	saltuaria	erdészet	šumarstvo
<u>sci</u>	scientificus	tudományos	naučni
<u>sing</u>	singularis	egyes szám	jednina, singular
<u>soc</u>	sociologia	társadalomtudomány	sociologija
<u>sp</u>	sport	sport	sport
<u>stat</u>	statistica	statisztika	statistika
<u>stb.</u>	--	s a többi	i tako dalje
<u>sb</u>	substantivum	főnév	imenica
<u>sel</u>	selectus	választékos	probran
<u>suff</u>	suffixum	toldalék, képző, rag, jel	sufiks, nastavak, dometak, prilepak
<u>sup</u>	superlativus	felsőfok	superlativ
<u>syn</u>	synonima	rokon értelmű szó, szinonima	sinonim
<u>tech</u>	technica	technika	tehnika
<u>tel</u>	televisio	televízió	televizija
<u>telec</u>	telecommunicatio	távközlés	telekomunikacija
<u>th</u>	theatrum	színház	pozorište, kazalište
<u>tj.</u>	--	azaz	to jest
<u>tkp.</u>	--	tulajdonképpen	u stvari
<u>tour</u>	tourisme	turisztika	turizam
<u>tr</u>	transitivum	tárgyas	tranzitivan, prelazan
<u>typ</u>	typpographia	nyomdászat	štamparstvo
<u>tzv.</u>	--	ügynevezett	takozvano
<u>uā.</u>	--	ugyanaz	isti, isto
<u>v</u>	vide	lásd	vidi
<u>v.</u>	--	vagy	ili

Rövidítés	Latin/Görög/Francia/ Angol	Magyar	Szerbhorvát
<u>Vajd:</u>	--	Vajdaságban, vajdasági	u Vojvodini, vojvodjanski
<u>vb</u>	verbum	ige	glagol
<u>ven</u>	venatus	vadászat	lov
<u>vet</u>	veterinaria	állatorvostan	veterinarstvo
<u>vhol</u>	--	valahol	negde, gde
<u>vhonnan</u>	--	valahonnan	odnekud
<u>vhova</u>	--	valahová	nekud
<u>vki</u>	--	valaki	neko, ko
<u>vmeddig</u>	--	valameddig	do nekog mesta
<u>vmerre</u>	--	valamerre	u nekom pravcu
<u>vmi</u>	--	valami	nešto, što
<u>vmilyen</u>	--	valamilyen	nekakav, kakav
<u>vulg</u>	vulgaris	durva, illetlen	vulgaran, nepristojan
<u>zoo</u>	zoologia	állattan	zoologija

2. A szótári munka megszervezése

2.0. A szótári munka főbb fázisai: az anyaggyűjtés, a szelektálás (a címszavak megválogatása), a magyar szerkesztés, az értelmezés, a magyar nyelvi lektorálás, a szerbhorvát nyelvi lektorálás, helyesírási ellenőrző átnézés, a véglegesítés, a korrektúra, a revízió és az imprimatúra. Adott szótári részhez az anyaggyűjtést, annak szelektálását és szerkesztését egy (elő)szerkesztő végzi.

2.1. A címszavak megválogatásáról az előző fejezetekben részletesen szóltunk, itt csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy indokolt esetekben a kézirat a nyomdába adás pillanatáig módosítható: természetesen inkább csak apróbb bővítésekre, egy-egy új címszó vagy szókapcsolat beépítésére gondolunk, mintsem anyagrészek kihagyására. Erről a szerkesztők döntenek.

2.2. Az értelmezést is a konvertált anyag, a nagyszótárak és az értelmező szótárak segítségével kell végezni, figyelembe véve a korábban elmondottakat. A munka meggyorsítása érdekében a szótár kéziratát 10 x 20,8 cm-es cédulákra gépeljük. Pontosan három ilyen cédula felel meg egy A4-es lap méretének. Ez biztosítja azt a lehetőséget, hogy

a) az egyszer elkészített hibátlan gépiratból korlátlan számú másolatot készíthetünk fénymásolással, ami minden hibalehetőséget kizár;

b) a cédulákra gépelt kézirat eltér mindenféle beavatkozást (bővítést, szűkítést stb.) anélkül, hogy oldalakat kellene újragépelni, ami az ellenőrzésekkel együtt munkatöbbletet és hibaforrást jelentene.

2.3. A cédulákra gépelt, értelmezett anyagról fénymásolatot készítünk egy példányban. Az értelmezett anyagot a magyar lektor ellenőrzi

nyelvhelyességét szempontból. Meg kell nézni, jó-e a szófajmeghatározás, a nyelvtani szerelés, a stílusminősítés, indokolt-e a jelentésfelvétel, funkcionálnak-e a példák, nem maradt-e ki valamilyen fontos szókapcsolat, szóítás, közmondás stb. Ajánlhat új címszót is, főleg a vajdanágit politikai, gazdasági, kulturális élet fontosabb szavaival ügyeljen. Kívánatos az is, hogy lehetőségeihez mérten ellenőrizze a magyar-szerbhorvát megfeleléseket is. Megjegyzéseit golyóstollal a fénymásolatra jegyzi fel.

2.4. A magyar lektor után a fénymásolatot a szerbhorvát anyanyelvű lektor kapja. Ő elsősorban a szerbhorvát nyelv szempontjából vizsgálja az anyagot. Fontos a nyelvi helyesség, az értelmezésül adott szerbhorvát szavak jelentéstani, stilisztikai alkalmassága, a magyar szóítások, közmondások és egyéb frazeológiai egységek helyes fordítása, a szerbhorvát vonzatok teljes bemutatása stb. A szerbhorvát lektornak is szem előtt kellene tartania a magyar-szerbhorvát megfelelést. Ehhez természetesen tudnia kellene magyarul.

A fénymásolatot meg kell őrizni, hogy az (elő)szerkesztő további munkája ellenőrizhető legyen.

2.5. Amikor a lektorok elvégezték munkájukat, az anyagot az (elő)szerkesztő kapja kézbe. A lektori vélemények figyelembe vételével kijavítja a kéziratot. Ha az értelmezést jól elvégezték, akkor nem kell túl sokat változtatni a kéziratban. Ezzel viszont időt is és pénzt is meg lehet takarítani. A takarékoság azért nem mehet a minőség rovására. A konkrét esetekben alapos mérlegelés után a szerkesztő dönt.

2.6. A kijavított kéziratról újabb fénymásolat készül két példányban, amelyet a véglegesítő szerkesztő vesz át. Újraolvassa a teljes anyagot, miközben különös figyelmet fordít az új helyesírási szabályok alkalmazására.

2.7. Tekintettel a szöveg bonyolultságára, a korrektúrát is a szerkesztőség munkatársai végezzék. Szükség esetén a szerkesztőkhöz fordulhatnak tanácsért.

2.8. A korrektúra után a nyomdában betördelik az anyagot, ezeknek a levonatait is gondosan át kellene olvasni, a hibákat kijavítani, mert megtörténik, hogy elcsúszzik egy-egy betű. Ez a revízió, ennek során már csak apróbb változtatások eszközölhetők. Esetleg több revízióra is szükség lehet.

2.9. Ha a szerkesztő úgy találja, hogy minden észlelt hiba ki van javítva, megadja a nyomási engedélyt, az imprimatúrát. ezzel a szerkesztőség munkája be is fejeződött.

3. Források és segédletek

3.1. Magyar

Mint már utaltunk rá, a címszavak megválogatásában, a nyelvtani szerelésben, a jelölések fölkeutatásában legfontosabb segédeszközök a magyar-idegen nyelvű szótárak és a magyar nyelv értelmező szótárai. A tapasztalat azt mutatja, hogy nem jó túl sok forrással dolgozni, mert elveszünk bennük. Ezért munkatársunk csak azokat a szótárakat használja, amelyek második nyelvét is érti valamelyest. Ha munkatársunk nem tud oroszul, de tud pl. németül, akkor inkább a magyar-német szótárt használja, ne a magyar-oroszt. Ezt az elvet ezért nem szabad túl mereven alkalmazni, mert a magyar nyelvi anyag kibányázható a magyar-oroszból is. Még egy általános szempontot meg kell említenünk. Lehetőleg olyan szótárakat használjunk, amelyek már hasznosították A magyar nyelv

értelmező szótárának tapasztalatait, azaz az Akadémiai Kiadónál megjelent nagyszótárak legújabb kiadásait keressük.

A magyar értelmező szótárak közül csak a két legújabbat ajánljuk, a korábbiak elavultak.

Szükség szerint felhasználhatjuk a szakszótárakat is, de ezekkel óvatosan bánjunk. A legfontosabb anyagot már bedolgozták az általános szótárak szerkesztői.

A következő általános szótárakat tartjuk használatra megfelelőnek:

1. Ország László: Magyar--angol szótár
2. Eckhard Sándor: Magyar--francia szótár
3. Halász Elő: Magyar--német szótár
4. Hadrovics László—Gáldi László: Magyar--orosz szótár
5. Jan Reychman: Magyar--lengyel szótár, Budapest, 1968.
6. Papp István—Jakab László: Magyar--finn szótár, Budapest 1985.
7. A magyar nyelv értelmező szótára, I-VII, Budapest, 1959-1962.
8. Magyar értelmező kéziszótár, Budapest, 1972.

Megjegyzés: Az 1-4. pontban felsorolt szótárak több kiadásban forognak közhasználatban, igyekezzünk beszerezni a legújabbakat.

A frazeológia szempontjából rendkívül hasznos:

O. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások című könyve (Budapest, 1966).

Helyesírási kérdésekben nélkülözhetetlen a helyesírási tanácsadó szótár (több kiadásban).

Nehéz beszerezni, de sok újabb problémában segít a Helyesírási és tipográfiai tanácsadó, Budapest, 1971.

A szótáron dolgozók nem nélkülözhetik Ágoston Mihály két könyvét: A mai magyar írást és A földrajzi nevek írásmódját.

Nyelvhelyességi kérdésekben a Nyelvművelő kézikönyv (I-II., Budapest, 1985.) az irányadó.

3.2. Szerbhorvát

A szerbhorvát ekvivalensek föl kutatásában az idegen-szerbhorvát szótárak adhatnak segítséget. Ha munkatársunk magyar-német szótárt használ alapul, akkor föltétlenül kell neki egy német-szerbhorvát szótár. Itt nem soroljuk föl az összes ilyen szótárt, csak a fontosabbakat:

1. Enciklopedijski englesko-srpskohrvatski rečnik, Beograd (több kiadásban),
2. Rudolf Filipović: Englesko-hrvatski rječnik, Zagreb (több kiadásban),
3. Ristić-Kangrga: Enciklopedijski nemačko-srpskohrvatski rečnik, Beograd (két kiadásban).

Természetesen haszonnal forgathatjuk az itt nem említett kisebb terjedelmű és némileg szerényebb igényű szótárakat is.

Ha kételyeink vannak, hogy a megtalált szerbhorvát szó jelentés-tartalma födi-e a magyarét, megnézhetjük a szerbhorvát nyelv értelmező szótárait. Ezekből is csak az újabbakat érdemes rendszeresen használni:

1. Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, Matica srpska, Novi Sad,
2. Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, SANU (eddig hét kötet jelent meg).

A szerbhorvát szavak felkutatásához jók a szakszótárak is és a lexikonok is, többféle, különböző értékes kiadványok léteznek. Néhányat megemlítenk.

1. Enciklopedija Jugoslavije,
2. Mala enciklopedija Prosvete,
3. Opći leksikon,
4. Opšta enciklopedija Larousse,
5. Muzička enciklopedija,
6. Enciklopedija lova i ribolova,
7. Pomorska enciklopedija,
8. Enciklopedija šumarstva,
9. Pravni leksikon,
10. Simonović: Botanički rečnik,

Hasznosak lehetnek a tankönyvek, tudománynépszerűsítő művek stb.

3.3. Magyar-szerbhorvát

Magyar-szerbhorvát szótáraink közül kettőt említünk meg:

1. Hadrovics László: Magyar-szerbhorvát szótár, Budapest, 1958.
2. Palich Emil: Magyar-szerbhorvát kézisztár, Budapest, 1968.

Ezek fölhasználták a korábbi szótárak eredményeit is.

Meg kell még említenünk az általános iskolai szakkifejezések gyűjteményét, amelyet a budapesti és az újvidéki tankönyvkiadókettek közzé 1968-ban, illetve a 14 füzetből álló, 1981-ben megjelentett újabb sorozatot.

Végül nem kellene megfeledkeznünk a Hungarológiai Intézet kéziratosszakszótárairól sem. Ezeket is kitűnő forrásoknak tartjuk.

4. Díjsszabás

A szótár munkatársai megfelelő tiszteletdíjban részesülnek. A tiszteletdíjak összegét az Intézet Tanácsa határozza meg az alprojektum javaslatára.

U P U T S T V A Z A R A D
na mađjarsko-srpskohrvatskom rečniku

6

1. PRINCIPI RADA NA MADJARSKO-SRPSKOHrvATSKOM REČNIKU

1.1. OSNOVNA NAČELA

Madjarsko-srpskohrvatski rečnik priprema se na osnovu Srpsko-hrvatsko-madjarskog rečnika. Obradjuje oko 135.000 odrednica koje su rasporedjene u tri toma. Prvi tom obuhvata odrednice od A do F, drugi tom od G do M, a treći tom od N do Ž.

U radovima na pripremi Madjarsko-srpskohrvatskog rečnika primenjuju se oni uredjivački principi koji su se pokazali uspešnim prilikom rada na Srpskohrvatsko-madjarskom rečniku. U pojedinim slučajevima, međutim, treba vršiti korekcije, ne samo zbog strukturalnih razlika madjarskog i srpskohrvatskog jezika, već i zbog toga što pojedina rešenja u prethodnom rečniku nisu uvek najadekvatnija. Pored toga treba se koristiti i iskustvima savremene madjarske leksikografije, u prvom redu sa dva postojeća enciklopedijska rečnika, kao i drugim madjarsko-stranojezičkim rečnicima.

Pre detaljnijeg razmatranja osnovnih principa rada na rečniku pokušaćemo ukratko formulisti najvažnija načela savremene leksikografije:

Od dobrog rečnika očekuje se da da pouzdana putokaze i odgovore na pravopisna, akcentološka, morfološka, sintaksička, stilistička, semantička i frazelološka pitanja.

1.2. Odrednice

1.2.1. Pri odabiranju gradje za madjarske odrednice oslanjamo se uglavnom na dva izvora: prvo, na gradju koja je dobijena mašinskim prevodjenjem Srpskohrvatsko-madjarskog rečnika; drugo, na odrednice rečnika objavljenih u Madjarskoj i to na taj način što mašinskim prevodjenjem dobijenu gradju dopunjujemo u odgovarajućoj meri selektiranim odrednicama iz dva velika madjarska enciklopedijska rečnika (Magyar Értelmező Kéziszótár i A Magyar Nyelv Értelmező Szótára). Pri tome se na osnovu odredjenih kriterijuma i merila odabiraju i preuzimaju i prateći elementi odrednica. Na ovaj način dobijena gradja dalje se paralelno upoređuje sa leksičkim fondom neka druga dva enciklopedijska rečnika (npr. madjarsko-ruski i madjarsko-engleski, ili madjarsko-ruski i madjarsko-nemački) da bi se dopunila rečima koje sadrže oba, za uporedbu odabrana rečnika.

Dalje, preuzimaju se sve one odrednice iz Palichovog Madjarsko-srpskohrvatskog rečnika koje prethodna gradja ne sadrži. Selektivno odabiranje vrši se i iz Rečnika stranih reči i izraza Ferenc Bakoša (Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára).

Može se desiti da i pored korišćenja ovih izvora još preostane gradje pogodne da se ugradi u Madjarsko-srpskohrvatski rečnik. Upravo zato treba posegnuti i za delima kao što su Savremeno madjarsko pismo Mihálja Agoštona (Ágoston Mihály: A mai magyar írás) i rečnik Pravopisni savetnik (Helyesírási Tanácsadó). Ovakvi rečnici i priručnici preporučuju se za stalnu upotrebu pri radu na našem rečniku.

1.2.2. Pri obradi maštinskog provoda, tačnije, pri poulednjoj fazi ro-
gistrovanja rečničkog fonda, pored Srpskohrvatsko- madjarskog rečnika
neophodno je popisati i leksičku gradju koja nije obuhvaćena pomenutim
izvorima. To se odnosi, pre svega, na izraze iz našeg savremenog društ-
venog, političkog i ekonomskog života. Odabiranje reči iz ovih oblasti
treba vršiti permanentno, te se uz argumentovani odbir gradja za naš
rečnik može dopunjavati sve do pripreme rečnika za štampu.

1.2.3. Prikupljanje, odbir i obradu ličnih i geografskih imena obaviće
poseban urednik prema jedinstvenim kriterijumima.

Slično se postupa i pri obradi:

- početnih slova
- imena dana i meseca
- doba dana i godišnjih doba
- mera (težine, dužine, novčanih jedinica i dr.)
- brojeva
- zamenica
- postpozicija
- artikla

1.2.4. Urednik koji obrađjuje geografska imena treba da ima u vidu sle-
deće:

U rečnik se unose ona domaća geografska imena koja:

- a) imaju i madjarsko ime: Belgrád - Beograd, Kopács - Kopačevq
Jadransko more - Adria-i-tenger, Pannon-alföld - Panonska ni-
zija itd.
- b) češće upotrebljavana makedonska geografska imena: Szkopje
- Skopje, Stip - Štip, Ovcse Pole - Ovče polje itd.

Od svetskih geografskih imena odabiraju se:

- a) češće upotrebljavana madjarska geografska imena (posebno
ako imaju i svoje srpskohrvatske ekvivalente):
Budapest - Budimpešta, Szentendre - Sentandreja, Pécs -
- Pečuj itd.
- b) pomadjarena svetska geografska imena:
Fokváros - Keptaun, Oroszlán-öböl - Lionski zaliv itd.
- c) transkribovana geografska imena:
Szecsuan - Sečuan itd.
- d) Ona geografska imena čije madjarske varijante bitno odstu-
paju od izvornih ali su ušla u tradicionalnu uoptrebu:
Bécsújhely - /Wienerneustadt/ - Vinernojštadt, Kassa - Ko-
šice, Velence - Venecija, Munkács - Mu kačevo itd.

Takodje se obradjuju i geografska imena koja se tvore članom
-i.

Kao pouzdani izvor pri obradjuvanju geografskih imena može da
posluži Pisanje geografskih imena Mihalja Agoštona (Ágoston Mihály: A
földrajzi nyelv írásmódja).

1.2.5. Pri selektivnoj obradi ličnih imena koristi se Knjiga imena Ja-
noša Ladoa (Lado János: Utónévkönyv).

1.2.6. Pri prikupljanju i odabiranju leksičkog fonda za naš Madjarsko-srpskohrvatski rečnik u izvedenoj meri odstupamo od prakse savremenih madjarskih, kao i rečnika kojima je madjarski upravni jezik, i to u tom smislu što do određene mere registrujemo i reči koje se već smatraju zastarelim ili arhaičnim, a koje sadrži Madjarski enciklopedijski rečnik (A Magyar nyelv értelmező szótára I-IV). Ova odstupanja se čine opravdanim ako imamo u vidu da je ovo prvi veliki madjarsko-srpskohrvatski rečnik i da će ovaj leksički sloj, u nedostatku drugih izvora, koristiti istraživači i prevodioci iz najrazličitijih oblasti (književnost, etnologija, folkloristika i sl.). Medjutim, da bi se izbeglo opterećivanje fonda našeg rečnika ovakve odrednice se unose samo u opravdanim slučajevima i ređe .

1.2.7. Urednik treba, pored ostalog, da pazi da pri odabiranju u rečnik unosi samo one srodne reči i izvedenice koje su u upotrebi u živom jeziku.

1.2.8. U slučaju dvoznanačnosti složenica i izvedenica madjarskih odrednica upotrebljava se prava crta:

vas |zár

1.3. SELEKCIJA

1.3.1. Dopunu rečničkog fonda sledi radna operacija selekcije.

Mašinski prevod svake odrednice se mora detaljno pregledati, pri tome se pažljivo ispravljaju sve slovne greške. Zatim treba utvrditi da li su reči u rečničkom obliku. Ako među njima ima gramatičkih oblika iz kojih se može izdvojiti koren reči - njih ćemo pridružiti osnovnoj reči. Na ovaj način će se postupiti i sa karticama mašinskog prevoda.

1.3.2. U pogledu promenljivosti reči prilikom obrade odrednica postupa se prema Madjarskom priručnom enciklopedijskom rečniku čije iskustvo preuzimaju i savremeni dvojezični madjarski rečnici.

Po pravilu, reči treba da stoje u svom osnovnom, tzv. rečničkom obliku, bez nastavaka.

1.3.3. Reč sa nastavkom može da predstavlja odrednicu jedino u slučaju:

- a) ako reč samo sa nekim nastavkom ili članom živi u savremenom madjarskom jeziku i ako se iz njega ne može prirodnim putem odvojiti osnovna reč (npr. u izrazu az égvilágon minden ime-nički deo égvilágon i sl.)
- b) ako u odnosu na osnovnu reč odrednica sa nastavcima daje novo značenje (odább, létére i sl.).

1.3.4. U nekim slučajevima i spojevi reči mogu da predstavljaju odrednicu. U Madjarskom enciklopedijskom rečniku takav je primer vérszemét kap. Pri ustaljenim spojevima reči praksa ovog rečnika jeste da se kao odrednica istakne najvažniji element:

időnap fn nép: ~ előtt.../prevremen/ i sl.

Ako se značenje pojedinih imenica, npr. u stručnoj terminologiji, vezuje za njen oblik množine, pomenuti rečnik ga prebecuje u jedninu ali kasnije, na odgovarajućem mestu ističe njen oblik množine:

ernyősvirágzatú fn: ~ ak...; ízeltlábú fn: ~ ak... i sl. Ove reči u jednini se po pravilu upotrebljavaju uz pridevski dodatak: ízelt lábú, ernyős virágzatú i sl., ali ih u odrednice unosimo u njihovom obliku množine, u saglasnosti sa praksom madjarskih dvojezičnih rečnika.

Ponovo i nekoliko glagola koji se javljaju namo u odričnom obliku: ia ne hederít, oda se hederít i sl., u rečnik ih, medjutim, unosimo u njihovom osnovnom obliku.

1.3.5. Odrednice u rečnik se unose po strogom abecednom redu. Medjutim, duge i kratke samoglasnike (npr. a-á, i-í i dr), u obzir uzimamo jedino o tom slučaju ako predstavljaju jedinu razliku izmedju dve reči; tako će kása prethoditi reči kasza, a kar /ruka/ prethoditi kár-u /šteta/.

1.3.6. U potpunoj madjarskoj abecedi slova se nižu na sledeći način:

a, á, b, c, cs, d, dz, dzs, e, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, w, x, y, z, zs.
--

1.3.7. Reči obradjujemo u rečničkom članku čiji su delovi: naslovna reč (naglavak), tekst tumačenja i zaglavlje rečničkog članka.

1.4. NASLOVNA REČ

Naslovna reč ili odrednica pretežno stoji u svom osnovnom, nedekliniranom obliku. Medjutim, ako se u živom jeziku upotrebljava samo u dekliniranom obliku, onda je u odrednicu unosimo u takvom obliku.

Odrednica se štampa polumasnim slovima.

Iza odrednice ne stavlja se zarez.

U odrednice unosimo i nepravilne oblike reči uz vrlo kratko objašnjenje ako je potrebno. Inače, samo znakom porekla upućujemo na osnovnu reč:

engem < én

szebb < szép

U ovim slučajevima odstupamo od prakse Srpskohrvatsko-madjarskog rečnika jer ne označavamo da je szebb komparativ od szép, dakle, pridev ne obradjujemo na ovakav način:

szebb comp < szép

jer nastavak - bb je nastavak za drugi stepen poredjenja i sam po sebi daje informaciju o pridevu. Medjutim, ako dodje do sumnje oko pojedinih reči upućivanje može da bude detaljnije.

1.4.2. Reči istog oblika a različitog značenja i porekla, homonime, dakle, uvek obradjujemo u posebnim odrednicama koje posebno obeležavamo indeksom:

áll¹...

áll²...

áll³...

ár¹...

ár²...

ár³...

Na ovakvo vrsto reči posebno treba obratiti pažnju jer u Srpskohrvatsko-madžarskom rečniku dosta se nemarno odnosilo prema njima i ne jednom homonimija je brkana sa polisemijom. Savremeni mađarski rečnici i u ovom slučaju mogu da pruže pouzdanu pomoć. Enciklopedijski rečnik mađarskog jezika razlikuje čak stvarnu od prividne homonimije. No, sa stanovišta našeg rečnika to nije toliko važno jer smo se odrekli tih detalja.

1.4.3. Ako odrednica ima više varijanti (fel-föl, csengő-csöngő) onda se koristimo onom koja se češće upotrebljava i tumačimo tu varijantu, a drugu takodje svrstamo među odrednice sa odgovarajućim upućivanjem na prvu, češću varijantu. Ako su obe varijante podjednako u upotrebi onda tumačenje sledi iza one koja po abecednom redu dolazi prva. Ako obe varijante po abecednom redu dolaze odmah jedna iza druge, a razlika među njima je samo u višku slova - primenjujemo zgradu:

most(an)

U tom slučaju i zgradu i slova u njoj štampamo polumasnim slovima.

Ako dve varijante po abecednom redu dolaze jedna iza druge ali se njihovi deklinacioni oblici toliko razlikuju da se ne mogu svesti pod jednu odrednicu, onda ih tumačimo zajedno, ali obe unosimo u naslovnu reč sa odgovarajućim nastavcima, a nedeklinirani oblik varijante štampamo masnim slovima i vezujemo ih veznikom és :

tengelic ~e, ~ét és tengelice ~je, ~t...

1.4.4. Način upućivanja

a) Iza naslovne reči, ukoliko je potrebno, dolazi gramatička aparatura, stilistička karakterizacija, oznaka v i osnovna reč:

faricskál ~t, ~jon v. faragcsál

b) ako i osnovna reč ima neku karakterizaciju ona sledi odmah posle reči:

farcsok ~ja, ~ot sb prov farcsik pop

1.4.5. Ako odštampani tekst ne daje jednoznačnu informaciju o načinu izgovora onda tu informaciju unosimo u uglastu zgradu iza polumasnim slovima odštampane naslovne reči:

egy [eggy]...

lesz [lessz]...

Može se desiti da je i u gramatičkoj aparaturi potrebno označavanje izgovora. U tom slučaju postupamo na sledeći način:

kicsi kisebb [kissebb]

Izgovor ne treba često posebno označavati, samo u retkim slučajevima, naročito ako se izgovor koji daje odštampana reč-odrednica smatra pravilnim. Nećemo, na primer, posebno označavati da se eső može izgovarati i kao eső i [esső], ili egyszer kao [eccer] i [etyszer]. Ne označavamo posebno ni one slučajeve u kojima dolazi do jednačenja, slivanja ili gubljenja glasova prema fonetičkim pravilima. Tako, na primer, vasgolyó, [vazsgolyó], egészség [ëgësség] mond [mond] itd.

Takodje izbegavamo i oznaku za poluzatvoreni samoglasnik e budući da je i otvoreno e sasvim u skladu s izgovorom u savremenom mađarskom jeziku.

1.4.6. Pravopisna uputstva dajemo vrlo retko. Naslovna reč, nastavci i oblici po deklinacijama posve su dovoljni putokazi za korisnike rečnika. Međutim, ako do toga ipak dodje, pravopisna uputstva dajemo uvek zajedno sa gramatičkom aparaturom:

index [indeksz] ne, net, ~szel...

U ovom primeru nastavak "-szel" predstavlja u stvari i pravopisnu informaciju, jer nesumnjivo da za razliku od karakterističnih nastavaka -val,-vel naslovnoj reči pripada drugačiji nastavak. Pravopisno razrešenje nastavka "-szel" jeste: indexszel.

1.4.7.

Posle odrednice i izgovora (ukoliko je potrebno opisati izgovor) slede karakteristični oblici sa nastavcima ili znacim, tj. gramatička aparatura. Odrednica se štampa talasastom crtom (tildom). Nastavci i znaci se opisuju sa tildom bez razmaka. Ako se poslednji vokal odrednice pre nastavka ili znaka produžuje, na tildu dolazi znak za akcenat.

kemence ~je, ~t...

Razrešeno:

kemence kemencéje, kemencét

Iz primera se vidi, da se stavlja zarez između dekliniranih i znakom označenih oblika. Dešava se da se nastavak dodaje na promenjenu osnovu. Tada ne koristimo talasastu liniju, već ispisujemo deklinirane i znakom označene oblike:

apa ~m, apja, apjuk; ~t

Gornji primer pokazuje da ukoliko u jednoj kategoriji ima više oblika (kao gore posesivni nastavak), tada se odvaja od oblika sledeće kategorije sa tačkom i zarezom, inače je dovoljan zarez.

Kod složenica ne ispisujemo posebno oblike sa deklinacijom ili znakom označene. Iznimno ih ispisujemo, ukoliko nisu odrednice, ili ukoliko se iregularno dekliniraju, npr:

bálanya ~ja, ~t

Kod složenica su deklinirani oblici i onda dati, ukoliko odstupaju od gramatičkog oblika drugog člana, koji predstavlja inače drugu posebnu odrednicu.

mag ~ja/~va, ~ot...

Može se desiti i to, da su različite varijante u odredjenim značenjima obligatorne. Tada se deklinirani oblici daju nakon brojeva koji raščlanjuju značenja:

fiú sb 1. fia, ~t sin két fia meg egy lánya van

2. ~ja, ~t dečak, momak, ljubavnik ... neki még nincs ~ja
ona još nema momka...

1.4.7.1. I m e n i c a - karakteristični oblici su: 3. lice jednine sa posesivnim nastavkom i oblik sa nastavkom objekta:

alaj ňja, ňot

emlök ňe, ňet

Ukoliko se oblik sa nastavkom -k za množinu razlikuje od osnove oblika sa objekatskim nastavkom, tada se daju i oblici za množinu:

bútor ňa/ňja, ňt, ňok

csipesz ňe, ňt, ňek

Jancsi ňja, ňt stb <becézö> v János

János ňa, ňt, ňok sb ...

Kod geografskih imena je karakteristični oblik oblik sa priloškim nastavkom za mesto (ňban/ ňben; ňn/ ňon/ ňen/ ňön; ňt/ ňtt):

Kishegyes ňen sb geogr...

Adorján ňban/ňon sb geogr...

Nándorfehérvár ňott sb geogr hist...

1.4.7.2. Kod prideva daju se oblici sa nastavcima priloga za način (ňn/ ňan/ ňen; ňul/ ňül; ňlag/ ňleg) i komparativ

alacsony ňan, ňabb

csúnya ňn/ňul, ňbb

Ukoliko se ne koriste oblici sa nastavkom priloga za način ili sa komparativom, onda se i ne ispisuju. Ponekad je nužno kod prideva dati i druge oblike

apró ňbb, apraja

Tada apraja treba da bude i posebna odrednica.

1.4.7.3. Kod priloga se daju i komparativni oblici, ako ih ima.

előre ňbb...

hamar ňabb/ňbb...

messze ňbb...

Postoji grupa priloga koji dobijaju lične posesivne nastavke, a po svojoj sintaksičkoj funkciji odgovaraju fleksiranim oblicima ličnih zamenica u indoevropskim jezicima. Kod ovih priloga se u gramatičkoj aparturi pojavljuju i oblici sa posesivnim ličnim nastavcima:

benne ňm, ňd, ňbennünk, ňtek, bennük...

hozzá ňm, ňd, ňnk, ňtok, ňjuk...

nála ňm, ňd, nálunk, ňtok, náluk...

neki nekem, neked, nekünk, nektek, ňk...

1.4.7.4. Glagol ne pojavljuje u odrednici u obliku subjekatske konjugacije, indikativa prezenta, 3. lica jednine. U aparaturi se daju i oblici 3. lica jednine indikativ perfekta subjekatske konjugacije, kao i imperativ 3. lica jedine:

ápol nt, njon...

csévelt nt, njen...

U slučajevima kada se oblik indikativa perfekta 1. lica singulara stvara od druge osnove, nego što je to slučaj kod 3. lica singulara, tada treba napisati i taj oblik posebno.

ad ntam, vott, njon...

csüng ntem, vött, njön...

forog ntam, forgott, njon...

Druge oblike ispisujemo u slučaju da se fleksirani ili znakom označeni oblici razlikuju od regularnih oblika:

megy mentem, ment; menjen; mennék; menni...

Ispred glagola sa nastavkom -ik se stavlja vertikalna linija, a nastavak sa talasastom linijom važi samo od vertikalne linije nadalje:

acsarkod|ik ntam, vott, njék/njon...

Razrešenje:

acsarkodik acsarkodtam, acsarkodott; acsarkodjon/acsarkodjék

1.4.7.4.1. Glagoli se razlikuju samo na osnovu usmerenosti radnje: na tranzitivnost i intranzitivnost se ukazuje u odrednici, ili putem brojeva koji raščlanjuju razna značenja, ili putem polumasnih malih slova, koji daju značenjske nijanse.

belesző vb tr 1. <beledolgoz>... 2. fig lit <beszédbe, írásműbe> ...

hegeszt nett, hegeszen vb tr 1. tech ... 2. obs <hegesít> ...

Ako se radi o glagolu sa istim značenjem, koji mogu biti i tranzitivno i intranzitivno korišćeni, postupamo na sledeći način:

centrifugál¹ nt, njon vb tr/intr <anyagot, ruhát> ...

Pri različitom značenju i kod značenjskih nijansi na početku kod polumasnih arapskih brojeva, ili nakon polumasnih malih slova koji razdvajaju razna značenja) se obeležava tranzitivnost ili intranzitivnost i onda, ako se značenja i značenjske nijanse menjaju:

beleszúr vb 1. a) tr <vmit vmibe> ... b) intr <megszúr>
... tr <szövegbe> ...

átér vb 1. intr <átjut> ... 2. intr <elér>...

3. <vmit vmivel> ... 4. tr <körülér> ...

Znak za ili koristimo i kad se kod polisemnih glagola više značenja koristi tranzitivno ili intranzitivno..

tabol vb 1. tr/intr ... 2. tr... 3. tr/intr... 4. tr...

1.4.8. Nakon odrednice, izgovora, dekliniranih i znakom označenih oblika, kao i upute na pravopis sledi oznaka za v r s t u r e č i. Naš rečnik razlikuje 14 vrsta reči.

1.4.8.1. Skraćenica za glagol je vb. Npr. ad, megy, csíp.

1.4.8.2. Skraćenica za imenicu: ab. Npr. apa, bútor, emlék, József, Gabi; Belgrád, Adriai-tenger.

1.4.8.3. Skraćenica za pridev je: a. Npr: apró, alacsony, frott, is-mert.

1.4.8.4. Skraćenica za osnovni broj je: num. Npr: egy, három öt.

1.4.8.5. Redni broj: num ord. Npr: első, második, negyedik

1.4.8.6. Zamenica: pron. Npr: én, te, aki

1.4.8.7. Skraćenica za priloge: adv. Npr: ma, most, ott, hamar
Tu se ubrajaju i participi: fordítva.

1.4.8.8. Nastavak, sufiks se skraćuje sa suff. Npr: -ban, -ben; -nak, -nek;
-ra, -re.

1.4.8.9. Postpozicije se skraćuju sa postp. Npr: alá, föle, után.

1.4.8.10. Član je skraćeno obeležavan sa artcl. Npr: a, az, egy.

1.4.8.11. Konjunkcije su skraćene sa conj. Npr: azonban, de, hogy.

1.4.8.12. Uzvici intj. Npr: ej, jaj, o.

1.4.8.13. Partikule: part. Npr: nos.

1.4.8.14. Onomatopeje: on. Npr: csatt, puff, zsupsz.

1.4.9. Ako je neka reč može ubrajati u dve ili više vrsta reči, onda se daju sve informacije u okviru jedne jedinice, odrednice, a funkcije po vrstama reči se odvajaju polumasnim rimskim brojevima, a iza njih se stavlja polumasna tačka:

bele I. ám, ád, á/á, ánk, átek, ájük conj... II. praef...

U posebnu odrednicu ide glagol, a u posebnu imenica:

fagy¹ átam, átott, átjon vb...

fagy² na, not sb...

1.4.9.1. Odrednice koje mogu spadati u više klasa reči, za razliku od prakse Éksz-a nikad nisu objedinjene u jednu odrednicu, bez obzira na to da je objašnjenje u Éksz-u objedinjeno. Npr: "cserjés mn és fn cserjével benőtt (terület)"

cserjés I. a <cserjével benőtt> ...,

II. ne, nt, nek sb <cserjével benőtt terület>...

1.4.10. Obeležavanje stilističke vrednosti i stručne upotrebe usledjuje nakon naznaka odrednice, izgovora, dekliniranih i označenih oblika,

pravopisnih pravila i uvjetovanja u vrstu reči, ukoliko su važnoće za dva značenja odrednica 1 to nakon broja koji označava različita značenja.

foci nya, nt sb 1. <labdarúgás> ... 2. <labda> ...
gáz na, nt/nat, nok sb 1. <légnemű anyag> ... 2. tech
<porlasztott üzemanyag>...

Ako neki fleksirani oblik ima posebnu stilističku vrednost, na to se ukazuje pre fleksiranog oblika:

szóló nje pop obs szóleje, nt sb ...

Stilističke vrednosti imaju i okamenjene fraze, frazeologizme i poslovice itd. Kod njih vrednovanje stila stoji ispred objašnjenja, poput osnovnih reči.

1.4.11. Terminološko vrednovanje prethodi stilističkom. Npr:

ejteget nett, ejtegessen vb tr 1. ... 2. gram obs <ragoz>...

1.5. TUMAČENJE

1.5.1. Tumačenje se sastoji pre svega od srpskohrvatskog ekvivalenta. Treba težiti ka tome da se pojedinim značenjima da više srpskohrvatskih sinonima. Posebno treba obratiti pažnju na to da u slučaju polisemije iz tumačenja dva značenja proizlazi razlika u značenjima. Može se desiti da za dva značenja jedne mađjarske reči dajemo jednu srpskohrvatsku reč, odnosno da i ta srpskohrvatska reč ima takodje dva značenja. U takvom slučaju razliku možemo istaći pomoću rekcije, stilske kvalifikacije, odredjivanja stručne oblasti, sintaksičkom primenom i tome slično. Razgraničavanje značenja treba da bude opravdano i logično. Veza reči i primera treba zaista da ilustruje značenje za koje se vezuje.

1.5.2. Ako jedna reč ima više značenja ona se odvajaju polumasnim arabskim brojevima iza kojih dolazi tačka. Ako unutar jednog značenja razlikujemo i nijanse u značenju, njih označavamo polumasnim malim slovima abecede i oblastom zagradom:

1. ... 2. a) b)

1.5.3. Dešava se da pojedine reči, izreke ili poslovice nemaju ekvivalente u srpskohrvatskom jeziku. Upravo zato ekvivalente treba razlikovati od opisnih objašnjenja. Opisna objašnjenja se stavljaju u šiljastu zagradu.

1.5.4. Kod višeznačnih reči možemo dati dopunu ili odredjenje na mađjarskom jeziku: sinonim, rekciju i sl.

foci nya, nt sb fam 1. <labdarugás>... 2. <labda> ...
felköt vb 1. <nyakkendőt, kardot>... 2. fam <embert>...
méltó nan/nn, nb a 1. <ymire> 2. <vkihez>

Mađjarske dopune takodje dolaze u šiljastu zagradu. Stilska karakterizacija, ako je ima, prethodi dopuni. Dopune koristimo iza izreka, pri odvajanju nijansi značenja, ili drugde gde je to opravdano.

1.5.5. Latinska imena biljaka i životinja stavljamo u oblastu zagradu. Eventualna objašnjenja i dopune uvek dolaze ispred zagrade. Kod višeznačne imenice razlaganje značenja vrši se na sledeći način:

Érdelmogyorós sb 1. bot g) (Archis hypogaea).....
} mogyorós lendek (latyrus tuberosus)....2. (ennek pörkölt
magja)

1.5.6. Pojedina značenja ili nijanse u značenjima prema potrebi možemo da ilustrujemo i sklopom reči na mađjarskom jeziku. Ove dajemo uvek iza srpskohrvatskog tumačenja i štamamo ih polumasnim slovim (kurzivom). Ove sklopove reči uvek prevodimo i na srpskohrvatski jezik. Ako ovim rečima ne nađjemo ekvivalente u srpskohrvatskom jeziku primenjujemo opisno objašnjenje izdvojeno u šiljastoj zagradi. U navodjenju ovakvih primera treba biti ekonomičan. Budući da u Mađjarskom enciklopedijskom rečniku ima brojnih primera koji leksikologa mogu da navedu na to da se i on služi sa više primera, bolje je u ovom slučaju ugledati se na praksu enciklopedijskih rečnika mađjarskog i nekog drugog stranog jezika. Ako uz jedno značenje dajemo više primera na prvo mesto poželjno je uvek navesti ustaljeniju pridevsku strukturu i tek posle slobodne sklopove reči. Ako je moguće, naslovnu reč u primerima uvek treba zameniti talasastom crtom: (~)

dolgozat na,not sb ... érettségi ~... írásbeli ~...
~ot ír... ~ot javít ...

Između srpskohrvatskog tumačenja i mađjarskog primera ne stavljamo nikakav znak osim u slučajevima gde priroda primera to zahteva.

Ako u nizu i naredni primer ima više značenja odvajamo ih polumasno štampanim malim slovim kao što činimo kod odvajanja nijansi značenja:

gáz na,nt,nok sb 1. (légnemű anyag) ... gas, plin 2.
tech (üzemanyag) ... (gázt ad) a) (gépkocsivezető) b) fig
(rákezd) ...

1.5.7. Preneseno značenje nekog pojma uvek odvajamo posebnim brojem. Ako srpskohrvatski ekvivalent mađjarskog pojma takodje ima i preneseno značenje iza srpskohrvatskog ekvivalenta (ili ekvivalenata) dolazi oznaka: i fig.

1.5.8. Izreke, ustaljene poredbe i poslovice nemojmo prevoditi doslovno, pokušajmo pronaći odgovarajuće izreke, poredbe i poslovice na srpskohrvatskom jeziku. Jedino u slučaju da ih nema primenjujemo opisno objašnjene u šiljastoj zagradi. Izreke, ustaljene poredbe i poslovice dajemo uvek posle odgovarajućeg značenja naslovne reči i odvajamo ih znakom □ . Nema pouzdanije metode pri određivanju vodeće reči ovih priloga. Vodeća reč može biti imenica, glagol, pridev i na uredniku je da na osnovu izvora to sam odredi. Ako izreka, ustaljena poredba ili poslovice ne odgovara ni jednom značenju koje je rečničkim člankom obuhvaćeno, ili može da se doda ma kojem, najbolje je da se izdvoji pod posebnim brojem na kraju rečničkog članka.

1.5.9. Pri raščlanjivanju značenja u prvom redu treba imati u vidu mađjarsko-srpskohrvatski semantički odnos. Ima kada je mađjarsko značenje sveobuhvatnije, a u srpskohrvatskom jeziku se određeni pojam raslojava na dva-tri semantička sloja. Ovo može da bude i obratno. Tako na primer, u Mađjarskom enciklopedijskom rečniku prvo značenje reči anyós jeste:

"A házastárs anyja (vejéhez, ill. menyéhez való családi viszonyában);
vkinek a napa."

/Majka bračnog durga (u porodičnoj vezi prema snaji ili zetu)/

Prima Madjarsko-engleskom rečniku Lantla Ornaqa (Oruzógh)

anyós je - mather-in-law, na engleskom

Madjarsko-srpskohrvatski rečnik Emila Palicha posve opravdano raščlanjuje ovu reč na dva značenja:

anyós ња, њт, њок 1. ⟨vőé⟩ tašta, punica 2. ⟨menyé⟩ svekrva

1.5.9. Dalji primeri:

gyámanya ...

gyámapa ...

gyámfiú sb muško dete povereno čijem staraju; štichenik, pupil;
⟨leány⟩ štichenica, pupila

gyámleány sb žensko dete povereno čijem staranju; štichenica,
pupila

belgrádi I. a beogradski; II. њја, њт, њак sb ⟨személy⟩ Beogradjanin; ⟨nő⟩ Beogradjanka

1.5.10. U srpskohrvatskom živi više jezičkih normi. Osetne su razlike u upotrebi jezika u svakodnevnom govoru Beograda, Zagreba, Sarajeva. Sa stanovišta stila bilo bi neumesno u beogradske udžbenike unositi reči kovina, jednadžba i sl. Isto bi bila stilaska greška postupati obratno. Činjenica je, dakle, da su se pojedine reči i izrazi polarizovale. Stepenn polarizacije nije uvek isti. Reč tvornica može se već sresti i u istočnom jezičkom području. U sarajevskom govoru možemo se sresti sa karakteristikama obe jezičke norme. Da bi korisniku rečnika pomogli da nadje pravilan odgovor na ova pitanja, treba jednoznačno označiti reči koje pripadaju istočnoj (beogradskoj), odnosno zapadnoj (zagrebačkoj) jezičkoj normi. S obzirom na broj reči umesto skraćenica upotrebićemo grafičke oznake. Polarizovane reči istočne jezičke norme (dakle, one koje ne pripadaju zapadnoj jezičkoj normi), označićemo zvezdicom ispred reči:

*hemija, *hleb, *voz

Ispred reči koje pripadaju zapadnoj (zagrebačkoj) jezičkoj normi stavićemo kružić

°kemija, °kruh, °vlak

Neutralne reči koje nisu polarizovane, one, dakle, koje se podjednako upotrebljavaju i u istočnom i u zapadnom jezičkom području, ili one čija je polarizovanost izbledela, ne obeležavamo.

1.5.11. Specifičnost srpskohrvatskog jezika, slično drugim slovenskim jezicima, jeste razlikovanje glagolskog vida (aspekta). I u madjarskom jeziku postoje trenutni, učestali i trajni glagoli, ali njihova sintaksička uloga i vezanost njihove upotrebe nije ista srpskohrvatskom jeziku. Pri tumačenju u srpskohrvatskom jeziku uvek treba dati trajne i trenutne ekvivalente glagola. Glagole istog korena odvajamo kosom crtom, a sinonime zarezom.

hirdet ~ ett; hirdessen vb ... objaviti/objavljivati,
oglasiti/oglašavati

1.5.12. Ako obim rečničkog članka prelazi 20 redova ispred brojeva kojima razdvajamo značenja stavljamo veliku crnu tačku radi preglednosti i lakšeg pronalaženja traženog značenja.

1.6. TIPOGRAFSKE OZNAKE

Pri štampanju Madjarsko-srpskohrvatskog rečnika primenjujuće se 4 tipova slova: polumasna (halbfett), polumasni kurziv, antikva i kurziv.

1.6.1. Polumasnim slovima štampano:

- naslovne reči
- rimske brojeve unutar rečničkog članka
- arapske brojeve kojima odvajamo značenja
- mala štampana slova za razdvajanje značenja
- tačke iza rimskih i arapskih brojeva
- oblasti zgrade

1.6.2. Polumasnim kurzivom štampano:

- nastavke i sufikse u gramatičkoj aparaturi
- u šiljastoj zagradi date rekcije madjarskih reči,
- sinonime, dopunska objašnjenja date u šiljastoj zagradi
- latinska imena biljaka i životinja u oblasti zgrade
- kompletan tekst na madjarskom jeziku: primere, objašnjenja, ustaljene spojeve reči i sl. - izuzev naslovne reči.
- broj koji pokazuje na koje značenje reči upućujemo

1.6.3. Antikvom štampano:

- srpskohrvatska tumačenja, bez obzira da li su ekvivalenti, opisna objašnjenja i sl.
- izgovor u uglastoj zagradi

1.6.4. Kurzivom slažemo:

- latinske skraćenice

1.6.5. Oznake

⌋ Uspravna crta zamenjuje deo naslovne reči koji sledi s leve strane crte:

adakozlik wott... čitamo: adakozik, adako^zott

~ Talasasta crta (tilda) znak je koji zamenjuje nepromenljivi deo naslovne reči, kod glagola koren.

~ Talasasta crta iznad koje je oznaka za akcent zamenjuje naslovnu reč i njen poslednji akcentovani samoglasnik:

alma ~ja... čitamo: alma, almája

() U oblasti zgradu stavljamo latinska imena biljaka i životinja kao i slova ili grupu slova (glasova) koja se može izostaviti.

<> U šiljastu zgradu stavljamo rekcije madjarskih reči, sinonime, objašnjenja, pojmovna sužavanja kao i srpskohrvatska opisna tumačenja, pojmovna sužavanja, rekcije

[] U uglastu zgradu dolazi izgovor.

/ Sa kosom crtom odvajamo alternativna rešenja, srpskohrvatske ili madjarske reči levo i desno od ovog znaka moraju biti istog ranga. Ovaj znak ne treba upotrebljavati za odvajanje opisnih tumačenja.

□ Iza kvadrata uvek sledi neka izreka, uzrečica, krilatica, poslovice.

< Znak za obeležavanje porekla reči, vrhom uvek okrenut prema izvedenicima.

- Velika crna tačka dolazi ispred brojeva koji razdvajaju značenja naslovne reči u rečničkom članku dužom od 20 redova. Ako sa skraćenicom cf upućujemo na neku reč, a upućivanje se odnosi na čitav rečnički članak, onda to upućivanje dolazi na kraj rečničkog članka i odvajamo ga velikom tačkom.
- × Sa malom zvezdicom obeležavamo stilistički polarizovane reči istočnog srpskohrvatskog jezičkog područja.
- o Sa kružićem obeležavamo polarizovane reči zapadnog srpskohrvatskog jezičkog područja.

1.7. TEHNIČKA REŠENJA U DAKTILOGRAFISANOM TEKSTU

1.7.1. Rukopis rečnika treba da je daktilografsan na karticama veličine 10 x 20,8 cm (1/3 formata A4 - prim. prev.)

1.7.2. Naslovnu reč prekucavamo za tri slova mesta uvučeno od leve margine kartice. Slično će se i štampati.

1.7.3. Na levoj strani kartice treba ostaviti širu marginu, a između redova veći razmak da bi se mogle unositi naknadne ispravke i dodaci. Prilikom prekucavanja sa kartica između rečničkih članaka treba takodje ostaviti veći prostor radi eventualnog ubacivanja još nekih reči.

1.7.4. Tekst koji će se štampati antikvom prekucavamo obično. Tekst koji će se štampati kurzivom podvlačimo jedanput. Deo teksta koji će se štampati polumasnim (halfbett) slovima podvlačimo dva puta.

1.7.5. Znakove i grafičke oznake kojih nema u tastaturi pišaće mašine upisujemo rukom. Umesto kvadrata možemo otkucati četiri tačke :: , a umesto velike tačke "o" u čije središte ukucamo slovo "x"- ■

1.8. SKRAĆENICE

U Madjarsko-srpskohrvatskom rečniku upotrebljavamo skraćenice latinskih, grčkih, francuskih, engleskih madjarskih i srpskohrvatskih izraza. Po ugledu na Srpskohrvatsko-madjarski rečnik za obeležavanje vrste reči i drugih gramatičkih kategorija i stilskih karakterizacija upotrebljavamo latinske skraćenice. U odnosu na pomenuti rečnik izostavljamo samo one skraćenice koje nam nisu potrebne s obzirom na odstupanja u strukturi madjarskog jezika. Sve skraćenice latinskog porekla štampamo kurzivom i pišemo ih bez oblasti zagrade. Skraćenice madjarskog porekla štampamo polumasnim kurzivom, a srpskohrvatske antikvom. U Rečniku ćemo koristiti sledeće skraćenice:

Skraćenice	Latinski/grčki, francuski/engleski	Madjarski	Srpskohrvatski
rövidítés	Latin/Görög/Francia/ /Angol	Magyar	Szerbhorvát
<u>a</u>	adjectivum	melléknév	pridev
<u>abbr</u>	abbreviatio	rövidítés	skraćenica
<u>adm</u>	administartio	közigazgatás	administracija
<u>adv</u>	adverbium	határozószó	prilog
<u>aer</u>	aeronautica	repülés (tan)	vazduhoplovstvo
<u>agr</u>	agricultura	mezőgazdaság	poljoprivreda
<u>a.m.</u>	--	annyi mint	to jest
<u>ant</u>	antonima	ellentétes	antonim

<u>arch</u>	architectura	(mű) építészet	arhitektura
<u>arg</u>	argot	argó, tolvajnyelv, jassznyelv	argo, šatrovački
<u>art</u>	artificium	művészet	umetnost
<u>artcl</u>	articulus	névelő	član
<u>astr</u>	astronomia	csillagászat	astronomija
<u>auto</u>	automobilismus	automobilizmus	automobilizam
<u>barb</u>	barbarismus	idegenszerűség	barbarizam, varvarizam
<u>bibl</u>	biblicus	bibliai	biblijski
<u>biol</u>	biologia	biológia	biologija
<u>bot</u>	botanica	növénytan	botanika
<u>cath</u>	catholicus	katolikus	katolički
<u>cf</u>	confer	vesd össze	isporedi, uporedi
<u>chem</u>	chemia	vegytan, kémia	hemija, kemija
<u>coll</u>	collectivum	gyűjtőnév	zbirna imenica
<u>comm</u>	communicatio	közlekedés, forga- lom, vasút(ügy)	saobraćaj, želez- nica
<u>comp</u>	comparativus	középfok	komparativ
<u>conj</u>	conjunctio	kötőszó	veznik
<u>corr</u>	cerruptus	helytelen, hibás, szabálytalan	nepravilno, pogre- šno, iskvareno
<u>cosm</u>	cosmonautica	űrhajózás, űrkutatás	kosmonautika
<u>cul</u>	culinarius	konyhaművészeti	kulinarski
<u>def</u>	definitus	határozott	odreden
<u>dem</u>	deminutivum	kicsinyítő szó	deminutiv
<u>dipl</u>	diplomaticus	diplomáciai	diplomatski
<u>eccl</u>	ecclesiasticus	egyházi	crkveni
<u>el</u>	electrotechnica	villamosság	elektotehnika
<u>et</u>	etnographia	néprajz	etnografija
<u>euph</u>	euphemismus	szépfő	eufemizam
<u>excl</u>	exclusive	kizárólag	isključivo
<u>fam</u>	familiaris	bizalmas	familijaran
<u>fig</u>	figurativus	átvitt értelmű	figurativno, u prenesenom značenju
<u>film</u>	film	film	film
<u>fin</u>	financia	pénzügytan, bank- szakma	finansija
<u>folkl</u>	folklore	népköltészet	narodna poezija
<u>ball</u>	ballet	táncművészet	balet
<u>fut</u>	futurum	jövő idő	futur, buduće vreme
<u>geogr</u>	geographia	földrajz	geografija
<u>geol</u>	geologi	geológia, földtan	geologija
<u>geom</u>	geometria	mértan	geometrija

<u>gram</u>	grammatica	nyelvtan	gramatika
<u>hist</u>	historia	történelem	istorija, histo- rija
<u>hum</u>	humoristicus	tréfás	šaljiv
<u>hyp</u>	hypokoristicon	becéző, kedveskedő gyermeknyelvi	hipokoristika
<u>hyper</u>	hyperbola	túlzás	hiperbola
<u>imps</u>	impersonalis	személytelen	bezličan
<u>indef</u>	indofinitus	határozatlan	neodredjen
<u>indst</u>	industria	ipar	industrija
<u>intj</u>	interjectio	indulatszó	uzvik, usklik
<u>intr</u>	intransitivum	tárgytalan	intranszitivno, neprelazno
<u>ir</u>	ironicus	gúnyos	ironičan, pod- směšljiv
<u>i sl.</u>	--	és hasonló	i slično
<u>it</u>	iterativum	gyakorító (ige)	učestali (glagol)
<u>itd.</u>	--	s a többi	i tako dalje
<u>iur</u>	iuridicus	jogi	pravni
<u>jour</u>	journalistica	újságírás	novinarstvo, žurnalistika
<u>kb.</u>	--	körülbelül	otprilike
<u>kif.</u>	--	kifejezésekben	u izrazima
<u>ling</u>	linguistica	nyelvészet, nyelv- tudomány	lingvistika
<u>lit</u>	litteratura	irodalom, irodalmi	književnost, književni
<u>mar</u>	maritimus	tengerészeti	pomorski
<u>mat</u>	mathematica	mennyiségtan	matematika
<u>mech</u>	mechanica	műtan, mechanika	mehanika
<u>med</u>	medicina	orvostan	medicina
<u>merc</u>	mercantilis	kereskedelmi	trgovački, trgo- vinski
<u>met</u>	meteorologia	meteorológia	meteorologija
<u>metall</u>	metallurgia	kohászat	metalurgija
<u>mil</u>	militaris	katonai	vojnički
<u>min</u>	mineralogia	ásványtan; bányászat	mineralogija; rudarstvo
<u>mus</u>	musica	zene	muzika
<u>myt</u>	mythologia	mitológia	mitologija
<u>neol</u>	neologismus	neologizmus	neologizam
<u>npr.</u>	--	például	na primer
<u>num</u>	numerus	számnév	broj
<u>num ord</u>	numerus ordinatis	sorszámnév	redni broj
<u>obs</u>	obsoletus	elavult, elavulóban	zastareo, arha- ičan

<u>ooc</u>	oocconomleum	üzemi	pogonski
<u>off</u>	officinalis	hivatali	kancelarijski
<u>oen</u>	oenologia	szőlőművelés, borászat	enologija
<u>on</u>	onomatopoeticus	hangutánzó	onomatopejski
<u>opt</u>	opticus	optikai	optički
<u>orth</u>	orthodoxus	görögkeleti	pravoslavni
<u>p</u>	participium	igenév	glagolski pridev, glagolski prilog
<u>part</u>	particula	mondatszó	rečca
<u>pas</u>	passivum	szenvető alak	trpno stanje
<u>ped</u>	pedagogicus	iskolai	pedagoški, školski
<u>pej</u>	pejorativus	rosszálló	pejorativ; prezrivo
<u>pers</u>	persona	személy	lice
<u>pharm</u>	pharmacia	gyógyszerészet	farmacija
<u>phil</u>	philosophia	bölcsészet, filozófia	filozofija
<u>phot</u>	photographia	fényképészet	fotografija
<u>phys</u>	physica	fizika	fizika
<u>pl</u>	pluralis	többes szám	množina, plural
<u>pl.</u>	--	például	na primer
<u>po</u>	posta	posta	pošta
<u>poet</u>	poeticus	költői	pesnički
<u>pol</u>	politica	politika	politika
<u>pop</u>	popularis	népi (es)	narodski
<u>postp</u>	postpositio	névutó	postpozicija
<u>praes</u>	praesens	jelen idő	sadašnje vreme, prezent
<u>prof</u>	professionalis	szaknyelvi, szakmai	profesionalan, stručni
<u>pron</u>	pronomem	névmás	zamenica
<u>prov</u>	provincialis	tájnyelvi, nyelvjárási	provincijalan, pokrajinski
<u>psych</u>	psychologia	lélektan	psihologija
<u>rar</u>	rarus	ritka	redak
<u>rec</u>	reciprocum	kölcsönösen visszaható (ige)	uzajamno povratni (glagol)
<u>refl</u>	reflexivum	visszaható (ige)	povratni (glagol)
<u>recre</u>	recreatio	játék (kal kapcs.)	rekreacija
<u>rel</u>	religio	vallás	religija
<u>req</u>	rogationalis	kérdő	upitni
<u>salt</u>	saltuaria	erdészet	šumarstvo
<u>sci</u>	sceintificus	tudományos	naučni
<u>sing</u>	singularis	egyes szám	jednina, singular
<u>soc</u>	sociologia	társadalomtudomány	sociologija

<u>sp</u>	sport	sport	sport
<u>stat</u>	statistica	statisztika	statistika
<u>stb.</u>	--	s a többi	i tako dalje
<u>sb</u>	substantivum	főnév	imenica
<u>sel</u>	selectus	választékos	probran
<u>suff</u>	suffixum	toldalék, képző, rag, jel	sufiks. nastavak, dometak, prilepak
<u>sup</u>	superlativus	felsőfok	superlativ
<u>syn</u>	synonima	rokon értelmű szó szinonima	sinonim
<u>tech</u>	technica	technika	tehnika
<u>tel</u>	televisio	televízió	televizija
<u>telec</u>	telecommunicatio	távközlés	telekomunikacija
<u>th</u>	theatrum	színház	pozorište, kazalište
<u>tj.</u>	--	azaz	to jest
<u>tkp.</u>	--	tulajdonképpen	u stvari
<u>tour</u>	tourisme	turisztika	turizam
<u>tr</u>	transitivum	tárgyas	tranzitivan, prelazan
<u>typ</u>	typographia	nyomdászat	štamparstvo
<u>tzv.</u>	--	úgynevezett	takozvano
<u>ua.</u>	--	ugyanaz	isti, isto
<u>v</u>	vide	lásd	vidi
<u>v</u>	--	vagy	ili
<u>Vajd:</u>	--	Vajdaságban, vajdasági	u vojvodini, vojvodjanski
<u>vb</u>	verbum	ige	glagol
<u>ven</u>	venatus	vadászat	lov
<u>vet</u>	veterinaria	állatorvostan	veterinarstvo
<u>vhol</u>	--	valahol	negde, gde
<u>vhonnan</u>	--	valahonnan	odnekud
<u>vhova</u>	--	valahová	nekud
<u>vki</u>	--	valaki	neko, ko
<u>vmeddig</u>	--	valameddig	do nekog mesta
<u>vmerre</u>	--	valamerre	u nekom pravcu
<u>vmi</u>	--	valami	nešto, što
<u>vmilyen</u>	--	valamilyen	nekakav, kakav
<u>vulg</u>	vulgaris	durva, illetlen	vulgaran, nepristojan
<u>zoo</u>	zoologia	állattan	zoologija

2. ORGANIZACIJA RADA NA REČNIKU

2.0. Glavne faze rada na Madjarsko-srpskohrvatskom rečniku jesu: prikupljanje gradje, selekcija (odabiranje naslovnih reči), uređjivanje madjarskog dela rečnika, tumačenje (prevod) na srpskohrvatski jezik, lektorisanje madjarskog dela, lektorisanje srpskohrvatskog dela rečnika, kontrola pravopisne valjanosti teksta, finalizacija, korektura, revizija i imprimatura. Za pojedine delove teksta rečnika prikupljanje, selekciju i uređjivanje vršiče posebni (pred) urednici.

2.1. O odabiranju naslovnih reči već smo govorili u prethodnim poglavljima. Treba ovde samo još jednom istaći da se rukopis rečnika može dopuniti i modifikovati sve do trenutka predaje u štampu. Mislimo ovde pre svega na manje ispravke i ubacivanje novih odrednica, a nikako na menjanje ili izostavljanje reči iz pojedinih oblasti. O eventualnim intervencijama odluku donose urednici.

2.2. Tumačenje (prevod) se vrši na osnovu konventirane gradje, velikih enciklopedijskih kao i priručnih rečnika imajući u vidu sva načela koja su prethodno već istaknuta. Radi pojednostavljivanja i ubrzavanja rada na rečniku sve kartice se prekućavaju na papir dimenzije 10 x 20,8 cm, jer tačno tri ovakve kartice čine format A4, što omogućava:

a) da se od jednog daktilografisanog i greške lišenog primerke načini bezbroj fotokopija, što isključuje svako naknadno unošenje greške u tekst;

b) tekst prekucan na kartice može da trpi sve naknadne intervencije (dopune, skraćivanja, ispravke i sl.) bez da se moraju prekucavati čitave stranice što bi moglo da predstavlja novi izvor grešaka.

2.3. Sa pripremljene, na srpskohrvatski prevedene (tumačene) i daktilografisane gradje najpre se napravi fotokopija u jednom primerku čiju će ispravnost sa jezičkog stanovišta najpre pregledati lektor madjarskog jezika. On treba da pregleda da li je dobro određena vrsta reči, gramarička aparatura, funkcionalnost primera, nije li izostao neki važniji sklop reči, izreka, krilatica, poslovice i sl. On može da predloži i unošenje novih odrednica, naročito iz domena onih reči koje su karakteristične i bitne za vojvodjanski politički, društveni, ekonomski i kulturni život. Poželjno je, takodje, da prema svojim znanjima, kontroliše i adekvatnost srpskohrvatskog dela rečničkog članka. Svoje primedbe unosi na fotokopirani primerak kartice (hemijском olovkom).

2.4. Nakon madjarskog lektora fotokopirani materijal preuzima srpskohrvatski lektor. On materijal treba da pregleda sa stanovišta srpskohrvatskog jezika. On treba da obrati pažnju na jezičku pravilnost, semantičku i stilističku podesnost srpskohrvatskih reči datih kao ekvivalent madjarskim, na pravilan prevod izreka, poslovice i drugih frazeoloških jedinica, na pravilno predstavljanje srpskohrvatskih rekcija i tome slično. Lektor srpskohrvatskog dela Rečnika trebalo bi da ima pred sobom odnos madjarskog i srpskohrvatskog jezika i bilo bi prirodno da podjednako poznaje i madjarski jezik.

Sve fotokopirane primerke treba sačuvati da bi se preko njih mogao kontrolisati i rad (pred)urednika.

2.5. Kada lektori završe svoj rad, čitav materijal dospeva u ruke (pred) urednika. On na osnovu intervencija lektora ispravlja tekst. Ako je tumačenje dobro i prevodi adekvatni na rukopisu ne treba puno menjati. Time se štodi i vreme i novac. Štodljivost medjutim, ne treba da ide naučrtb kvaliteta. Nakon temeljnog vrednovanja o konkretnim slučajevima

2.6. O ispravljenom rukopisu treba napraviti još jednu fotokopiju u dva primerka koju na kraju preuzima glavni urednik. On još jednom isčitava kompletan rukopis i pri tom posvećuje posebnu pažnju primeni novih pravopisnih pravila.

2.7. S obzirom na komplikovanost i složenost teksta i korekturu obavljaju članovi uredništva.

2.8. Nakon korekture vrši se prelom u štampariji. Poželjno je i ovaj materijal još jednom pročitati jer može da dodje do slovni i drugih grešaka. Nakon toga dolazi do revizije pri čemu samo sitne ispravke dolaze u obzir. Može se desiti da tako dobijeni materijal iziskuje i više revizija.

2.9. Ako urednik utvrdi da su sve greške otklonjene, daje dozvolu za štampanje. Imprimaturom se rad uredništva završava.

3. IZVORI I POMOĆNA LITERATURA

3.1. Madjarska literatura

Pomenuto je već da pri odabiranju naslovnih reči, pri sastavljanju gramatičke aparature, pri iznalaženju adekvatnih značenja najvažnija pomoćna literatura sastoji se od madjarskih enciklopedijskih i madjarsko-stranojezičkih rečnika. Iskustva pokazuju da nije poželjno oslanjati se na suviše široku literaturu jer se u njoj može lako zagubiti. Zato naši saradnici treba da se služe isključivo onim rečnicima u kojima, pored upravnog, do određene mere, vladaju i drugim jezikom. Ako saradnik ne zna ruski, a vlada npr. nemačkim, bolje da koristi madjarsko-nemački, nego madjarsko-ruski rečnik. Ovaj princip ne treba suviše strogo shvatiti jer jedan deo madjarskih odrednica može se "iskopati" i iz rudnika madjarsko-ruskih rečnika. I da spomenema samo još jedno načelo: treba se služiti onim rečnicima koji su već primenili iskustva Madjarskog enciklopedijskog rečnika u izdanju Madjarske akademije nauka, odnosno najnovijim izdanjima ovog rečnika.

Upravo zato preporučujemo isključivo dva najnovija izdanja Madjarskog enciklopedijskog rečnika, prethodni su već zastareli.

Prema potrebi možemo se služiti i stručnim rečnicima, ali treba biti oprezan jer najvažnija njihova gradnja već je ugrađena u velike rečnike madjarskog jezika.

Medju rečnicima prigodnim za upotrebu smatramo sledeće:

1. Ország László: Magyar-angol szótár
2. Eckhard Sándor: Magyar-francia szótár
3. Halász Előd: Magyar-német szótár
4. Hadrovics László - Gáldi László: Magyar-orosz szótár
5. Jan Reychman: Magyar-lengyel szótár
6. Papp — Jakab: Magyar-finn szótár
7. A magyar nyelv értelmező szótára, I-VII, Budapest, 1959-1962.
8. Magyar értelmező kéziszótár, Budapest, 1972.

Primedba: rečnike navedene pod tačkom 1-4 nastojmo pronaći u što novijem izdanju.

Na planovišta frazeologije izuzetno je korisno delo O. Nagy Gábor: Magyar szótlárak és közmondások, Budapest 1966.

Za rešavanje pravopisnih dilema nezaobilazan je pravopisni savetnik Helyesírás tanácsadó koji je u opticaju u brojnim izdanjima. U rešavanju nekih problema može da pomogne i pravopisno-tipografski savetnik Helyesírtási és tipográfiai tanácsadó, Budapest, 1971.

Saradnici treba da se služe i knjigama Mihailja Agoštona: A mai magyar írás /Savremeno madjarsko pismo/ i A földrajzi nevek írás-módja.

U pitanjima jezika pravilne odgovore možemo naći u priručniku Nyelvművelő kézikönyv (I-II), Budapest, 1985.

3.2. Srpskohrvatska literatura

U traganju za srpskohrvatskim ekvivalentima izvesnu pomoć mogu da nam pruže srpskohrvatsko-stranojezički rečnici. Ako saradnik koristi madjarsko-nemački rečnik može uporedo koristiti nemačko-srpskohrvatski rečnik. Ovde ćemo navesti samo nekoliko najvažnijih rečnika:

1. Enciklopedijski englesko-srpskohrvatski rečnik, Beograd
2. Rudolf Filipović: Englesko-hrvatski rječnik, Zagreb
3. Ristić- Kangrga: Enciklopedijski nemačko-srpskohrvatski rečnik (dva izdanja).

Saradnici mogu da koriste u druge, manje obimne rečnike, koje ovde posebno nećemo navoditi.

Ako smo u nedoumici da li pronađena srpskohrvatska reč u potpunosti semantički pokriva madjarsku reč, treba pogledati srpskohrvatske enciklopedijske rečnike. Među njima ovde ćemo spomenuti samo novija izdanja:

1. Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, Matica srpska, Novi Sad
2. Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, SANU (do sada objavljeno VII tomova)

Za pronalaženje srpskohrvatskih reči mogu da posluže i stručni rečnici, leksikoni, enciklopedije od kojih ćemo spomenuti samo nekoliko:

1. Enciklopedija Jugoslavije
2. Mala enciklopedija Prosvete
3. Opći leksikon
4. Opšta enciklopedija Larousse
5. Enciklopedija lova i ribolova
6. Muzička enciklopedija
7. Pomorska enciklopedija
8. Enciklopedija šumarstva
9. Pravni leksikon
10. Simović: Botanički rečnik

Saradnicima mogu da budu od koristi i razni udžbenici, popularna izdanja i tome slično.

3.3. Madjarsko-srpskohrvatska literatura

Od madjarsko-srpskohrvatskih rečnika spomenućemo samo dva:

1. Hadrovics László: Magyar-szerbhorvát szótár, Budapest, 1958.

2. Pallich Emil: Magyar-uzorbhorvát kézikönyvtár, Budapest, 1968.

U ovim rečnicima obradjena je gradja i iz prethodnih madjarsko-srpskohrvatskih rečnika.

Pored ovih treba pomenuti i zbirku osnovnoškolskih stručnih izraza koju su zajedno objavili Zavod za izdavanje udžbenika iz Novog Sada i Budimpešte tokom 1968. godine, i njenu novu ediciju od 14 svezaka objavljenu tokom 1981. godine.

Na kraju, ne bi smeli zaboraviti ni na rukopisne stručne rečnike Hungarološkog instituta iz Novog Sada koji mogu predstavljati vredan izvor u radu na rečniku.

4. Honorari

Svi saradnici na Rečniku dobijaju odredjeni honorar čiju visinu, na predlog potprojekata određuje Savet Instituta.

SZEMELVÉNYEK AZ I. KÖTET ANYAGÁBÓL
OGLEDI IZ GRADJE I TOMA

MUNKATÁRSOK - SARADNICI

Marija CTNDORI

OSEMI Márta

PATÓ Imre

REFFLE Gyöngyi

VAJDA József

Ivanka VESELINOV

Milica VUJANIĆ

abajgat tam, -ott; abajgasson
vb I. tr a) <piszkálgat, nyaggat>
dosádivati nekom, uznemirivati nekoga,
mučiti, gnjaviti b) <kerget>
terati, goniti; pujkati; pujdati fam 2.
intr rar <óbbéogat> derati se; vikati,
jaukati

abált -an, -abb a baren, obaren
- szalonna barena slanina

abaposztó sb prov obs 1. <durva,
Tescetlen posztó> abá, grubo sukno 2.
<jelzőként> aben -zeke dolama od
grubog sukna

abaszabó sb prov abadžija

abbahagy vb tr obustaviti/obustavljati
rad/funkcionisanje, prestati/pretajati
raditi/funkcionisati, ostaviti/ostavljati
se, bataliti, napustiti/napuštati
-ja a munkát prestati raditi hagyd
már abba ezt a panaszkodást! prestani
već jednom s tim tužakanjem! ha nem
hagyod abba...! ako ne prestaneš...!
hagyd abba! prekini!

abbamarad vb intr prestati/pretajati;
stati, zastati/zastajati a dolog
-t stvar je legla hirtelen - naglo
prestati -t az ellenségeskedés prestalo
je neprijateljstvo

abban pron u tom... (u toj...), u
onom... (u onoj...) - az esetben u
tom slučaju - a pillanatban u tom
trenutku, u taj čas - megegyeztünk,
hogy... saglasili, složili smo se u to
me da...

abbizony pop I. adv sigurno, za-
sigurno, svakako, zacelo, jamačno,
pouzđano II. part <nyomósítás v.
helyeslés kifejezésére> -, elme-
gyünk! sigurno/svakako ćemo otići!

abból < az <ragos> pron iz to-
ga... (iz te...), iz onoga... (iz one...),

otud - a házból iz one kuće - nem
lesz semmi od toga neće biti ništa -
következik otud sledi/proizlazi

abdikáció -ja, -t sb obs pol
abdikacija, davanje ostavke na neki
položaj ili zvanje; odreći se nečega,
zahvaliti se na nečemu

ábécéskönyv sb ped + bukvar/
°slovarica; abecedar, početnica alfa-
bet

Ábel sb <férfi utónév> Ábel;
Abel; Ávelj Káin és - rel Kain i
Avelj

aberráció -ja, -t sb 1. <erkölcsi,
nemű eltévelyedés> aberacija, moral-
na pogreška 2. a sci <eltérés, módosul-
at> aberacija, odstupanje u pri-
meni nečega b. phys <optikai lencse
élességi hibája> aberacija, odstupanje
u oštrini sočiva kromatikus - hroma-
tska aberacija c) astr <csillagok
látszólagos helyzetváltoztatása>
prividna promena položaja nebeskih
tela

abesszin I. -ül a abesinski, eti-
opski II. -je, -t, -ek/~ok sb
<személy> Abesinac, Etiopljanin;
<nő> Abesinka, Etiopljanka

abesszíniai I. a v abesszin I. II.
-ja, -t, -ak sb v abesszin II.

abiogenetikus a biol koji se od-
nosi na abiogenezu, abiogenetičan;
samonikao, samozačet

abiogenezis -e, -t, sb biol <ős-
nemződés; élő anyag keletkezése
szervetlenből> abiogeneza, nastaja-
nje živih bića od mrtve materije;
samoniklo postanje, samozačeće;
teorija o mogućnosti proizvođenja
živih organizama iz mrtve materije

ablak (j)a - ot sb I. a) prozor, pop pendžer, obs džam, prov oblok boltives ~ prozor sa lučnim svodom ~ nélküli helyiség slepi prozor kerrek ~ okno kis ~ prozorčić, prozorče, okance, szellőztető ~ prozorčić, okance na krovu udvari ~ letnji pendžer/prozor vasrâcsos ~ demir(li) pendžer/prozor megjelenik az ~ban pokazati se na prozoru kidobja az ~on baciti što kroz prozor kidugja a fejt az ~on pomoliti glavu kroz prozor kiugrik az ~on skočiti kroz prozor berámázza az ~okat uramiti, uokviriti, oplatiti prozore ~ot vág a falon probijati prozor u zidu b) <autóbuszon; szellőztető~> próvetrivač; ventilacija corr 2. <pénztári, postai, toló~> okno, šalter melyik ablaknál/ablakon adják ki a csomagot? na kome šalteru se izdaju paketi? bottal töröli az ablakot sekirom prozor briše; prost kao sekira

ablakhorog sb arch prozorska kuka

ablakkeret sb 1. <az ablaküveget befogó fa- v. fémkeret> prozorski okvir, prozorska oplata 2. arch <külső ablaknyílásnál> spóljašnja oplata, dovratak, podboj

ablakos I. ~an a 1. <ablakokkal ellátott> köji ima više prozora, otvora 2. <amin, amiben kisebb nyílás van> koji je sa manjim otvorom 3. off ~ boríték telegrafski koverat sa providnim delom 4. med ~ kötés način stavljanja zavoja sa otvorom za obradu rane 5. typ ~ szedés način slaganja slová i uokviravanja reči u tekstu 6. pop ~ vetés način setve sa većim razmacima 7. pop ~ kalász <ritka szemű> klásjé sa malo zr-

nevlja/zrna II. a, t, ok sb <iparos> staklar, staklorezac

ablakoz tam, ~ott, ~zon vb 1. tr a) <ablakokkal ellát> postaviti/postavljati prozore, ugraditi/ugradivati prozore b) <ablakot (be)üvegez> zastaklítani/zastaklívati 2. int rar pop <ablak alatt udvarol> öbija devojačke prozore fig

ablakvédő sb 1. <szőnyeg> zastor, zaštítník od sunca <na prozoru>; marama ili velic za zaštitu od vrućine ili vlage 2. <dísz> reckav ukras iznad prozora ili vrata

abolicionista I. ~ja, ~t, sb hist <pertörles, illetve valamely törvény hatályon kívül helyezésének a híve> abolicionist, pristalica ukidanja nečega, npr. crnačkog ropstva u Sev. Americi II. a <az abolicionizmusra jellemző> abolicionistički

abolicionizmus ~a, ~t, sb 1. <főleg az USA-ban a 19. sz.-ban a rabszolgaság eltörlésére törekvő mozgalom> pokret za ukidanje nekog običaja, ustabnove, ropstva, načela itd., zahtev za ukidanje nečega; teorija (ili politika) koja zahteva ukidanje nečega 2. <valamely törvény eltörlését célzó mozgalom> pokret za ukidanje nekog zakona

abonál ~t, ~jon vb intr obs corr <előfizet> pretplatiti se/pretplácívati se

abonens ~e, ~t/~et, ~ek sb corr obs <előfizető> pretplatnik <nő> pretplatnik, abonent

ábrádozó I. ~n/~an, ~bb a sanjalački, maštarski ~ hajlam zanesenjaštvo ~ tekintet sanjalački pogled ~ természet sanjalaštvo, sanatrista II. ~ja, ~t sb <személy> sanjar, sanjalo, zanesenjak, zamišljenik; maštalo, maštar; fantasta

ábrándvilág sb poet alkka/predstava
stvorena u mašti, maštarija, svet maš-
te, maštarija ban el živi u mašti;
živi u svetu mašte, živi u iluziji

ábrázat (j)a, ot sb 1. poet
<eméberü urekilejezés> lice, obraz;
izraz lica; faca prov a maga ~ára na
svoj lik, na svoju priliku ki nem állja
az ~omat ne može mi obraz pod-
neti volt hozzá ~a, hogy ... još je
imao obraza, da... 2. obs v. lit <vni-
nek az arculata> obraz, lik, oblik
nečega

acélöntő I. a <műhely> livnica
čelika; II. sb <személy> livac čelika
acélöntőde sb metall indst livnica
čelika; čelichána

acetilénfejlesztő sb tech chem
acetilénski generator

achát ~ja, ~ot sb min 1. <szí-
nes kvarcfajta> ahát barna ~ sara-
donik 2. <jelzőként> ~ levél ne-
hezék prítiskač od ahata, ahatni pri-
tiskač

achátkő sb v achát

Achilles sb m,t Ahil

Achilles-in sb anat Ahilova tetiva

Achilles-reflex sb med Ahilov
refleks

Achilles-sarok sb lit fig 1. <Achil-
les sarka valakinek: legérzékenyebb,
legsebezhetőbb pontja> Ahilova peta

ácsszögmérő sb indst prof tesar-
ski uglmérar

ádáz¹ ~ul/~an, ~abb a lit 1.
<gonosz, kegyetlen> svirep, nemí-
losrdan; goropadan, besan ~ gyú-
lölet nemilosrdna mržnja ~ ellenség
dušmanin ~ veszekedés vraška sva-
da 2. <szörnyű> grozan, strašan ~
csatá strašna bitka ~ harc ljuta bor-
ba ~ küzdelem ljuta borba, ljuti
boj, borba na život i na smrt

ádáz² a, t, ~ok sb bot
(Aethusa cynapium) divlji peršun,
mala kukuta

ádáztság ~a, ~ot sb 1. <kegyet-
lenség> podivljalost, divljačnost 2.
<szörnyűség> surovost, divljaštvo;
bes, besnilo, jarost, razjarenost

ádázul adv surovo, divlje, besno,
divljački

addig-addig adv <mindaddig
vagy olyan sokáig> sve do(k)... ~
ügyeskedett, amíg sikerült pokuša-
vao je sve dok nije uspeo, dovijao se
sve dok nije uspeo

Addison-kór sb med Adisonova
bolest

Addison-krízis sb med Adisono-
va kriza

adjonisten sb pop <köszöntés>
pomozbog dörmgöött egy ~t pro-
gundao je pozdrav: pomozbog! □
amilyen az ~, olyan a fogadisten
kakav pozdrav, onakav i otpozdrav;
kakva šala, takva odšalica

adminisztratív a off 1. <ügyn-
tézessel kapcsolatos> administativ-
ni ~ munka administativni rad ~
elosztás administativna raspodela 2.
<államigazgatási (eszközzel törté-
nő)> ~ intézkedések administativ-
ne mere ~ vezetés administativno
upravljanje; uprava

adminisztrátor ~a, ~t, ~ok sb
off 1. <ügyintéző> administrator 2. rel
ccc1 <egyházmegye v. -község ideigle-
nes vezetője> administrator apostoli ~
apostolski administrator 3. hist <me-
gyei császári biztos> administrator

adó¹ ~ja, ~t, sb ec <közteher>
porez, dažbina bor~ vinarina egye-
nes ~ neposredni porez egyházi ~
crkveni porez évi ~ godišnji porez
forgalmi ~ porez na promet híd~
mostarina hűbéri ~ <dézsma> hak

hadmentességi vojna <vojni ca> jövedelmi porez na dohodak kereseti - dohodarina nősülési - porez na ženidbu; svadbarina rar telek - zemljarina út - putarina víz - vodarina zsarnoksági - namet, harač, dahiluk hist - alá eső što podleže porezu/porezi, što se može oporezovati; podlozan porezu/porezi - megszavazása izglasavanje poreza - t kivet vmire oporezovati/oporezivati behajtja az - t (po)kupiti/ubirati porez - t ró ki vmire udariti/udarati porez na što fam - val sújtja a népet opteretiti/opterecívati narod porezom; namet na vilajet lit adó² - ja, - t sb telec v adóállomás

adóalany sb off <adófizetésre kötelezett jogi személy> poreski obveznik, porezovník

adóalap sb off <adókvetés alapjául megállapított összeg> porezna /poreska osnovica

adóállomás sb tech telec <adóberendezés, illetve a hozzá tartozó építmény és felszerelés> odašiljač, emisiona stanica, otpremnik hosszuhullámú - ⁺dugotalasna emisiona stanica/emisiona stanica na duge^ovalove rövidhullámú - ⁺kratkotalasna radio/emisiona stanica/^okratkovalna radio/emisiona stanica

adóbevallás sb off poreska prijava, izjava o porezu/porezi, poreska deklaracija - t tesz prijaviti/prijavljivati porez hamis - lažna poreska izjava közös - koletktivna prijava poreza

adód|ik ~ott, ~jék/~jon vb intr náci se, nade se; zbiti se, dešavati se desiti se, ha alkalom - ik ako se ukaže prilika ez abból - ik ovo sledi/proizilazi/proizlazi iz toga ilyen

körülmények tak stekle su se takve prilike alkalom ott, hogy... pružila se prilika éppen jó alkalom - ott baš se ukazala zgodna prilika

adogat - tam, - ott; adogasson vb 1. tr <átad, ill. kézről kézre ad vmit> davati, dodavati, pružati 2. intr sp <labdát> a) <szervál> servirati (loptu) b) <fővábbít> pasirati corr a csatársőr jól - ott navala je lepo pasirala - ni kezd udariti servu 3. tr <többször, keveset ad> davati, delíti, udeljivati

adogatás - a, - t, - ok sb 1. <cselekvés> dodavanje 2. sp serva könnyed, gyors - brza serva, gyors - ba kezd izvesti servis, započeti brzo serviranje

adverbiális ~an a gram adverbijalan, priloški, -szintagma adverbijalna sintagma

ad-vesz ~ott-vett, -jon-vegyen, ~na-venne vb tr pop <árut> (u)čariti, preprodati, preprodavati, trgovati

affekta I. a -án, -ább afektirano, izveštačeno, neprirodno II. -ja, -t sb <személy> afekat; uspaljenik, uspaljenica, uspijuša - majom beli majmun; razmetljivica, kočoperka pej

affektál -t, -jon vb pej 1. intr <mesterkélten viselkedik> afektirati, ačiti se, prenemagati se, pretvarati se <kényeskedik> uspijati se fél óráig -t, azután belcegyezett pola sata se prenemagao, a zatim je pristao 2. tr <színel vmit> afektirati csak -ja a fájdalmat samo simulira bolove

affektálás - a, - t sb affektacija, ačēnje, prenemaganje, pretvaranje; izveštačenost, usiljenost, neprirodnost; uspaljenost; kočopernost

afektált ~ an a pej afektivan
beszéd acénje hangon beszél go-
voriti afektirano

afektív ~ en, ~ ebb a psych <ér-
zelmi> ~ hatás afektivan utisak
/dojam

aga ~ ja, ~ t, sb hist <török mélt-
óság név> aga az ~ felesége aginica
agarászat ~ a, ~ ot sb ven lov sa
hrtovima

agarász /ik ~ tam, ~ ott; agarász-
szon vb intr ven <agárral vadászik>
loviti sa hrtovima

agárkosbor sb bot (Orchis mo-
rio) kačun obični, salep, kačunak
mirisni

ágazás¹ ~ a, ~ t, ~ ok sb <galy-
lyazás> podsecanje, potkresivanje,
rezanje grana

ágazás² ~ a, ~ t, ~ ok sb 1. <el-
ágazás> račvanje, grananje <úté>
raskrsnica, raskršće <vasúté> želez-
nički krak/ogranak 2. odvajanje u
raznim pravcima, grananje; razude-
nost, povećavanje, razvijanje, razvoj

agglomeráció ~ ja, ~ t, sb geol
<tömörülés> aglomeracija, gomila,
hrpa; skup; gomilanje, nagomilava-
nje, zgrudvavanje, zgrudvanje, grud-
va, zgrudvotina

agglomerál ~ t, ~ jon vb 1. tr
<felhalmoz> gomilati, nagomilati,
nagomilavati, skupiti/skupljati u go-
milu 2. intr <tömörül> gomilati se,
nagomilati/nagomilavati se, skupiti
/skupljati (se) u gomilu

agglomerátum ~ a, ~ ot sb 1. hr-
pa, gomila, skup, masa raznólikih
predmeta 2. geol <vulkáni eredetű
törmelékeny kőzet> stena od vulkan-
skih otpadaka, aglomerat, slepljen
kamen

aggregátum ~ a, ~ ot sb 1. phys
chem <atómok, ionok, molekulák

halmaz> agregat 2. rar tech
<aggregát> agregat

agrármozgalom sb pol agrarni
pokret

agrárország sb jour agrarna/pol-
joprivredna zemlja/država

agrárszocializmus sb pol agrarni
socijalizam

agrártörvény sb adm iur agrarni
zakon, zakon o agraru

agrártudomány sb sci agrarna na-
uka, nauka o agraru

agrártúlnépesség sb soc agrarna
prenaseljenost

agrárválság sb pol jour agrarna
kriza, kriza poljoprivrede

agrárváros sb agrarni grad, poljo-
privredni grad

ágrólszakadt I. a beskućnički, go-
lački, ubog, siromaški, sirotinjski ~
gyerek ubogo dete, ubošče nem va-
gyok annyira ~ nisam toliko siro-
mah II. (~ja), ~ at sb rar <ilyen
ember> beskućnik, golač, siromah,
puka sirotinja; tikva bez korena; ni-
čije gore list én sem vagyok ~ ni-
sam ni ja tikva bez korena

agyafúrt ~ an, ~ abb a pej a
<egén> prepred, lukav, domišljat,
promućuran, prefrigan ~ fickó pre-
preden mangup ~ gazember pre-
frigani nitkov ~ tá válik postati pro-
mućuran, postati prepreden nem
jársz túl az eszén, ~ ő is nečes ga
nadmudriti, prepreden je i on b)
<dolog> ~ hazugság lukava laž

agyagföld sb 1. <agyagos talaj>
glinica, glinuša, grnčara, ilovača 2.
chem obs ecetsavas ~ <timföld>
glineni oksid

agyarkod /ik ~ tam, ~ ott; ~ jék
/~ jón vb intr prov <acsarkodva tá-
mad vkire> keziti se, keziti zube; lju-
titi se na koga; imati pik na koga;

odnositi se neprijateljski; biti kivan na koga

ágyás ~ a, ~ t, ~ ok sb 1. <kertben> leja, leha, gredica, grēda kerek ~ rondela, rundela 2. <halak ívására előkészített sekély vizű hely> ribnica, pojilo 3. pop močilo za koplju

agyba-főbe adv hyper 1. hum v. pej <nagyon> ~ ver izmlatiti, izlemati, pretući 2. hum v. pej ~ discsér hvaliti koga na sva usta, preterano hvaliti; na pasje obojke pej

agybaj sb pej <elmebaj> mozgobolja, tupavnost pej ~ a van umno bolean, tup, tupav; umno poremećen □ nagy baj az ~! <annak mondják, aki ostobán viselkedik> hum teško je ludoj glavi

agyonszúr vb tr ubosti, usmrtili ubodom, ubiti nekoga nožem; zaklati (nekoga) fig vulg

agyszülemény sb pej jour izmišljotina, opsena, fantazmagorija

agyterfogat sb anat biol zapremina mozga

agyterítő sb krevetski/posteljni pokrivač/prostirač; prekrivač

agytröszt sb hum v. ir intelekt, snažan intelektualni duh; mozak fig

agytumor sb tumor na mozgu

ágyú ~ ja, ~ t sb 1. mil top gyorstüzéő ~ brzometni top légvédelmi ~ protivavionski top messzehordó ~ dalekometni top páncéltörő ~

protivoklopni/protivtenkovski top az ~ hordereje domet topa, topomet az ~ k távolsága udaljenost topa ~ naszád topovnjača

ágyúállás sb mil topovska kolevka, platforma, rov za top

ágyúdőrej sb v ágyúdörgés

ágyúdörgés sb topovska tutnjava, pucnjava; topovska paljba, kanonada, gruvanje topova

ágyúfészek sb mil kolevka/rov za topove

ágyúgolyó sb mil topovski metak, topovsko zrno, tane, dule

ajaksömör sb med (herpes labialis) usnena jaglina, jarica, jarić, žednjak; plik, groznica na usni, herpes

ajánlkoz ik ~ tam, ~ ott; ~ zék

/~zon vb intr 1. <vmire> (po)nuditi se, preporučivati se obs predložiti/predlagati sebe za nešto ~ ott, hogy... ponudio se da... 2. <vminek> ponuditi se nekome, preporučiti se za nešto

ajánló I. a preporučeno ~ bibliografía lit sci referencijalna bibliografija ~ levél preporučno pismo, pismena preporuka II. ~ ja, ~ t sb <személy> preporučitelj, preporučivalac, davalac/posiljalac preporuke

ajak-foghang sb gram usnenozubni suglasnik, labiodentalni konsonant

ajakoshal-félek sb excl pl zoo (Labridae) usnače (ribe)

B

borostyán¹ - ja, ~ t, ~ ok sb 1. bot <repkény (Hedera helix)> bršljan, ¹ zimzelen/² zelengora 2. fig lit lovor

borostyán² - ja, ~ t, ~ ok sb 1. <borostyánkő> jantar, čilibar 2. <jelzőként> jantarni, koji je od jantara/čilibara, čilibarski - szivarszipka čilibarska muštikla • cf borostyánkő

borostyán-: <borostyán²> jantarni, čilibarski

borostyánfélék sb excl pl bot (Araliaceae) poródica bršljana

borostyánkószorú sb lit fig bršljanov venac

borostyánkő sb 1. jantar, čilibar, 2. <jelzőként> koji je od čilibara/jantara, čilibarski, jantarski ~ nyakék čilibarska ogrlica

borostyánkőcsiga sb zoo (Succinea) jantarnjak

borostyánkősav sb chem čilibarna/jantarna kiselina

borostyánkőves a čilibarski, jantarski ~ gyűrű prsten sa čilibarom

borostyánszőlő sb v vadszőlő

borosüveg sb boca/flaša za vino, vinska boca/flaša

boroszlán ~ ja, ~ t, ~ ok sb bot (Daphne) zdravić farkas ~ (D. mezereum) obični likovac, maslinica

boroszlánfélék sb excl pl bot (Thymelaeaceae) likovci

borotva ~ ja, ~ t, sb brijački nož; brijač, britva, brijač(ica); <kisebb> mali brijač; brica, britvica brijačić; dcm; <nagyobb> britvetina augm a ~ élc oštrica noža za brijanje, oštrica britve/brijača, □ úgy vág az esze, mint a ~ pamet mu je britka kao sablja

borotvaecset sb merc ⁺ četka/četkica za brijanje/^o brijača četkica

borotvaél sb oštrica britve □ ~ en táncol ící/hodati po oštrici noža/britve

borotvaéles a bridak, veoma oštar, oštar kao britva ~ kard britka sablja ~ kés oštar nož ~ ész fig oštra pamet, oštar um

borotvafelszerelés sb v borotvakészlet

borotvafenő I. a oštrilo za brijač/britvu, oštrač ~ készülék aparat za oštrenje (britve/brijača) ~ kő v borotvakő ~ szij v borotvaszif II. ~ je, ~ t, sb <szerszám> oštrač, alat /naprava za oštrenje (britve/brijača)

borotvahajvágás sb indst način /móda šišanja kose britvom; brijanje, potpuno skidanje kose sa glave

borotvakés sb nož(íc) za brijanje, brijački nož, nožić/britva za brijanje, brijač, brijača, britva

borotvakészlet sb pribor za brijanje, brijački/brijaći pribor

borotvakészülék sb aparat/mašina za brijanje, brijača mašina; <elektromos> električni aparat za brijanje <syn: villanyborotva>; <kézi> ručni aparat za brijanje

borotvakő sb brijački kamen, kamen za oštrenje britve/brijača

borotvakrém sb krem(a)/pasta za brijanje

borotvál ~ t, ~ jon vb tr/intr brijati ügyesen ~ spretno brijati ~ ja a szakállát brijati bradu

borotválás ~ a, ~ t, ~ ok sb brijanje

borotvátlan ~ ul a neobrijan, zarastao u bradu, obrastao bradom

borotválkozás ~ a, ~ t, ~ ok sb
brijanje

borotválkozás |ik ~ tam, ~ ott;
~ zék / ~ zon vb intr brijati se min-
dennap ~ ik brijati se svaki dan

borotválkozó I. a brijáci <koji
služi za brijanje> II. ~ ja ~ t, sb
<személy> koji brijē <o osobi>;
brijač, berberin; brica prov

borotvapamacs sb v borotvaecset
borotvapenge sb 1. rar oštrica
noža za brijanje; oštrica brijača 2.
<zsilettenge> žilet

borotvaszappan sb brijáci sapun,
sapun za brijanje

borotvaszj sb brijачki kaiš, +kaiš
remēn za oštrenje britve/brijača

borotvatál sb 1. <nyakhoz illesztett> <zdelā za pripremanje pene
za brijanje koja je priljubljena uz
vrat> 2. <kerek, szappanhab föl-
verésére> čaša <dublja okrugla po-
suda bez drške>

borovicska ~ ja, ~ t sb rar v bo-
rókapáljka

boroz ~ tam, ~ ott; ~ zék / ~ zon
vb intr v borozik

borozás ~ a, ~ t, ~ ok sb pijenje
vina

borozgat ~ tam, ~ ott; borozgas-
son vb intr pijuckati vino

borozgatás ~ a, ~ t, ~ ok sb pi-
juckanje vina ~ közben uz vino, uz
čašu vina; tokom pijuckanja vina, uz
pijenje vina

boroz |ik ~ tam, ~ ott; ~ zék
/ ~ zon vb intr piti/pijuckati vino
<uz razgovor>

borozó ~ ja, ~ t, sb 1. <borki-
mérés> vinar(nic)a, točionica vina,
vinarska radnja/prodavnica; 2. čovek
koji pije rado i mnogo vina, vino-
pija, vindžija

borpárlat sb Indst 1. destilat vina
2. <konyak> vinjak, konjak, rakija
od vina

borpenész sb v borvirág

borpince sb 1. <borospince>
vinski podrum 2. <üzem> podrum,
vinara, vinarija 3. <borkimérés> vi-
nar(nic)a, točionica vina, vinarska
radnja/prodavnica;

borpincészet sb rar v borpince 2.

borprés sb v borsajt(ol)ó

borraktár sb skladište vina, skla-
dište za vino

borraaló ~ ja, ~ t sb napojnica,
bakšiš, ~ t ad dati napojnicu

bors ~ a, ~ ot sb 1. <fűszer>
+ biber^o papar törött ~ mleveni /tu-
čeni biber nagy szemű ~ krupan
biber ~ ot tesz vmibe v. meghint
vmit ~ sal biberiti, obiberiti, pobi-
beriti, (na)biberiti, posuti/začiniti bi-
berom <nešto>, dodati bibera <če-
mu> egy csipetnyi ~ grumuljica
/zrno bibera □ kicsi a ~ de erős
biber je zrno maleno, ali pred gos-
podu izlazi; malena je ptica pepe-
lica, al' umori konja i junaka; na
sokolu je malo mesa ~ ot tör kinek
az orra alá fam⁺ zabiberiti^o zapapri-
ti kome (čorbu); natrti kome hrena
pod nos; umesiti kome kolač; zame-
siti kome pogaču 2. bot (Piper) +bi-
ber, ^o papar fekete ~ crni biber

borsajt(ol)ó sb <szőlőprés> pre-
sa za vino; muljača

borsav sb v borkósav

bórsav sb chem borna kiselina

borscs ~ a, ~ ot sb cul <orosz
levesféle> boršč <čorba od razne
zeleni, povrća>

borscserje sb v bors 2.

borsdaráló sb mlinac/mlin/vode-
nica za biber

borsepró sb (vinski) talog, vinska
drozdina/stelja, kiselica

borsfa sb v bors 2.

borsfű sb bot (*Satureia hortensis*) čubar

borsfüpereszlény sb bot (*Calamintha vulgaris*) divlji čaj, čepac, če-
pić, bukvice

borshintó sb rar v borsszóró

borsika -ja, -t pop v boróka-
fenyő

borskenyér sb 1. bot (*Cantharellus cibarius*) paprenjak, paprenjača
<gljiva> 2. cul <beskvasni kolač
začinjen bibrom>

borsmenta sb bot (*Mentha pipe-
rita*) paprena menta/metvice, nana

borsmustár sb bot (*Eruca sativa*)
riga, beli biber

borsó -ja -t sb 1. bot <vete-
mény (*Pisum sativum*)> vrtni gra-
šak; oblič, oblac, grah csicseri ~
(*Lathyrus cicera*) sastrica magas ~
(*P. clacius*) divlji grašak ~t fejt tre-
biti/čistiti grašak 2. <termés, étel>
grašak, grah ~ nagyságú koji je veli-
čine graška □ falra hányt ~
bob(om) o zid <uzaludni napori>
falra ~t hány govoriti u vetar; lupiti
zube; gluvom šaptati; govoriti (go-
lim) zidovima, udariti graškom o du-
var 3. prov v bab

borsó-: <koji se odnosi na gra-
šak>

borsócsont sb anat (os pisiforme)
+ graškasta/sezamska kost

borsodó sb cul šato od vina, vin-
ski šato; šato corr

borsódz|ik ~tam, ~ott; bor-
sóddzék/borsóddzon vb intr 1. ~ik a
háta <vmitől> a <hidegtől> jeziti
se, jezuriti se <od zime> b <az
irtózzattól> jeziti se, jezuriti se <od
čega> ~ik a hátam tőle ježi mi se

koža; mrsko mi je; podilaze me trn-
ci/žmarci 2. rar v lúdbőrözik

borsófa sb bot <sárgaakác (*Ca-
ragana arborescenas*)> žuti bagrem

borsó föld sb grahovište, zemlja
zasađena graškom

borsófézelék sb cul varivo od
graška

borsóhéj sb ljuska od graška; ma-
huna

borsóka -ja, -t, sb 1. med vet
(*cysticercus*) cisticerk, larva/jaje
pantljičare, bobica <húspan> ikrice
2. v erdei lednek

borsókabetegség sb med vet (*cys-
ticercois*) cisticerkoza; bobičavost,
ikričavost

borsókaféreg sb zoo (*cysticercus*)
cisticerk <larva pljosnatih crva,
pantljičara>

borsókaró sb čaklja

borsókás ~an, ~abb a med vet
(*trichinosus*) <hús> ikričav/bobi-
čav/gromuljičav, zob(n)ičav

borsókavirág sb <szagos bük-
köny (*Lathyrus odoratus*)> graho-
rica, vika, bob, mirisavi/cvetni grašak

borsókó sb min <mészköféle>
pizolít, grašenjak

borsóleves sb cul čorba od graška
borsópüré sb cul pire od graška,
papula

borsórozsa sb bot (*Uromyces*
pisi) rđa, plamenjača, graškov pikac

borsos ~an, ~abb a 1. <étel>
+ pöbiberen, (za) papren, ljt 2. fig

<drága> slan, papren, visok
<skup> ~ ár paprena / (pre)slana/
(pre)visoka cena ~ számlát írt ki
napravio je morski račun ~ árat
fizettem érte fig za to sam platio
paprenu cenu ~ árat fizet majd
ezért fig to će ga skupo stajati 3. fig
<csípős, sikamlós> zajedljiv, mas-

tan, nepristojan, bezobrazan vice
masna šala 4. bot varjuháj (Sedu
macre) v varjuháj

borsosmenta sb v borsmenta

borsószalma sb <takarmány>
graškovina <šlama od suvih stab-
ljika graška>

borsószem sb zrno graška, graš-
kovo zrno

borsószén sb sivkast pepeljast
ugalj

borsoz ~ tam, ~ ott; ~ zon vb tr
+ biberiti/papriti (biberom)

borsóz | ik ~ tam, ~ ott; ~ zék
/ ~ zon vb intr v borsószik

borsózöld sb <szín> svetlozelen,
otvorenözelen <kao grašak> ~ i u-
ha svetlozelena haljina, haljina boje
mladog graška

borsózsizsik sb zoo (Bruchus pi-
sorum) graškov žižak, graškar

bors|szem sb zrno bibera Bors-
szem Jankó folk Biberče, Biberčić,
biber-aga, pedalj-čovek

bors|szóró sb + bibernica/papre-
nica; bibernik, bibernjak, bibernjača

borstartó sb 1. <doboz, fiók>
ladica za biber 2. v borsszóró

borstörő sb <mozsár> avan za
sitnjenje bibera

borszag sb miris vina dólt belőle
a ~ zaudarao je na vino; zaudarati
na vino

borszagú ~ n/~ an, ~ bb a koji
smrdi od vina, koji zaudara na vino
~ lehelet zadah od vina; dah koji
zaudara na vino

borszakértő sb vinar, poznavalac
vina; specijalista/stručnjak za vina

borszesz sb merc <(etil)alko-
hol> (vinski) špirit(us), (etil-)alko-
hol, vinska žesta

borszeszégő sb merc <spiritusz-
égő> špiritusna lampa

borszeszlámpa sb rar v borszesz-
égő

borszőlő sb vinsko grožđe <szőlő-
fajtá> vinska sorta

bortermelés sb vinogradarstvo,
vinodelstvo <производња vina>; vi-
narstvo

bortermelési a <borászati> vi-
nogradarski, vinarški

bortermelő I. a vinorodni, vino-
gradarski ~ vidék vinorodni kraj,
vinogradarski rejon II. ~ je, ~ t sb
<személy> vinogradár, vinodelac
obs <производач vina>

bortermelői a <borászati> vino-
grad(ar)ški, vinarški

bortermés sb rod vinograda, rod
/berba grožđa <mennyiség> koli-
čina proizvedenog vina <u jednoj
godini ili u toku određenog peri-
oda>

bortermő a vinorodan • cf bor-
termelő I.

bortöltögető sb <személy> vino-
toča, onaj koji toči vino

bortömlő sb meh, mešina

bortörköly sb rar v törköly

bortörvény sb zakon o proizvod-
nji vina

ború ~ ja, ~ t sb lit 1. a) <borús
idő> natmurenost, tminá <od gus-
tih oblaka> b) obs <sötét felhő v.
sűrű köd> natuštenost od magle,
oblaka prov 2. fig <szomorúság, bá-
nat> natmurenost, sumornost,
smrknutost, žalost □ ~ ra derű
posle kiše je lepo vreme; iza kiše
vedrije je nebo; posle kiše sunce

borul ~ t, ~ jon vb intr • 1.
<dől> prevaliti/prevaljivati/prevr-
nuti se ~ a szekér! prevrnuće se ko-
la! árokba ~ t a kocsi kola su se
sručila u jarak a tinta az asztalra ~ t
mastilo se izlilo na sto; mastilo se

razliko po stolu • 2. személy > baciti se, nasloniti se ~ na nešto >; padati/pasti prov az asztra ~ tam naslonih se na sto; pognuh glavu na sto földre pasti na zemlju térdre ~ <vki előtt> kleknuti, pasti na koleno /kolena, spustiti se na koleno/kolena, pasti ničice ispred koga, pred kim vkinek a nyakába ~ baciti se kome oko vrata • 3. a) <vmi/vki fölő> pokriti nešto, nádviti se, natkriti se nad nečim, spustiti se, pasti b) fig <fájó érzés> pokleknuti bánat ~ a lelkére poet pao mu teret na dušu <rastužiti se> • 4. a) <az ég> natmuri(va)ti se, namračiti se, pokrivati se oblacima, (na)oblačiti se, tamneti, b) <alanytalanul: borúsá válik az idő> oblači se, tušti se nebo, nadvija se tamni oblak • 5. poet fig vmibe ~ <vmi elborítja, elfedi, elhomályosítja> pokriti se <čime> ködbe ~ <az ég> magliti se, tamneti <o nebu> ködbe ~ t a város pala je v. spustila se magla na grad; gyászba ~ a) <közösség> biti u žalosti, tugovati b) <egén> ožalostiti se, ucveliti se, zaviti se u crno lángba ~ a) <lángolni kezd> buknuti plamenöm, zapoliti/upaliti se b) fig <arc> pocrveneti, porumeneti, zarumeneti se <o licu> levélbe/lombba ~ olistati, izlistati vérbe ~ t a szeme oči mu se zakrvaviše; pade mu krv/mrak na oči virágba ~ procvetati, procvasti, rascvasti/rascvetavati se; obehariti (se) prov zöldbe ~ t az erdő gora se zaode(nu)la listom • 6. pop <saláta, káposzta> glavičiti se, glavičiti se

borulás ~ a, ~ t, ~ ok sb 1. a) <csés> padanje; naslanjanje; spuštanje térdre ~ spuštanje na koleno/kolena; metanisanje b) <(fő)for-

dulás> prevrtanje c) <fejcsédés> glavičenje d) virágba ~ procvat 2. <felhősödés> naoblačenje, naoblaka, samračivanje, natmurivanje

borulat ~ a/~ ja, ~ ot sb obs lit 1. v borulás 2. fig <szomorúság, mélabú> tuga, žalost, potištenost, melanholiya

borúlátás sb poet <peszimizmus> pesimizam, očaj, beznade, beznadežnost

borúlátó I. ~ n, ~ bb a pesimističan, pesimistički, beznadežan, beznadan; zoslutan II. ~ ja, ~ t sb rar <személy> pesimist(a), očajnik, bolnik, patnik <nő> pesimistkinja

borult ~ an, ~ abb a 1. <ég, időjárás> naoblačen, oblačan, natušten, turoban, tmuran, natmuren; sur(li), sur(h) fig ~ égbolt naoblačeno/natušteno/oblačno nebo, naoblačnost 2. fig poet <szomorú> natmuren, natušten, namrgoden, mrgodan, mračan, tmuran, zlovoltan, smrknut, turoban • cf borús

borultság ~ a, ~ ot sb met naoblaka, naoblačnost, oblačnost, natmurenost

borús ~ an, ~ abb a 1. <borult> oblačan, naoblačén, natušten, turoban, tmuran, sumoran, natmuren, ~ idő natmureno/oblačno vreme 2. fig poet <szomorú, komor> natmuren, natušten, sumoran, mračan, zlovoltan, tužan; smrknut fig, turoban fig ~ arc mračno/tmurno lice ~ hangulat turobno raspoloženje, zlovoltja, neraspoloženje

borúsan adv 1. oblačno, turobno, tmurno, natmureno 2. fig <szomorúan> sumorno, zlovoltjno, tužno

borússág ~ a, ~ ot sb fig is naoblaka, naoblačnost, natmurenost

bórvazelin sb bor-vazelin <vaze-
lin sa bornom kiselinom>

borvidék sb vinorodni kraj, vi-
narski kraj, vinogradarski rejon, vi-
nogorje

borvirág sb 1. <borpenész> vin-
ski talog/cvet, stélja 2. fig hum <vö-
rösség az arcon> crvenilo lica, pod-
buhlost <od pijančenja>

borvirágos a 1. <pimpós> bljut-
tav; otužan ~ tőre <rossz bor>
bljutavo vino 2. fig hum <az italtól
vörös> crven <od pića> ~ orr od
pijančenja crven/rascvetan nos

borvíz sb prov v szódavíz

bórvíz sb chem <bórsav vizes ol-
data> vodeni rastvor borne kiseline

borvörös a rar <bordó> koji je
bojē crnōg vina

borz ~ a, ~ ot sb zoo (Meles me-
les) obični jazavac délafrikai/fokföldi
szirti ~ (Mellivora/Procavia ca-
penisis) dvobojni jazavac torkos ~ v
rozsomák

borz-: jazavč(i)ji

borzad ~ t, ~ jon vb intr 1. <meg-
borzong> (na)ječiti se, (na)ječuriti se,
stres(a)ti se 2. <vmitől> a) <isz-
nyodik> (z)groziti se, užasavati se,
užasnuti se, zgraža(va)ti se <čega>
~ a hékától groziti se žabe b)
<nagyon fél> groziti se, plašiti se
<čega> még a gondolatától is ~ ok
ježim se čak i od pomisli 3. pop obs
<haj> nakostrešiti se, narogušiti se

borzadalmas ~ an, ~ abb a obs
lit v borzalmas

borzadalom borzadalma, borza-
dalmaī sb obs lit v borzalom

borzadály ~ a, ~ t, ~ ok sb rar
hum užas, grožnja, jeza; †žmar-
ci/trnci/srsi pl

borzadás ~ a, ~ t, ~ ok sb <bor-
zad> jeza, užas(nuće), grožnja, jež-

nja, ježenje, groženje, strepnja, trza-
nje, drhtanje

borzadó a grožljiv, grozomorán;
jeziv

borzadóz|ik ~ tam, ~ ott,
~ zék/~ zón vb intr <vmitől> ježiti
se, groziti se <čega> • cf borzad

borzalmas ~ an, ~ abb a 1. <ször-
nyű> strašan, jeziv, užasan, grozan,
grozovit, grožljiv, grozomorán, jezo-
vit, stavičan; mrtvački, nakaradon
arg ~ látvány užasan prizor ~ tett
grozan postupak 2. <gyötörtén nagy-
fokú> užasan, strašan, ogroman ~
fájdalom užasan bol 3. fam
<nagy(értékű)> strašan, jeziv, gro-
zan, grozomorán ~ drágaság strašna
skupoća ~ rendetlenség uža-
san/strašan nered • cf borzasztó

borzalmasan adv strašno, užasno,
jezivo, grožno, stravično; pakleno fig;
na smrt, smrtno fig ~ szerelmes fam
biti strašno zaljubljen • cf bor-
zasztóan

borzalmasság ~ a, ~ ot, sb <bor-
zalom> jezivost, a bűntett ~ a stra-
hota zločina

borzalom borzalma, borzalmat sb
1. <érzés> užas, groz(ot)a, strahota,
jeza, stravičnost; užasnuće; trepet fig
~ fog el obuzima me užas 2. <ször-
nyűség> užas, groz(ot)a, strahota; je-
za, grozovitost, stravičnost; strahota,
kriminal fam a háború borzalmi gro-
zote/strahote/užasi rata 3. fam <fel-
kiáltásként> užas, groz(ot)a ~, hogy
mit művel! užas, šta radi!

borzalomkeltő a rar v borzalmas,
borzasztó

borzamağ sb bot (Pleurosper-
mum austriacum) komorač, kopar,
veliko zelje

borzas ~ an, ~ abb a 1. <kócos>
čupav, raščupan, razbarušen, kuš-

trav, kosmat, rundast, rundav, runjast, runjav, rutav; neočešljan, čupoglav - férfi čupav muškarac; čupo(glavac), kuštravac, tršavac, runjavac, ~ nő čupava žena, čupa(vica), čupoglavica; ~ haj raščupana/tršava kosa; runje - szakáll čupava brada
 2. <állat> čupav, raščupan, rundast, rundav, runjast, runjav, rutav, kušljav - kutya kušljav pas, kušlja ~ macska raščupana mačka - tyúk kokorajka; kokoruša prov 3. bot <nővény> dlakav, čupav <o bñjkama>

borzaskata <ja, <t sb 1. pop hum <borzas leány> čupa(vica), čupoglavica, čupava devojka • cf borzas 1. 2. cul <süteményféle> kadaif; gužvara pita 3. <kandilla> zvečak, kata, čupavo devojče, mačkov brk

borzasság ~ a, ~ot sb raščupanost, čupavost, kosmatost

borzaszt ~ott, borzasszon vb tr groziti, užasavati, zgraža(va)ti, zgrožavati, strašiti <koga>

E, É

életszemlélet sb lit pogled na život ósdi ~ zastareli/starinski pogled na život

életszerű ~ en, ~ bb a lit realan, stvaran, objektivan, verodostojan, veran životu ~ ábrázolás verno/realno prikazivanje

életszerűen: adv verodostojno, živo, realno ~ elbeszél vmit živo pričati što

életyszerűség sb lit <stílusé> živost, živopisnost, slikovitost; upečatljivost, životnost, životna stvarnost <ábrázolásé> prikazivanje, dočaravanje životne stvarnosti, živopisnost

életszínvonal sb životni standard/nivo; társadalmi ~ društveni standard emelkedik az ~ raste životni standard

elevenzüld biol I. a živorod(an), živókol(an) ~ gyök živokotni gušter növény samorodna biljka, jednosemenica II. sb živorodac, živokot

élgárda sb jour <vezető csoport> predvodnica, avangarda, az írók -ja avangarda pisaca

elgondolkodó a v elgondolkozó elgondolkozó a zamišljen, udubljen/utonuo u misli

elgondolkozott ~ an, ~ abb a zamišljen, obuzet mislima, brižan, zabrinut

elgondolkoztató a koji navodi na razmišljanje, zabrinjavajući, teško shvatljiv ~ hír zabrinjavajuća vest; vest za razmišljanje

elhasonulás ~ a, ~t sb gram + razjednačavanje/razjednačivanje; disimilacija a mássalhangzók ~ a razjednačavanje suglasnika

elhegedül vb 1. tr <hegedűn eljátszik vmit> odsvirati na violini; odgudeti □ ~te azt Szent Dávid pop hum <semmi sem lesz a dologból> odsvirali mu sveci 2. intr <hosszabb ideig hegedül> svirati na violini; gudeteti órákig ~ satima svirati na violini 3. tr fam hum <vkít elver> istúci,

izmlatiti, izlemati, izlevetati (koga)
□ pop hum ~i a nótáját <jól elver vkit> odsviralo mu je

elhenyél vb tr prolenstvovati, prolenčariti, prodangubiti ~i a napot prolenčariti dan; dangubiti, gubiti vreme fig

elhever vb 1. intr <végigheveredik vhol> proleškariti, ispružiti se
2. tr <(időt) lustálkodva eltölt> ležati, izležavati se, dembelisati; krasti bogu dane
3. intr <(áru, ügy, ügyirat stb.) vhol elfekszik> ležati, nalaziti se, biti (gde, negde)

elhívat vb tr <vkit> dati/naložiti da se pozove, doz(i)vati, poz(i)vati koga ~ta a vízvezeték-szerelőt, hogy a javításokat megbeszéljék naložio je da se pozove vodoinstallater da se dogovore o popravkama

elhívatas sb lit obs v hivatás

elkezddj ik vb intr <cselekvés, folyamat> početi/počinjati, otpočeti, započeti (se); nastati/nastajati <nagy erővel> navaliti <beáll> (na)stati, zaokupiti ~ik a havazás zasznežiti, stade snežiti ~ik a mérkőzés utakmica počinje ~ött a multság zabava je počela ~ött a kiabálás nastala je vika

elkezel vb tr 1. pej <hibásan, rosszúl kezel> pögresho/necifikasno/nesavesno lečiti ~te a beteget pögresho lečiti bolesnika
2. fam pej <(rábizott értéket) lelkiismeretlenül kezel v. ellop> nesavesno upravljati/rukovati tudom imovinom, tudim blagom; (u)krasti, proneveriti; izneveriti
3. a) <beteget> lečiti koga poduže b) <értéket> rukovati nečim poduže

elkínoz vb tr <elgyötör> namučiti, izmúčiti, napatiti; dosadivati; uznemirivati buta kérdéseivel ~ta

szegény anyját glupim pitanjima je namučio/napatio/izmúció svoju jednu majku

elkínzott ~an, <abb> a lit <vmitől agyonhajszolt, elgyötört> namúčen, ispačen, napačen, zlostavljan ~ arc napačeno/pačeničko lice ~ pária odbačen/prokažen čovek, prokaženik, izbačenik, izopštenik

elkoboz elkoboztam, elkobzott; ~zön vb tr a) iur <(vagyontárgyat) büntetésül> zapleniti/zaplenjivati, +konfiskovati/konfiscirati; (u)zaptivati, (po)zaptiti arch ~ták a csempészárut zaplenili su krijumčarenu robu a hazaáruló vagyont ~ták zaplenili su imovinu izdajice b) <hatóság sajtóterméket> zapleniti/zaplenjivati štampu, oduzeti kome pravo štampe ~za a lapot zapleniti/zabraniti list c) fam <(tárgyat) vkitől büntetésül elvesz> oduzeti/oduzimati a tanár ~ta a csúzlit nastavnik je oduzeo pračku a vadór a vadorzó puskáját ~za lovočuvar oduzima/zaplenjuje pušku lovokradici

elkobozható ~an a zaplenjiv, koji može da se (za)pleni

elkockáz vb tr <elveszít (szerencsejátékon)> proigrati, izgubiti, prokockati; proćerdati mindent ~staviti sve na kocku ~za egész vagyont proigrati sav svoj imetak, proigrati svu svoju imovinu ~za az egész életét prokockati/proćerdati svoj život

elkopott a 1. <használattól> istrošen, pohaban, izlizan, trošan; krzav, izjedan, iskrzan
2. fig <elcsévelt> trivijalan; otrčan, rabljen, banalan ~ kifejezés/szólam otrcana/banalna fraza

elkoptat tam, ott; elkoptas-
son vb tr 1. <elnyű> izrabiti, poha-
bati, otrcati, izlizati, krzati, iskrzati
2. fig lit <témát, kifejezést> otrcati,
istörsíti <neku temu>

elkoptatott a 1. <elhasznál, el-
nyűtt> otrcán, pohaban, izlizan, iz-
deran, izjeden; (iz)rabljen ~ cipő
iznošene/izlizane/pohabane cipele 2.
fig <ismételtetéssel> ~ tréfa/vicc
otrcani/rabljeni, banalni vic

elkorcsosodás ~ a, ~ t sb 1. a)
kržljavost, zакržljalost, (za)kržlja-
(va)nje b) <megnyomorodás> izo-
pačenje, izrodenost, c) biol degene-
racija 2. lit iskvarenost, izopačenost,
izvitoperenost; odrodenost; izrod,
odrod

elkorcsosod|ik ~ tam ~ ott;
~ jék/~ jön vb intr 1. <korcsá, cse-
nevésszé válik> izopačiti/izopačava-
ti se, odroditi se, izroditi se, izvitoperiti se,
kržljavítani, zакržljati/zакržljavítani,
izmetnuti se; ⁺degenerisati/
^odegenerirati se; unakazati (se) 2. lit
<erkölseiben megromlik, elfajul>
izroditi se, moralno se iskvariti, de-
formisati (se), izvitoperiti (se)

elkorcsosodott ~ an, ~ abb a 1.
a) kržljav, zакržljao b) <megnyomó-
ródott> izopačen, izróden, iskvaren;
nakazan; monstruozan c) biol ⁺de-
generisan/degneriran; degeneri-
čan; zакržljao 2. lit <erkölseiben
megromlott> iskvaren, izopačen;
amoralan, izvitoperen

elkorcsosul ~ t, ~ jon vb intr v
elkorcsosodik

elkorcsosulás ~ a, ~ t, ~ ok sb v
elkorcsosodás

elkorcsul ~ t, ~ jon, vb intr v
elkorcsosodik

elkülönít ~ ett, ~ sen vb tr 1. lit
<különválaszt, elválaszt> odvoji-

ti/odvajati, odelíti/odeljívati, izdvoji-
ti/izdvajati, osamíti/osamljívati, od-
strániti/odstránjívati <válaszfalal>
prezidati/prezidívati, pregradíti/pre-
gradívati ~ i magát a többiekől
<nem érintkezik velük> izdvojití/iz-
dvajati se, osamíti se 2. med <be-
teget> ⁺izolovati/izolírati

elkülönítés ~ e, ~ t, ~ ek sb 1.
odvajanje, razdvajanje; deoba, delid-
ba, rastavljanje, ograničavanje, po-
dela, odstránjenje 2. med izolacija 3.
pol faji ~ rasna dískriminacija, šeg-
gregacija <teljes faji> apartheid 4.
hist obs birtok ~ e segregacija

elkülönítési a iur razlučan; ~ ke-
reset razlučna tužba

elkülönített ~ en a odvojen, raz-
dvojen, pregraden; poseban, zase-
ban; ograničen, odlučen, odeljen,
nepovezan, odstránjen

elkülöníthetetlen ~ ül a neodvo-
jív, nerazluč(lj)ív; nerazdvójív, ne-
raskidív, neodstránjív

elkülöníthető ~ en a odvojív, od-
vojljív, odluč(lj)ív, ogranič(lj)ív, ras-
tavljív, odstránjív

elkülönítő I. a 1. med izolacioni,
odvojni, razdvójni, razlučni, rastavni
2. iur razlučan, razlučni II. ~ je, ~ t,
sb 1. a) med izolator; bolnički
karántin; <szoba> zasebna soba b)
mil vojnički karántin 2. a) tech
separator, izdvajač, razlučilac b) el
razvodník električne struje

ell ~ je, ~ t, ~ ek sb gram v 1
ellaburgonya sb agr merc <bur-
gonyafajta> <okruglasta vrsta/sorta
krompíra žúckaste boje>

ellak|ik¹ vb intr <(hosszabb ide-
ig) egy helyen lakik> stanovati, pre-
bívati, borávati, obítávati, živeti
~ ott egy ideig a külvárosban obi-
tavao je jedno vreme u predgradu 2.

ma, pri tom slagati se s kim. nálunk is – hat može neko vreme i kod nas da obitava

ellak|ik² vb obs 1. intr <jóllakik vmivel> častiti se, blagovati, gostiti se, pirovati, naslađivati se jelom i pićem, zasititi se, nasititi se 2. tr <vendégeskedéssel megül vmit> častiti, gostiti jelom i pićem – ják a tort častiti gozbo; pirovati

ellaposod|ik ~ tam, ~ ott; ~ jék /- jon vb intr 1. <lapossá válik> spjloštavati/spjloštiti se, postati/postajati pljosnat/ravan/spjlošten; raspljosniti/(ra)spjloštiti se, rastanjiti se rasplinuti se 2. fig <vita, mú stb. érdektelenné válik> postati/postajati banalan/otrcan a vita ~ ik diskusija se rasplinjava/razvodnila

ellát¹ vb intr <(vhonnan vhova v. nagyobb távolságra) látni képes> <dokle se može okom videti> ameddig a szem ~ dokle oko/pogled dopire/doseže; dokle oko/pogled zahvata ~ a partig dosegnuti pogledom do obale messzire ~ ni gledati nadaleko, videti u daljinu, zagledati se u daljinu

ellát² vb tr 1. a) <eltart> snabde(vá)ti; obezbediti nečim, opskrbiti/opskrbljivati, zadovoljiti nečije potrebe, zbrinuti/zbrinjavati; opremiti/opremati ~ ja a gyermekét zbrinuti svoje dete jól ~ ja a családot dobro obezbediti porodícu a távirati iroda ~ ja híryanaggal a szerkesztőséget telegrafska agencija obezbeduje vesti uredništvu b) <orvosi kezelésben részesíti> obezbediti negu/lečenje otthon nem rendel, csak a kórházban látja el betegeit kod kuće ne ordinira, samo u bolnici leči bo-

(nešto) nečim a levelet ~ ja bélyeg gel snabdeti písmo markom 3. off jour <munkakört, tisztséget> vršiti/obavljati dužnost/funkciju ~ ja a vádolt védelmét obezbeduje/vrši odbranu optuženog 4. fam ~ vkit <elbánik vkivel> izmlatiti koga majd ~ om a baját! daču ja njem!

ellátás ~ a, ~ t, ~ ok sb 1. <vkié, vmié> opskriba, snabdevanje a községnek villamos energiával való ~ a snabdevanje opštine električnom energijom a betegek ~ a zbrinjavanje bolesnika 2. <rendszeres étkezés szolgáltatása> ishrana lakás teljes ~ sal stan sa hranom; pun pansion munkaközösségünk tagjainak ~ a snabdevanje članova radne zajednice ~ ért szolgál radi za svoje izdržavanje milyen az ~ otok? kako ste snabdeveni?

ellátási a <eltartási> opskrbni, snabdevački ~ díj/költség ono što je potrebno za živót, opskrbina; cena/troškovi snabdevanja

ellátatlan off I. ~ ul a 1. <ellátást nélkülöző> neopskrbljen, nezbrinut; neopremljen 2. <önálló keresettel nem rendelkező> koji se izdržava, izdržavan, zavisan ~ családtag nezbrinuti/zavisan/izdržavan član porodice ~ gyermek nezbrinuta deca 3. <betöltetlen> nepopunjen, uprážnjen, slobodan az igazgató tisztsége még ~ radno mesto direktora još je nepopunjeno/slobodno 4. <teljesítetlen> neizvršen II. ~ já, ~ t, ~ ok sb <ellátatlan személy> nezbrinuta osoba az ~ oknak átadták az élelmiszerjegyeket nezbrinutima su predali bonove za hranu az orvosilag ~ ok

ellátmány a, t, ok sb off 1. <vmely szerv (v. személy) szükségleteire költségvetésileg biztosított összeg> <odredena svota, naknada koja je potrebna za opskrbljivanje nekoga> opskrbljivanje, hranarina, budžet, novčana sredstva, dotacija, havi ~ mesečna dotacija az ~ megérkezett prispela je naknada 2. fin <gazdálkodó szervnek utólagos elszámolásra kiutalt összeg> subvencija, dotacija 3. mil snabdevanje, dopremanje, sleđovanje

ellátó ~ja, ~t sb 1. <vmivel> snabdevalac, snabdevač, obezbedivač, obezbedilac; opskrbljivač, opskrblnik 2. tech <tápláló/töltő berendezés> napajač ~ csőrendszer napajalica; sistem cevi za napajanje 3. <nivatalt, ügyet intéző, végző> vršilac; teendőket ~ vršilac poslova

ellátott ~an, ~abb a <vmivel> snabdeven, opskrbljen, obezbeden, zbrinut bélyeggel ~ markiran; frankiran; el van látva a legszükségesebb dolgokkal snabdeven najnužnijim stvarima; el nem látott nesnabdeven

ellátottság ~a, ~ot sb snabdevenost, zbrinutost, opskrbljenost; obezbedenost vmivel való ~ snabdevenost nečim a város ivóvízzel való ~a kielégítő snabdevenost grada pitkom vodom je zadovoljavajuća

ellen¹ postp • 1. <vele ellentétes irányban> nasuprot (sa nečim); u suprotnom smeru/pravcu ár ~ úszik pliva uzvodno, protiv struje • 2. pop a) <felé> ka, prema elindult hetedhét ország ~ világot látni pošao je preko gora i mora da se nagleda sveta b) <támadó szándékkal feléje> <sa namerom da napad-

város indul vojsku kreće na glavni grad • 3. a) <ártalmára> <nekom nauditi> lázít vki ~ huškati, buníti protiv nekoga ember ember ~ küzdött <párharcban> borít se prsa u prsa, čovek na čoveka b) <kárára> <na nečiju štetu> eljárás folyik vki ~ vodi se postupak protiv nekoga győztek a bajnok ~ pbedili su prvaka/šampiona • 4. <vele ellentétben> <u suprotnosti sa nekim, nečim> akaratom ~ tette protiv moje volje je to učinio érvel vmi ~ ima proturazlog, ima dokaz protiv nečega • 5. <ártalom elhárítására> köhögés ~ protiv kašlja

ellen² ~je, ~t, sb obs lit v ellenség

ellen- praef <előtagként> protiv-, protivu-, protu-; anti-

ellenajánlat sb rar protivpredlog, protivupredlog, protupredlog a maguk részéről ~ot tettek sa svoje strane dali se protiv-/protivu-/protupredlog

ellenállhatatlan ~ul ~abb a lit 1. <minden akadályt elsöprő> neodoljiv ~ roham nezadrživ juris 2. <leküzdhetetlen> nesavladiv, neodoljiv, nezadrživ ~ vágy neodoljiva želja 3. <hódító, lenyűgöző> osvajački, öpčinjavajuçi ~ báj očaravajuća ljupkost

ellenállhatatlanul adv <leküzdhetetlenül> neodoljivo

ellenálló 1. a <ellenállóképes> otporan; masivan arch; imun, otporan med; rezistentan tech; ~vá lesz posta(ja)ti otporan ~vá tesz (u)činiti čvrstim, čeličiti, (pre)kaliti; +imunizovati, °imunizirati, (u)činiti/(na)praviti otpornim med a rozs-

<politikal ellenállás, harē tevėkeny szervezōje> pripadnik pokreta otpora; partizan a francija k pripadnici francuskog pokreta otpora tudták róla, hogy ~ volt a megszállás idején znali su da je bio pripadnik pokreta otpora za vreme okupacije

ellenanyag sb biol protivitelo, antitelō; protivotrov; antitoksin med a szervezet ~ ok termelésével védekezik organizam se brani stvaranjem antitela

ellenben conj 1. <(mellérendelt mellékmondatok tartalmának szembeállítására) de, azonban> suprotni veznik u sloznoj rečenici énekelni nem tud, táncolni ~ igen ne zna pevati, ali zato zna plesati 2. <ezzel szemben, vele ellentétben> ipak, naprotiv, nasuprot, ali Péter a szőkėket, János ~ a barnákat kedveli Petar voli plavuše, a Jovan, naprotiv, smeđe 3. <csak(hogy)> samo, jedino (što) jól tanul, ~ a helyesírást nem tudja dobro uči, samo što ne zna pravopis

ellencsel sb sp recr 1. <általában> lukavstvo na lukavstvo; trik na trik; prevara, zamka kao odgovor protivniku/neprijatelju; kontraudarc corr a birkozō egy ~ lel szőnyegre vitte ellenfelét rvač je lukavstvom oborio protivnika 2. a) <sakkban> protivgambit a sakkkozō ügyes ~ e megakasztotta a vezér támadását šahista je veštim protivgambitom zaustavio napad b) <vívásban> potajan udar

ellene ~ m, ~ d; ellenünk, ellenetėk, ellenük adv <vki, vmi ellen> protiv nekoga, nečega ~ van vminek <ellenzi> protivi se nečemu,

kome, nečemu m acarkodik bunt se protiv mene nem d irányul nije to protiv tebe ő a vezér, ő irányul on je voda, to je protiv njega

ellenébe adv 1. obs a) <feléje, szemközti> prema, k, ka; nasuprot a barátja ~ sietett žurio je prema svom prijatelju b) <névutószzerűen> vminek ~ prema nečemu; put nečega futott a közelgő viharnak ~ žurio je nasuprot oluji koja se približavala 2. rar <ellenségként, ellene> protiv/put protivnika

ellenében I. ellenemben, ellenedben, ellenünkben, ellenetekben, ellenükben adv • 1. obs <ellene> protiv • 2. <szemközti vele> nasuprot njega az asztal másik végén éppen ~ foglalt helyet na drugoj strani stola, preko puta, + nasuprot/sučelice je zauzeo mesto II. postp-ként <ragtalan vagy személyragos, ill. -nak, -nek ragos szóval> • 1. obs <vele szemközti elhelyezkedve, ill. haladva> a városházának ~ állott a nagyvendéglő nasuprot/preko puta večnice nalazila se velika kafana • 2. obs <ellene> nasuprot feltesz vmit vmi ~ staviti što nasuprot čega 3. merc off <vmely biztosítékra v. ellenértékre> uz nyugta ~ átveheti uz priznaticu može preuzeti • 4. lit <vminek viszonzásaképpen> zauzvat lakás ~ eltartja izdržavaće ga za stan

ellenére I. ellenemre, ellenedre; ellenünkre, ellenetekre, ellenükre adv <a szóban forgó személy(ek) kedve, szándéka ellen> protiv, uprkos, u inat ellenemre van az ügy ta stvar je protiv moje volje mindent ellenemre tesz sve radi protiv moje

gedel - ako nemaš ništa protiv II. postp-ként a) <vmitvel ellentétben, ellenkezésben> Igerete nem jött el iako je obećao (ili: pored obećanja) nije došao nija akarata - pénzt vett fel kölcsön i protiv očeve volje pozajmio je novac annak -, hogy már késő volt, hozzáfogott a munkához i pored toga što je već bilo kasno, počeo je da radi minden fáradozása - is i pored svih napora a szárazság - megrothadt a burgonya a földben iako je bila suša (ili: pored suše; ili: uprkos suši) krompir je istrulio na njivi b) jour ennek - <mégis, mindamélt> i pored svega ovoga/toga, uprkos svemu tome

-ellenes ~ en, ~ ebb a <utótagként> I. <a megnevezett dologgal ellenkező> ⁺protiv-^oprotivu-, protu-, anti- törvény ~ protuzakonito, protivzakonito tudomány ~ protivnaučan, ⁺nenučan/^oneznanstven alkotmány ~ intézkedés protivustavna mera 2. <a megnevezett személlyel, csoporttal, dologgal szembeszegülő, ellenséges, azt ellenző> alkohol ~ antialkoholni állam ~ protivdržavni, antidržavni nép ~ protivnarodni nép ~ rendszer protivnarodni režim

ellenéz ~ tem, ellenzett v. ~ ett; ~ zén vb tr <helytelenít> (us)proitiviti se (čemu); ne odobriti/odobravati; ne priznati/priznavati, zameriti kome, kuditi koga; braniti kome što ellenzi a kérdés napirendre tüzését ne odobrava da pitanje dode na dnevni red; ne slaže se da pitanje bude na dnevnom redu ~ te a házasságot protivio se braku, bio je

ellenfél sb I. <aki vmely dologban szemben áll vkivel, vmitvel> protivnik; neprijatelj; <nő> protivnica; neprijateljica; <ellenlábás> suparnik, rival; <nő> suparnica, rivalka; <vetélytárs> antagonist, taktamac méltó ~ re talált náišao je na dostojnog protivnika; našao je dostojnog protivnika 2. sp <aki, ami azért küzd, hogy a másikat megelőzze, legyőzze> partner; protivnik; <nő> partnerka, protivnica nem bírt az ellenfelével nije mogao sa protivnikom; nije izdržao sa protivnikom, nije dorastao protivniku; nije mogao da izade na kraj sa protivnikom a vívók kezét fogtak ellenfelekkel mačevaoci su se rukovali 3. iur protivna/suprotna stranka ki lesz az ellenfelem? ko će mi biti protivnik? az ~ jogi képviselője pravni zastupnik protivnika

ellenforradalmár sb pol 1. kontrarevolucionar; beli hist fegyveres ~ naoružani kontrarevolucionar az ~ ok támadása napad kontrarevolucionara fegyvert szerzett és beállt a ~ ok közé nabavio je oružje i stao u redove kontrarevolucionara 2. <(jelzőként:) ellenforradalmi> kontrarevolucionaran ~ magatartás kontrarevolucionarno držanje/ponašanje ~ nézet kontrarevolucionarna ideja; kontrarevolucionarno mišljenje

ellenforradalmi a kontrarevolucionaran ~ crók kontrarevolucionarne snage ~ propaganda kontrarevolucionarna propaganda ~ tevékenység kontrarevolucionarna delatnost, kontrarevolucionarno delovanje

ellenforradalom sb 1. <a reakciós erőknél a megdöntött rendszer visszaállítását célzó fölkelés> kontrarevolucija, ⁺protivrevolucija, ^{lo}protivurevolucija leverték az ellenforradalmat zaustavili su kontrarevoluciju 2. <az ezzel uralomra jutott reakciós, kizsákmányoló rendszer> kontrarevolucionarni režim az ~ gyökereinek a kiirtása uništenje kontrarevolucionarnih osnova/korena

ellenkez|ik ~ tem, ~ ett; ~ zék /~ zen vb intr 1. a) <kötekedve elentmond> ⁺usprotiviti se/suprotstaviti se, suprotstavljati se, rogušiti se, inatiti se ~ ik vkivel terati inat nekome szüleivel is ~ ik i sa roditeljima se inati b) <ellenszegül, ellenáll> ha ~ ik, karhatalmat veszünk igénybe ako nam se bude protivio, upotrebićemo organe bezbednosti hiába ~ ett, lefogták uzalud se suprotstavljao, uhvatili su ga a lány ~ ett, de ő megcsókolta devojka se protivila, ali on ju je poljubio 2. off jour <vmivel össze nem egyeztethető> <biti u suprotnosti> ez ~ ik a szabályokkal to nije u skladu sa propisima ~ ik a józan ésszel biti u suprotnosti sa zdravim razumom; protiviti se zdravom razumu

ellenkező I. ~ en/~ leg a 1. <olyan (személy), aki ellenkezik> buntovan, protivan, inatljiv az apjával ~ gyermek dete buntovno/inatljivo prema ocu 2. <vmivel ellentétes jellegű, tartamú> protivan, suprotan, oprećan, obratan az előzővel ~ rendelkezés protivnaredba; naredba suprotna u odnosu na prethodnu ~ vélemény suprotno mišljenje ~ esetben u protivnom, u suprotnom (slučaju) off is a) <a

rendelkezés megszépése esetén> inače b) <ha nem így történe> u protivnom slučaju ~ véleménye van biti suprotnoga mišljenja, imati suprotno mišljenje éppen ~ leg áll a dolog! stvar je upravo drugačija!; stvari suprotno/drugačije stoje 3. <a szemközti, a túlsó> suprotan, onostran ~ irány suprotni pravac ~ oldal suprotna strana az ~ parton na suprotnoj obali II. ~ je, ~ t, sb 1. rar <személy> protivnik <nő> protivnica az ~ ket elhallgattatták protivnike su učutkali 2. <vminek az ellentéte fordítottja> suprotnost éppen az ~ je igaz baš suprotno od ovoga je istina az ~ jét állítja tvrdi suprotno ezzel éppen az ~ jét éri el ovim će postići upravo suprotno ő mindig az ~ jét teszi on uvek čini suprotno

ellenkezőleg adv nasuprot, naprotiv; ⁺suprotno nečemu/dapače, obrnuto, protivno nem adta fel a harcot, ~, kitartott nije pokleknuo, dapače/naprotiv, istrajao je egészen ~ írt sasvim je suprotno pisao; pisao je sasvim protivno

ellenőr sb 1. <vmely munka v. tevékenység felülvizsgálatát hivatalosan végző személy> kontrolor, revizor, nadglednik, nadzornik, pregledač; <ellenkulccsal> natključar minőségi ~ kontrolor kvaliteta pénztári ~ kontrolor blagajne 2. comm <a kalauzt és az utasok jegyeit ellenőrző alkalmazott> kontrolor az autóbuszra felszállt az ~ u autobus je ušao kontrolor 3. off <magasabb rendfokozatú alkalmazott> kontrolor, revizor ~ ré nevezték ki imenovani je za nadzornika/kontrolora

ellenőri a kontrolorski, revizorski ~ felhatalmazása van ima puno-

moć nadzornika; ima nadzorničku/kontrolorsku punomoć

ellenőrző 1. a) bizottság kontrolna/nadzorna komisija ~ óra kontrolni sat szelvény kontrolni kupon ~ szerkezet kontrolni uredaj ~ szerv nadzorni organ b) ped ~ könyv(ecske) <Vajd: diákkönyv> dačka knjižica beírta az intézet az ~ könyvbe upisao je opomenu u dačku knjižicu II. ~ je, ~ t, sb 1. <ellenőrző> kontrollor, nadzornik 2. ped a) rar fam <intőkonferencia> razredno veće b) Vajd <felmérő dolgozat; teszt> kontrollni rad 3. ped <ellenőrző könyv; Vajd: diákkönyv> dačka knjižica aláírtad otthon az ~ det? jesi li dao da ti potpiše dačku knjižicu?

ellenség ~ e, ~ et, sb • 1. <háborúban> neprijatelj az ~ gél cimborál saradivati sa neprijateljem felveszi az érintkezést az ~ gel stupiti u kontakt/vezu sa neprijateljem hátát mutatja az ~ nek <megfutamodik> okrenuti leđa neprijatelju rátör az ~ re napasti neprijatelja • 2. <rosszakaró> protivnik, neprijatelj; zlobnik, zlotvor, dušmanin; <nő> zlobnica, zlotvorka, dušmanka vki-nek az esküdt ~ e <engesztelhetetlen rosszakarója> zakleti, zarcéni neprijatelj sok az ~ ed imaš mnogo neprijatelja sok ~ et szerzett magának stekao je sebi puno protivnika/neprijatelja ~ emnek sem kívánom ne želim to ni svom neprijatelju/krvniku • 3. pol <bomlasztó> podrivač; demoralizator; belső ~ unutrašnji neprijatelj a falu ~ e neprijatelj sela halálos ~ krvni/smrtni/zakleti neprijatelj az ~ keze (isturena) ruka neprijatelja 4. a) <vmely elvet, törekvést elutasító

személy> protivnik, antagonist <nő> protivnica, antagonistkinja a haladás ~ e protivnik napretka esküdt ~ e minden megalkuvásnak zakleti/zarcéni neprijatelj svakog kompromisa b) <aki vmit elvet, és nem él vele> protivnik ~ e a dohányzásnak on je protivnik pušenja ~ e a nyaktörő mutatóvanyoknak on je protivnik vratolomija

ellenséges ~ en, ~ ebb a • 1. a) <az ellenséghez tartozó> neprijateljski, protivnički ~ terület neprijateljska teritorija b) <az ellenségtől eredő> <koji potiče od neprijatelja; koji je neprijateljskog porekla> ~ hírverés neprijateljska propaganda ~ támadás neprijateljski napad • 2. rar <vmiben egymással élesen ellenkező, szemben álló> antagonistički az egyesület tagsága két ~ táborra szakadt članstvo društva se podvojilo na antagonističke grupe, két ~ felfogás dva antagonistička shvatanja • 3. <ellenségekre jellemző> karakteristično za neprijatelje ~ viszonyban vannak biti u neprijateljskim odnosima • 4. a) <rosszindulatú, ártó szándékú> zlonameran ~ magatartást tanúsít vkivel szemben odnosi se zlonamerano prema kome b) <ilyen szándékot kifejező> ~ szemmel néz rá posmatra ga s nevericom/sumnjičavo/podozrivo ~ tekintet neprijateljski/sumnjičav/podozriv/odbojan pogled

ellenségesen adv neprijateljski, nedrugarški, nebratski; protivnički, krvnički ~ fogad vkit dočekati koga kao neprijatelja; dočekati koga na nož fig ~ néz vkire neprijateljski gledati/ posmatrati koga; razrogačeni očima gledati ~ nézett rá krv-

ellenségeskedés c, t, ek, sb
jour I. <háborús villongás, viszály>
neprijateljstvo, protivništvo az
kezdeté početak neprijateljstva 2.
<ellenséges viszony> neprijatelj-
stvo, neprijateljski odnos, suparniš-
tvo, protivništvo, rivalstvo, svada;
omraza ~t fejt ki stvarati/izaziva-
ti/ispoljavati neprijateljstvo ~ben
élnék žive u stalnom neprijateljstvu
a bizalmatlanság ~t szül nepove-
renje/sumnja rada neprijateljstvo;
nepoverenje dovodi do neprijatelj-
stva

ellenségesked|ik ~tem, ~ett;
~jék/~jen vb intr 1. <fegyveres
viszályban van vmely országgal, nép-
pel> biti u (oružanom) sukobu sa
drugom zemljom, drugim narodom
a két nép a múltban sokat ~ett dva
naroda su se u prošlosti često su-
kobljavala 2. <gyűlölködik, viszály-
kodik> bi^{ti} u neprijateljstvu /sva-
di/zavadi folytonosan ~nek nepre-
kidno se sukobljavaju

éllóvas sb 1. mil <lovás csoport
élén lovagló (vezető) lovas> čelni
jahač 2. sp jour <verseny, bajnokság
élen lévő versenyzője, csapata> vr-
hunski jahač, prvak

ellős ~en a prov <ellés előtt
álló; vemhes> steona, skotna

elmagyarosít vb tr <magyarrá
tesz> ^opomad^oariti^o/pomad^ozariti

elmagyarosodás sb ⁺pomadare-
nje/^opomad^ozarenje, ⁺madarenje,
^omad^ozarenje

elmagyarosod|ik vb intr <ma-
gyarrá válik> ^opomad^oariti se/^op-
omad^ozariti se, ⁺mad^oariti se/^oma-
d^ozariti se

^omad^ozariti

elme <je, <t sb lit 1. <ész, érte-
lem> um, duh, pamet, razum <jébe
vés vmit urezati nešto u pa-
met/pamćenje ~je elborult šenuo je
pameću/umom; um mu se pomu-
tio/pomračio 2. <az ember agymun-
kája> razum, pamet ép ~zdrav
razum 3. <emberről> um, duh, mű-
velt ~prosvećen um rendkívüli ~
nesvakidašnji um az emberiség nagy
~i veliki umovi čovečanstva

elmeállapot sb duševno/umno
stanje elrendelték ~ának megvizs-
gálását zahtevaju ispitivanje njego-
vog duševnog stanja

elmebaj sb med <az emberi agy,
elme kóros állapota> umna/duševna
bolest, umobolja, poremećaj svesti,
umni/duševni poremećaj, ludilo,
psihopatija, psihoza

elmebajos I. a 1. a) <akinek el-
mebaja van> koji boluje od umne
bolesti; duševno bolestan, umno po-
remećen, umobolan, lud ~asszony
duševna bolesnica b) <ilyen sze-
mélyre jellemző> psihopatski ~
állapot psihopatsko stanje ~visel-
kedés psihopatsko ponašanje 2. fam
hyper <ostoba, hülye> nezdráv fig;
blesav, lud arg II. sb <elmebajos
ember> umobolník, duševni boles-
nik; <nő> umobolnica, umobolna
žena az ~ok statisztikája statistika
o umobolnima

elmebeli a lit <az elme műkö-
désével kapcsolatos> umni/uman,
duševni ~állapot duševno stanje ~
fogyatkozás umni nedostatak ~ké-
pesség umna/intelektualna sposob-
nost

umobolan; lud; blesav lam b) <az ilyen személyre jellemző> umobolnčki, ludački ~ gondolatok umobolne misli ~ viselkedés ludačko ponašanje II. sb <elmebajos személy> umobolnik; <nő> umobolnica; ludak, luda; <nő> ludakinja, luda az ~ cknck nines választójoguk umobolni nemaju biračko pravo

elmebetegség sb umna/duševna bolest, umobolja, umobolnost; ludost; psihoza, psihopatija med; duševno oboljenje, duševna bolest iur

elméjű a uman és ~ bistar, oštrouman, proncljiv; gyenge ~ slabouman zavaros ~ smušen, tup, tupav

elmélet ~ e, ~ et sb 1. <tapasztalatiilag szerzett ismeretek, gondolatok elvi általánosítása> teorija, učenje ~ ben u teoriji, teoretski, knjiški ~ et felállít postaviti/postavljati teoriju 2. sci <a tények összefüggéseinek magyarázata> teorija; učenje a relativitás ~ e teorija relativiteta

elméletileg < elméleti adv teoretski, teorijski, sa stanovišta teorije, knjiški

elméletiség ~ e, ~ et sb teoretičnost; knjiškost; naukovanje

elmemű sb ir <szellemi alkotás> umotvorina, umotvor, duhovna tvorina; duhovno/umno ostvarenje/delo; produkt umnog rada

elménckedés ~ e, ~ t, ~ ek sb pcj <bölcselekedés> mudrovanje, mudrijaštvo, mudrijašenje, naklapanje

elméncked | ik ~ tem, ~ ett; ~ jék / ~ jen vb intr obs lit <elméskedik>

élmény e, ~ t, ~ ek sb 1. <érzelmileg átélt esemény> ⁺ doživljaj / ⁰ ugodaj, pustolovina, avantura, epizoda megrázó tragični/potresan doživljaj szerelmi ~ ljubavni doživljaj, ljubavna avantura komoly zenei ~ pravi muzički doživljaj 2. psych <tapasztalás> doživljaj, iskustvo, percepcija milyen ~ t jelentett számodra Ady? kako si doživco Adija? kakav utisak je ostavio na tebe Adi?

élménybeszámoló sb pričanje o doživljenom; pričanje/kazivanje o svojim doživljajima

élményvilág sb psych lit doživljeni svet, stečeno iskustvo az író ~ a táru fel a most megjelent regényében u novobjavljenom romanu otkriva se piščev doživljeni svet

elmés ~ en, ~ ebb a lit 1. <szellemes, ötletes> duhovit, dosetljiv, dovitljiv; oštrouman, umstven, pametan, razuman; ingeniozan, genijalan; suptilan ~ ember (oštro) uman čovjek 2. <a célnak jól megfelelő> ez aztán ~ felelet volt ovo je pak bio duhovit odgovor ~ gondolat duboka misao/ideja ~ szereket pametn uredaj ~ megjegyzés doskočica ~ mondás mudra izreka

elmésen adv oštroumno, pametno; dovitljivo, dosetljivo, bistro; ingeniozno, genijalno a feladat ~ oldotta meg dosetljivo/dovitljivo je rešio zadatak

elmeszesít vb tr 1. <általában> ⁺ zakrečiti/ovapniti; pretvoriti/pretvarati u ⁺ kreč/vapno; kalcifirati; 2. med <tuberkulózist> zakrečiti, zāklačiti (iz) lečiti zakrečivanjem/kalcifikacijom tkiva

nje; 2. chem kalcinacija 3. med
lečenjē (tuberkuloze) zakrečavanjem
/kalcifikacijom

elmeszesített ~ en, ~ ebb a 1.
chem kalciniran, kalcificiran; 2. med
zakrečen, zaklačen

elmeszülemény sb 1. fam ir
<(gyatra) szellemi alkotás> umot-
vorina, proizvod umnog rada 2. obs
<koholmány> izmišljotina, laž

élmezőny sb sp <versenyben az
elől levők csoportja> čelni takmi-
čari, grupa takmičara koji su izbili
na čelo; prvaci u takmičenju, prva
liga

zódik az arca> nasmehnuti/nasme-
šiti se, osmehnuti se; <gúnyosan
vkin> podsmehnuti se, podsmehl-
vati se (kome) gúnyosan ~ lk vkin
podsmehnuti se kome; isprdati se
kome

elmosolyogja magát: nasmešiti
se, osmehnuti se

elnemkötelezettség sb 1. <álta-
lában> neobaveznost, neopredelje-
nost, nezavisnost 2. pol
nesvrstanost, neangažovanost az ~
(alap)elvei (osnovni) principi ne-
svrstanosti az ~ eredeti (alap)elvei
izvorni principi nesvrstanosti

